

Kirsi-Maria Hytönen, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen och Johanna Koivisto

Missförhållanden och vanvård av barn inom barnskyddets vård utom hemmet 1937–1983

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Datum
Social- och hälsovårdsministeriet	30.9.2016
Författare	Uppdragsgivare
Kirsi-Maria Hytönen, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen och Johanna Koivisto	Social- och hälsovårdsministeriet
	Projektnummer och datum för tillsättandet av organet
	-

Rapportens titel

Missförhållanden och vanvård av barn inom barnskyddets vård utom hemmet 1937–1983

Referat

■ Målet med utredningen är att skapa en uppfattning om den vanvård och det våld som inträffat inom det finländska barnskyddets vård utom hemmet under Finlands första barnskyddslag (1937–1983). Målet var att 1) producera information om vanvård, övergrepp och våld, deras karaktär och mekanismerna bakom deras avslöjande och ingripande, 2) synliggöra den vanvård som inträffat i det förgångna och visa att det inte är acceptabelt och 3) skapa strukturer och rutiner som bidrar till att misstag som tidigare gjorts ska kunna undvikas i barnskyddets vård utom hemmet i dag och i framtiden.

För utredningen intervjuades 299 personer, av vilka större delen själva hade upplevt vanvård inom familjevården, på barnhemmen eller i skolhemmen. Personer som hade arbetat inom barnskyddet eller på något annat sätt följt situationen från sidan deltog också. Behandlingen av intervjuaterialet genomfördes enligt noggranna etiska principer. En majoritet av de intervjuade var födda mellan åren 1945–65. Man satte sig även in i skriftliga källor av samtida aktörer och andra dokument om tillämpningen av 1936 års barnskyddslag.

De intervjuade hade erfarenheter av kraftigt fysiskt och sexuellt våld, försummelse av barnets grundläggande behov, dvs. mat eller hälsovård samt fler former av förödmjukelse. Dessa erfarenheter har påverkat självkänslan och utvecklingen hos de intervjuade.

Enligt utredningen ska man inom barnskyddet fästa särskild uppmärksamhet på att berätta för och lyssna på barnet i frågor som gäller honom eller henne. Placeringsplatser ska övervakas och verktygen för ingripande mot vanvård utvecklas. Barnet ska stödas när han eller hon blir vuxen. Det är viktigt att man följer upp genomförandet av rekommendationerna om korrigering av missförhållandena inom barnskyddet och konsekvenserna när lagstiftningen utvecklas.

Nyckelord

Barnskydd, vård utom hemmet, skolhem, barnhem, familjevård, erfarenhet, vanvård, våld

Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2016:55

Övriga uppgifter
www.stm.fi/svenska

ISSN-L 2242-0037
ISSN 2242-0037 (online)
ISBN 978-952-00-3837-3
URN:ISBN:978-952-00-3837-3
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3837-3>

Sidoantal Språk
209 Svenska

KUVAILULEHTI

Julkaisija	Päivämäärä
Sosiaali- ja terveysministeriö	30.9.2016
Tekijät	Toimeksiantaja
Kirsi-Maria Hytönen, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen ja Johanna Koivisto	Sosiaali- ja terveysministeriö
	HARE-numero ja toimielimen asettamispäivä
	-

Muiston nimi

Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983

Tiivistelmä

■ Selvityksen tavoitteena oli saada käsitys suomalaisen lastensuojelun sijaishuollossa tapahtuneista kaltoinkohtelusta ja väkivallasta ensimmäisen lastensuojelulain aikana (1937–1983). Tavoitteena oli 1) tuottaa tietoa kaltoinkohtelusta ja väkivallasta, niiden luonteesta ja niiden ilmitulon ja puuttumisen mekanismeista, 2) tuoda näkyviin kaltoinkohtelu ja osoittaa sen hyväksymättömyys sekä 3) luoda rakenteita ja käytäntöjä, joilla lastensuojelun sijaishuollossa vältettäisiin aiemmin tehdyt virheet.

Selvitystyössä haastateltiin 299 henkilöä, joista suurin osa oli itse perhehoidossa, lastenkodeissa tai koulukodeissa kaltoinkohtelua kokeneita. Mukana oli myös muutamia lastensuojelun parissa työskennelleitä tai muulla tavoin asiaa sivusta seuranneita henkilöitä. Suurin osa haastatelluista oli syntynyt vuosina 1945–65. Haastattelut toteutettiin ja aineisto käsiteltiin laadullisella analyysillä tarkkojen eettisten periaatteiden mukaisesti. Lisäksi perehdyttiin aikalaistoimijoiden tuottamiin kirjallisiin lähteisiin ja lastensuojelulain soveltamista koskeviin asiakirjoihin.

Haastatelluilla oli kokemuksia ruumiillisesta ja seksuaalisesta väkivallasta, perustarpeiden eli ruoan tai terveydenhoidon laiminlyönnistä sekä monenlaisesta nöyryyttämisestä. Väkivalta oli sekä aikuisten että toisten lasten tekemää, ja sitä esiintyi kaikissa sijoitusmuodoissa. Nämä kokemukset ovat vaikuttaneet haastateltujen itsetuntoon ja kehitykseen.

Lastensuojelussa on selvityksen mukaan kiinnitettävä erityistä huomiota lapselle kertomiseen ja lapsen kuuntelemiseen häntä koskevissa asioissa. Sijoituspaikkoja tulee valvoa ja kaltoinkohteluun puuttumisen välineitä kehittää. Lasta tulee tukea siirtymisissä aikuisuuteen. Lainsäädännön kehittyessä sijaishuollon epäkohtien korjaamista koskevien suositusten toteuttamista ja vaikutuksia pitää seurata.

Asiasanat

Lastensuojelu, sijaishuolto, koulukodit, lastenkodit, perhehoito, kokemus, kaltoinkohtelu, väkivalta

Sosiaali- ja terveysministeriön
raportteja ja muistioita 2016:55

Muut tiedot
www.stm.fi

ISSN-L 2242-0037
ISSN 2242-0037 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-952-00-3837-3
URN:ISBN:978-952-00-3837-3
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3837-3>

Kokonaissivumäärä
209

Kieli
Ruotsi

INNEHÅLL

Förord	6
Tack	8
Sammandrag.....	9
Abstract	12
1 Inledning.....	14
1.1 Utredningens bakgrund och mål.....	14
1.2 Barnens upplevelser som forskningsobjekt	15
1.3 Former av vanvård och våld	15
2 Genomförande av utredningen.....	18
2.1 Forskningsmetoder.....	18
2.1.1 Genomförande av intervjuerna.....	18
2.1.2 Ordnande och genomläsning av materialet.....	20
2.1.3 Dokument och samtida material.....	22
2.2 De intervjuade	24
3 Barnskyddets historia vad gäller vård utom hemmet i Finland 1937–1983.....	28
3.1 Den första barnskyddslagen 1936.....	28
3.2 Placeringsplatser och deras bakgrund	31
3.2.1 Familjevård.....	31
3.2.2 Barnhem.....	34
3.2.3 Skolhem	38
3.3 Sammanfattning.....	43
4 Upplevelser av vanvård.....	46
4.1 Erfarenheter av strukturellt våld.....	46
4.1.1 Beslut om omhändertagande och placering samt val av fosterfamilj.....	46
4.1.2 Förflyttningar	50
4.2 Försummelse av barnets grundläggande behov.....	57
4.2.1 Förbiseende av kulturell bakgrund och modersmål.....	57
4.2.2 Försummelse av vård.....	60
4.2.3 Trygghet, omsorg och utveckling av känslolivet	64
4.2.4 Hälso- och sjukvård.....	69
4.2.5 Utbildnings- och inlärningsmöjligheter	73
4.2.6 Rusmedel.....	77
4.3 Vanvård i form av orimligt arbete.....	80
4.3.1 Arbete i familjevården.....	80
4.3.2 Arbete på barnhem och skolhem.....	82
4.4 Övervakning	85
4.5 Sammanfattning.....	94
5 Fysiskt, psykiskt och sexuellt våld.....	95
5.1 Psykiskt och fysiskt våld	95
5.1.1 Agans historia.....	95
5.1.2 Upplevelser av fysiskt och psykiskt våld inom familjevården.....	96
5.1.3 Upplevelser av fysiskt och psykiskt våld på barnhem.....	106
5.1.4 Upplevelser av fysiskt och psykiskt våld på skolhem	111

5.1.5	Godtycke, påtryckningar och svartmålning.....	118
5.2	Sexuellt våld.....	125
5.2.1	Sexuellt våld av en vuxen.....	125
5.2.2	Sexuellt våld av ett annat barn.....	134
5.2.3	Rykten om sexuellt våld på skolhem och barnhem.....	138
5.3	Sammanfattning.....	140
6	Sätt att överleva och erfarenheter om god vård utom hemmet.....	142
6.1	Kraft, överlevnad och goda möten i barndomen.....	142
6.2	Barnens motstånd och aktivitet.....	149
6.3	Sammanfattning.....	152
7	Långvariga konsekvenser av vanvård och våld.....	153
7.1	Problem med människorelationer, självförtroende och föräldraskap.....	153
7.1.1	Problem med människorelationer.....	153
7.1.2	Självförtroende.....	154
7.1.3	Det egna föräldraskapet.....	159
7.2	De intervjuades senare livsskeden.....	162
7.2.1	En del av samhället.....	162
7.2.2	Psykiska problem och användning av rusmedel.....	164
7.3	Bearbetning av de traumatiska minnena och upplevelserna under placeringen.....	167
7.4	Bitterhet och misstro.....	173
7.5	Sammanfattning.....	176
8	De intervjuades förslag på hur barnskyddet kan utvecklas.....	177
8.1	Så att de tidigare felen inte ska upprepas.....	177
8.2	Sammanfattning.....	181
9	Slutsatser.....	183
9.1	Viktiga observationer av intervjuerna.....	183
9.2	Hur kunde vanvården och våldet ske?.....	185
9.3	Forskning behövs.....	187
9.4	Rekommendationer.....	188
	Källor och litteratur.....	196
	Officiella publikationer.....	196
	Tidningar och tidskrifter.....	197
	Lärdomsprov.....	197
	Litteratur.....	198
	Bilagor.....	204
	Bilaga 1.....	204
	Bilaga 2.....	206
	Bilaga 3.....	207

FÖRORD

Social- och hälsovårdsministeriet (SHM) inledde år 2011 en utredning om missförhållandena inom barnskyddet, bland annat om vanvård av barn och våld mot barn¹. Målet var både att återge de placerade barnens upplevelser och att med hjälp av informationen påverka så att missförhållanden inte längre ska kunna förekomma och särskilt så att man ska kunna ingripa mot missförhållanden omedelbart och fullständigt. En viktig drivkraft för utredningen var att ta lärdom av det förflutna.

När social- och hälsovårdsministeriet inledde utredningen hade motsvarande utredningar redan genomförts i de övriga nordiska länderna samt i Irland och Australien. Särskilt utredningen i Sverige² och de fortsatta åtgärderna där gav riktlinjer för utredningen i Finland. Social- och hälsovårdsministeriet tillsatte en arbetsgrupp som utarbetade en plan som stöd för utredningsarbetet i Finland³. Ordförande för arbetsgruppen var konsultativ tjänsteman Elina Palola (SHM). I arbetsgruppen deltog regeringssekreterare Annika Juurikko (SHM), specialsakkunnig Susanna Hoikkala (Centralförbundet för Barnskydd), utvecklingschef Mikko Oranen (Institutet för hälsa och välfärd), undervisningsrådet Jussi Pihkala (undervisnings- och kulturministeriet), professor Tarja Pösö (Tammerfors universitet) och direktör Matti Salminen (Institutet för hälsa och välfärd). Dessutom hörde arbetsgruppen utomstående experter.

Det egentliga utredningsarbetet inleddes med utgångspunkt från den publicerade planen. Efter konkurrensutsättning som gjordes genom förhandlingsförfarande valdes Jyväskylä universitet att genomföra utredningen. Forskningsgruppen bestod av forskare inom historia, etnologi och socialt arbete. Den tvärvetenskapliga forskningsgruppen vid Institutionen för historia och etnologi vid Jyväskylä universitet leddes av Pirjo Markkola, professor i finsk historia, i samarbete med Marjo Kuronen, professor i socialt arbete, och Pirjo Korhakangas, professor emerita i etnologi. Forskare inom projektet var fil. dr Kirsi-Maria Hytönen (etnologi), fil. dr Antti Malinen (historia), docent Janne Haikari (historia) och samh. mag. Paula Salenius (socialt arbete). Projektets koordinator var fil. mag. Johanna Koivisto, som också medverkade i forskningsrapporten tillsammans med forskarna samt Pirjo Markkola och Marjo Kuronen. Förutom forskarna var intervjuare inom projektet fil. dr Pirita Frigren, fil. mag. Pekka Junkala, fil. mag. Viliina Jyrinki, fil. dr Matias Kaihovirta, fil. dr Hanna Lindberg, samh. dr Johanna Moilanen, samh. mag. Tytti Poikolainen och fil. mag. Sanna Tawah. Experthjälp fick projektet av akademieforskaren, docent Jari Eilola och akademieforskaren, professor Outi Fingerroos. Etiska nämnden vid Jyväskylä universitet gav ett positivt utlåtande om projektets arbetsplan, intervjuunderlaget och planen för förfaringssätt i juni 2014.

I arbetet i projektets styrgrupp deltog som ordförande direktör Päivi Voutilainen (SHM), som vice ordförande konsultativ tjänsteman Kirsi Talonen (SHM) samt som medlemmar experterna inom barnskyddet konsultativ tjänsteman Riitta Burrell (SHM) och regeringssekreterare Annika Juurikko (SHM), informatörerna Sanna Leinonen (SHM) och Lotta Englund (SHM), specialsakkunnig Susanna Hoikkala (Centralförbundet för Barnskydd), docent Tarja Heino (Institutet för hälsa och välfärd) och professor Petri Karonen (Jyväskylä universitet).

Social- och hälsovårdsministeriet tackar alla som har deltagit i utredningen för att de har varit med och skapat unik information. Informationen utnyttjas i arbetet för att förbättra servicen för barn, unga och familjer. Tillbakablicken mot det förgångna erbjuder möjligheten till nya insikter.

¹ [Social- och hälsovårdsministeriets pressmeddelande 18.10.2011: Minister Guzenina-Richardson: Barnskyddets förgångna måste utredas.](#)

² [SOU \(Statens Offentliga Utredningar\) 2011:61. Vanvård i social barnavård. Slutrapport.](#)

³ [Social- och hälsovårdsministeriet 2013. Selvitystyön suunnitelma. Epäkohdat ja kaltoinkohtelu lastensuojelun siaishuollossa 1930- ja 80 -lukujen välisellä ajanjaksoilla.](#)

Social- och hälsovårdsministeriet tackar särskilt dem som deltagit i intervjuerna – dem som delade med sig av sina upplevelser till forskarna. Denna information om vår samtidshistoria ger dem som arbetar med barn och unga, ledare, utbildare och forskare mycket att begrundas. Den unika informationen ger oss en stark motivation att utveckla barnskyddet.

TACK

Vi vill framföra vårt varma tack till alla som har deltagit i utredningsarbetet. Det har krävts mod av varje intervjuad person att svara på inbjudan till intervju, låta främmande forskare komma in i sitt eget hem, dela med sig av mycket personliga minnen till forskare och lova att materialet får användas för forskningsändamål även i framtiden. Utan de intervjuades mod och vilja att förändra världen till det bättre för framtida barn och familjer hade vi inte kunnat lyfta fram dessa upplevelser.

Jyväskylä 16.3.2016

Utredarna

SAMMANDRAG

Utredningen hade i uppgift att skapa en bild av de missförhållanden, vanvård och våld som upplevdes vid vård utom hemmet inom ramen för barnskyddet 1937–1983 och de mekanismer som parterna hade till sitt förfogande för att avslöja eller förändra dessa saker. Utredningsarbetet hade tre mål. Det första målet var att producera information om vanvården, det andra var att identifiera och erkänna oförrätterna och det tredje var en strävan att utveckla barnskyddet. Centrala principer som sattes upp för utredningen var produktion av information för förändringsarbetet, beaktande av förhållandena mellan erfarenhet, minne och hågkomst och en tidsmässig kontextualisering av vården utom hemmet. Utredningen genomfördes huvudsakligen genom intervjuer och man satte sig även in i dokument om tillämpningen av 1936 års barnskyddslag, facktidsskrifter och skriftliga källor av samtida aktörer om målen och rutinerna för vård utom hemmet. Utvecklandet av barnskyddet begrundades med avseende på såväl den nuvarande lagstiftningen som kvalitetsrekommendationerna för barnskyddet (2014). Utredningsarbetet som inleddes i augusti 2014 gjordes av en tvärvetenskaplig forskningsgrupp vid Institutionen för historia och etnologi vid Jyväskylä universitet. Gruppen bestod av forskare från områdena historia, etnologi och socialt arbete.

Sammanlagt 299 intervjuer genomfördes för utredningen. De genomfördes enligt strikta etiska principer som bland annat skyddade deltagarnas personuppgifter och anonymitet. De som skulle intervjuas anmälde sig frivilligt till utredningen genom att kontakta projektet via telefon, e-post eller en internetblankett. Intervjuerna genomfördes så nära som möjligt de intervjuade.

Större delen av de intervjuade var födda mellan åren 1945 och 1965 och därmed är deras erfarenheter av vård utom hemmet i huvudsak förlagd till 1950–1960-talen. Av de som svarade var något över hälften (58 %) kvinnor. Av de barn som vårdades inom vård utom hemmet under granskningsperioden var majoriteten pojkar och därmed är kvinnornas andel i materialet överrepresenterad; detta inverkar dock inte i större utsträckning på utredningsresultaten. De intervjuade hade närmast varit placerade enligt den vanligaste formen av vård utom hemmet inom familjevården, på barnhem och skolhem. En betydande omständighet var att de flesta av dem hade erfarenhet av flera olika platser, dvs. förflyttningar mellan olika placeringsformer och placeringsplatser skedde ofta. De intervjuade hade i genomsnitt 2,7 placeringsplatser; som lägst endast en men som högst var antalet över trettio. Långtidsplatser i berättarnas barndom som förutom barnhem, skolhem och familjevård framkom vid intervjuerna var till exempel upptagningshem, psykiatriska vårdinrättningar, sjukhus och olika elevhem.

Vanvård har definierats omfattande så att det täcker allt våld och försummelse av vård i dess olika former, till exempel försummelse av barnets grundläggande behov, en otrygg uppväxtmiljö samt ett överdrivet och i förhållande till barnets utveckling alltför tungt arbete. Våldet är indelat i strukturellt, fysiskt, psykiskt och sexuellt våld. Med strukturellt våld avses sådana rutiner och praxis inom barnskyddet och dess system för vård utom hemmet som har varit våldsamma och undertryckande. Fysiskt våld omfattar alla kränkningar av den fysiska integriteten, inklusive kroppslig åga. I rapporten görs dock skillnad mellan tillåten kroppslig åga och kroppslig åga som överskred gränserna för vad som var tillåtet. På det här sättet kan vi specificera när den kroppsliga ågan mätt även med den tidsperiodens mått överskred gränsen mellan lämplig och olämplig fostran. Psykiskt våld omfattar handlingar som skadar barnets emotionella utveckling, såsom förödmjukelse, undertryckande, hån, hot, diskriminering, övergivande, ingen hänsyn till barnet och erbjudande av en otrygg uppväxtmiljö. Det psykiska våldet sammanvävs med övriga former av våld, och därmed behandlas det genom hela rapporten, särskilt i samband med fysiskt våld. Sexuellt våld innebär ett brott mot barnets sexuella integritet, vilket kränker och underkastar offret. Det kan till exempel vara sexuell misshandel,

samlag eller försök till samlag, beröring av könsorganen eller tvång till sexuell beröring av en vuxen eller ett annat barn.

Utredningen visar att i alla former av vård utom hemmet förekom våld och vanvård. Inom vården utom hemmet har man inte alltid sört för barnets grundläggande behov: mat, hälsovård eller lämplig klädsel. Barnets utveckling och utbildning har inte stötts och hans eller hennes uppväxt till en del av samhället har inte beaktats. Mycket tungt arbete har utförts särskilt i skolhemmen. Arbetet i fosterfamiljerna har ofta överskridit vad som är rimligt både i fråga om alltför tunga uppgifter i förhållande till åldern och ojämlik behandling då fosterfamiljens egna barn inte har utfört likvärdiga uppgifter. Vissa av barnen upplever att de enbart varit arbetskraft och en källa till ekonomiskt stöd i fosterfamiljerna.

Många av de intervjuade berättar hur deras föräldrar har svartmålats på placeringsplatsen. De har inte nödvändigtvis fått hålla kontakt med sin biologiska familj eller uppmuntrats till det. Syskon har kunnat hamna på olika placeringsplatser, vilket har avbrutit familjekontakten och efterlämnat en osammanhängande kontakt för resten av livet.

Barnens uppväxtmiljö har inte alltid varit trygg. Barn har på sina placeringsplatser råkat både se och uppleva våld. Våldsutövarna har varit både vuxna och andra barn. Vuxna lägger ofta inte märke till våldet mellan barn särskilt på barnhem och i skolhemmen eller så har man inte velat ingripa mot det. Fall av misshandel inträffade enligt intervjuerna inom såväl familjevården, på barnhemmen och även i skolhemmen. Enligt utredningen var skolhemmet den våldsammaste av placeringsformerna: alla som varit på ett skolhem berättar om våld. Våld som förekom inom familjevården döljer sig bakom skyddet för privatlivet, men tar sig enligt intervjuerna ytterst extrema former. Barn har kunnat misshandlas nästan dagligen på flera mycket råa sätt.

I intervjuerna är sexuellt utnyttjande oftast sexuella handlingar mot ett flickebarn utförda av en vuxen man med ansvar för vårdsnaden om barnet. Det ska dock beaktas att det i intervjuerna också berättas om sexuellt utnyttjande utfört av kvinnor och mäns sexuella handlingar mot pojkar. Sexuellt våld mellan barn är också ett ämne som inte nödvändigtvis når de vuxna men om vilket det berättas särskilt i en institutionskontext.

Våldet har fortsatt eftersom tillsynen över vården utom hemmet inte har varit effektiv eller fungerat väl. Enligt samtida material som gäller vård utom hemmet såsom facktidsskrifter inom området har en del av särskilt de strukturella problemen åtminstone på någon nivå varit kända av myndigheterna. Överdriven kroppslig åga har inte varit tillåtet, och ett barn har inte fått behandlas våldsamt. I anvisningarna för verksamheten inom vården utom hemmet utfärdades till exempel grundläggande anvisningar för tillsynen över fosterfamiljerna, men i intervjuerna framkommer det inte att tillsynen varit effektiv eller välfungerande. Det samtida materialet visar också att resurserna inom barnskyddet har varit underdimensionerade i förhållande till arbetsmängden och uppgifterna.

Med utgångspunkt från utredningen har man utfärdat följande rekommendationer för utvecklandet av barnskyddets vård utom hemmet:

1. Barnet ska höras och man ska öppet och ärligt berätta för honom eller henne om frågor som anknyter till placeringen och om vad som kommer att hända i hans eller hennes liv.
2. Placeringsplatsen ska kunna väljas så att den erbjuder barnet en trygg uppväxtmiljö utan våld.
3. Familjerelationernas betydelse för barn ska respekteras och vid sidan av föräldrelationerna ska man också slå vakt om bevarandet av syskonrelationerna.
4. Systematiska verktyg och verksamhetsmodeller för identifiering och ingripande mot våld och vanvård ska utvecklas och tas i bruk inom vården utom hemmet.
5. Tillsynen över platser utom hemmet ska vara regelbunden och effektiv och den ska möjliggöra att barn kan mötas och höras.
6. Tillräcklig eftervård och erbjudande av stöd är viktigt efter att placeringen har avslutats.

7. Det ska finnas tillgång till professionell hjälp och kamratstöd för behandling av traumatiska erfarenheter i barndomen.
8. Genomförandet av rekommendationerna som gäller korrigerande av missförhållanden inom barnskyddet och dess vård utom hemmet ska följas upp regelbundet.

ABSTRACT

The purpose of this study was to examine shortcomings, maltreatment and violence in child welfare substitute care in 1937–1983, and the mechanisms available to the parties to report or correct these issues at the time. The study had the following three objectives: to produce data on maltreatment (informative function), to identify and recognise injustice (moral function), and to improve child welfare services (development function). The basic principles underlying the study were the production of data for the purpose of reform, the consideration of the relation between experience, memory and recollection, and the temporal contextualisation of substitute care. The study was mostly conducted through interviews. Other study material included documentation related to the implementation of the 1936 Child Welfare Act, trade journals, and written sources by contemporaries discussing the objectives and practices of substitute care. To improve child welfare services, both the current legislation and the 2014 child welfare quality recommendations were examined. The study was launched in early August 2014. It was carried out by a multidisciplinary research group from the University of Jyväskylä Department of History and Ethnology consisting of researchers in the field of history, ethnology and social work.

A total of 299 interviews were conducted for the study. They were carried out in compliance with strict ethical principles to protect the identity and anonymity of those interviewed. The interviewees signed up for the study voluntarily by contacting the project by phone or e-mail or online. They were interviewed at home or as close to their place of residence as possible.

Most of the interviewees had been born between 1945 and 1965, with experiences of substitute care dating back to the 1950s and 1960s. A little over half of them (58%) were women. The interviewees had mostly been placed in family care, children's homes and correctional schools, which were the three most common forms of substitute care at the time. Many of them had experiences of a number of different placements, that is, they had been transferred between different forms of substitute care and between different places. The number of placements per interviewee varied from a minimum of one up to several dozen, the average being 2.7. In addition to children's homes, correctional schools and family care, in the interviewees' childhood, long-term placement was provided by reception homes, psychiatric care institutions, hospitals and pupils' homes.

A wide definition of maltreatment covers not only violence but also different forms of neglect, including failure to provide for the child's basic needs, failure to provide the child with a safe environment in which to grow up, and making the child to work too hard considering his or her development. In this report, violence is divided into structural, physical, psychological and sexual violence. Structural violence refers to abusive and exploitative practices and ways of operation in the child welfare and substitute care system. Physical violence covers all violations of physical integrity, including corporal punishment. The report distinguishes between corporal punishment that was authorised at the time and excessive, unauthorised corporal punishment. This enables us to show the cases where corporal punishment was also excessive by the contemporary standards of appropriate and inappropriate upbringing. Psychological violence involves acts that are detrimental to the emotional development of the child, such as humiliation, exploitation, mockery, intimidation, discrimination, abandonment, ignoring the child, and providing the child with an unsafe environment to grow up. As psychological violence occurs in association with other forms of violence, it is discussed throughout the report, especially in connection with physical violence. Sexual violence violates the sexual integrity of the child and shames and exploits the victim. It may involve sexual assault, intercourse or attempted intercourse, touching genitals, or forcing the child to touch an adult or a child sexually.

The study showed that maltreatment and violence occurred in all forms of substitute care. Substitute care did not always provide for the basic needs of the child, such as food, health and clothing. In addition, the child's development or education was not supported, and his or her growing into a member of society was neglected. Children placed in correctional schools, in particular, had to work hard. Those in family care often worked excessively; their tasks were too hard considering their age, and they were treated unequally compared to the family's own children who did not complete similar tasks. Some of them felt that they were nothing but labour or a source of income for the family.

According to many interviewees, their parents were defamed in the substitute care. Placed children were not necessarily allowed or encouraged to be in contact with their biological family. Siblings were sometimes placed in different families and could not maintain the family contact, which disrupted the connection with their biological family for life.

The environment in which placed children grew up was not always safe. They had to witness and experience violence committed by both adults and children. In children's homes and correctional schools, in particular, the adults failed to notice violence between the children, or they did not want to intervene in it. The interviews revealed that assaults were committed in family care, children's homes and correctional schools. According to the study, correctional schools were the most violent places; all those who had been placed in a correctional school reported violence. Violence in family care was hidden in the privacy of the home, but it could take the most extreme forms. At worst, some children were victims of almost daily assaults committed in various extremely cruel ways.

Sexual abuse reported in the interviews mostly involved sexual acts against a girl by an adult man responsible for the custody of the child. The interviewees also reported child sexual abuse by women and sexual acts against boys by men. Sexual abuse between children is another issue that was probably never noticed by adults but reported especially for institutions. Violence in substitute care could continue, because the monitoring was not effective. According to contemporary documentation, such as trade journals of the time, the authorities were at least to some extent aware of the structural problems. It was not allowed to use violence or excessive corporal punishment against children. The instructions for substitute care included basic instructions for the monitoring of foster families. Nevertheless, according to the interviews, the monitoring was not effective. The contemporary documentation also shows that child welfare resources were insufficient in view of the workload and responsibilities.

The following recommendations were issued on the basis of the study:

1. The child must be heard and told, as honestly as possible, about the placement and what is going to happen in his or her life.
2. It must be possible to choose a place that will provide the child with a safe and non-violent environment to grow up.
3. The importance of family relations to the child must be respected and the maintenance of the child's relations with both his or her parents and siblings supported.
4. Systematic practices to identify and intervene in violence and maltreatment must be developed and adopted in substitute care.
5. Placements must be monitored effectively and regularly, and the monitoring must involve meeting and hearing the child.
6. It is essential to provide adequate after-care and support after the end of placements.
7. Professional help and peer support must be available for dealing with traumatic childhood experiences.
8. The implementation of the recommendations issued to correct the shortcomings in child welfare and substitute care must be monitored on a regular basis.

1 INLEDNING

1.1 UTREDNINGENS BAKGRUND OCH MÅL

Forskningsgruppens uppgift var att skapa en bild av de missförhållanden, den vanvård och det våld som upplevdes vid vård utom hemmet inom ramen för barnskyddet i Finland under 1937–1983 och av de mekanismer som parterna hade till sitt förfogande för att avslöja eller förändra dessa saker. Tre mål definierades i planen för utredningsarbetet. Det första målet var att producera information (kunskapsuppgift, uppgift som kartlägger fenomenet), det andra var att identifiera och erkänna oförrätterna (moralisk uppgift) och det tredje var en strävan att utveckla barnskyddet (inlärnings- och utvecklingsuppgift). Centrala principer som sattes upp för utredningen var produktion av information för förändringsarbetet, beaktande av förhållandena mellan erfarenhet, minne och hågkomst och en tidsmässig kontextualisering av vården utom hemmet. Utredningen genomfördes huvudsakligen genom intervjuer och vi satte oss även in i dokument om tillämpningen av 1936 års barnskyddslag och barnskyddsförordningen, instruktioner, facktidskrifter och skriftliga källor av samtida aktörer om målen och rutinerna för vård utom hemmet. Utvecklandet av barnskyddet begrundades med avseende på såväl den nuvarande lagstiftningen och den senaste forskningen som kvalitetsrekommendationerna för barnskyddet (2014).

Sammanlagt 299 intervjuer genomfördes för utredningen. Intervjuerna påbörjades i augusti 2014 och största delen av dem genomfördes under hösten 2014 och våren 2015, men en del intervjuer gjordes ännu efter detta, de sista i början av 2016. Eftersom alla som skulle intervjuas anmälde sig frivilligt till intervjuerna, var projektets första uppgift att sprida information om möjligheten att delta i utredningen. Det var möjligt att kontakta projektet per telefon, e-post eller med hjälp av en internetblankett på projektets webbplats. Social- och hälsovårdsministeriet, kommunernas sociala myndigheter, barnskyddsorganisationerna, nationella och lokala aktörer inom missbrukar- och mentalvårdsarbetet och ett flertal medier hjälpte forskningsgruppen att sprida inbjudan till intervjuerna. Projektet kontaktades över 400 gånger. Största delen av kontakterna utgjordes av personer som anmälde sig som villiga att delta i intervjuerna.

Slutrapporten som du som läsare håller i handen är ett sammandrag av det centrala innehållet i intervjuerna. Forskningsobjektet har varit vanvård inom vården utom hemmet, vilket har väglett de intervjuade att anmäla sig. Vanvården nämnades i varje skede av inbjudan till intervju. Till följd av detta finns det skäl att betona att utredningen inte beskriver hela det finländska fältet inom barnskyddet under utredningsperioden, endast dess misslyckanden, dvs. situationer där barnskyddet inte har skyddat barnet trots målen. Utredningen har också stärkt uppfattningen om att det finländska barnskyddets historia innehåller många framgångar, goda människor vars livsuppgift har varit att agera för barnens bästa samt barn, vars liv som vuxna är på rätt spår just tack vare barnskyddet och vården utom hemmet.

1.2 BARNENS UPPLEVELSER SOM FORSKNINGSOBJEKT

De intervjuade personerna är vuxna människor som i sin barndom och/eller sin ungdom har tillbringat olika långa tider på placeringsplatser för vård utom hemmet inom barnskyddet. Placeringsplatserna har varit barnhem, skolhem, fosterfamiljer, ungdomshem, upptagningshem, olika sjukhus eller andra anstalter. Trots att det är vuxna som blir intervjuade, talar vi i denna utredning om barn och unga, eftersom materialet beskriver den tid då berättarna var barn. Tolkningarna av det förflutna är tolkningar som gjorts av vuxna, men aktören eller offret i dessa intervjuer var ett barn eller en ung person.

I intervjuerna används begrepp i vardagsspråket ibland i annan betydelse än den officiella definitionen. Till exempel ordet fosterbarn och dess avledningar upprepas ofta i intervjuerna, trots att det som definition inte passar in på alla intervjuade. Barnskyddslagen från 1936 gjorde skillnad på omhändertagna barn och fosterbarn. Enligt lagen var fosterbarn barn som hade lämnats bort som fosterbarn till ett enskilt barnhem eller en familj, men de sociala myndigheterna hade inte omhändertagit dem. Även samtida personer använde begreppen tämligen fritt och blandade ihop dem ibland. Att lämna bort ett barn som fosterbarn grundade sig på en överenskommelse mellan vuxna och det fanns till exempel inga separata bestämmelser om avgifter och vårdpraxis utan man kom fritt överens om dessa. Det fanns förvisso olika modellregler. Vårdsnämndens (senare socialnämndens) uppgift vara att statistikföra fosterbarnen och att övervaka deras förhållanden, men denna uppgift sköttes inte särskilt noggrant.

Vanligen visste inte barnen om placeringen hade gjorts officiellt eller inte eller om det hade skett ett egentligt omhändertagande, och detta är inte tydligt för dem som vuxna heller. Därför har vi i utredningen inte gjort skillnad på så kallade officiella placeringar och övriga, privat arrangerade placeringar. På grund av de otydliga begreppen, förändringarna över tid och oklarheten talar vi i denna utredning om *familjevård, fosterfamiljer, föräldrar i fosterfamiljer och barn i familjevård eller fosterfamiljer* alltid när vi avser ett barn som har vuxit upp i familjevård på något annat ställe än hos sin biologiska mamma eller pappa, oberoende av om socialnämnden fattat beslut om omhändertagande eller inte. Om de olika medlemmarna i den familj som skötte om barnet används benämningarna mamma eller pappa i fosterfamiljen och biologiskt barn/dotter/son i fosterfamiljen, oberoende av om bakgrunden till familjevården är omhändertagande, placering hos släktingar eller någon annan faktor. För att undvika förvirring används inte termen fosterbarn, om vi inte uttryckligen vet att det handlar om en frivillig placering av ett barn. I fråga om barnhem och skolhem talar vi om *barn som har vuxit upp eller placerats på barnhem eller skolhem*.

1.3 FORMER AV VANVÅRD OCH VÅLD

Definitionen av våld är alltid bunden till tid, plats, religion, kultur och det omgivande samhället och det är inte lätt att definiera våld exakt. (T.ex. Marttala 2011, 37.) I denna utredning använder vi som grund de fyra grundläggande delområdena i Världshälsoorganisationen WHO:s definition om våld mot barn samt definitionerna om olika former av våld i Handboken för barnskyddet (Lastensuojelun käsikirja, Institutet för hälsa och välfärd). Våld indelas här i fyra kategorier: strukturellt våld, fysiskt våld, psykiskt våld och sexuellt utnyttjande eller exploatering. I utredningen används vanvård som ett överordnat begrepp som omfattar både allt slags våld och försummelse av vård i dess olika former, exempelvis försummelse av barnets grundläggande behov, en otrygg uppväxtmiljö samt ett överdrivet och i förhållande till barnets utveckling alltför tungt arbete.

Enligt WHO:s definition är våld att uppsåtligt bruka eller hota att bruka makt eller fysisk styrka. Våldet riktas mot den egna personen, mot en annan människa, en grupp människor, en gemenskap eller ett samhälle, med följd eller tämligen sannolik följd att någon dör eller att det uppstår kroppsskada, psykisk skada, skador i den känslomässiga utvecklingen eller att de grundläggande behoven inte tillgodoses. Att ”makt” inkluderas i definitionen vid sidan av fysisk styrka breddar karaktären hos den våldsamma handlingen. Definitionen har utvidgats till att gälla handlingar, hot och skrämelse som beror på ett maktförhållande. Till följd av detta inkluderas inte bara mer uppenbara våldsamma handlingar utan också försummelse och att man låter bli att göra något. I definitionen av våld mot barn inkluderas förutom makt också begreppen tillit och ansvar, som hör samman med – eller antas höra samman med – ett förhållande mellan ett barn och en vuxen. (Krug et al. 2005, 21–22.)

Våld kan benämnas som en gärning, vilket betonar gärningsmannskapet: någon är våldsam gentemot en annan, andra eller sig själv. I denna utredning handlar det emellertid också om våldsoffer, dem som utsatts för våldshandlingar. Erfarenhet av våld kan särskilt vad gäller barn också handla om att se och bevittna våld som åskådare, så kallat indirekt våld. (Paavilainen & Pösö 2003, 13–14.)

Strukturellt våld är enligt Institutet för hälsa och välfärd antingen aktivt eller passivt. Aktivt förekommer det i hierarkier: en del människor eller grupper av människor har rätt att bestämma över och underkupa andra utan att bry sig om de andras behov, känslor eller rättigheter. Aktivt strukturellt våld sker kontinuerligt i olika förhållanden mellan människor, såsom i skolor, i hemmen, på arbetsplatser och i andra sociala grupper. Passivt strukturellt våld å sin sida innebär då det riktas mot barn sådana i samhället betydelsefulla rutiner, normer och lagar där man inte beaktar barnets egna rättigheter eller möjligheter. (Lastensuojelun käsikirja, Institutet för hälsa och välfärd.) Som strukturellt våld i denna utredning klassificerar vi sådana rutiner och praxis inom barnskyddet och dess system för vård utom hemmet som i sig själva har varit våldsamma och undertryckande och där det yttersta syftet med barnskyddet, att skydda barnet och erbjuda en trygg uppväxtmiljö, inte har förverkligats.

Fysiskt våld är avsiktliga handlingar som orsakar eller kan orsaka barnet skador, smärta eller annat kroppsligt men. I sin aktiva form kan det innebära att man till exempel slår, sparkar, river i håret, stryper eller brännskadar. I denna utredning definierar vi alla kränkningar av den fysiska integriteten, inklusive kroppslig åga, som fysiskt våld. I utredningen gör vi dock skillnad mellan tillåten kroppslig åga och kroppslig åga som överskred gränserna för vad som var tillåtet. På så sätt kan vi specificera när den kroppsliga ågan mätt även med den tidsperiodens mått överskred gränsen mellan lämplig och olämplig fostran.

Psykiskt våld innebär handlingar som har en negativ effekt på barnets emotionella utveckling: exempelvis förödmjukelse, utskällning, underkuvande, hån, hot och skrämelse, diskriminering, övergivande, förbiseende av barnet och erbjudande av en otrygg uppväxtmiljö. Psykiskt våld ger inte barnet självkänsla och en uppfattning om de egna rättigheterna till en sund utveckling, utan bryter ner och undertrycker dessa. (Krug et al. 2005, 79; Taskinen 1992; Hurtig 2013, 151; Lastensuojelun käsikirja, Institutet för hälsa och välfärd.) Redan på 1930-talet såg man att psykiskt våld skapade exempelvis skuldskänslor, misstro mot andra människor och ”obstinat tystnad” hos barnen. (Lapsi ja nuoriso 1939:6, 86.)

Sexuellt utnyttjande är ett brott mot barnets sexuella integritet. Det innebär bland annat sexuell misshandel, våldtäkt, samlag eller försök till samlag, beröring av könsorganen, tvång till sexuell beröring av en vuxen eller ett annat barn eller visande av sexuell stimulering, såsom porrtidningar, porrfilmer eller samlag, vilka är olämpliga för barnets utveckling. Sexuellt utnyttjande är en sexuell maktutövning som erbjuder förövaren en metod att underkupa och förnedra sitt offer. Ansvar ligger alltid hos förövaren; barnet kan inte tänkas gå med på en handling som han eller hon inte kan förstå. (Laitinen 2004, 19–21; Taskinen 1992, 18–19.) Med incest avses sexuellt utnyttjande inom familjen, varvid det vanligen handlar om våld

mellan biologiska familjemedlemmar, även mellan vuxna. Det beror på definitionen om ett barn i familjevård räknas som en del av kärnfamiljen eller inte; familjen kan också definieras socialt eller psykologiskt. (Laitinen 2004, 21–23.) På grund av vårdnadsförhållandet mellan den vuxna och barnet kan sexuellt utnyttjande av ett barn som placerats i en familj även uppfattas som incest, trots att det biologiska släktskapet saknas. I denna undersökning används dock allmänt termen sexuellt utnyttjande, eftersom den omfattar utnyttjande som skett både på anstalter och i familjevård.

Försummelse av de grundläggande behoven som en form av vanvård⁴ inkluderar bland annat försummelse av barnets hälsa, mognad, utveckling, utbildning, trygghet i uppväxtmiljön eller en annan omständighet som hör till barnets grundläggande behov, trots att den vuxna skulle ha möjlighet att tillgodose dessa behov hos barnet. Fattigdom räknas inte som försummelse, utan det handlar uttryckligen om att låta bli att tillgodose de grundläggande behoven, trots att den vuxnas resurser skulle ha möjliggjort detta. (Krug et al. 2005, 78–79.) I denna utredning inkluderar försummelse av de grundläggande behoven också begränsning av barnets sociala relationer (till exempel separation från familj och syskon) samt att man låter bli att beakta barnets kulturella bakgrund, exempelvis om barnet hör till en etnisk minoritet.

⁴ Att låta bli att sköta om barnet kan också definieras som passivt våld. *Lastensuojelun käsikirja*, Institutet för hälsa och välfärd.

2 GENOMFÖRANDE AV UTREDNINGEN

2.1 FORSKNINGSMETODER

2.1.1 Genomförande av intervjuerna

Utredningen grundar sig på frivilliga intervjuer. I början var det möjligt att anmäla sig till intervjuerna till social- och hälsovårdsministeriet och från och med augusti 2014 direkt till projektets forskningsgrupp vid Jyväskylä universitet per telefon, e-post eller på en internet-blankett. Efter anmälan kontaktades de som skulle intervjuas och vi kom överens om tidpunkt och plats för intervjun.

Sammanlagt gjordes 299 intervjuer mellan augusti 2014 och februari 2016. Största delen av intervjuerna gjordes individuellt, men gruppintervjuer med 2–3 personer genomfördes på eget önskemål av sju av de intervjuade. I fråga om gruppintervjuerna handlade det vanligen om syskon eller i övrigt personer som hade varit på samma placeringsplats vid samma tid. Att ämnet är svårt och känsligt framgår av att tämligen många som hade anmält sig till intervju sist och slutligen inte ville delta. Sammanlagt 45 av dem som lämnade sina kontaktuppgifter svarade inte när forskarna tog kontakt och 17 personer som skulle intervjuas avbokade ett redan överenskommet möte genom att meddela att han eller hon inte ville eller kunde prata om ämnet.

En intervjugrupp genomförde intervjuerna. Till gruppen hörde 12 forskare från Jyväskylä universitet och Åbo Akademi. Dessa var förtrogna med eller introducerades i ämnet. Till forskningsgruppen hörde experter inom historia, etnologi och socialt arbete, män och kvinnor i olika åldrar, finsk- och svenskspråkiga samt forskare som är insatta i forskningen om romer. Intervjuerna utbildades för uppgiften av forskarna docent Johanna Sköld och socialarbetare Petra Rinman som har genomfört motsvarande utredning i Sverige. Utgångspunkten för förberedelserna inför intervjuerna var ämnets känslighet och den därför mycket strikta forskningsetiken. Vi strävade efter att förutspå etiska utmaningar ur många olika perspektiv: innan, under och efter intervjuerna ur både de intervjuades och intervjuarnas perspektiv.

Intervjuerna ordnades så nära de intervjuade som möjligt, i första hand i deras hem. Detta innebar att forskarna under projektets gång reste tusentals kilometer runt om i Finland, från söder till norr och från väster till öster. Vanligtvis genomfördes två intervjuer per dag på samma ort eller i omnejden och resorna var två eller tre dagar långa.

Intervjuerna började med att berätta för de som skulle intervjuas om syftet med intervjun och utredningen. De som skulle intervjuas fick om de ville be om en manlig eller kvinnlig intervjuare och välja om intervjun skulle ske på svenska eller finska. Förutom dem som har svenska som modersmål valde också några finskspråkiga personer som bott länge i Sverige att bli intervjuade på svenska. Innan intervjun påbörjades berättade intervjuerna om utredningsarbetets syfte och mål, forskarnas tystnadsplikt, lagringen av materialet i arkiv, möjligheten att avbryta intervjun i vilket skede som helst, användningen av bandspelare och om att det kan medföra konsekvenser för den intervjuade och hans eller hennes välmående att minnas traumatiska upplevelser. Den intervjuade fick mer ingående information om intervjun i form av ett meddelande (Bilaga 1) och ombads skriva under ett medgivande (Bilaga 2). Den intervjuade fick det ena exemplet av det undertecknade medgivandet och intervjuaren det andra. När intervjuerna hade säkerställt att den intervjuade var medveten om intervjuens syfte och innehåll, startade de bandspelaren och inledde den egentliga intervjun.

Förutom ovan beskrivna formella omständigheter skedde det även andra saker under intervjun. Forskarna besökte oftast berättarnas eget hem. I samband med detta tittade de ofta på

fotografier, drack kaffe eller fick träffa husdjuren. Många gånger var de intervjuade spända för det som för dem var en ny situation och för främmande människor och därför strävade intervjuarna efter att lugna ner stämningen genom normal konversation och närvaro. Ofta var den intervjuades kommentar när intervjuarna skulle gå att spänningen hade gått över eftersom intervjuarna visade sig vara "helt vanliga människor". Den intervjuade glömde också bort bandspelaren när han eller hon kom igång med berättandet. Under intervjun kunde också den intervjuades maka eller make, syster eller en annan stödperson vara närvarande. Ibland hördes stödpersonerna under intervjun: de kommenterade eller bad den intervjuade att berätta mer detaljerat eller att minnas en viss händelse som de tidigare hade hört av berättaren.

Det var inte lätt för de intervjuade att prata om vanvård i barndomen. Innan vi startade bandspelaren försäkrade vi dem om att de när som helst kunde avbryta, om de ville ha en paus. Ofta avbröts samtalet av gråt, men en del ville ta pauser även av andra orsaker.

Som underlag för intervjuerna fanns en lista med temafrågor. Det fanns olika temalistor för dem som hade upplevt vanvård samt för dem som hade arbetat på barnskyddsanstalter och inom barnskyddet (Bilaga 3) och dessa tillämpades beroende på situationen. En del av dem som skulle intervjuas önskade att få se frågelistan på förhand. Intervjuarna tillämpade temalistan från fall till fall, men huvuddragen och de grundläggande frågorna var de samma: centrala teman var placeringsplatserna som berättaren kunde komma ihåg, den vanvård i olika former som förekom där samt placeringens konsekvenser för livet efteråt. Intervjuerna varade från en halv timme till tre timmar; två av de intervjuade intervjuades två gånger, sammanlagt cirka fem timmar.

Många av de intervjuade hade skaffat dokument om den egna placeringen ur arkiv. En del ville gå igenom dem med forskarna, eftersom de kunde vara otydliga och innehålla främmande termer. Intervjuarna bad inte om att få se dokumenten, men läste igenom dem om den intervjuade föreslog detta. Ibland framskred intervjun utifrån dessa dokument, ibland höll den intervjuade hårt i dem som om de innebar en trygghet. En del av de intervjuade hade tagit med dokumenten för att bevisa att han eller hon talade sanning. Utgångspunkten för intervjuerna var emellertid de intervjuades egna erfarenheter som inte bedömdes i ljuset av dokument eller historia.

Intervjuerna genomfördes med fyra undantag parvis och ansikte mot ansikte⁵. Den ena forskaren fokuserade på intervjun och dialogen med den intervjuade, medan den andra gjorde anteckningar för hand eller på dator. Intervjuerna sparades på diktafoner som det vid varje intervju fanns två av med tanke på säkerhetskopiering. Anteckningarna och intervjuerna sparades på projektets datorer som var särskilt starkt skyddade och där alla möjligheter till internetanslutning hade avlägsnats på grund av datasekretessen. Säkerhetskopior av intervjuerna sparades också på löstagbara, starkt skyddade hårddiskar.

I slutet av intervjuerna säkerställde sig intervjuarna alltid om att den intervjuade hade någon att kontakta, ifall de fick stressymptom av att minnas sina upplevelser. Ibland var den intervjuade dock nästan lättad i stället för ångestfylld: det kändes bra att få berätta om det som han eller hon hade tigit om största delen av sitt liv. Efter att spänningen lagt sig förhöll sig den intervjuade också välvilligt till intervjuarna: när de skulle gå fick de varma tillönskningar och kramar. Ibland fick intervjuarna små gåvor såsom musik som berättaren gjort eller små minnesföremål.

Även för intervjuerna var mötena med de intervjuade mycket betydelsefulla. De intervjuade var inte de enda som grät eller kände ilska, frustration eller nedstämdhet på grund av barnsupplevelserna. Varje intervju var viktig och annorlunda. Intervjuerna var olika männi-

⁵ Undantagsfallen var inte planerade. Den första intervjun gjordes som telefonintervju plötsligt enligt den intervjuades önskan och intervjuaren gjorde den ensam hemma. I det andra fallet önskade den intervjuade i sista stund bara en kvinnlig intervjuare och den manliga arbetskamraten väntade utanför huset. I det tredje fallet gjordes intervjun ensam på grund av tidsmässiga skäl. I det fjärde fallet kunde en av intervjuarna inte komma till platsen på grund av trafikförbindelserna. Dessutom gjorde vi 14 telefonintervjuer och tre intervjuer över Skype.

skor och var och en av dem hade sina egna kontaktytor med intervjuerna och de intervjuade: exempelvis kunde en intervju med en person i intervjuarens egen ålder eller en i övrigt likadan person stanna kvar permanent i minnet som ett viktigt möte, även om det bara pågick en kort tid. Ibland var det svårt för intervjuarna att återvända till vardagen efter intervjuerna och det var inte särskilt lätt att lämna människornas berättelser bakom sig. För att intervjuarna skulle orka i arbetet fick de arbetshandledning, som genomfördes både i grupp och vid individuella möten. Det var också mycket viktigt med kamratstöd i intervjugruppen. De svenska forskarna rekommenderade under utbildningen att intervjuerna skulle genomföras parvis och det parvisa arbetet visade sig vara mycket viktigt för att forskargruppen skulle orka med sitt arbete. Forskarna var bundna av tystnadsplikt, men efter intervjun var det möjligt att diskutera med arbetskamraten om intervjuens innehåll och att ge utlopp för sina känslor. Dessutom var det också tryggt att vara två i ett främmande hem. Det hade inte varit möjligt att göra anteckningar om inte arbetskamraten hade gjort dem, eftersom intervjuerna oftast var mycket intensiva och det skulle ha stört konversationen om intervjuaren samtidigt hade gjort anteckningar.

Några veckor efteråt ringde den forskare som genomfört intervjun till den intervjuade. Syftet med detta så kallade eftersamtal var att ge den intervjuade möjligheten att fråga om sådant som sysselsatt hans eller hennes tankar och att lägga till eller korrigera något i intervjun. Dessutom kontrollerade forskaren hur den intervjuade mådde, frågade om hans eller hennes tillstånd efter intervjun och säkerställde sig om att han eller hon hade sätt att få hjälp, ifall minnesprocessen hade lett till illamående. En del av de intervjuade verkade ha kommit till ro med barndomens erfarenheter under intervjun, men under eftersamtalet kom det fram att intervjun hade dragit upp traumatiska minnen om barndomen till ytan. Dessa intervjuade vägledades så att de fick kristerapi.

2.1.2 Ordnande och genomläsning av materialet

Varje intervju fick på förhand ett kodnummer som användes som identifieringsuppgift för filerna vid lagringen av materialet. Intervjumaterialet transkriberades. Från transkriberingen avlägsnades identifikationsinformation, såsom namnen på små orter och personernas namn. Av varje transkribering gjordes ett sammandrag där vi lyfte fram centrala ämnen med tanke på rapporten: placeringsplatser, former av vanvård, användning av våld, senare livsskeden och andra viktiga saker i varje intervju. När projektet framskred hade forskargruppen redan i sina diskussioner hittat de saker som utgör det centrala innehållet i denna rapport. Vid de gemensamma mötena fördjupade vi oss i ämnet och utredningen tog form så småningom.

Analysen av materialet framskred med hjälp av ovan nämnda sammandrag. Bland dem sökte vi efter intervjuer i anslutning till varje tema som behandlades. På basis av sammandragen gick vi vidare till transkriberingarna och vid behov till inspelningarna. Målet med utredningsrapporten är att skapa en helhetsbild av det nyanserade och delvis splittrade materialet som sträcker sig över en lång tidsperiod. Samtidigt har vi gjort analysen och lyft fram återkommande teman och former av vanvård, men ändå betonat hur äkta och individuell den personliga upplevelsen har varit för varje person som har deltagit i intervjuerna.

En central utgångspunkt för utredningsarbetet har varit att lyssna på de personliga upplevelserna, att betona människornas personliga minnen och deras betydelse samt att granska upplevelserna av vanvård som relevanta i sig själva. De personliga upplevelserna av vanvård förnekades inte och utvärderades inte. Historisk contextualisering hjälper läsarna att förstå den historiska räckvidden av barnskyddets förflutna och förändringarna över tid, men erfarenheterna är sanna som sådana för berättarna.

Materialet har sammanställts av självbiografiska intervjuer som särskilt gäller berättarnas barndom och ungdom i vård utom hemmet. Det centrala är berättarnas egna perspektiv på

ämnet och hur de själva analyserar sin barndom och sina erfarenheter i sin berättelse. Det är viktigare att förstå individens perspektiv och berättelsens betydelsestrukturer i sin kontext än att till exempel granska att exakta fakta (såsom årtal) är korrekta. Kontexten är viktig för att man ska kunna förstå berättelsen som en del av den egna kulturen och gemenskapen. (Erkkilä 2009.)

Minnesberättelsen har granskats via tre minnesbegrepp. För det första granskas intervjuerna som självbiografiska och personliga minnen: i dem berättar berättaren för sig själv eller för närstående om saker som inträffat och som hänger samman med händelser och betydelser som är viktiga för berättaren. Självbiografiska minnen kan ha många ändamål, men i detta sammanhang lyfts det fram som särskilt viktigt att de fungerar som medel för att definiera jaget. Med hjälp av minnena och berättelsen definierar vi oss själva och vår egen plats i samhället. Självbiografiska minnen och berättelser kan förändras över tid när berättarens livserfarenhet förändras; även den som lyssnar på berättelsen påverkar dess innehåll. (Korkiakangas 1996, 25–28; Hytönen 2014, 28–30.)

För det andra berättar berättaren under intervjun sin egen livshistoria för en lyssnare vilket gör den till ett socialt, delat minne. Det sociala minnets perspektiv är viktigt, för trots att en del av de intervjuade pratade om sina erfarenheter för första gången, så hade en del berättat om dem redan tidigare flera gånger. Lyssnarna kunde vara familjen eller andra närstående, men också till exempel en terapeut eller en kamratstödsgrupp. Det behövs inte alltid någon som lyssnar, eftersom man också kan minnas för sig själv, till exempel genom att skriva eller upprepa det som har hänt för sig själv. Ju oftare man berättar om eller minns saker, desto tydligare formas de till berättelser. När man talar om socialt minne betonar man ofta att sättet man minns på och berättelsen är bundna till berättarsituationen: i olika miljöer och i olika situationer minns man på olika sätt och även en historia som redan tagit form kan te sig annorlunda. Ur det sociala minnets perspektiv finns det alltid ett mål med att minnas. (Korkiakangas 2006.)

I denna utredning visade man de självbiografiska minnena för forskare. Intervjuerna kom från universitet och representerade social- och hälsovårdsministeriet, vilket exempelvis ledde till att en del av berättarna ville försäkra att upplevelserna var sanna genom dokument eller vädjade till intervjuerna om gottgörelse av vanvården. Med tanke på analysen av intervjuerna finns det skäl att beakta att minnen av tragiska, traumatiska händelser byggs upp på annat sätt än minnen av vardagliga händelser. Därför kan man inte tolka vardagliga minnen och minnen av tragiska upplevelser ur samma utgångspunkt eller med samma iakttagelser. (Korkiakangas 2006, 131.) Till följd av detta är denna utredning ingen undersökning om vardagen inom vården utom hemmet, utan traumatiska och tragiska minnen står i centrum, eftersom huvudmålet är upplevelser av vanvård. Denna observation gäller också för analysen, trots att vanvården har varit en del av vardagen för en del av offren.

De självbiografiska intervjuerna om barndomen omfattar också så kallade livfulla minnen, som emotionellt är viktiga händelser eller situationer för berättaren. Begreppet livfullt minne (vivid memory) är den tredje termen inom minnesforskningen som har påverkat analysen. Ett livfullt minne kan inkludera även starka sinneselement såsom färger, dofter, rum eller rutter, ljud eller smaker och de kan återvända i minnet mycket plötsligt, blixtnabbt. De livfulla minnena är ofta förknippade med starka känslominnen. De gäller ofta nationellt betydande, kollektiva händelser, men också återkommande ämnen, såsom vardagsbestyr. Ofta gäller de livfulla minnena viktiga stunder i berättarens livshistoria, till exempel prestationer eller farosituationer, samt starka känslolägen, till exempel rädsla, ilska eller stor glädje. (Korkiakangas 1996, 27; Hytönen 2014, 135–136; Conway 1995, 1–15.) Den återgivna upplevelsen och de livfulla minnena fungerar som verktyg också för att granska de starka känslor som kommer fram i den självbiografiska berättelsen, såsom rädsla, ilska, bitterhet och besvikelse.

De citat som ingår i rapporten har valts så att de representerar både vanliga och särskilda upplevelser. Det ingår alltså extrema upplevelser av våld samt personer vars upplevelser är likartade med många andras. På så sätt visar vi på det upprepade och delvis strukturella våldet, men vi visar också hurudan vanvården kan vara i all dess mångfald. Vi har strävat efter att använda citat från intervjuade i olika åldrar och av olika kön och från så många placeringsplatser som möjligt runt om i Finland. Anstaltens namn nämns inte i rapporten om det inte finns något särskilt skäl till detta; till exempel namnet på den enda så kallade slutna avdelningen i skolhemmen, Leppäniemi i Pernasaari skolhem, har lämnats kvar i texten i anslutning till de intervjuer som gäller arbetet där, eftersom platsen skiljde sig så tydligt från de andra. Vi har inte kunnat citera alla intervjuer i rapporten, men de ingår ändå i helhetsbilden. Citaten har gjorts anonyma, så att det inte går att identifiera berättarna utifrån dem: i citaten anges den intervjuades kön och födelseår med fem års noggrannhet. I de citat som beskriver en dialog betyder bokstaven I intervjuaren.

2.1.3 Dokument och samtida material

För att förstå intervjumaterialet förutsätter det att vi förstår de centrala målen, begreppen och definitionerna inom barnskyddet vid den undersökta tidpunkten. Vi gör inte rättvisa åt upplevelserna under den undersökta tidpunkten om vi bara läser om dem ur nutidens perspektiv och jämför dem med systemen för barnskyddet idag. En central del av utredningsarbetet har varit att kontextualisera intervjumaterialet så att förändringarna inom vården utom hemmet under en lång period, från 1930-talet till början av 1980-talet, kan behandlas och skiljas åt från de förändringar som har skett efter detta.

För att belysa de samtida uppfattningarna om problem inom barnskyddets vård utom hemmet har vi för undersökningen granskat myndighets- och forskningsdiskussioner från olika årtionden. Granskningen av myndigheternas och yrkesfolkets samtida diskussion erbjuder en metod att öka vår förståelse för hur de samtida människorna uppfattade det egna arbetets ramar, möjligheter och begränsningar. En organisations- och förvaltningshistorisk undersökning har dessutom visat att olika kommunala och statliga tjänster kan anses innehålla olika historiska skikt. När man ändrar lagstiftningen, servicestrukturerna och servicepraxisen ändrar man alltid organisationernas värdeskikt, och organisationerna, till exempel de kommunala vårdnämnderna och deras aktörer, kan förhålla sig på mycket olika sätt till reformerna.

I diskussionen om vården utom hemmet och dess problematisering riktades den huvudsakliga uppmärksamheten mot material som har producerats av de högsta myndigheterna. Under den undersökta perioden var socialministeriets barnskyddsbyrå och från och med den 1 juli 1968 Socialstyrelsen och dess avdelning för familjeärenden de högsta myndigheterna som ansvarade för ledningen och övervakningen av barnskyddet. Särskilt cirkulären, som användes för att styra och standardisera de lokala myndigheternas verksamhet, ta ställning till aktuella frågor och fatta principiella beslut om lagstiftningen och dess tolkning, granskades närmare. En granskning av myndighetsdiskussionen visade att trots att socialministeriet och barnskyddsbyrån och senare Socialstyrelsen strävade efter att standardisera arbetet på lokal nivå och styra de kommunala aktörerna så att de genomförde andan i barnskyddslagen från 1936, så hade de lokala vård- och socialnämnderna en betydande prövningsrätt, vilket påverkade hur den lokala praxisen utformades.

Vid sidan av myndighetsdiskussionen har vi i rapporten utnyttjat riksdagens protokoll och andra dokument samt diskussionen i facktidsskrifter om socialvård och barnskydd (*Huoltaja, Sosiaalinen Aikakauskirja, Lapsi ja Nuorisio, Pelastakaa Lapset*). Syftet har varit att utreda i vilken mån de högsta beslutsfattarna, men också yrkesfolket inom barnskyddsarbetet, har varit medvetna om missförhållandena inom vården och uppfostran av de placerade barnen. Analysen av riksdagsmaterialet som genomfördes med sökord visade att missförhållandena inom

barnskyddet lyftes fram tämligen regelbundet i interpellationer och hemställningsmotioner och att skildringarna av många missförhållanden var de samma som dem som fördes fram i intervjuerna.

Man diskuterade regelbundet i offentligheten om missförhållandena inom barnskyddet under den undersökta perioden, men problem i anslutning till vården utom hemmet utreddes också inom myndighetsmaskineriet. Socialministeriets och Socialstyrelsens distriktsinspektörer ansvarade för tillsynen i vissa geografiskt begränsade områden och de fick regelbundet klagomål om vården utom hemmet. Dessutom inlämnades klagomål särskilt om anstaltsvården till riksdagens justitieombudsman, som även själv regelbundet genomförde inspektioner på barnhem och skolhem. Vad gäller de allvarigare fallen inledde socialministeriet utredningar för vilka utsågs en egen utredare. I arkivet hos Barnskyddsbyrån vid social- och hälsovårdsministeriets Vårds- och befolkningsavdelning finns material sparad för fyra utredningar som utfördes under 1937–1944, men tyvärr hann vi inte inom ramen för denna rapport ta reda på var eventuellt senare utredningar har arkiverats. I varje fall visar dessa utredningar att myndigheterna genast efter att barnskyddslagen stiftades tog misstankar om missförhållanden inom vården utom hemmet som de fick del av på allvar. Såsom denna rapport dock visar, var sannolikt största delen av vanvården av de placerade barnen dold och de högsta myndigheterna fick inte kännedom om missförhållandena.

Statistiken om barnskyddet har i huvudsak samlats in från följande källor: Finlands officiella statistik (FOS) XXI A Vårdstatistik, FOS XXI B Årsböcker för socialvårdsstatistik.

Vården och uppfostran av omhändertagna barn, men också barn som vårdnadshavarna placerade privat har varit föremål för ett omfattande forskningsarbete under hela den granskade tidsperioden. De olika formerna av vård utom hemmet och dess praxis har undersökts särskilt vid högskolor, men också myndighetsaktörer och organisationer har gjort ett flertal undersökningar. För rapporten har vi granskat närmare undersökningar som har gjorts vid Samhälleliga högskolan, numera Tammerfors universitet. Tammerfors universitet och dess föregångare har en lång tradition inom utbildningar inom socialvård och socialt arbete och under den granskade tidsperioden var högskolan den viktigaste aktören som utbildade socialarbetare. Särskilt intressant med tanke på utredningen har varit undersökningen ”Sosiaalilautakunnan huostaan joutuminen turvattoman lapsen kokemuksen”, som gjordes av lektor Veikko Piirainen vid Samhälleliga högskolan år 1962 och publicerades i tidskriften *Huoltaja* (*Huoltaja* 1962:1–2). Piirainen gjorde en undersökning tillsammans med sina studenter om upplevelserna bland barn som varit placerade under 1940–1950-talet (N=87) och i rapporten har vi kunnat utnyttja undersökningen som publicerades i *Huoltaja* ur ett jämförelseperspektiv. I Piirainens undersökning intervjuades dessutom föräldrar i fosterfamiljer (N=126).

Särskilt stor uppmärksamhet fick Samhälleliga högskolans och Tammerfors universitets lärdomsprov, som kan anses återspegla kunskapsintresset inom utbildningen inom socialvården och det sociala arbetet. En sökning i databasen Tamcat⁶ visade att sammanlagt 141 lärdomsprov på högskolenivå som handlade om vården av omhändertagna barn utom hemmet gjordes under 1944–1983. Största delen av lärdomsproven handlade om vården på anstalter, barnhem och skolhem. Cirka en femtedel av lärdomsproven handlade om familjevård och fosterhem. En allmän observation som kan framföras är att det stora flertalet av lärdomsproven granskade praxisen inom vården utom hemmet utifrån dokument, intervjuer av arbetstagarer eller blankettenkäter. Endast i sju av lärdomsproven lyfte man fram de placerade barnens egna upplevelser av vården utom hemmet som undersökningsobjekt. (Leväkkö 1954; Utraiainen 1954; Kaijunpää 1959; Nyberg 1969; Keskitalo 1973; Laitila 1980; Nyman 1983.) Dessutom har i synnerhet Centralförbundet för Barnskydd gjort undersökningar som är relevanta för denna rapport.

⁶ Finska sökord: lastensuojelu, huostaanotto, perhehoito, perhesijo, yksityisko, kasvatisko lastenkoti, koulukoti.

Förutom ovan nämnda undersökning av Veikko Piirainen har vi även utnyttjat skrifter och undersökningar av andra aktiva och långvariga aktörer inom vården utom hemmet. Till exempel boken *Laitospoikien keskinäisestä väkivaltaisuudesta* (1954) av socialrådet Kaarlo Helasvuo som var känd för sin humana inställning till vanartiga ungdomar har gett en inblick i den tidens uppfattningar om uppfostran och vanartighet. Dessutom har verken av Erkki Saari, som var föreståndare för Järvilinna upptagningshem, varit användbara, liksom även memoarboken *Ne kovemmat pojat* (1989) av Ensio Kyppö, som länge var föreståndare för Pernasaari skolhem. Kyppös verk beskriver skolhemmets vardag, metoder och resultat under hans trettio år långa karriär.

2.2 DE INTERVJUADE

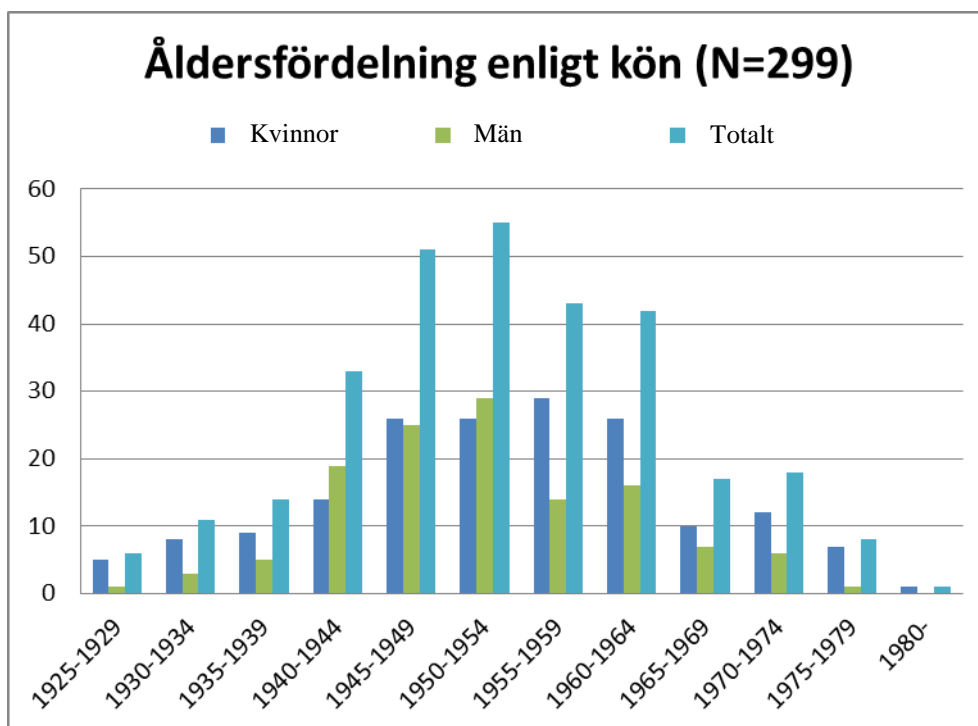
Av dem som deltog i intervjuerna var 58 procent (173 personer) kvinnor och 42 procent (126 personer) män. Figur 1 visar de intervjuades åldersfördelning. Nästan två tredjedelar av svararna, 63,5 procent, är födda under en tjugoförårsperiod efter andra världskriget, 1945–1964. De äldsta (1925–1944) och yngsta (1965–1983) svararna var klart färre. Cirka 10 procent av de intervjuade är födda före 1944 och cirka 15 procent efter 1965.

Drygt en tredjedel (35,2 procent) av de intervjuade är födda mellan 1945 och 1954, vilket betyder att de var placerade främst på 1950- och 1960-talet. De kan i vid bemärkelse räknas till de så kallade stora åldersklasserna, den efterkrigstida generationen. I J.P. Roos mycket använda generationsindelning har de som är födda från medlet av 1920-talet till slutet av 1940-talet fått benämningarna återuppbyggnadsgenerationen och förändringsgenerationen, medan de som är födda på 1950-talet hör till den så kallade förortsgenerationen. I Roos indelning finns det inte många skillnader mellan dessa generationer, även om urbanisering och utbildning lyfts fram tydligare än tidigare som generationserfarenhet hos den sistnämnda generationen. (Roos 1987, 54–46; se även Karisto 2005, 20–22.)

De så kallade stora åldersklasserna deltar också annars aktivt i biografisk forskning, utöver i denna utredning. Att största delen av de intervjuade är födda efter kriget har också sin förklaring i andra orsaker. En stor del av de åldersgrupper som är äldre än dem har redan gått bort eller också är de för ålderstigna för att delta i utredningen. Vad gäller de yngsta åldersgrupperna kan man också tänka sig att upplevelsen av vanvård har minskat. Det kan också hända att inbjudan till intervju för utredningen inte har nått fram på samma sätt till alla åldersgrupper runt om i Finland. Dessutom finns det skäl att observera den allmänna nedgången i nativiteten och att åldersgrupperna blev mindre från och med 1950-talet.

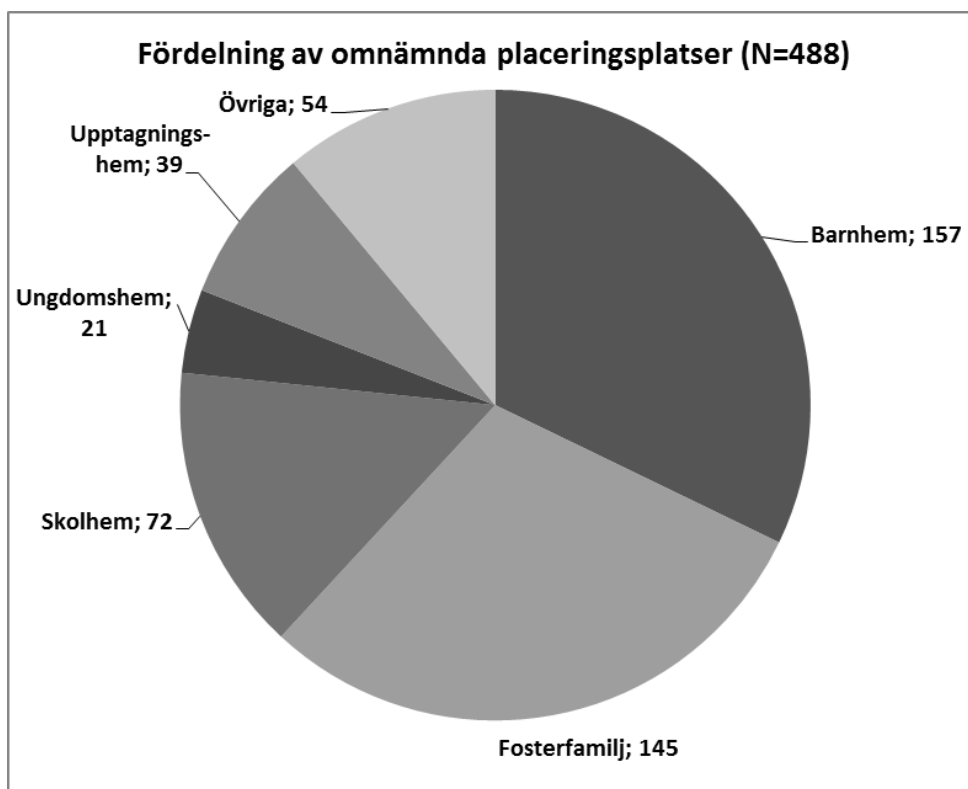
Figur 1 visar ålders- och könsfördelningen hos de intervjuade. Kvinnornas andel är större i både de äldsta och de yngsta åldersgrupperna, men könsfördelningen är mer jämn i de åldersgrupper där antalet intervjuade är flest. Eftersom en klar majoritet av de placerade barnen och ungdomarna dock var pojkar, är kvinnornas andel överrepresenterad i förhållande till männen i alla åldersklasser. Detta inverkar dock inte i någon större utsträckning på innehållet i denna rapport.

Figur 2 visar de placeringsplatser som nämns i intervjuerna. En intervjuad har ofta varit på flera olika platser och alla minns inte alla placeringsplatser eftersom de var så många. På grund av detta är det inte möjligt att få fram ett totalt antal placeringsplatser där de intervjuade har varit placerade utifrån intervjumaterialet. Därför har en viss placeringsform i figuren räknats bara en gång för varje intervjuad. Till exempel har vi för en intervjuad som har varit placerad på ett barnhem och två olika skolhem räknat ett barnhem och ett skolhem.

Figur 1. De intervjuades åldersfördelning enligt födelseår (antal)

Figur 2 beskriver alltså hur olika placeringsformer kommer fram i materialet. De intervjuade anställda ingår inte i beräkningen, endast de som har upplevt vanvård. Det sammanlagda antalet omnämmanden i figuren är 488.

Barnhem omnämns som placeringsplats i 157 intervjuer. Nästan lika många (145) hade varit placerade i minst en fosterfamilj. Av de intervjuade hade 72 stycken varit placerade på minst ett skolhem; av dessa var det tydligt att största delen (58) var pojkar. Upptagningshem nämns 39 gånger i intervjuerna. Sektorn "Övriga" i figur 2 inkluderar psykiatriska sjukhus och övriga sjukhusavdelningar, olika elevhem och andra mera sällan nämnda platser där barnet har tillbringat en lång period borta från sin biologiska familj. När man beaktar alla de placeringsplatser som nämns i intervjuerna, har de intervjuade haft i genomsnitt 2,7 placeringsplatser; antalet varierade från en placering till trettio.

I den plan för utredningsarbetet som social- och hälsovårdsministeriet uppgjorde, Selvitystyön suunnitelma (2013), var ett mål för utredningen att identifiera vanvård av olika grupper. Inom projektet strävade vi efter att nå särskilt två minoritetsgrupper, finlandssvenskar och romer. Man vet inte tillräckligt om romernas ställning inom vården utom hemmet (t.ex. Grönfors & Viljanen 2009; Grönfors 2012; Ahvenainen 2014, 13–14), men deras antal på barnhemmen har bedömts vara synnerligen stort under 1950–80-talen; under vissa tider har så många som vartannat romskt barn tillbringat olika lång tid på barnhem. En orsak till detta har bland annat varit romernas tämligen dåliga boendeförhållanden, som ledde till att myndigheterna gjorde omhändertaganden. Barnen placerades också på barnhem en kort tid om en av eller båda föräldrarna satt av ett fängelsestraff. I bakgrunden fanns också romernas kulturella seder: exempelvis kunde barnen i ett tidigare äktenskap föras till barnhem om föräldern ingick ett nytt äktenskap. Zigenarmissionens barnhem var förknippade med stark maktpolitik: när romska barn togs ur boendeförhållanden som var olämpliga för dem, strävade man också efter att "rädda dem" så att de dög i samhället och blev "normala". (Grönfors 2012, 242; Pulma 2006, 165.)

Forskarna använde befintliga kontakter för att kontakta olika romska aktörer och bad dem sprida informationen om projektet och dess mål. Vi kom dock inte i kontakt med romer som kunde intervjuas i den omfattning som vi ursprungligen hade önskat och haft som mål. Vi kontaktades av mindre än tio personer med romsk bakgrund. Två av projektets forskare besökte på sommaren 2015 ett språk- och kulturläger i Punkaharju som ordnades av Östra Finlands regionala delegation för romska ärenden. På lägret genomförde forskarna en intervju och avtalade om en annan samt spred information om utredningen. Dessutom förde forskarna fria diskussioner med deltagare på lägret, vilket hjälpte dem att förstå romernas ställning inom vården utom hemmet.

De svenskspråkiga tidningarna som utges i Finland tog sig ivrigt an pressmeddelandet om utredningsarbetet i det första skedet, på hösten 2014. Till intervjugruppen hörde två forskare med svenska som modersmål, vilket innebar att vi kunde garantera de intervjuades möjlighet att berätta om sina upplevelser på sitt modersmål. Trots den goda kommunikationen var det bara några finlandssvenska personer som tog kontakt. Dessutom anmälde sig en person som redan hade deltagit i en motsvarande utredning på Åland (utredningen på Åland, se Roos & Lund 2015).

Orsakerna till den svenskspråkiga gemenskapens tystnad kring barnskyddets förflutna kan inte anges noggrant inom ramen för denna utredning, men det faktum att gemenskapen är så liten är sannolikt en påverkande faktor. Vi vet att svenskspråkiga Östensö skolhem har funnits i över hundra år i Jakobstads landskommun. Skolhemmet går numera under namnet Lagmansgården. Även svenskspråkiga barnhem och fosterfamiljer har tigit om eventuell vanvård.

Socialministeriets byrå för social forskning gjorde från och med 1954 vart femte år specialundersökningar om barnhemmen och de barn som vårdades där. I undersökningen 1969 granskade man också den språkliga bakgrunden för barnhemsbarnen. Av barnen hade 97 procent finska, 2,6 procent svenska och 0,3 procent samiska som modersmål. På de privata barnhemmen var andelen svenskspråkiga större, 4,9 procent, än på de kommunala barnhemmen (1,3 procent). (Korpi & Hernesniemi 1970, 399.)

Informationen som finns tillgänglig om barnhemsbarnen verkar stärka uppfattningen om att svenskspråkiga barn omhändertogs mera sällan i proportion till barn i de övriga befolkningsgrupperna. År 1953 gjorde man bedömningen att barnskyddsärenden sköttes bättre i de svenskspråkiga kommunerna:

Svenskspråkiga kommuner har behandlats som en egen grupp, eftersom de till sin natur har konstaterats avvika betydligt från finskspråkiga kommuner. [...] Det är troligt att de bättre förmögenhetsförhållandena i svenskspråkiga kommuner eliminerar de brister som har observerats i många finskspråkiga kommuner. Det är också uppenbart att det i dessa kommuner råder en god och fast sammanhållning som beror på att befolkningen har karaktären av en minoritet och att man anser att det är en hederssak att saker och ting är skötta. Antalet barn i dessa kommuner är också betydligt mindre än i de flesta finskspråkiga kommuner. Man vill ta väl hand om de färre barnen. [...] Positiva inslag kan skönjas inom hela den sociala vården. Man vidtar förebyggande åtgärder i tid, ger frikostigt med ekonomiskt stöd och sköter tillsynen effektivt. På så sätt uppstår inte "allvarigare fall" så lätt. Å andra sidan skapar det faktum att de aktuella kommunerna är så små förutsättningar för effektiv kontroll. (Suometsä & Tikka 1953, 69.) [egen övers.]

Vi kunde inte bedöma denna samtida tolkning mer ingående inom ramen för denna undersökning. Enligt några av de intervjuer vi gjort var missförhållanden och vanvård emellertid inte helt okända ens i svenskspråkiga kommuner.

3 BARNSKYDDETS HISTORIA VAD GÄLLER VÅRD UTOM HEMMET I FINLAND 1937–1983

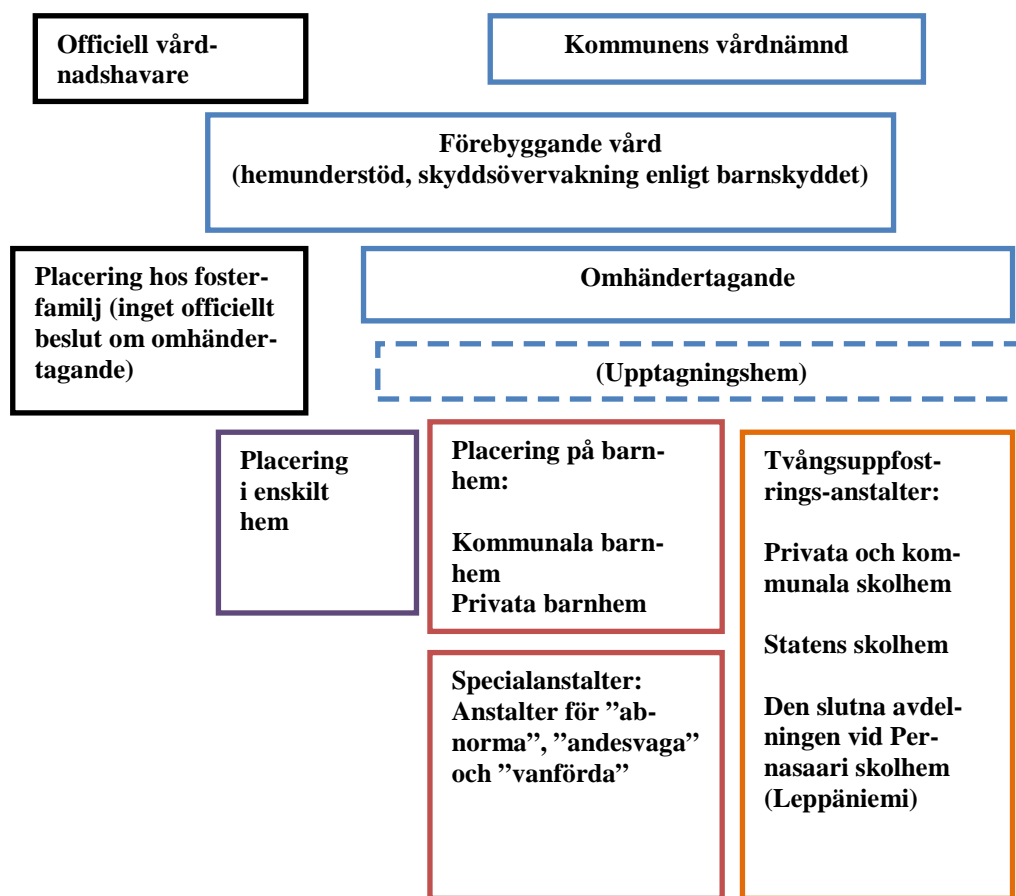
3.1 DEN FÖRSTA BARNSKYDDSLAGEN 1936

Finlands första barnskyddslag (lagen om barnskydd) stiftades 1936 och den trädde i kraft den 1 januari 1937. Lagen var en viktig reform, som man hade försökt få till stånd redan i nästan 40 års tid. Innan barnskyddslagen stiftades grundade sig barnskyddsverksamheten lagstiftningsmässigt framför allt på lagar och förordningar om fattigvården samt på strafflagen. I flera europeiska länder stiftade man barnskyddslagar både före och efter sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talen. Även i Finland diskuterade man detta, men man kunde inte uppnå tillräcklig enighet om nödvändigheten av en fristående lag på årtal, trots att barnskyddet blev ett viktigt område inom socialpolitiken. De som förespråkade en fristående lag motiverade detta med behovet av att förenhetliga och effektivisera barnskyddet på alla dess nivåer och av att avskilja området till ett eget område under socialt arbete bort från fattigvården och kriminalpolitiken. Framför allt ville man se barnskyddet som ett uppfostringsarbete. Instiftandet av lagen fördröjdes på grund av ofärdsåren, konflikter bland de viktigaste opinionsbildarna inom barnskyddsområdet och ekonomiska orsaker. Man var rädd för att lagen skulle öka kommunernas och statens förvaltningsutgifter för mycket och man ansåg att det var möjligt att utveckla barnskyddet också utan särskild lagstiftning. Att det inte fanns någon fristående lag förhindrade inte heller att barnskyddsområdet utvidgades: nya barnhem och uppfostringsanstalter grundades och många organisationer började agera aktivt inom området på 1910- och 1920-talet. (Hämäläinen 2007; Pulma 1987, 160 et passim.; Urponen 1994, 196–197.)

Barnskyddslagen från 1936 tillfredsställde inte helt de barnskyddsaktörer som drev på lagen. Enligt kritikerna ålade inte lagen i tillräcklig grad kommunerna att utföra förebyggande barnskyddsarbete och barnskyddet avskiljdes inte i tillräcklig grad från de andra sektorerna inom socialvården. I vilket fall som helst fanns det nu bestämmelser i lagen om grundprinciperna för barnskyddet. Tidigare hade lagen om fattigvården ålagt kommunerna att sköta om barnens försörjning, nu ålade barnskyddslagen dem att bära ansvar även för barnens uppfostran. Kommunerna skulle sköta om det ”sammhälleliga skyddet och vården” av barn och unga personer och staten skulle både kontrollera och leda kommunernas verksamhet. Enligt lagen skulle skyddsåtgärder vidtas för barnet om a) barnet blev föräldralöst, b) barnet hade en sjukdom eller mentala problem som förutsatte särskild vård, c) föräldrarna försummade barnets nödvändiga vård och uppfostran på grund av egen sjukdom, alkoholanvändning, ”oförstånd” eller av annan orsak, d) barnet misshandlades i sitt hem eller barnets liv, hälsa eller ”sedlighet” var hotad av annan orsak i hemmet eller e) barnet försummade sin läroplikt, uppförde sig dåligt i skolan eller arbetade inom en förvärvsverksamhet som var olämplig för barn. Dessutom förutsatte barnskyddsförordningen att också de barn och unga som hade utfört brott eller levde som lösdrivare eller tiggare skulle uppföljas. (Lag om barnskydd 52/1936; Förordning angående barnskydd 203/1936; Paavilainen 2012, 71–82.)

Barnskyddslagen från 1936 placerade vårdnämnden i en nyckelställning inom barnskyddsverksamheten. Vårdnämnden skulle ansvara för förvaltningen och åtgärderna inom barnskyddet i kommunen. Nämnden fick tillgång till ett urval av metoder som gradvis blev hårdare. Den skulle säkerställa att det i kommunen fanns rådgivning för uppfostran samt anstalter som understödde och kompletterade hemmets vård och uppfostran (vilka inte specificerades mer ingående). Som de första egentliga barnskyddsåtgärderna kunde vårdnämnden tilldela barnet eller dess föräldrar en varning, ge föreskrift om att barnet skulle delta i verksamheten i ovan nämnda anstalter som understödde hemmets vård och uppfostran, förordna en skyddsöverva-

kare för barnet eller omhändertaga barnet. Om nämnden beslöt sig för omhändertagande, skulle den enligt egen prövning placera barnet i ett enskilt hem, på ett barnhem eller en uppfostringsanstalt (se figur 3).

Figur 3. Barnskyddet som hierarkiskt och gradvis intensifierat system i barnskyddslagen från 1936.

Figur 3 beskriver barnskyddets uppbyggnad enligt barnskyddslagen från 1936. Det var möjligt att fatta beslut om placering av ett barn inom det kommunala systemet genom ett beslut av vårdnämnden eller genom ett frivilligt beslut av barnets officiella vårdnadshavare. På föräldrarnas eget initiativ kunde barnet placeras antingen i fosterhem eller på barnhem. Innan barnet omhändertogs eller placeringsbeslutet fattades var målet att hjälpa familjen, till exempel genom att erbjuda hemhjälp. Ifall hjälpen inte avlägsnade otryggheten i barnets liv, fattades beslut om placering av barnet utanför hemmet och om omhändertagande. En del av barnen fördes först till ett upptagningshem, där man bedömde vilken sorts placeringsform som skulle vara lämpligast för dem och sökte efter en placeringsplats. En del fördes dock direkt till sin placeringsplats.

Förebyggande åtgärder inom skyddsövervakningen var enligt barnskyddslagen från 1936 till exempel ekonomisk hjälp till barnet eller föräldrarna eller en varning till barnet eller föräldrarna. Barnet kunde förordnas skyddsövervakning som en förebyggande men också korrigerande åtgärd. Man kunde förordna barnet skyddsövervakning även under efterövervakning och/eller provotid och även under själva placeringen. Det var frågan om skyddsfostran när vanartiga barn eller unga samt barn eller unga som hade begått brott omhändertogs av nämnden så att de kunde uppfostras utanför hemmet och/eller placerades på en ändamålsenlig anstalt.

För barn som behövde särskild vård och hade olika slags funktionsnedsättningar fanns det specialanstalter. Intervjumaterialet ger dock antydningar om att handikappade barn även placerades på barnhem och skolhem.

Det är viktigt att observera att barnet rörde sig uppifrån och ner i figuren som beskriver barnskyddets uppbyggnad, men även i sidoriiktning mellan olika placeringsformer. Från ett barnhem eller ett enskilt hem kunde barnet flyttas till en uppfostringsanstalt. Ett fosterhem eller en fosterfamilj var inte heller nödvändigtvis en permanent lösning, utan om situationen förändrades kunde barnet flyttas därifrån exempelvis till ett barnhem. I figuren syns effektiviseringen av barnskyddssystemet om man flyttar sig från vänster till höger mellan placeringsformerna. I stället för att flytta barnet från en uppfostringsanstalt tillbaka till ett barnhem var det vanligare att flytta barnet från ett barnhem eller ett enskilt hem till ett skolhem. Hierarkin mellan uppfostringsanstalterna syns i de lådor som beskriver dem: kommunala skolhem hade ett mildare rykte än statens uppfostringsanstalter, av vilka Pernasaari var den mest ökända platsen som tog emot de ”svåraste fallen”. Där fanns också den enda slutna avdelningen på skolhemmen, Leppäniemi.

Servicesystemet och dess struktur ändrades kontinuerligt i takt med att välfärdsstatens strukturer utvecklades. Därför visar figur 3 närmast situationen år 1936, medan situationen på exempelvis 1960-talet var mycket annorlunda. Nya anstaltsformer uppstod, till exempel ungdomshem och olika elevhem. Trots att den nya barnskyddslagen trädde i kraft först på 1980-talet, utvecklades verksamheten inom öppenvården på 1960- och 1970-talet ”över huvudet på” den befintliga lagstiftningen.

När barnskyddslagen stiftades 1936 och redan innan detta betonade man inom barnskyddskretsar betydelsen av rådgivning och ledning till familjer som kärnan i barnskyddsarbetet, men efter att lagen stiftades blev tillfälliga och permanenta former av omhändertagande i praktiken den viktigaste arbetsformen och därpå följande placeringar av barn så att de skulle skötas utom hemmet. Vårdsnämnden skulle omhänderta ett barn om rådgivningen eller de styrande stödåtgärderna inte förbättrade förhållandena för barnet. Först skulle man försöka avtala med barnets föräldrar om omhändertagande, men vid behov var nämnden tvungen att omhänderta barnet mot föräldrarnas vilja. Ett omhändertaget barn kunde placeras i ett enskilt hem, på ett barnhem eller en uppfostringsanstalt.

Mellan 1937 och 1983 var familjevård den vanligaste placeringsformen för omhändertagna barn. Antalet barn som var placerade i familjevård på årsnivå var cirka 15 000 fram till slutet av 1960-talet, om man i statistiken även räknar med fosterbarn, vars tillsyn även var på socialnämndernas ansvar. På motsvarande sätt var cirka 5 000 barn årligen placerade på anstalter, dvs. barnhem och skolhem. I barnskyddslagen från 1936 gavs bestämmelser om att noggranna förberedelser ingick när förfarandet för omhändertagande förverkligades. I barnskyddsförordningen betonades den individuella prövning som krävdes vid varje placering: ”Barn eller ung person, som omhändertagits av vårdnämnd, skall vid behov tillsvidare hållas i barnhem eller annan vårdplats, tills klarhet vunnits om den för honom lämpliga vården.” (Förordning angående barnskydd 203/1936; uppgifter om antal placerade: FOS Vårdstatistik, FOS Socialvårdsstatistik.)

Idén var att ett barn som var föremål för granskningen genom sitt uppförande skulle visa om han eller hon var lämpad för familje- eller anstaltsvård. Förutom de barnhem som fungerade som upptagningshem kunde socialnämnderna be om ett utlåtande om barnet och barnets behov av rådgivningsbyråer för uppfostringsfrågor och av skolor. I praktiken var familjevård inom det barnskydd som betonade omhändertagande framför allt vårdformen för så kallade normala barn. Ifall familjevård inte var möjlig, skulle socialnämnden ordna vård åt barnet på barnhem och om nämnden ansåg att barnet inte kunde vårdas ”på ett tillfredsställande sätt” i ett enskilt hem eller på ett barnhem, skulle barnet enligt lagen placeras på uppfostringsanstalt.

På så sätt indelades barnskyddets anstalter grovt taget i två instanser: barnhem och uppfostringsanstalter.

Inom barnskyddet fanns det sedan gammalt en gräns mellan de barn vars omhändertagande och skydd framför allt grundade sig på problem i barnets hemförhållanden (värnlösa barn) och barn vars problem gällde barnets eget beteende, till exempel brottslighet eller rusmedelsanvändning (vanartiga barn). Med skyddsfostran avsågs i ordets snävaste betydelse bara uppfostran av den sistnämnda gruppen på anstalter som var specialiserade för detta, dvs. uppfostringsanstalter. Barnhemmen leddes i första hand av de kommunala myndigheterna och vårdnämnderna, medan verksamheten i uppfostringsanstalterna koordinerades av socialministeriet. Ministeriet uppgjorde reglementen för uppfostringsanstalterna och granskade planerna på inrättande av nya privata aktörer eller kommunala anstalter. Socialministeriet och Socialstyrelsen gjorde upp ett modellreglemente också för barnhemmen. Enligt barnskyddslagen från 1936 hade kommunerna ansvaret för ordnandet av barnskyddet, men det var möjligt att ansöka om statsunderstöd för kostnaderna för barnskyddsarbetet. Staten ersatte kommunerna med en tredjedel av vårdkostnaderna enligt vårdavtalet och kostnaderna för undervisning enligt lagen om läroplikt för de barn som placerats i familjevård. Förutsättningen var dock att man inte uppbar ersättningar enligt barnskyddslagen av barnens föräldrar eller underhållsskyldiga. Det var också möjligt att ansöka om ersättning för att täcka vårdkostnaderna för barn som placerats på anstalt, men i så fall var förutsättningen att ifrågavarande anstalt inte ägdes av staten eller var en uppfostringsanstalt som fick bistånd av staten.

År 1949 stiftades lagen om statsunderstöd åt barnhem (852/1949), som gav barnhemmen rätt att ansöka om statsunderstöd för att täcka vårdkostnaderna. Understödet belopp fastställdes i samband med behandlingen av statsbudgeten. Vanliga barnhem fick ansöka om understöd som täckte högst en tredjedel av de genomsnittliga kostnaderna per vård dag för barnen och specialbarnhemmens maximala understöd täckte hälften av vårdkostnaderna. Statsunderstödet som fastställdes i statsbudgeten var tämligen lågt på 1950- och 1960-talet, cirka 10 procent, och sjönk till mindre än 5 procent på 1970-talet (Suometsä 1959, 23; Oksanen 1978, 19). Enligt lagen kunde kommunerna dessutom ansöka om understöd för grundläggningkostnaderna för barnhem inom ramen för statsbudgeten.

3.2 PLACERINGSPLATSER OCH DERAS BAKGRUND

3.2.1 Familjevård

För många av de intervjuade har det förblivit oklart om deras placering i familjevård grundade sig på omhändertagande eller på ett frivilligt arrangemang. Det väsentliga är att övervakningen av både barn som omhändertogs och placerades i familjevård och barn som lämnades bort som fosterbarn var på samhällets ansvar enligt barnskyddslagen från 1936.

Om familjevårdsplatsen där de barn som vårdnämnden/socialnämnden placerade i familjevård enligt barnskyddslagen från 1936 användes benämningen *vård i fosterhem* och om den person som skötte om barnet användes benämningen *vårdare*. Det var inte bara socialnämnderna som gjorde placeringar utan också föräldrar placerade sina barn som fosterbarn utanför det egna hemmet, oftast hos släktingar. Enligt 25 § i barnskyddslagen var ett *fosterhem* ett enskilt hem där fosterbarn mottogs och *fostrare* den person som åtog sig att vårda fosterbarnet. En person som mottog ett fosterbarn skulle göra en anmälan om detta hos socialnämnden inom åtta dagar från det att barnet mottogs för vård. Ifall socialnämnden fick en anmälan enligt lagen, var det dess skyldighet att utföra en inspektion av fosterhemmet. Efter den inledande inspektionen skulle socialnämnden övervaka vården av barnet genom hembesök minst

fyra gånger per år. Det årliga antalet fosterbarn rörde sig mellan cirka 5 000 och 7 000 under 1937–1970. Sannolikt var det verkliga antalet fosterbarn större än vad som anges i statistiken, eftersom det var allmänt att man inte gjorde någon anmälan enligt barnskyddslagen om mottagande av fosterbarn.

En observation i denna utredning är att det vid sidan av det officiella barnskyddet fanns ett omfattande placeringssystem som grundade sig på frivillighet och ofta släktskap. Att lämna bort ett barn som fosterbarn förändrade inte det rättsliga förhållandet mellan barnet och föräldrarna, förutom att fosterföräldrarna var skyldiga att sköta om barnets uppfostran och vård. Fosterbarnsförhållandet kunde ingås utan åtgärder från myndigheternas sida och upplösas när som helst. Vid omhändertaganden som grundade sig på föräldrarnas samtycke eller på tvång förlorade föräldrarna sin rätt till vårdnaden om barnet.

Redan innan barnskyddslagen stiftades betonades familjevård som den främsta barnskyddsmetoden i lagen om fattigvården från 1922 (Pulma 1987, 163). I lagtexten i barnskyddslagen från 1936 ordnades inte de olika vårdformerna i prioritetsordning, men i senare kommittébetänkanden och myndighetskommentarer gällande barnskyddet och vården utom hemmet rekommenderades familjevård som den främsta vårdformen. (Se t.ex. *Huoltaja* 1946:3, 84.) Som en följd av den allmänna kritiken mot anstaltsvården fortsatte denna inriktning på 1960-talet och till exempel i Barnskyddskommitténs III delbetänkande som publicerades 1966 betonades familjevården som den främsta vårdformen jämfört med anstaltsvården (Kommittébetänkande 1966: A9, 27, § 35.) Samtidigt betonade man emellertid att den viktigaste utgångspunkten för alla fall av placeringar i grund och botten borde vara det som är fördelaktigt för barnets utveckling, vård och behov av fostran, inte penningbeloppet. (T.ex. *Suometsä* 1959; Cirkulär 16/1970/1v, s. 1-2; Cirkulär A 3/1978/pe.)

Val av placeringsform och fosterfamilj

Vid sidan av barnets behov skulle nämnderna utreda om det fanns en lämplig fosterfamilj där barnet kunde få familjevård. I 16 § 2 mom. i barnskyddsförordningen betonades placeringens varaktighet: ”Vid placeringar av barn eller ung person i enskilt hem bör beaktas att vård såvitt möjligt beredes honom i samma hem för hela vårdtiden.”

I barnskyddsförordningen konstaterades det att även föreningar som var verksamma inom barnskyddsarbete kunde ordna placeringar av barn eller unga utom hemmet om föreningarna godkänts som förmedlare av socialministeriet. Under den granskade tidsperioden i rapporten var Rädda Barnen rf (tidigare föreningen Koteja Kodittomille Lapsille, Hem åt hemlösa barn, grundad 1922) den enda förening som koordinerade verksamheten för placeringar av barn. Rädda Barnens rf:s ståndpunkt åtminstone på 1950-talet var att det var bättre att placera stadsbarn på landsbygden. Detta motiverades bland annat med den lugna och arbetsamma atmosfären på landet. Dessutom fanns det inte lika många nöjesevenemang eller andra evenemang på landet som lockade till dåliga levnadsvanor. (Kukkonen 1952, 11.) När 1970-talet nalkades fokuserade organisationen främst på adoptioner. (Sijaiskotoiminta 1972, 16.)

Enligt barnskyddslagen från 1936 skulle de enskilda hemmen vara sanitärt trygga och klara av att ge barnet lämplig vård och uppfostran med tanke på utvecklingen av barnets böjelser, karaktär och krafter. Vid valet av fosterfamiljer som lämpade sig för familjevård skulle man alltså beakta hälsfaktorer, dvs. barnet fick enligt 16 § i barnskyddsförordningen inte placeras i ett hem där han eller hon utsattes för smittorisk.

I paragrafen konstaterades ytterligare att barnet skulle placeras i ett sådant hem som ”vårdnämnden funnit i stånd att giva för utvecklingen av barnets eller den unga personens böjelser, karaktär och krafter lämplig vård och uppfostran.” Kraven om fosterbarnets vård och uppfostran kom också fram i de vårdavtalsmodeller som fastställdes av socialministeriet. Under årens lopp preciserades definitionen av bedömningskriterierna för fosterhemmen. I socialministeri-

ets cirkulär från 1955 fastslogs ytterligare att familjevården skulle vara en så hemlik och familjeliknande uppväxtmiljö som möjligt som motsvarade barnets karaktär och behov av fosteran för den tid som barnet var i behov av vård och uppfostran utanför hemmet. (Socialministeriets cirkulär Hvo 3/1955, se Tapaninen 1961, 19.) Senare ansåg man det också nödvändigt att vid valet fästa vikt vid fosterföräldrarnas ålder, ekonomiska ställning, yrke, boendeförhållanden samt de egna barnens antal och ålder. Man skulle sträva efter att få fram fosterföräldrarnas motiv till att ta emot ett barn som skulle placeras. (Barnskyddsarbetet i Finland 1967, 52; Socialstyrelsens cirkulär B9/1976/1v., Familjevårdens förnyade blanketter.)

I praktiken berodde valet av fosterfamiljer också på utbudet. År 1979 uppgav cirka hälften av stadskommunerna och 20 procent av landskommunerna att det inte fanns tillräckligt med platser för vård utom hemmet. Särskilt problematiskt var det att hitta en fosterfamilj för ett barn, framför allt i pubertetsåldern, som behövde särskild vård och uppfostran. (Ihalainen 1979, 30–31; Bardy 1981, 813.) Eftersom bostadsbristen i bostättningscentrum ytterligare minskade utbudet av familjevårdsplatser, placerades barn ofta upp till hundratals kilometer från sina tidigare boningsorter. Detta begränsade utbildningsmöjligheterna och var till nackdel för kontakten mellan barnet och barnets biologiska föräldrar.

Uppgörande av ett placeringsavtal

Vid familjevård som grundade sig på omhändertagande överfördes rätten till uppfostran och vård av barnet till barnets vårdare, liksom bland annat rättigheten att aga. Däremot hade socialnämnden hand om skötseln av egendomen och representerade även barnet eller den unga personen i barnets personliga ärenden. (Kukkonen 1952, 23; Andresen et al. 2011, 123–125.) Vid fosterbarnsplatzeringar som grundade sig på frivillighet skedde ingen sådan officiell överföring av rätten till uppfostran och vård av barnet.

Förutom av civil- och familjerättsliga rättigheter och skyldigheter var vårdarna av placerade barn också bundna av avtal, där vård- och uppfostringsskyldigheterna fastställdes (20 § 2 mom. i barnskyddslagen från 1936). När placeringen inleddes ingick socialnämnden och vårdaren ett skriftligt vårdavtal, vars syfte var att trygga barnets ställning i det nya hemmet och att vara en juridisk anvisning för det arbete som vårdaren utförde när han eller hon fostrade ett främmande barn. I 15 § i barnskyddsförordningen från 1936 angavs å sin sida att avtalet skulle uppgöras enligt ett formulär som fastställt av socialministeriet.

I vårdavtalet angavs tämligen detaljerat hur det placerade barnets dagliga liv skulle ordnas, bland annat kvaliteten på barnets mat, klädsel och utbildning samt hur barnet skulle behandlas. I punkt 3 i vårdavtalet fanns instruktioner om aga av det placerade barnet. Ifall barnet uppvisade olydnad och odygder, skulle vårdnadshavaren i första hand försöka tillrättavisa barnet med råd eller förmaningar. Om dessa inte hjälpte, var det endast i allvarliga fall, dvs. ifall övriga uppfostringsmetoder hade visat sig vara ineffektiva, tillåtet med en faderlig och återhållsam aga. Inte heller då fick vårdnadshavaren i något fall hetsa upp sig eller använda olämpliga ord. Dessutom gavs det särskilda bestämmelser om att bara en kvinna fick aga en flicka. (Barnskyddsblankett 4, 1040/48.)

I vårdavtalet enligt 20 § i barnskyddslagen från 1936 fastställdes en vårdersättning, vars syfte var att ersätta kostnaderna för vården av barnet (mat, kläder, boende, renlighet). Lagen begränsade inte mer ingående avgiftens storlek, men i princip fastställdes den av ortens dyrtidsklass och barnets vårdbehov.

Under åren 1975 och 1977–1980 gav Socialstyrelsen rekommendationer om storleken på vårdersättningarna. När man bestämde storleken på vårdavgifterna kunde man beakta barnets ålder, behov av specialvård och boendeförhållanden (B 48/1975/1v; Cirkulär Nr B 8/1977/pe; Cirkulär Nr B 6/1978/pe; Cirkulär Nr B 14/1979/pe; Cirkulär Nr B 9/1980/pe.)

Utöver vårdavgifterna kunde man till det placerade barnets vårdare betala vårdarvode, som var beskattningsbar inkomst från och med 1972. Samma år uppgav Socialstyrelsen sin ståndpunkt om att socialnämnderna skulle betala fosterhemmen full ersättning för barnens levnads-kostnader. Dessutom ansåg Socialstyrelsen att familjevården var ett arbete som vårdnadshavarna borde få ett arvode för. (Cirkulär Nr 34/1972/1v.) Storleken på vårdarvodet berodde liksom vårdavgiften på barnets ålder och dessutom även på behovet av specialvård. Ifall vården av barnet ansågs vara särskilt krävande, kunde vårdnadshavarna anhålla om förhöjt vårdarvode. (Cirkulär B 14/1979/pe, 2; Oksanen 1978, 29.)

År 1975 gav Socialstyrelsen i sitt cirkulär anvisningar om uppgörande av särskilda vårdplaner som skulle göras i samband med avtalet om omhändertagande. I vårdplanen skulle man förutom placeringsplatsen ange målet med och innehållet i uppfostran utom hemmet så exakt som möjligt. Som hjälp vid uppgörandet av vårdplanen skulle man i mån av möjlighet använda rådgivningsbyråer för uppfostringsfrågor och andra sakkunnigorgan och enligt anvisningarna skulle planen kontinuerligt justeras så att den motsvarade de förändrade behoven i takt med att vårdsituationen framskred. (Cirkulär B 53/1975/1v.)

3.2.2 Barnhem

Barnskyddslagen från 1936 ålade kommunerna att upprätthålla barnhem eller att delta i upprätthållandet av ett sådant, ifall de omhändertagna barnen inte kunde placeras i lämpliga enskilda hem eller enskilda barnhem. Förutom i barnskyddslagen gavs bestämmelser om förvaltningen av barnhem senare i lagen om förvaltningen av socialvården (34/1950). Enligt modellreglementet för barnhemmen (Lastenkodin malliohjesääntö) var direktionens uppgift att ge råd och stödja barnhemmets föreståndare och personal i utförandet av deras uppgifter, men även i övervakningen. Dessutom hörde det till direktionens uppgifter att följa upp vården och uppfostran av barnen på barnhemmet. Direktionen bestod oftast av medlemmar i vård- eller socialnämnderna.

Under 1944–1980 varierade antalet barnhem i Finland mellan 160 och 210 stycken. Antalet barnhem ökade särskilt på 1950-talet efter att lagen om statsunderstöd åt barnhem (852/1949) trätt i kraft 1949. Mest barnhem fanns det vid övergången från 1960- till 1970-talet, men så småningom började antalet minska. Antalet barn som vårdades på barnhem var också tämligen oförändrat fram till 1970-talet, drygt 4 000 per år, men från och med 1970-talet minskade också antalet barnhemsbarn i sakta mak till cirka 2 500.

Största delen av barnhemmen, cirka 60 procent, var kommunala fram till övergången mellan 1960- och 1970-talet. Samtidigt som det totala antalet barnhem började minska, ökade antalet specialbarnhem. De förändrade uppfattningarna om hur vården utom hemmet skulle ordnas inverkade på förändringen av antalet barnhem och deras beskaffenhet. Saara Suometsä konstaterade år 1963 i en undersökning av Centralförbundet för Barnskydd att de traditionella barnhemmen höll på att vika undan för en ny anstaltstyp. (Suometsä 1963, 89.) Vid placeringen av ”normala” barn ansåg man att en placering i familjemiljö eller familjegrupphem som påminde om familjevård var den mest rekommendabla. Barnhemmen hade sin egen funktion som upptagningshem och vårdform vid kortvariga placeringar, men särskilt som vårdplats för barn med olika symptom.

Specialdaghemmens popularitet kunde också öka av att de fick bättre ekonomiskt stöd än de så kallade vanliga barnhemmen. Till specialdaghemmen räknades bland annat familjegrupphem, upptagningshem för asociala barn och unga, ungdomshem, hem för problembarn, barnhem för sinnesslöa, barnhem för lytta och barnhem för tuberkulossjuka. Å andra sidan minskade nedgången i det totala antalet omhändertagna barn i sin helhet behovet av anstaltsvård på barnhem. Att antalet omhändertagna barn minskade kunde bero på ökade åtgärder

inom öppenvården och strävan efter att öka den förebyggande rådgivningen, men också de mindre åldersklasserna.

Under hela granskningsperioden för utredningen försvårades verksamheten på barnhemmen av de höga kostnaderna för anstaltsvården. Enligt lagen om statsunderstöd åt barnhem kunde man anhålla om statsundersöd för de årliga utgifterna om en tredjedel på vanliga barnhem och hälften av de godtagbara nettoutgifterna på specialbarnhem. Statsunderstödet minskade dock kontinuerligt fram till 1970-talet, trots att underhållskostnaderna för barnhemmen samtidigt växte och vårdkraven ökade. Många kommuner var tvungna att lägga ned barnhem av ekonomiska skäl.

På grund av den svåra ekonomiska situationen hängde lönerna som betalades till barnhemsanställda inte med i den allmänna utvecklingen, vilket ledde till att utbildad personal övergick till andra uppgifter, bland annat till daghem. (Rahunen 1976.) År 1972 utredde Centralförbundet för Barnskydd i en undersökning orsakerna till de upprepade bytena av personal. Utredningen visade att personalen upplevde flera missförhållanden i sitt arbete, bland annat bristen på uppskattning i arbetet, dålig lön, trånga och bristfälliga bostäder, boendetvång på anstalterna, oregelbundna arbetstider, oskäligen bundenhet till arbetet, för liten arbetskraft och låg utbildningsnivå samt bristen på manliga anställda inom vården av svårskötta barn. Belastningen av personalen ökade troligen trycket på praktikanterna vid barnhemmen; Socialstyrelsen kritiserade mycket riktigt utnyttjandet av barnhemmens praktikanter som gratis arbetskraft, när man borde ha riktat uppmärksamheten mot deras träning inför yrket. (Lastenkotien sisäinen toiminta 1972, 112; Socialstyrelsens cirkulär 16/1970/1v, s. 10.)

Den geografiska placeringen av barnhemmen visar väl på de regionala skillnaderna inom det finländska barnskyddet. Under hela granskningsperioden fanns cirka 70 procent av barnhemmen i södra Finland, i Nylands, Åbo och Björneborgs, Tavastehus och Kymmene län. I de nämnda länen vårdades alltså över 70 procent av alla barn som fick barnhemsvård, trots att mindre än 50 procent av det totala antalet barn under 16 år i Finland bodde i de nämnda länen enligt statistiken om barnbidrag. På motsvarande sätt vårdades exempelvis på 1950-talet på barnhemmen i Kuopio, Vasa och Uleåborgs län bara cirka 20 procent av alla barnhemsbarn, trots att cirka 40 procent av landets barn under 16 år bodde i dessa län. (SA 1955:7–8, 268.)

I Helsingfors, Tammerfors och Åbo fanns cirka en fjärdedel av alla barnhem och i dem vårdades en tredjedel av alla barnhemsbarn på 1950- och 1960-talet. På kartan nedan visas barnhemmen i februari 1946 (bild 1). Kartan visar också mödra- och barnhem (förstahem) och anger tydligt hur få barnhem samt mödra- och barnhem det fanns utanför stora bosättningscentrum. Man bör emellertid observera situationen i norra Finland år 1946: återuppbyggnaden av Lappland som brann ner till aska till följd av kriget var bara i startgroparna, vilket förklarar att kartan är tom i norr. Det finns ingen liknande karta för familjevården, men en sådan skulle förändra fördelningen av placeringsformerna, eftersom familjevårdsplatserna ofta fanns på landsbygden. Även skolhemmen fanns vanligen på landsbygden eller långt från städerna, eftersom de var så få till antalet och man inte ansåg att det var en dålig sak att de barn som placerades där separerades från sin livsmiljö.

Att det fanns så få barnhemsplatser kunde leda till att syskon separerades från varandra i de fall då man var tvungen att omhänderta flera barn från en familj. Trots att myndigheterna i sina instruktioner uppmanade till att placera syskon på samma plats, var man i brist på barnhemsplatser tvungen att separera syskon och placera dem i olika familjer, eftersom familjerna oftast bara ville ge familjevård åt ett barn.

Under 1951–1952 gjorde Centralförbundet för Barnskydd en omfattande utredning om praxisen vid omhändertaganden. Vid placeringen av omhändertagna barn framkom tydliga skillnader mellan stadskommuner/fabrikssamhällen och landskommuner. Av de barn som omhändertogs i städer och fabrikssamhällen placerades 44,7 procent på barnhem, medan motsvarande siffra i landskommunerna var endast 14,2 procent. På motsvarande sätt placerades en

överväldigande majoritet, tre fjärdedelar, av barnen i landskommunerna i privat vård, medan motsvarande antal i städerna och fabriksamhällena var en tredjedel. Skillnaderna har sannolikt sin huvudsakliga förklaring i ekonomiska faktorer. Landskommunerna föredrog vård i enskilda hem, eftersom den var förmånlig. (Suometsä & Tikka 1953, 41.)

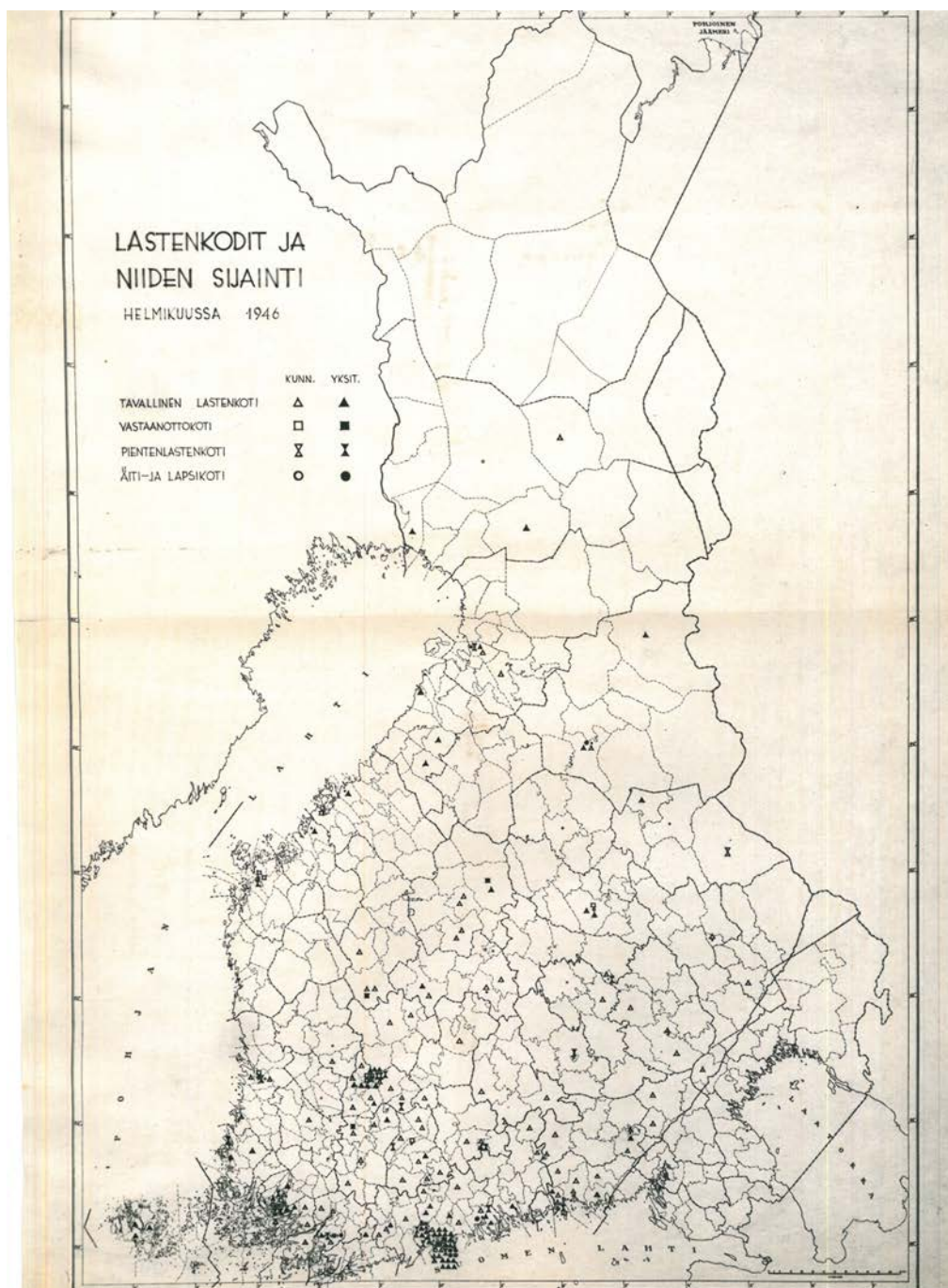

Bild 1. Barnhemmen och deras placeringar i februari 1946.

Källa: Barnhemskommitténs arkiv, 1: Brev och undersökningsmaterial, RA (Riksarkivet).

Barnhemmens reglementen skapade officiella ramar för verksamheten på anstalterna. I reglementena fastställdes bland annat anstaltens syfte, förvaltning, barnens placering på barnhemmet, vård, uppfostran, upphörande av barnhemsvården och eftervård samt barnhemmets anställda. Barnhemmen drog nytta av det modellreglemente som barnhemskommittén uppgjorde år 1947 som modell för enskilda reglementen. I reglementena fastställdes även gränsen mellan laglig och olaglig aga noggrant. På barnhemmen skulle ordning och disciplin i första hand upprätthållas genom vänliga råd och varningar samt genom att vädja till barnens hederskänsla. (Kommittébetänkande 1947:7, Malliohjesääntö, 21 §, 2 mom.) Det var förbjudet att förnedra barnen och bestraffa dem kroppsligen. Ändå visade undersökningen av Centralförbundet för Barnskydd från 1972 att luggnung användes som bestraffning vid drygt en tredjedel av de

undersökta barnhemmen och att man agade med ris vid cirka en femtedel av barnhemmen. (Lastenkotien sisäinen toiminta 1972, 99.) Samma undersökning visade att man som bestraffningsmetod vid några barnhem lät barnet sitta intill barnhemmets föreståndare eller på en viss plats ("skampåle") och att man lät barnet reparera föremål som var sönder, även om det inte blev till någonting. För att upprätthålla ordningen använde man dessutom vid två tredjedelar av barnhemmen hot, till exempel kunde man påpeka möjligheten att flytta barnet till en annan plats, såsom ett sjukhus eller ett skolhem. (Lastenkotien sisäinen toiminta 1972, 99.) Barn i skolåldern som bodde på barnhem gick vanligen i folkskola på orten.

När ett barn på barnhemmet fyllde 16 år hade han eller hon möjligheten att flytta bort från anstalten, under förutsättning att barnet då hade tillräcklig utbildning och möjlighet att klara sig i samhället. (Lastenkodin malliohjesääntö, Kommittébetänkande 1947:7, 24§, 1–2 mom.) Ifall barnet ville stanna kvar och bo på barnhemmet ännu efter att han eller hon hade fyllt 16 år, kunde barnet beviljas den möjligheten, men för det behövdes socialnämndens samtycke. Eftervården av barnhemsbarnen ansågs vara mycket bristfällig under granskningsperioden och även Socialstyrelsen uppmärksammade på detta i sina cirkulär. I större kommuner kunde barnvårdsinspektören hjälpa de unga att ordna bostad och arbetsplats.

Zigenarmissionen rf (sedan 1996 Romano Missio rf) upprätthöll tre barnhem och ett ungdomshem med hjälp av understödsmedel från och med 1953. Av barnhemmen var det första Kotimäki som grundades 1953 i Sibbo och det andra Päiväkumpu som startades 1956 (Koskis i Tavastehus län). Ungdomshemmet för unga romer över 16 år grundades 1962 i Grankulla. De unga romerna kom från barnhem och kunde leta efter en arbetsplats eller skaffa yrkesutbildning medan de var på ungdomshemmet. År 1963 grundades dessutom Tiukula (Valtimo) som fanns ända till 1977. Numera finns bara Päiväkumpu kvar samt ett smågrupps hem i Kotimäkis lokaler. (Grönfors 2012.)

3.2.3 Skolhem

I Finland började anstaltsvårdens historia inom barnskyddet egentligen på 1800-talet. Innan dess hade det funnits några enskilda barnhem och en del fattiga, sjuka och föräldralösa samt romska barn hade placerats på allmänna hospital. På Sveaborg grundades 1803 en arbets- och uppfostringsanstalt som tog vuxna och barn som kunde arbeta i sitt beskydd. Den första egentliga barnskyddsanstalten har dock ansetts vara Kyllialä uppfostringsanstalt, som grundades 1829. Ett mer utbrett nätverk av anstalter började planeras först när befolkningstillväxten, näringsfriheten och industrialiseringen drev de fattiga barnens problem till sin spets på 1870-talet i efterdyningarna av missväxtåren. Ett växande antal minderåriga gjorde sig skyldiga till brott och i samhällsdiskussionen förklarades problemet med barnens "vanartighet". Enligt strafflagen från 1889 skulle brottslingar som var mellan 7 och 14 år placeras på uppfostringsanstalter och under de följande åren grundades i Finland flera nya statliga uppfostringsanstalter som tog emot barn som gjort sig skyldiga till brott. Anstalterna löd under fångvårdsförvaltningen och skyddsfostran byggdes upp med hjälp anstalterna som ett eget specialområde inom vårdarbetet och barnskyddet. Aktörerna inom området arbetade redan tidigt för att anstalterna skulle flyttas bort från fångvårdsförvaltningen, eftersom kopplingen till fångvårdsförvaltningen var ägnat att stärka uppfattningen om de placerade barnens kriminella grundkaraktär. (Harrikari 2004; Pulma 1987, 96–114 et passim.)

Vid tiden då barnskyddslagen stiftades år 1936 fanns det i Finland tio kommunala, fem privata och tio statsägda uppfostringsanstalter. Kommunala uppfostringsanstalter fanns bara i större städer (Åbo, Tammerfors, Björneborg, Viborg och Helsingfors). Särskilt Helsingfors arbetade aktivt med barnskydd och dess eget nätverk av anstalter var omfattande, sammanlagt sex anstalter (1936). De flesta kommunala och privata anstalter gick inte under namnet uppfostringsanstalter och de följde inte nödvändigtvis exakt samma praxis som statens anstalter i

sin verksamhet, men som underordnade socialministeriet räknades de till de skyddsuppfostningsanstalter som avsågs i barnskyddslagen. Efter andra världskriget slutade man även använda namnet uppfostringsanstalt för de statliga anstalterna och i stället började man kalla anstalterna för skolhem. I hierarkin mellan uppfostringsanstalterna och skolhemmen utgjorde de anstalter som ägdes av staten "lägsta botten" inom barnskyddet. Dit skickades de barn som klassificerades som de mest svårskötta. Till exempel kunde de sociala myndigheterna i stora städer flytta barn och unga som konstaterats vara svårskötta från de egna uppfostringsanstalterna till en statlig uppfostringsanstalt. (Pulma 1987, 179–182; Pulma 2000.)

Även historien för skolhem och uppfostringsanstalter som upprätthålls av privata aktörer sträcker sig tillbaka till 1800-talet. I efterdyningarna av missväxtåren grundade många föreningar på 1870-talet många slags anstalter för nödställda barn. Till exempel Koivikko skolhem grundades 1874 av föreningen Turvattomain Lasten Kasvatusyhdistys. Anstalten började sin verksamhet som skyddshem, men ändrade senare namnet till uppfostringsanstalt och övertogs av staten i början av 1900-talet. I föreningarna som började med barnskyddsarbete fanns vanligen tjänstemän och intellektuella som blivit filantroper och dessutom utgjorde religiösa organisationer som bedrev kristet socialt arbete en egen betydande grupp. Till exempel föreningen Nuorten Ystävät ry som grundade Pohjola pojkhem byggde sin verksamhet på kristna värden och vid sidan av anstalten som utvecklades till ett skolhem ansvarade föreningen för verksamheten på flera barnhem, barnträdgårdar och andra anstalter i Uleåborgsregionen. I sin helhet hade privata barnskyddsorganisationer en betydande roll inom det finländska barnskyddsfältet under den första halvan av 1900-talet. (Jaakkola 1994, 144–14; Paavilainen 2012, 12–50; Vainiokangas 1995; Vainiokangas 2000.)

Under åren efter andra världskriget överfördes ansvaret för skolhemsverksamheten i första hand till staten. Till exempel ändrades skolhem i Helsingfors från och med 1950-talet till mindre anstalter där man strävade efter att komma bort från den stränga "anstaltsmässigheten" med hjälp av allt mer utbildad personal och mjukare vårdmetoder. (Pulma 2000, 255–257; Salonen 2004, 39–43.) De privata anstalterna utvecklades i samma riktning och deras antal minskade också på grund av ekonomiska svårigheter när antalet anstaltsplatser började minska allmänt på 1960-talet. Tabellen nedan visar förändringen i antalet skolhem under den period som utredningen omfattar. I början av 1960-talet fanns det 12 statliga skolhem, medan det vid samma tid fanns fyra privata anstalter. Inom den kommunala sektorn fanns det inte längre anstalter som i administrativt hänseende hade kunnat klassificeras som skolhem, dvs. det sista stadiets enheter inom anstaltshierarkin. Skolhemsverksamheten fortsatte att koncentreras till statens anstalter på 1960- och 1970-talet, vilket ledde till att det vid tiden då den nya barnskyddslagen stiftades 1983 bara fanns två privata skolhem och tio statliga skolhem i Finland. Strävan efter ökad öppenvård och anstaltskritiken på 1960-talet (Sirén 1967) påskyndade minskningen av de privata och statliga skolhemmen och antalet vårdplatser i dem. År 1945 fanns det nästan 1 300 anstaltsplatser i privata och statliga skolhem. År 1983 fanns det bara cirka 300 platser kvar. (Pulma 1987, 227.)

Tabell 1. Finlands uppfostringsanstalter – skolhem 1936, 1963 och 1983.

1936	1963	1983
Statens uppfostringsanstalter	Statens skolhem	Statens skolhem
Järvilinna upptagningsanstalt	Järvilinna upptagningsanstalt	–
Kotiniemi	Kotiniemi	Kotiniemi
Sippola	Sippola	Sippola
Hovi	–	–
Kylliälä	Kylliälä	Kylliälä
Käyrä skyddshem	Käyrä	–
Koivikko skyddshem	Koivikko	Koivikko
Östensö skyddshem	Östensö	Östensö
Pernasaari uppfostringsanstalt (+Leppäniemi)	Pernasaari (+Leppäniemi)	Pernasaari (+Leppäniemi)
Vuorela uppfostringsanstalt	Vuorela	Vuorela
–	Sairila	Sairila
–	Yläne	Yläne
–	Harviala	Harviala
Kommunala skolhem		
Helsingfors upptagningshem		
Ryttylä skolhem (Helsingfors)		
Bengtsår skolhem (Helsingfors)		
Toivola skolhem (Helsingfors)		
Tavola skolhem (Helsingfors)		
Toivoniemi skolhem (Helsingfors)		
Kulho skolhem (Åbo)		
Palhoniemi skolhem (Tammerfors)		
Koskenkylä pojkhem (Björneborg)		
Puistola upptagningshem (Vi-borg)		
Privata anstalter	Privata anstalter	Privata anstalter
Lauste	Lauste	Lauste
Pohjola	Pohjola	Pohjola
Suvinlinna	Suvinlinna	
	Hämeenpuisto	
Airola		

Källa: Pulma 1987, 179–182, 227; Berndtson & Kuokkanen 1983, 337.

Processen för att placera barn i uppfostringsanstalter definierades redan i 1924 års förordning om verksamheten i anstalterna (förordning angående statens uppfostringsanstalter, 125/1924), som senare preciserades av barnskyddslagen från 1936. Barnen kom till anstalterna via två kanaler fram till början av 1940-talet. Barn under 15 år som gjort sig skyldiga till brott kunde genom domstolens beslut placeras i uppfostringsanstalter eller också kunde placeringen göras på ansökan av en enskild person eller en kommunal myndighet. I det senare fallet skulle motiveringarna till placeringen framföras i ett utlåtande av en myndighet eller en annan ”tillförlit-

lig person”. Dessutom skulle till ansökan bifogas skolbetyg, läkarbevis, föräldrarnas prästbetyg och en skriftlig utredning om barnets hemförhållanden, skolframgångar och andra levnadsförhållanden. Barnskyddslagen från 1936 gav ansvaret för placeringsbeslutet till den kommunala vårdnämnden. Enligt lagen skulle ett barn eller en ung person som omhändertagits placeras på uppfostringsanstalt om nämnden ansåg att ”dess uppfostran icke på ett tillfredsställande sätt kan tillgodoses” i ett barnhem eller i en enskild familj. Domstolarna förlorade sin roll inom placeringsprocessen, när strafflagstiftningen reformerades. Lagen om unga förbrytare som trädde i kraft 1943 styrde lagbrytare under 15 år direkt till barnskyddsmyndigheterna utan behandling i domstolarna. (Förordning 125/1924; Lag 52/1936, 20 §; Pulma 1987, 186.)

Förordningen angående statens uppfostringsanstalter rekommenderade att barnet först skulle placeras på en upptagningsanstalt, där målet var att utvärdera barnets vårdbehov. Den slutgiltiga placeringsplatsen på anstalt avgjordes utifrån undersökningarna. För ändamålet hade Järvilinna upptagningsanstalt grundats 1921. Där utförde man prov som mätte barnets intelligens och sociala färdigheter. Målet var att alla pojkar som man hade bestämt skulle föras till statens uppfostringsanstalter skulle utvärderas i Järvilinna. Flickorna placerades i uppfostringsanstalter för flickor på basis av en anhållan till socialministeriet. Förutom på basis av kön skickades eleverna till olika anstalter beroende på åldern, den begåvning som framkommit i intelligensundersökningar, grunden för placeringen på anstalt och hemorten. På en del anstalter tog man emot yngre och på en del äldre elever. På anstalterna kunde man betona innehållet i arbetsundervisning på olika sätt och man strävade efter att separera landsbygdsbarn från stadsbarn. Vad gäller stadsbarnen kunde man dessutom separera barn från stora städer och barn från mindre tätorter. Således skapades i princip en vårdprofil för eleverna på varje anstalt, men i praktiken förlorade den sin betydelse under årens lopp. På samma anstalt kunde man placera barn med mycket olika bakgrundsfaktorer. Pernasaari uppfostringsanstalt och den slutna avdelningen Leppäniemi som senare grundades där utvecklades till en placeringsplats för barn och unga som klassificerades som de allra mest svårskötta. Statens uppfostringsanstalter och skolhemmen flyttade dit elever som de inte själva klarade av att sköta. (Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa 1959, 194–205; Pulma 1987, 179–181; Saari 1954.)

När barnskyddslagen trädde i kraft 1937 styrdes verksamheten i statens uppfostringsanstalter av ett allmänt reglemente som hade uppgjorts 1924. Det var den viktigaste enskilda dokumentationen där man konkret definierade uppfostringsverksamheten i uppfostringsanstalterna – dess principer, mål och metoder. Reglementet från 1924 styrde verksamheten i statens anstalter fram till 1960, då det förnyades. Reglementet fastslog att grunduppgiften för alla anställda vid uppfostringsanstalten var att uppfostra barnen vid anstalten till ordentliga samhällsmedlemmar. I all verksamhet skulle ”elevernas bästa främjas”. De anställda skulle i sina sysslor följa ”kristligt sedliga principer” och de barn som kom till anstalten, dvs. eleverna, skulle behandlas med ”moralisk fasthet”, dvs. på ett moraliskt och etiskt hållbart sätt. Framför allt skulle de anställda behandla eleverna ”med kärlek” och de skulle vara föredömen för eleverna i ”allt liv och all verksamhet”. I reglementet för skolhemmen från 1960 hänvisade man fortfarande till ”kristligt sedliga” uppfostringsprinciper i uppfostringsmålen, men nu betonade man tydligare än tidigare individuell uppfostran. För varje elev skulle en uppfostringsplan uppgöras och den gjordes utifrån varje barns personliga behov. (Valtion kasvatustaitosten ohjesääntö 1924, 4–5; Valtion koulukotien ohjesääntö 1960.)

I de uppgiftsspecifika anvisningarna fördjupade man sig i regel inte i uppfostringsarbetet och dess metoder desto mera, utan reglementet ordnade arbetskulturen inom anstalten till alla delar under föreståndarens beslutanderätt. Med andra ord fastställdes arbetsrutinerna på uppfostringsanstalten bara i huvuddrag eller till en viss gräns i reglementet. De uppgiftsspecifika anvisningarna angav i huvuddrag vilka uppgifter olika anställda vid anstalten hade. Inom uppfostringsarbetet skulle varje anställd hjälpa föreståndaren att uppnå anstaltens mål. Det var på föreståndarens ansvar att leda och koordinera arbetet inom alla uppgifter. Den huvudsakliga

uppgiften för uppfostringsanstaltens föreståndare var helt enkelt att leda anstalten och övervaka personalen. Föreståndaren skulle se till att lagar, förordningar och myndighetsföreskrifter följdes i verksamheten. Han eller hon övervakade de anställdas arbete och vägledde var och en i deras sysslor – nästan alla anställda ålades att agera ”enligt givna instruktioner” i sina arbetsuppgifter. Föreståndaren ansvarade för kansliets verksamhet och brevväxling. Reglementet fastställde även andra praktiska uppgifter som föreståndaren skulle utföra, men hela kärnan i anstaltens uppfostringsarbete komprimerades till några korta föreskrifter för föreståndaren i reglementet. Enligt reglementet löd anstaltens elever under föreståndarens ”herravälde”. Föreståndaren skulle ge ”faderlig eller moderlig omvårdnad” med tanke på barnens fysiska och psykiska välmående och lära känna varje elev personligen. I reglementet från 1960 ville man skapa ett tätare samarbete mellan personalen med hjälp av gemensamma ”förhandlingstillfällen” för alla anställda. På så sätt ville man vidga anstaltens verksamhetskultur, men reglementet gav fortfarande föreståndaren en stark ställning inom all verksamhet. (Valtion kasvatustaitosten ohjesäännöt 1924; Valtion koulukotien ohjesääntö 1960.)

Uppfostringsanstalterna gav inom socialpolitiken ansikte åt den moderna offentliga maktens och byråkratins uppgång, men samtidigt upprätthöll de traditionella uppfattningar om uppfostran. Förvaltningstermerna som syftar på familjerelationer gjorde anstalten under århundraden till en patriarkalisk enhet enligt en gammal hustavla. I enheten var familjeöverhuvudet, fadern, dvs. anstaltens föreståndare den som i sista hand hade absolut beslutanderätt över allting. Enligt reglementet var föreståndaren den som i sista hand övervakade att ”disciplin och ordning” rådde på anstalten. Detta var ett av de viktigaste målen med anstaltslivet och samtidigt reflekterade det indirekt de gamla uppfattningarna om att vanartiga barns problem i grund och botten var av moralisk karaktär. Det kristligt sedliga föredömet som krävdes av personalen och den stränga disciplinen förväntades liksom arbetet fostra barnens karaktär. Anstaltens allmänna mål var att fostra barnen till ”dugliga medborgare”. Man skulle i eleverna väcka ”kärlek för sanningen”, ”kännedom om de medborgerliga plikterna” samt ”vilja till arbete och ärlig försörjning”. (Haikari 2009, 37–39; Karonen 2002, 14–21; Nygård 2002, 162–166; Pulma 1994, 56; Valtion kasvatustaitosten ohjesäännöt 1924, 4–5; Vehkalahti 2004, 88–89; Vehkalahti 2009.)

Reglementet gav allmänna ramar för det dagliga livet på anstalterna. Elevernas tid på uppfostringsanstalten användes för skolgång, arbete, måltider, städning, förflyttningar från en syssla till en annan, kvällssysslor och fritidsintressen (gymnastik, utflykter, soaréer). Uppfostringsanstalterna kunde låta eleverna få olika slags permissioner utanför anstalten. Enligt reglementet kunde man belöna gott uppförande till exempel genom en permission på viss tid och vid anstalterna använde man sig också av system med kvällspermission, vilket gav eleverna möjligheten att tillbringa tid med anstaltsortens ungdomar. Dessutom kunde eleven genom en längre tids gott uppförande göra sig förtjänt av en placering i en familj eller ett yrke utanför anstalten innan eleven slutligen fick lämna anstalten. Hobbyverksamheten kunde å andra sidan också närma sig arbete. Barnen kunde erbjudas olika arbeten och sysslor, såsom skötsel av trädgårdsland, tillverkning av bruksföremål eller bärplockning. Eleverna kunde belönas för dessa sysslor med permissioner eller dispenser eller till och med belönas ekonomiskt, ifall avkastningen av verksamheten såldes. Barnens privatliv övervakades noggrant. Barnen fick brevväxla, men alla brev gick via föreståndaren, som hade rätt att besluta om breven skulle skickas eller inte. Eleverna fick inte utan föreståndarens tillstånd ta emot gåvor eller pengar från sina familjer. Eleverna fick ta emot besök under de tidpunkter som anstalterna fastslog, men besöken kunde avvisas om de ansågs störa fostran. Reglementet definierade tydliga metoder för upprätthållande av ordningen. Om eleverna bröt mot reglerna fastställdes straff som började med tillrättavisningar och sträckte sig till isolering och kroppslig aga. (Valtion kasvatustaitosten ohjesäännöt 1924).

Uppfostrings- och verksamhetsprinciperna i reglementet var ett ideal eller ett mål som oftast inte uppnåddes. I praktiken präglades det dagliga livet på anstalterna ofta mest av strängt arbete, som lämnade litet utrymme för fritidssysselsättningar. Statens uppfostringsanstalter var allmänt kända som straffanstalter, där eleverna snarare lärde sig att bli kriminella än växte upp till idealet om dugliga medborgare. Även de som arbetade inom branschen medgav att anstalternas vardag var för sträng. (Haikari 2009, 18–19.) Uppfostringsanstalternas och skolhemmens grundkaraktär förändrades dock inte mycket från 1920-talet till 1960-talet, trots att till exempel reglementet från 1924 kan anses vara en strävan efter att utveckla uppfostringsanstalterna mot mer humana arbetsmetoder och trots att diskussioner om utvecklingen av anstalternas verksamhet fördes särskilt på 1940- och 1950-talet. De knappa arbetskraftsresurserna och uppfattningen om att arbete hade en fostrande effekt upprätthöll anstalternas vårdpraxis som betonade sträng disciplin. Förhållandena på anstalterna (det stora antalet elever) ledde till att anstalternas anställda övergav de ädla uppfostringsmålen och i stället strävade efter minimimålet: att upprätthålla ordning och disciplin utan att sky några medel. Våld etablerade sig som en del av anstalternas inofficiella arbetskultur. En oskriven regel var att en anställd vid behov skulle upprätthålla ordningen genom våld, vilket inte följde anstalternas officiella straffmetoder. (Kyppö 1989, 16–25, 33.)

Användningen av våldsamma arbetsmetoder berättigades av anstaltskulturen i stort. Bland eleverna på uppfostringsanstalterna och skolhemmen uppstod en subkultur som präglades av stark hierarki och där särskilt varje pojkelevs värde i sista hand avgjordes genom slagsmål och våld. Genom att ta till våld för att upprätthålla disciplinen agerade anstalternas anställda enligt villkoren i elevernas egen subkultur. Med andra ord stärkte den anställda sin auktoritet som ledare över pojkgänget genom våld. Lagbundenheten i livet inom anstalterna var något man fick lära sig i arbetet och var något som de som arbetade inom branschen talade tyst om fram till 1960-talet. Elevernas egen subkultur accepterades eller tolererades, eftersom det inte fanns någon exakt information om hur allvarligt våldet bland eleverna var eller också ignorerades man det (Helasvuo 1954) eller ansåg att det var ett normalt gruppfenomen. Å andra sidan kunde elevernas informella hierarki utnyttjas inom uppfostran, men ofta kunde de anställda inte kontrollera förhållandena mellan barnen och ungdomarna på anstalten. I bästa fall kunde de anställda vid anstalterna tygla elevgruppens interna ledare för att skapa lugn bland eleverna. I värsta fall utsatte de starkaste i elevgruppen med egna regler de svagare för brutal mobbing utan att personalen kunde ingripa i våldet. Först på 1970-talet klarade man av att förändra anstaltskulturen, när man ökade antalet anställda vid anstalterna och fäste särskild vikt både i utbildningen och i anstalternas arbetsrutiner vid att utrota våldet. Trots detta visar undersökningar att våld i olika former har förblivit en del av vardagen på skolhemmen ända fram tills idag. (Honkatukia 2004; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004; Kyppö 1989, 40–43, 51–52, 135 et passim.).

3.3 SAMMANFATTNING

Enligt barnskyddslagen från 1936 hade kommunerna det huvudsakliga ansvaret för barnskyddet, bland annat för vården utom hemmet av värnlösa barn (ansvar för ordnande), men de högsta myndigheterna (socialministeriet, social- och hälsovårdsministeriet, Socialstyrelsen) bar ansvaret för att barnskyddslagens anda förverkligades. Det fanns olika verktyg för att styra och övervaka verksamheten i de kommuner som placerade barn i vård utom hemmet. Privata och statliga skolhem ansvarade för vården av barn som placerats där på grund av skyddsövervakning. Lagstiftningen och olika förordningar var normgivande för det lokala barnskyddsarbetet i familjerna, på barnhemmen och på skolhemmen, men dessutom styrdes verksamheten med hjälp av både råd och anmärkningar som gavs utifrån klagomål och iakttagelser vid över-

vakning. Förutom ovan nämnda understödde staten barnskyddsarbetet i form av statsunderstöd som man kunde ansöka om särskilt för att förverkliga vården av de barn som placerats utom hemmet och bland annat för att grunda barnhem.

Under hela granskningsperioden för utredningen rådde ett spänt förhållande mellan det lokala ordnandet av barnskyddet, dess politiska styrning och övervakning. Socialministeriet, social- och hälsovårdsministeriet och Socialstyrelsen uttryckte ständigt sitt missnöje med hur barnskyddet förverkligades i kommunerna och på skolhemmen. Även organisationer som arbetade med barnskyddsarbete stämde in i kritiken. För de kommunala och lokala aktörerna inom barnskyddet upplevdes ofta de knappa resurserna som ett problem och för att förbättra kvaliteten på barnskyddsarbetet hade man velat ha mera ekonomiskt stöd av staten. De regionala skillnaderna mellan kommunerna var dock stora i förhållande till hur medel allokterades till barnskyddsarbetet inom kommunens egen verksamhet.

Under granskningsperioden utgjorde rådgivning, informationsstyrning i modern tappning, det viktigaste verktyget för politisk styrning av barnskyddsarbetet. Socialministeriet och Socialstyrelsen använde bland annat cirkulär för att styra och ge råd om socialnämndernas barnskyddsarbete. Dessutom utgjorde olika förhandlingsdagar en central arbetsform. Även organisationerna understödde det lokala barnskyddsarbetet genom egna publikationer (*tidskrifterna Lapsi ja nuoris, Huoltaja, Pelastakaa Lapset*). Förutom separata artiklar och texter som behandlade förverkligandet av ett kvalitativt barnskyddsarbete genomförde till exempel Centralförbundet för Barnskydd flera forskningsprojekt, med hjälp av vilka förbundet samlade in information om utmaningarna inom det lokala barnskyddsarbetet och de regionala skillnaderna.

Att den politiska styrningen och övervakningen hade så liten effekt ledde till stora lokala skillnader vad gäller formerna av barnskyddsarbete och dess kvalitet. Trots att socialministeriet och Socialstyrelsen övervakade verksamheten på skolhemmen bland annat genom att utse anstaltsråd, var övervakningen ofta formell. (Sosiaalilaitostutkimus 1972, 18.) Vid vården av värlösa barn utom hemmet var de ekonomiska aspekterna centrala och kommunerna sparade i allmänhet bland annat på vårdersättningarna som betalades för familjevård. Kvaliteten på familjevården korrelerade inte nödvändigtvis med nivån på vårdersättningarna, men i den samtida diskussionen framkom dock ständigt att de låga vårdersättningarna minskade antalet familjer som erbjöd familjevård och således inskränkte valmöjligheterna för socialnämnderna som fattade beslut om placeringar av barnen. Distriktsinspektörernas rapporter visade att det inte nödvändigtvis fanns möjligheter att byta vårdplats, trots att vården ansågs vara bristfällig på vissa platser. I kombination med den svaga övervakningen av fosterfamiljerna som förbigick bestämmelserna i barnskyddslagen berodde de placerade barnens välmående till största delen på välviljan hos de vuxna som vårdade dem.

Verksamheten på barnhemmen försvårades av de höga kostnaderna för anstaltsvården, för vilka kommunerna fick ett ganska litet statsunderstöd. På grund av den svåra ekonomiska situationen hängde lönerna som betalades till barnhemsanställda inte med i den allmänna utvecklingen, vilket skapade personalomsättning och ledde till att det blev svårare att få tag på utbildad personal. På grund av ekonomiska orsaker kunde barnhemmen också spara in på nattövervakningen. Kommunernas ekonomiska läge var för sin del avgörande för om kommunerna överhuvudtaget kunde placera barn på barnhem.

Skolhemmen utgjorde ett eget, tämligen fristående fort inom barnskyddsfältet. De uppfattades som en ytterlighet inom barnskyddets anstaltsvård. Skolhemmen låg geografiskt ofta ganska långt borta från den övriga bebyggelsen, vilket ytterligare framhävde deras isolering. Liksom barnhemmen led skolhemmen av bristen på utbildad personal, men jämfört med barnhemmen hade dessutom föreståndaren en betydande roll på skolhemmen. Skolhemmens verksamhet styrdes av lagen om statens uppfostringsanstalter och av reglementet som betonade arbete och sträng disciplin. Eleverna kunde i extrema fall straffas för brott mot reglerna genom

kroppsstraff, dvs. slag med björkris, ända fram till 1965, då bestraffningsmetoden förbjöds. Vid sidan av den officiella bestraffningspraxisen gav skolhemmens inofficiella anstaltskultur personalen rum att upprätthålla disciplinen genom våld, och även umgänget mellan eleverna präglades ofta av våld: man fick en plats i elevgruppens hierarki genom att slåss.

4 UPPLEVELSER AV VANVÅRD

4.1 ERFARENHETER AV STRUKTURELLT VÅLD

Vi har i utredningsarbetet förstått att vanvård var ett omfattande fenomen (se Inledning). I detta kapitel granskar vi strukturellt våld, med vilket vi förstår sådana rutiner och praxis inom barnskyddet och dess system för vård utom hemmet som i sig själva har varit våldsamma och undertryckande samt har åsidosatt barnets behov, önskningar och känslor och där det yttersta syftet med barnskyddet, att skydda barnet och erbjuda en trygg uppväxtmiljö, inte har förverkligats. Dessa var ofta kopplade till själva omhändertagandet och byten av placeringsplats, men också till praxis och brister inom övervakningen. Dessutom handlar kapitlet om förbiseende av barnets terapeutiska, kulturella eller sociala behov samt att barn tvingades utföra orimligt och tungt arbete.

4.1.1 Beslut om omhändertagande och placering samt val av fosterfamilj

Orsakerna som räknades upp i 8 § i barnskyddslagen från 1936 förpliktade till omhändertagande. Enligt orsakerna till vårdbehovet delades barnen och de unga upp i värlösa barn samt barn som behövde skyddsfostran, så kallade ”vanartiga” barn. Lagen definierade barn (under 16 år) och unga (16–17 år). Man tog dock inte direkt till omhändertagande, utan lindrigare åtgärder skulle tillämpas på barn som med stöd av barnskyddslagen behövde vård och uppfostran utom hemmet. Först när dessa åtgärder konstaterades vara otillräckliga omhändertog socialnämnden (tidigare vårdnämnden) barnet permanent. Dock skulle ett barn vars föräldrar var döda eller hade övergivit barnet eller ett barn som på grund av medellöshet riskerade att bli utan vård och uppfostran omhändertas av socialnämnden.

I intervjuerna bad vi berättarna försöka minnas stunden då de blev omhändertagna eller lämnade hemmet: vad hade hänt i familjen innan dess, hur skedde omhändertagandet eller placeringen utom hemmet och vad kom de ihåg om när de anlände till sin nya placeringsplats? Barn som placerades när de var spädbarn minns givetvis inte själva placeringshändelsen, men de flesta intervjuade hade någon slags uppskattning eller en egen berättelse om varför de placerades. Undantagen var de som inte visste någonting alls om sina biologiska föräldrar. Alla intervjuade visste dock inte om det handlade om ett officiellt beslut om omhändertagande eller om han eller hon till exempel lämnades bort som fosterbarn och detta kom inte heller nödvändigtvis fram i intervjuerna.

Orsakerna till omhändertagande eller placering av ett barn utom hemmet i intervjumaterialet var tämligen likadana från ett årtionde till ett annat. Orsaken var ofta att ena föräldern hade blivit sjuk eller avlidit. Att ensam försörja familjen var särskilt bland män en orsak till att lämna bort barnet, men uppehållet innebar också svårigheter för kvinnor som lämnats ensamma. Fattigdom nämns ofta som en orsak till omhändertagande eller placering utom hemmet i intervjuerna. Ofta ingick också rusmedel i föräldrarnas vardag: riklig alkoholkonsumtion och från och med 1970-talet också droger. Då och då var problemet att den unga själv använde rusmedel. Ibland gjorde sig den ena eller båda föräldrarna skyldiga till brott, vilket ledde till att barnet omhändertogs. Föräldrarnas rikliga alkoholkonsumtion, våldshandlingar mot varandra eller barnet eller en annan faktor som skapade osäkerhet och rädsla kunde tvinga ut barnet på gatan och orsaka så kallat problembeteende. Skolk från skolan, livet på gatan, rusmedel eller småbrott kunde räcka som orsak för att barnet skulle klassificeras som vanartigt och i behov av skydd – och leda till att barnet placerades på ett skolhem.

Ovan nämnda orsaker framkommer i intervjuerna och visar på hur personerna själva har tolkat motiveringarna till omhändertagandet eller placeringen utom hemmet. Orsakerna har inte kontrollerats i myndighetsbesluten, med undantag för de personer som har läst upp papper om sig själva. De tolkningar som barnen – eller senare de vuxna – har gjort av situationen kan vara mycket annorlunda än de orsaker som myndigheterna uppger. En central bakgrundsfaktor till omhändertaganden har varit att mamman var ensamstående förälder: barn som föddes utanför äktenskapet var märkbart överrepresenterade bland de omhändertagna barnen. Till exempel på 1940-talet föddes 6,2 procent av barnen utom äktenskapet, men av de omhändertagna var över 40 procent födda utom äktenskapet. (*Huoltaja* 1957:11–12, 362.) Enligt Panu Pulma som har forskat i barnskyddets historia ändrades de huvudsakliga orsakerna till behovet av skyddsfostran mellan 1946 och 1980: användningen av rusmedel som huvudsaklig orsak är större mot slutet av den granskade perioden. Pulma påpekar att rusmedel även tidigare otvivelaktigt har varit en delorsak till att barn och unga försummat sin skolgång, till straffbara handlingar eller en lösdrivande livsstil, men att detta har lyfts fram som den huvudsakliga orsaken först sent samtidigt som statistikgrunderna har förändrats. (Pulma 1987, 219.) Motiveringarna till omhändertagandet utgick ifrån idén om att samhället skulle sträva efter att trygga barnens och de ungas störningsfria utveckling i fysiskt, pedagogiskt och moraliskt hänseende, ifall denna utveckling var hotad eller i övrigt inte ombesörjdes. (*Huoltaja* 1946:3, 63.) För att kunna flytta bort ett barn som var utsatt för fara från en bristfällig eller i övrigt olämplig miljö och placera barnet i vård som ansågs lämplig skulle socialnämnden först konstatera vårdbehovet hos barnet eller den unga, genomföra omhändertagandet och godkänna hemmet för familjeplaceringen.

Orsakerna till omhändertagandet har ibland varit svåra att förstå ens i efterhand – eller i synnerhet i efterhand, om placeringsplatsen har varit olämplig för barnet. En kvinna som omhändertogs som liten flicka i början av 1980-talet berättade att hon hade läst dokumenten om omhändertagandet. Utifrån dokumenten och sina upplevelser konstaterade hon i intervjun att placeringen av henne i familjevård gjordes på lösa grunder och att man dessutom ljög för mamman: det skulle handla om en stödfamilj och en kortvarig placering, som ändrades till en permanent placering utan att mamman tillfrågades. Den huvudsakliga orsaken till omhändertagandet verkar enligt berättaren vara att mamman var ensamstående förälder. Berättarens mamma krävde att omhändertagandet skulle hävas och lyckades även med detta efter ett och ett halvt år. Under den tiden hade flickan utnyttjats sexuellt i fosterfamiljen, vilket ökade både hennes och mammans vrede över det obefogade omhändertagandet.

Kvinna: [D]en här ganska unga ensamstående mamman hade fått mig som 22-åring [- -], ibland arbetslös, ibland i jobb, och därför var hon klient hos socialbyrån. Det enda problemet var att vi hade hundar som skällde och vi blev vräkta, och så fick vi en ny bostad, men i det skedet lovade barnskyddsbyrån, eller socialbyrån, att hon kunde få flytthjälp, det var lite svårt för en ensamstående att flytta med en 4-åring och de kunde erbjuda sånt. [- -] Föregående sommar hade man lovat att hon som ensamstående mamma skulle få vila lite, det finns en trevlig familj på landsbygden där barnet kan vara under tiden, där finns djur och en rolig bondgård, så hon får lufta sig från stan lite. Och nu då flytten kom, så erbjöd man samma tjänst, det skulle vara enklare att placera det lilla barnet där, där finns en känd familj och en känd plats och hon skulle kunna vara där två veckor igen, säkert den tiden. Och sedan när jag var där så hade man meddelat mamma att barnet är omhändertaget och uppenbarligen berättade man också för mig att det verkar som att du stannar här. Jag fördes alltså dit [- -] under förevändning att jag var på besök i två veckor.

I: Så man lade fram det för er som om det inte alls var tal om omhändertagande?

Kvinna: Det kom som en chock. Och så utreddes det alltså, det var ett tillfälligt omhändertagande, ett och ett halvt år, [- -] och det skulle ha varit tillfälligt, eller temporärt [- -], ett omhändertagande får pågå två tre veckor eller [-], men då borde det finnas grunder och de sökte efter grunderna i ett och ett halvt år innan de gav upp och jag fick komma hem. [- -] [D]et allvarligaste var alltså säkert att mamma kom för sent och hämtade mig från daghemmet. Vilket nu inte var mer än kanske en halv timme eller en timme eller nåt sånt, sen hittade de nån försening från rådgivningen men inget allvarligare än förseningar hittade de, kanske de antog rusmedel eller liksom antog, tänkte att nånting måste det vara, men som de sen aldrig hittade.

(Kvinna, född 1975–79)

Intervjuerna visar att barnhemmen ofta har räddat barnen från förhållandena i den biologiska familjen. En del av de intervjuade ifrågasatte inte motiveringarna till interventionen, utan de ifrågasatte att socialbyrån agerade så långsamt, vilket följande man född på 1970-talet ifrågasatte. Han omhändertogs tillsammans med sin syster av mycket vägande skäl, men ändå brådstörtat och utan att man förberedde barnen.

I: Kommer du ihåg vad som hände?

Man: Jo jag kommer ihåg det, jag satt bredvid mamma på sängen och ... och hon hade tydligen slocknat där, låg på sängen. Så kom socialbyråns [socialarbetare] och tog mig i famnen och sa att kom och visa vem som är din syster. Hon kom från skolan då precis. Och jag måste visa henne, de tog med henne i bilen. Och därifrån direkt till barnhemmet. [- -]

I: Berättade dom för dig vad som höll på att ske?

Man: Nej, han tog mig i famnen bara. Jag kommer ihåg att jag gjorde nånting där, jag kanske lekte med en bil på mamma eller nåt. Hon var avslocknad där eller hur det var. En dunkel minnesbild om det. Men sånt minns jag att jag fördes till en röd Lada. [skrattar till] Det minns jag tydligt. Inget med det. Min syster hade en gul jacka på sig.

I: Tog ni henne med er på skolvägen?

Man: Dom sprang ifatt henne, tog henne. Hon kämpade emot, att vad händer nu? Och så till barnhemmet [barnhemmets namn]. [- -]

I: Det låter som om det var en skrämmande situation.

Man: Nå nog var det ... alltså nog minns jag situationen tydligt. Att gubben tog mig i famnen och gick. Inte utredde de nåt eller väckte mamma eller nånting. Jag antar att det hade gått så långt problemet.

I: Har du sett i pappren vad det handlade om?

Man: Jo.

I: Fanns det anteckningar om att de hade varit där redan tidigare?

Man: Det finns mycket jo. Alldeles sedan ... då jag var ett år gammal, ända sedan dess hade man hela tiden varit där, men inte gjort nåt åt det av nån konstig anledning. Där står allt möjligt, att pojken irrar ensam på gården och ändå står det inget om vad de gjorde åt saken. Mamma är i baren intill och har slocknat på bordet.

(Man, född 1970–74)

En kvinna som är född på den senare hälften av 1960-talet fördes tillbaka hem från barnhemmet tillsammans med sina syskon flera gånger ända tills berättaren fyllde sju år. Det innebar ingen trygghet att föras fram och tillbaka mellan hemmet och barnhemmet, eftersom berättaren skötte om både sin utvecklingsstörda storasyster och sin lillasyster varje gång som föräldrarna igen förlorade kontrollen över sin alkoholkonsumtion.

Kvinna: Mina barnhemsperioder började säkert när jag var omkring 1 år och omhändertagandet kom när jag gick i första klass, som sjuåring. Ja. Jag var faktiskt på barnhem i flera perioder då jag var mellan ett och sju år, då föräldrarna försökte rycka upp sig och få oss tillbaka hem och sen började samma rumba igen. [- -] [V]åra biologiska föräldrar hade tre barn. Jag är alltså mellanbarnet och efter mig kom ett till. [- -] Min biologiska pappa reste i arbetet till utlandet så att han var borta i långa perioder [- -]. Och min biologiska mamma, i efterhand förstod jag att hon redan då hade anlag för alkoholism och mentala problem och att hon inte klarade av att pappa var borta. Och vanligen drack hon alla perioder som pappa var borta och i praktiken var vi alldeles utlämnade. Och så, min storasyster, som är fyra år äldre än jag, redan som liten skötte jag om min lillasyster och storasyster om mamma var avslocknad. Jag var den som bar ansvaret. Storasyster har nämligen varit lindrigt utvecklingsstörd sedan födseln, så hon klarade inte av att vara reservmamma. [- -] Jag minns då jag var 4 år, eftersom det är fyra år mellan mig och den yngsta, när hon blev född. Jag minns ännu resan då vi fördes nånstans för vård, då mamma for för att föda min lillasyster. Jag var lite över fyra år.

(Kvinna, född 1965–69)

Enligt lagen skulle ett enskilt hem inspekteras innan barnet placerades där och denna uppgift hörde till socialnämnden i den kommun som placerade barnet. Övervakningen skedde i efterhand för fosterbarn och myndigheterna ansåg att detta vare ett missförhållande (se t.ex. *Lapsi ja nuoris* 1954:4, 8–10, 24–25). Ifall barnet placerades i en främmande kommun, måste man få ett skriftligt utlåtande om fosterhemmets lämplighet av den lokala socialnämnden. Man kunde be placeringskommunen utföra nödvändiga undersökningar i det ifrågavarande hemmet inom rimliga gränser. Här stod det myndigheterna tämligen fritt att avgöra vad som var rimligt. Vanligen var det tjänsteinnehavare vid socialnämnden, förtroendemän eller organisationer, till exempel ombuden vid Rädda Barnen rf, som fick uppgiften att söka efter lämpliga hem. När en familj meddelade att den ville ta emot ett främmande barn och fostra det, måste man i princip redan då överväga vilket barn som det skulle vara bäst att placera i hemmet, för att lösningen skulle tillgodose båda parternas behov. Familjens egna önsknings uppfylldes inte alltid: de kunde önska sig en liten flicka och så placerades en tonårspojke i familjen eller tvärtom. Dessutom förundrade sig några intervjuade över fosterföräldrarnas höga ålder och frågade varför ett litet barn gavs till fosterföräldrar som var närmare 60 år.

Många som har upplevt vanvård i enskilda hem ifrågasatte kraftigt valet av fosterfamilj. De påpekade att materiellt välstånd inte garanterar familjens psykiska välmående eller att platsen är lämplig som uppväxtmiljö och att så kallade ”bra yrken” inte garanterar att de vuxna är lämpliga som fostrare. Bakom kulisserna har det ofta förekommit vanvård. En del fosterför-

äldrar till de intervjuade har själva övervakat barnskyddet och därför har ingen ifrågasatt hur de har varit som fostrare. Så var det till exempel för en man född på 1930-talet: en kvinna som var övervakare i området tog bort barnet från den första fosterfamiljen, där förhållandena var dåliga och tog hand om barnet i sitt eget hem. Berättaren var dock inte lycklig hos henne heller:

I: Kom det någonsin någon och övervakade?

Man: Nej, nå det frågade jag ju, var det inte den här gumman [namnet] som var övervakaren som hade tagit dit mig, så vem skulle övervaka henne?

(Man, född 1935–39)

4.1.2 Förflyttningar

Placeringsens början och slut samt förflyttningar mellan olika placeringsplatser har redan länge ansetts vara viktiga skeden i processen. Redan till exempel i diskussionerna på 1950- och 1960-talet fäste man vikt vid vad man kunde göra för att olika förflyttningar av barnen skulle vara så smärtfria som möjligt.

Barnen hade fäst sig väldigt vid sina föräldrar och för en del var det av betydelse att de förlorade sina barndomsvänner. Därför ansåg man att banden till de tidigare förhållandena vid behov skulle klippas av mycket försiktigt. (*Huoltaja* 1965:21, 673–676, 682; *Huoltaja* 22, 13–716; *Huoltaja* 1963:8, 239–242.) Tröskeln för byte av familjeplats var hög: att flytta barnet till en annan familj var bara ett alternativ om den föregående familjeplaceringen hade konstaterats vara skadlig för barnet. (*Huoltaja* 1952:17, 422.) Man försökte också främja barnets anpassning till anstaltsvården (t.ex. *Huoltaja* 1953:17, 427–431).

Rädda Barnen rf:s direktör Elina Rautanen framlade i början av 1950-talet att det är viktigt att skapa förbindelser mellan barnets förflutna och nutid alltid när barnet flyttas. Rautanen rekommenderade också att samma socialarbetare skulle arbeta med barnet i olika skeden. (*Pelastakaa Lapset* 1953:2, 1–2.) Förberedelserna inför familjeplaceringen skedde i stort sett flera dagar innan förflyttningen, och idén var att barnet skulle vänja sig vid tanken på att lämna det gamla och ta emot det nya. Målet var att berätta för barnet om det framtida hemmet, om mamman, pappan och de andra barnen. Också fosterfamiljen måste förberedas inför mottagandet. Det var nödvändigt att göra klart för föräldrarna i fosterfamiljen vilken ställning de hade och deras rättigheter och skyldigheter gentemot barnet som skulle vårdas och fostras. Man ansåg att det betydde mycket för barnet att få känna att någon såg fram emot att få träffa honom eller henne. Det ansågs viktigt att barnet inte kände sig föräldralöst eftersom han eller hon kanske redan hade känt sig berövad på sin mamma vid förflyttningen från hemmet till upptagningshemmet. (Tapaninen 1961, 38.) I praktiken inkluderade praxisen inom omhändertagandet och vården utom hemmet emellertid strukturellt våld, rutiner och verksamhetssätt som undertryckte barnen och åsidosatte barnens åsikter och behov.

Man gjorde inte alltid noggranna förberedelser ens under de senare årtiondena, åtminstone inte så att barnen visste om det. När storebrodern till en berättare hade krävt att pojkarna skulle flyttas bort från den första fosterfamiljen på 1970-talet, skedde förflyttningen till den andra familjen snabbt och enligt berättarens åsikt ovarsamt:

De här samma myndigheterna, som hade fattat ett sånt hemskt placeringsbeslut ... De skulle vara mer noggranna. De kommer, socialsekreteraren kommer med sin ljusblå

Volkswagenbubbla, nu hoppar ni in här, och åker och kastar av oss vid en sån fundamentalistplats.

(Man, född 1960–64)

Många av de intervjuade kommer mycket väl ihåg ögonblicket då de blev placerade. De kommer inte nödvändigtvis ihåg alla omständigheter, men de har pratat om dem senare med anhöriga eller rätt ut dem med hjälp av egna dokument. Ankomsten till barnhemmet eller skolhemmet har inneburit en stor förändring i livet och det ögonblicket kommer de ofta väl ihåg. Historien om denna vändpunkt i livet kan syskon också berätta för de yngre som inte själva minns vad som hände.

När ett barn hade omhändertagits av socialnämnden skulle nämnden enligt 20 § 1 mom. i barnskyddslagen se till att barnet placerades i ett enskilt hem eller på ett barnhem. Antingen var det socialnämnden som placerade barnet direkt i familjevård eller också var det Rädda Barnen rf, som socialministeriet hade godkänt för uppdraget, som placerade barnet. Lagen gav inga mer ingående instruktioner om förflyttningen, men i det praktiska arbetet lade man stor vikt vid detta skede. (Tapaninen 1961, 19.)

I strukturerna och systemet för vård utom hemmet samt i diskussionerna om dessa fäste man vikt särskilt vid en förberedd flytt till familjevård, men inte så mycket vid akuta omhändertaganden. Det är emellertid de akuta situationerna som har stannat kvar tydligt i minnet. Intervjumaterialet visar att omhändertaganden och andra förflyttningar inte alltid följde målen. Ibland kom omhändertagandet eller en annan placering mycket aggressivt och överraskande. Situationen hemma hade blivit så allvarlig att myndigheterna var tvungna att ingripa. Barnet kan mycket väl minnas hur skrämmande situationen var. Hemma hos följande berättare vid övergången från 1960- till 1970-talet var våldet förknippat med alkohol och hela barnaskaran var van vid att fly ut om det behövdes. Barnens bästa skydd var familjens stora hund.

[J]ag och den äldsta brodern skötte om de mindre. Sen när ljudet och oväsendet började, de här fulla idioterna kom dit, pappas bekanta, vad de nu var och sen söp de där dagarna i ända och vi var där hemma [- -]. Å då började våldsamteterna att glida ur händerna, så vi var tvungna att springa och söka skydd i hundkojan. Vi hade en stor hund, en grymt stor hund, i en löpkedja och, det där. Den lät aldrig oss barn gå från gården. Den vaktade oss ganska mycket. Den hatade fulla människor mer än allt annat. I det skedet då nån berusad kom nära, så gick den alltid emellan och den gick på direkt. Sen drog den oss i kläderna till hundkojan, så vi lärde oss att gå in i hundkojan. Å så släpade vi också dit de mindre, som inte ännu kunde springa och gå och inte fattade nånting, dem släpade vi dit och där kunde vi vara även över natten. Ända tills nån kom och hämtade oss därifrån. I nåt skede började det då, många gånger gick det så att nån hade ringt polisen. Svarta Majan kom till gården, den tömde stället, förde alla gubbarna därifrån och vi barn kurade ihop oss i hundkojan den natten. [- -] Å en gång gick det så att det igen var ett gäng där som söp och en polisbil kom och förde dem därifrån och vi var i hundkojan och polisbilen åkte. Samtidigt kom det en annan polisbil in på gården och så kom det en bil till. Å vi tittade i luckan till hundkojan, att va, vad är nu det här? Där kom en kvinna, med polisen. Å de gick in, dörrarna var öppna, de gick igenom alla gårdsbyggnader. Vi hörde när de pratade om barn. Nog sa anmälnaren att här finns många barn, var sjutton kan barnen vara? Vår hund låg framför hundkojan och följde med det hela riktigt lugnt. [- -] Så kom dom, den här polisen och kvinnan går då (mot) hundkojan och polisen säger att han tyckte att (nånting) skymtade i luckan. Det fanns en sån där, liksom, en matta framför. Där skymtade liksom nån. Där är säkert nån, där i hundkojan. Skulle nån ha gömt sig där och? Nå hunden blev ju fasligt uppretad och så. Den blev ju helt galen, den släppte dom inte nära. Å kvinnan gick till bilen

för att vänta. Då kom den andra polisen dit och i slutändan gick det så att hunden blev så galen att de blev tvungna att skjuta den där mitt framför ögonen på oss. Det var liksom den värsta chocken för oss. Å de blev tvungna att välta omkull hundkojan så att de fick ut oss. Då de inte kom in genom den lilla luckan. [Skrattar till.] Så de blev tvungna att välta omkull hundkojan för att få ut oss. Vi satt nog där så hopkurade, eftersom vi förstås var rädda, för nu kommer det främmande människor och fanken, de dödade vår hund också och nu har vi ingen trygg plats att va på. Det var nog nåt helt förfärligt.

(Kvinna, född 1965–69)

Ett återkommande tema i beskrivningarna av förflyttningen till familjevården eller barnhemmet är att barnen inte visste vad som hände. Ingen berättade för dem vart de var på väg och ibland ljög man också för barnen, för att de inte skulle bli uppskrämda eller göra motstånd. Det samma upprepades ofta också i situationer då man bytte placeringsplats, till exempel från ett skolhem till ett annat eller från ett barnhem till ett skolhem.

Mina bröder stannade hos farbrödernas familjer och mig lämnade han [fadern] hos min fadderfamilj i sommarstugan på en ö. Mina gudföräldrar hade meddelat pappa att de kunde sköta om mig, om ingen annan, till exempel släkten, kunde eller ville uppfostra mig. Inte berättade nån för mig eller för de andra barnen heller nånting på förhand, men inte berättade nån efteråt heller vart vi var på väg och vad som kommer att hända med oss där. Så jag kunde inte alls förbereda mig inför det på förhand, att pappa åker bort därifrån helt och hållet och lämnar mig kvar ensam. Jag kommer bara ihåg vagt hur högt jag skrek och grät och svor, när jag förstod att jag måste stanna kvar där och bo med vilt främmande människor. Jag kunde inte alls förstå det då varför pappa också lämnade mig. För jag hade ju redan förlorat mamma och min egen syster i en drunkningsolycka som jag dessutom själv såg från stranden med egna ögon då jag var 5 år.

(Kvinna, född 1960–64)

Föregående berättare var bara fem år då hon skiljdes från sina föräldrar. Kutymen var att man berättade för barnet på basis av barnets ålder och utvecklingsnivå, vilket förr kunde avvika från dagens åsikter om barnets utvecklingsnivå. Intervjumaterialet visar dock att man inte heller berättade för äldre barn om förflyttningar och orsakerna till dem. Förflyttningarna kunde också gå till på ett mycket våldsamt sätt. Följande berättare var 13 år då hon flyttades från ett upptagningshem till ett skolhem. Orsaken var bland annat ständiga rymningar.

Jag hade varit på rymmen igen och då.. Då trodde jag att de för mig till [upptagningshemmet, där hon var placerad]. De satte mig i handbojor i baksätet på polisbilen och så körde de iväg i en helt annan riktning. Å givetvis började jag få panik ... och och. De bara kör och jag börjar säga att vart i helvete för ni mig och vad är det här? ”Nå det ser du ju då”. Jag blev förstas ännu mer rasande. Så när jag har handbojor så drar polisen i framsätet bara åt dem ännu hårdare. Så sist och slutligen fick jag ärr här när händerna blödde. Och ... Nå jag härjar och sparkar och skriker och gör oväsen å ”vittu hör du, snart ser du ju”. Jag är helt i panik säkert under de två, tre timmarna. De bara kör och kör och kör. Sen kommer vi in på gården [vid det andra skolhemmet].

(Kvinna, född 1960–64)

Följande berättare fördes till ett skolhem när han bara var 9 år. Han var orolig i skolan och skolkade ofta, och en placering på ett barnhem hjälpte inte mot oron. Hemma fanns det inget våld eller alkoholproblem. Föräldrarna samtyckte till att han fick föras till ett skolhem, men berättaren trodde i intervjun att föräldrarna inte visste vilken sorts plats deras barn fördes till.

Man: [I]nte hade jag egentligen gjort nåt elakt, men jag var inte i skolan och så. Jag skolkade och jag kunde inte alls koncentrera mig.

I: Kommer du väl ihåg det skedet? Fick ni hembesök av nån från socialsektorn?

Man: Det gick inte till så. När jag var hemma från [barnhemmet] så ett två tre så kom man bara och hämtade mig. En sån som, jag minns nog namnet ännu, eller jag minns inte namnet, men jag minns personen, vem som hämtade och förde bort mig. Sa till mig och mina föräldrar att jag får åka till landet nu, där är det roligt att vara. Där finns djur och allt möjligt roligt. De förde mig med tåg mot skolhemmet [skolhemmets och ortens namn].

(Man, född 1950–54)

För att placeringen av ett omhändertaget barn skulle vara så lyckad som möjligt, angavs i barnskyddsförordningen att ett barn eller en ung person skulle stanna på ett barnhem eller en annan vårdplats, tills man hade hittat en lämplig vårdform åt honom eller henne. Idén var att ett barn som var föremål för granskning genom sitt uppförande skulle visa om han eller hon var lämpad för familje- eller anstaltsvård. (Förordning 203/1936, 14 §.)

Enligt intervjumaterialet har förflyttningen från en placeringsplats till en annan ibland funkat smidigt och enligt lagen: barnen har vetat om situationen, man har berättat för dem om förändringen och frågat efter deras åsikt. En man som omhändertogs på 1970-talet och hans syster upplevde en radikal förändring efter att de hade förts från ett barnhem till familjevård. Allt verkade gå enligt bestämmelserna, men den plötsliga förändringen chockade och överrumplade dem. Berättaren var under skolåldern vid placeringsögonblicket.

I: Kommer du ihåg situationen då du flyttades till familjen?

Man: Jo, att vi var där i början, det minns jag mycket väl, sen det där... [- -] de hade ett egnahemshus. Eller parhus. Där var vi då på söndagarna. Där fanns munkar och leksaker och det var fint och roligt. [- -]

I: Då ni hade varit där några gånger på söndagarna, minns du om nån frågade av er om ni ville flytta dit?

Man: Nog frågade dom säkert av oss och nog minns jag att det kändes så fint och trevligt. Där fanns så... det minns jag att det alltid fanns popcorn och munkar och saft och mjöd och allt var framdukat då vi kom dit. Pojkarnas gamla leksaker fick vi, att de här får ni behålla sen. Det var alltid som ett paradiset för en liten pojke.

I: Vad hände sen då ni flyttade dit? Hur var livet där?

Man: Nå sen började det [våldet] genast från första dagen då de fick veta att... de fick veta att vi får stanna där [- -].

(Man, född 1970–74)

Ett missförhållande i samband med förflyttningen mellan olika placeringsplatser var att ständigt bli kastad från en plats till en annan, vilket en del av de intervjuade upplevde. Även myndigheterna kände till missförhållandet. Margit Törnudd lyfte år 1951 fram att fosterbarn slets från en plats till en annan och ställde frågan om det med tanke på barnens bästa skulle ha varit nödvändigt att begränsa föräldrarätten till ständiga flyttar mellan uppfostringsplatser. (*Lapsi ja nuoriso* 1951:7–8, 5–6.) I värsta fall kunde ett barn ha varit på flera tiotals placeringsplatser. Barnen minns inte ens själva nödvändigtvis alla enskilda hem eller anstalter där de var i sin barndom, eftersom de inte kunde fästa sig vid en enda vuxen. Efteråt har de sökt efter orsaker till förflyttningarna i de egna dokumenten.

Man: Mer ingående minns jag de här, -75 då jag var tio år, så då var jag runt om i Finland. Jag var ... liksom i södra Finland, jag fick byta plats med cirka en, två månaders mellanrum.

I: Familjeplaceringar?

Man: Ja.

I: Jo.

Man: Och -77 så blev jag skickad [otydligt ord] till ett pojkhem.

I: Jo. Där var du då?

Man: Nå -81 slapp jag därifrån.

I: Jo. -81 slapp du därifrån.

Man: Men även de familjerna, jag minns bara. Nå jag minns de värsta, de som jag vill glömma, men man kastades runt. Man kastades runt som en soppåse.

(Man, född 1965–69)

Förutom inledningen av placeringen har också upphörandet av en placering orsakat illamående för en del av de intervjuade. I de fallen skedde den strukturella vanvården vanligtvis på två sätt. För det första kunde ett placeringsbeslut ibland hävas, trots att barnets eget hem inte var en lämplig plats för barnet. I följande intervju deltog tre personer som hade varit på samma barnhem samtidigt (två av dem ingår i citatet).

Man: Nej när jag lämnade, jag var 13 år då jag lämnade hemmet. [- -] Å nog ville jag sen tillbaka [till barnhemmet] när jag hade varit där en liten tid, så tillbaka [till barnhemmet]. Styvfar var, om det där var en hård anstalt, att man fick stryk, så nog fick man det där också.

I: Var det en ny styvfar där då?

Man: Ja. Då började jag ändå redan vara så stor och så att när, att det inte längre var så hemskt där [på barnhemmet], men, nå, det gick an.

Kvinna: Sen tog inte [föreståndaren för barnhemmet] honom tillbaka.

Man: Han tog mig inte längre tillbaka. Sen skulle jag ha hamnat i [en stad], då det var på landskommunens sida.

(Man, född 1955–59, Kvinna, född 1960–64)

För det andra upplever många som har vuxit upp framför allt på anstalter att bristen på så kallad eftervård var allvarlig vanvård. Placeringen kunde upphöra plötsligt och utan att den unga hade förberetts inför mötet med samhället och ett självständigt liv. Följande berättare med romsk bakgrund sändes bort från barnhemmet som 15-åring.

Jag klarade mig inte där [på barnhemmet]. Jag kunde inte längre vara i nån skola. Nu kommer jag då dit på jullovet [till barnhemmet] och det kommer ett nytt år, och plötsligt säger [- -] föreståndaren, att "du har två timmar på dig att ge dig av härifrån." Jag säger: "vart ska jag åka?" "Han vet inte, din kommun betalar inte längre, du far dit du far." Två timmar hade jag på mig att packa sakerna och jag hade inga respengar, ingen plats ingenting. Å på den tiden fanns det fortfarande en lag som gjorde att man kunde bli fast för lösdriveri. Så jag bara gick. Jag hade inga ID-papper ingenting. Det hade gått årtal efter det att [föreståndaren], jag beställde då alla dokument av kommunen, nån gång efteråt. Alltså ännu ett år gick det då kommunen betalade Zigenarmissionen pengar för mig. Jag hade varit ute redan ett år, då [föreståndaren] skriver, jo, hon har placerats i en familj, vi har inte hört nåt av henne på ett år. Vi anser att vården har avslutats. Så här ljuger de alltså.

(Kvinna, född 1960–64)

Till denna del kan vi också observera en förändring över tid i materialet: ju närmare 1980-talet vi kommer, desto oftare nämner de intervjuade eftervårdsåtgärder. Det är dock främst bara de yngsta bland de intervjuade, vars placeringar upphörde på 1970-talet eller senare, som har fått eftervård. Kvaliteten på eftervården har inte alltid motsvarat förväntningarna eller den ungas behov, vilket var fallet för följande berättare. Enligt hans erfarenhet innebar eftervård att man ibland fick äta på barnhemmet på söndagar. Socialbyrån hjälpte också till att skaffa en bostad i början.

Ingen eftervård alls, liksom. Ungefär så att man inte hade nåt på barnhemmet att skaffa igen efteråt. [- -] Det var inte, trots att jag ansåg att det var mitt hem, men det var tydligen ändå inte mitt hem liksom. Söndagar fick vi gå en gång, var det en gång eller två gånger i månaden om söndagar, så fick vi gå och äta. Å det där, sen när jag var i armén så var jag tvungen, socialen säger då att, när min vän hammade ut från barnhemmet, att han flyttar in i min bostad under armétiden, jag sa att nå, var ska jag vara då på permissioner och annat, så säger han att nå, nog kan du ju åka dit, men inte kan jag ju åka dit. Det är hans bostad. Så jag kunde liksom inte ens besöka barnhemmet på permissionerna, det var enligt min åsikt liksom. [- -] Det var verkligen konstigt.

(Man, född 1960–64)

En kvinna som blev gravid som ung upplevde å sin sida att ingen var intresserad av hennes liv eller välmående efter att hon hade lämnat barnhemmet. Vid övergången mellan 1960- och 1970-talet födde hon som minderårig ett barn som hon förde till barnhem – den enda plats där hon visste att någon ser efter barnet.

Å som 14-åring kom jag till upptagningshemmet [platsens namn] och av nån orsak blev jag utskriven som 15-åring därifrån och sen dess har barnskyddet inte längre på nåt vis lagt sig i mitt liv. Som 15-åring blev jag gravid och jag födde också som 15-åring och sen brydde sig ingen alls. Trots att man därifrån upptagningshemmet [platsens namn] släppte hem på sätt och vis, så kom ingen och frågade om jag är hemma, var jag är. Ingen, jag skrevs bara ut ur systemet på nåt vis. Sen som 15-åring var jag givetvis på gatan, inte var jag hemma. Men jag kan inte fatta det än i dag, hur det är om det här skulle hända idag. Det är omöjligt att en 15-åring blir gravid utan att samhället, barnskyddet griper in och försöker hjälpa. Inte fick jag ju nån hjälp nånstans ifrån, så sen hade vi bara himlen som tak jag och barnet, inte hade jag haft nåt hem nånsin, jag hade inget annat val än att välja, att jag är under en båt med en liten bebis eller så, att jag lämnar den nånstans. Jag min stackare visste ingen annan plats än barnhemmet [barnhemmets namn], där jag hade varit 4–5 år av mitt liv. Dit gick jag med barnet i famnen, ta den här.

(Kvinna, född 1955–59)

När eftervården var lyckad, betydde den mycket för ungdomarna. Följande berättare grundade sitt första företag när han fortfarande bodde på ungdomshemmet som övervakare, vilket möjliggjorde låga levnadskostnader.

Vi var de första som bodde på ungdomshemmet [ungdomshemmets namn]. Där fanns 2-personers rum, kanske 10–12 rum. Sen fanns det ett vardagsrum, där det fanns en tv, och i nedre våningen hobbyrum, pingisbord och bastu. Och i köket fanns det personal som lagade mat och dit fick man också gå på kvällen och göra kvällsmål själv. Tyst skulle det vara kring tio, så att de som gick i skola eller hade arbete fick gå till sängs. Om det blev konflikter, om nån blev full eller förde oväsen, så bodde föreståndaren i samma byggnad. Men sen fick han flytta ut ur huset, och jag och en annan kamrat, som var de första som kom dit, ombads att bli övervakare där. Vi fick bo i föreståndarens rum. Vi hade ingen arbetskyldighet, så länge som vi såg till att det var tyst då det skulle, och om det hände nånting så försökte vi sköta det sinsemellan eller så ringde vi föreståndaren. Jag stannade kvar som övervakare ännu efter armén. Jag var redan i arbetslivet, men jag bodde där. Som lön för att jag övervakade fick jag mat och bostad. Jag var där ända tills jag gifte mig.

Det fanns frihet på ungdomshemmet, man fick komma och gå, bara man var tyst. Man hade egna nycklar och dörrarna gick inte i lås. Som om man bodde på internat. På barnhemmet berättade dom att det fanns en sån här möjlighet. Det var nytt och bra, en framstegsvänlig sak. [- -] Arbetet som övervakare på ungdomshemmet gjorde det möjligt för mig att bli företagsägare. Det gav inget i början, men jag hade bostad och mat där. Jag grundade företaget -74, dvs. i 40 år har jag haft företaget som var möjligt tack vare arbetet som övervakare på ungdomshemmet.

(Man, född 1950–54)

Upplevelserna av upphörandet av en skolhemsplacering kunde vara negativa om man inte berättade för barnet eller den unga när han eller hon skulle få lämna skolhemmet. Ibland skulle till och med förhållandena på ett skolhem som karakteriserades som värre än ett fängelse ha varit lättare att utstå, om barnet eller den unga hade vetat hur länge ”straffet” pågick. För en del barn och unga berättade man att målet var att gå ut folkskolan, för andra var den förväntade åldersgränsen för att få lämna hemmet 16 eller 18 år. Nyckeln till utvägen låg i förestån-

darens hand och denna kunde förlänga vistelsen som straff för förseelser. De två följande citaten beskriver föreståndarens talesätt på ett visst pojkhem.

Det, att... när man fyllde 16 så upphörde läroplikten. Sen när nån frågade, när slipper jag härifrån så var det 18, och inte heller då slapp dom alltid därifrån. ”Sen då flaggstången blommar” eller ”rälsen flottas [- -] motströms i ån”. Det var [föreståndarens] svar. Det vill säga han var en sån sadistisk typ annars också. Sånt sysslade den herrn med.

(Man, född 1950–54)

Och sen då de små pojkarna frågade när de slipper därifrån, så sa föreståndaren, att sen då flaggstången blommar. Det var allt. Sen var det ännu sånt att man inte släppte nån därifrån. Man ville hålla kvar dom tills dom gick i armén eller var 21 år.

(Man, född 1945–49)

Följande berättares sorgliga exempel visar på att de unga själva kunde börja hitta på sätt att komma bort från skolhemmet. I en del fall var fängelse ett bättre alternativ.

Jag var där [på skolhemmet] så länge att jag började hitta på saker. Och jag begick ett brott, ett sånt brott att jag tänkte att jag slipper härifrån till fängelset. Att det här är det enda knepet jag kan ta till för att komma bort härifrån. Jag lät kniven slinta lite. [- -] Jag hade fyllt 15 i juli, så redan i oktober... i november borde det vara, i november så gjorde jag det här och... Det var raka spåret till finkan. [- -] För det fick jag, jag fick sex månader. Nej åtta månader fängelse fick jag för det och sen ungdomsfostran sex månader på det ännu. [- -] Nå jag var glad för det. Alltså jag helt och hållet, alltså mitt liv förändrades från det ögonblicket. Förstås så strulade jag till det själv sen efteråt, men jag slapp bort därifrån. Skolhemsåren var nog en så plågsam upplevelse, att jag var en gång för alla så lycklig över det. Och jag fick helt, jag kände, att man alltså beskyddas i fängelset och jag kände att där finns det en lag bakom, där gör man inte vad som helst. [- -] Då kände jag faktiskt på allvar att där finns det en lag bakom och människor hjälper och man kan fråga. Jag minns då jag var 15 år och allt och julen kom, då gav fångvaktaren mig en julklapp. Jag vet inte var de hade samlat, av sig själva, men de gav mig ett litet paket. Det kändes bra.

(Man, född 1950–54)

4.2 FÖRSUMMELSE AV BARNETS GRUNDLÄGGANDE BEHOV

4.2.1 Förbiseende av kulturell bakgrund och modersmål

Så han Oskari Jalkio, som grundade Zigenarmissionen, min mormor i Viborg hon berättade mycket om honom. [- -] Det hade varit nåt sånt, att nån zigenarunge hade kommit och tiggat bröd. Han [Oskari Jalkio] hade slängt igen dörren och han hade varit på väg till utlandet på nåt missionsarbete och det där, när han hade slängt igen dörren så hade han liksom tänkt att de här zigenarna måste vi slippa. Så då grundade han barnhem. Vuxna zigenare kan vi inte längre omvända, dom blir inte till nåt längre, men barnen kan vi fostra till finländare och på så sätt får vi bort zigenarna från Finland. Och vi har varit fosterbarn i hans hus. Men blod är tjockare än vatten, som tur är. Och tänk er vilket fel de har gjort och

nu, när vi åker ut i världen, alltså bort från barnhemmet, så det är klart, om nån hittar sin egen grupp, så skulle det ju vara trevligt om man kunde uppföra sig som en zigenare. Zigenare har egna seder, så att man inte sårar sina egna. Inte ens det här kunde de förstå, de tänkte givetvis, då anser vita att vi är zigenare och zigenare att vi är vita. Vi har helt gått vår egen väg. Men som tur är gör tiden sitt. Och lyckligtvis har många hittat sin egen grupp och lever med dom. Och släkten fortlever. Det är bra.

(Kvinna, född 1960–64)

Zigenarmissionens barnhem har kritiserats för den assimilationspolitik de förde på 1960- och 1970-talet. (Pulma 2006, bl.a. 165, 173.) Assimilationspolitiken kommer också fram i intervjuerna: det fanns inga romska vårdare på barnhemmen för romska barn och de romska seder- och kulturen lärdes inte ut till barnen. (Se även Peura 2014, 45–46.)

I: Var då det här barnhemmet [barnhemmets namn], fanns där alltså redan romska vårdare?

Kvinna: Nå de var såna småflickor, cirka 16–17 år, de var praktikanter. Men inte hade de ju nåt att säga till om, nej. Inte fick dom, liksom kulturen, nej, nej. På barnhemmet gäller barnhemmets syfte, så det så.

I: Det hade inte ändrats på nåt sätt då ännu?

Kvinna: Inte på många tiotal år. Sen då det började komma romska arbetare, men inte fick de ju visa hur zigenare lever. Inte fick de lära oss sånt, vi fick bara lära oss hur man lever på anstalten.

(Kvinna, född 1960–64)

Diskussionen om barnhemmen och deras verksamhet har bara öppnats upp tidvis inom den romska gemenskapen eller mer utbrett i samhället. Det behövs fortfarande forskning om upplevelserna bland de romer som har vuxit upp på barnhem, eftersom de representerar en synnerligen stor grupp romer i Finland. (Grönfors 2012, 242–245.)

Kvinna: Jag kom dit till barnhemmet för romer. Jag hade aldrig nån kontakt med romer, det vad jag såg av mamma då jag var liten. Det var en sån plats som [barnhemmets namn] [- -] De [barnhemsbarnen] hade ingen kontakt med vita, alltså de var rotlösa människor. De godtogs inte, romer godtogs inte som romer. De hade övergivits där. Och sen på nåt sätt bara på den tiden så sattes barn på barnhem för romer. [- -]

I: Varför hade de övergivits? Varför godkändes de inte där?

Kvinna: Alltså romerna godkände dem inte. Deras föräldrar, när de hade övergivits, så den romska gemenskapen godkänner inte såna som följer de vitas seder.

(Kvinna, född 1960–64)

Förbiseende av den romska bakgrunden på barnhem eller i fosterfamiljer har påverkat barnen fram till vuxen ålder. Janette Grönfors (2009) har utrett var de romer som har bott på barnhem befinner sig såväl i den romska gemenskapen som i det finländska samhället. Hon har konstaterat att stereotyper om aggressiva och bittra förlorare som klarar sig dåligt och inte hör till

vare sig den romska kulturen eller majoritetsbefolkningen inte ger rättvisa åt livshistorierna bland de romer som har vuxit upp på barnhem eller i fosterfamiljer. Många av dem har klarat sig bra i vuxen ålder, har utbildat sig och har ansvarsfulla arbetsuppgifter både bland romer och i det övriga samhället.

Intervjuerna visar att fast den kulturella bakgrunden ofta förbisågs på Zigenarmissionens barnhem, har det hela utvecklats och till exempel eftervården har fungerat väl för vissa.

Det kommer jag ihåg att på högstadiet kom just det där stödhemssystemet, som var en mycket fin och mycket viktig vändpunkt i mitt eget liv. På nåt vis gick det framåt, att om jag... [- -] Det var det första i sitt slag och vi fick dessutom en helt underbar romsk kvinna som stöd, som bodde där med oss. Vi var tre. [- -] Tre unga, de första, vi var på sätt och vis ett pilotprojekt. [- -] Jo, det var barnhemmets projekt, det var ett sånt stödhem, en sån plats där man blir självständig, där den unga lever några år och sen ut i samhället. Det var alldeles, att det var en romsk kvinna som kom och dessutom så älskvärd och godhjärtad och hon hade fina värderingar och. Vårt hus var på sätt och vis zigenarnas stuga och romer började komma på besök hos oss och min romska identitet började sen på det sättet, på ett nytt sätt i det skedet först ta form. Förvisso hade jag redan hela livet vuxit upp till det, varje dag varit omgiven av romer, men på majoritetsbefolkningens villkor. Eller när referensramen ändå har byggts upp av majoritetsbefolkningen. [- -] Eller det blir liksom, så som jag ser det bara på det sättet och det har varit en mycket viktig räddning och ett bra skede för mig och det att där fanns en sån arbetstagare, som till all lycka var rom och dessutom en ytterst god mänska. [- -] Nå där började jag i yrkesskolan. [- -] Jag gick i armén också där, då innan. Jag körde upp och tog restaurangexamen och så arbetade jag också i restaurangen där [på orten] och så kom armén. Och den gick jag också i då jag var i stödhemmet. Och sen, sen skötte man om så jag fick min första bostad av Helsingfors ungdomsstiftelse.

(Man, född 1965–69)

Förutom etnisk bakgrund gäller den andra viktiga försummelsen av kulturell bakgrund barnets modersmål. Det romska språket är en del av att växa upp i den romska kulturen och därför lärde sig inte de romska barnen det romska språket på de barnhem som strävade efter kulturell integration av barnen. Vi fick inga intervjuer alls om de samiska barnens upplevelser.

Eftersom dessutom finlandssvenskarnas andel av de intervjuade var liten, kan vi i utredningen inte dra några slutsatser om eventuell särskild vanvård av de svenskspråkiga barnen. Oklarheter i anslutning till modersmålet kommer dock fram i materialet på så sätt att ett svenskspråkigt barn kunde vara placerat i en finskspråkig familj eller tvärtom. Till exempel ett barn som var åtta dygn gammalt var placerat på ett svenskspråkigt barnhem och fördes därför vidare till en svenskspråkig familj. Som 5–6-åring, när sexuellt utnyttjande avslöjades i fosterfamiljen, flyttades barnet till en helt finskspråkig miljö. Man kunde inte ge specialundervisning till pojken som uppvisade symptom på utnyttjande, eftersom kommunikationen med lärarna var svår till en början.

Det här är en helt enorm grej, när... sen när jag fördes dit [till familjen], så stötte man på en sån bagatell, att jag inte kan finska och [i familjen och på orten] kan ingen svenska. Inte ens lärarna, satan. För barnets bästa. Helvete. Varför är [berättarens namn] arg? Annars bara, satan.

(Man, född 1960–64)

En anställd vid en anstalt berättade i en intervju om en elev vid anstalten för vilken bytet av språk hade orsakat mycket långvariga problem i inläringen och utvecklingen.

På den tiden fanns det ännu det här registret över efterblivna och den flickan hade hamnat i det på grund av att det fanns för många svenskspråkiga barnskyddsanstalter i Helsingfors. På den tiden. De här anstalterna hade grundats av fruntimmersföreningar och den här flickan hade hamnat på ett svenskspråkigt barnhem som mycket liten och förlorade sitt språk, det vill säga hon kunde vare sig finska eller svenska efter det. Och sen då hon testades så konstaterades det att hon var förståndshandikappad [- -] [och hon var på ett elevhem] som var avsett för lätt utvecklingsstörda. Därifrån flyttades hon som välutvecklad utvecklingsstörd [till ett flickhem]. Vi hade ständigt minst en sån här välutvecklad utvecklingsstörd, vad nu det betyder. Hon hade först varit ett år [i en annan stad], där finns en folkhögskola för utvecklingsstörda. Hon var där i ett år, klarade sig bra. Därefter gick hon bland helt vanliga [i en folkhögskola], klarade sig bra. Efter det studerade hon enskilt och tog studenten och därför var hon där så länge [på flickhemmet]. Det var ett av mina jobb att läsa hennes uppsatser, då hon inte riktigt kunde finska ens i det skedet. Jag läste uppsatserna och så pratade vi om varför man måste sätta ett komma där och annat sånt. Men hon hade inga andra anhöriga än myndigheterna och då fick hon bo där [på flickhemmet].

(Man, född 1950–54)

4.2.2 Försummelse av vård

De äldsta bland de intervjuade använder benämningen ”sockenbarn” om sig själva, vilket hänvisar till det system som fortfarande var i bruk i början av 1900-talet där man sökte efter försörjare för äldre och värlösa barn på auktion. Den som lade det lägsta budet på vårdavgiften fick ta hem barnet. Sockenbarnens liv var ofta arbetsamt, fattigt och osäkert. Trots att auktionssystemet upphörde officiellt genom lagen om fattigvården år 1922 och de offentliga auktionerna förbjöds redan innan dess, fortsatte auktioner av barn i en del kommuner ännu på 1930-talet. Benämningen har dock varit mera seglivad: barn som placerades på olika sätt benämndes sockenbarn ännu under lång tid och en del av dem har burit med sig den skam som benämningen innebar till vuxen ålder. (Halmekoski 2011, 12–14.)

I diskussionerna om vården utom hemmet under utredningens första årtionden, 1930–1950-talen, lyfte man fram att det i Finland fortfarande på många ställen ansågs att försörjningshjon och vårdtagare hade lägre människovärde än andra. (*Huoltaja* 1939:18, 376.) Man uppmärksammade också att detta samtidigt var förknippat med nyfikenhet, en vilja att skvallra om exempelvis barnskyddsfall. (*Huoltaja* 1954:11–12, 304–305.) Man bedömde också att skvallret ökade på grund av avundsjuka: folk förmodade att fosterfamiljen fick ekonomisk ersättning för den unga, som utförde produktivt arbete på lantgården, och på grund av detta talade man också illa om barnet. (*Huoltaja* 1938:6, 156.)

De vårdersättningar som betalades till enskilda hem var tämligen låga under hela den period som utredningen omfattar. I vårdavtalet fastställdes storleken på den vårdavgift som vårdaren fick som arvode för sitt arbete. I allmänhet betalade socialnämnden en ersättning till barnets fosterfamilj för de kostnader som barnet förorsakade. Till vårdkostnaderna räknades kostnader för barnets uppehälle och vård samt eventuella kostnader för sjukvård och skola. Lagen begränsade inte mer ingående avgiftens storlek, men i princip fastställdes den av ortens dyrortsklass och barnets vårdbehov. Socialnämnden kunde besluta att barnets underhållsskyldiga enligt lagen skulle betala ersättning för vården och i en del fall kunde ersättningen uppbäras ur den egendom som barnet hade eller som tillföll barnet under vården. (Tapaninen 1961, 19.) Barnhemmen å sin sida fick statsunderstöd för sin verksamhet, men även detta ansågs

vara otillräckligt jämfört med kostnaderna (se kapitel 3.2.2). Trots ersättningarna upplevde de intervjuade att det fanns brister vad gäller de placerade barnens grundläggande behov, med början från maten, både på anstalterna och i familjevården. Både på barnhemmen, skolhemmen och i familjevården var barnen ibland tvungna att gå hungriga, ända tills det blev en fara för hälsan.

Vad gäller maten skulle jag nu kunna säga att den här mannen nog alltid lagade nåt när jag kom från skolan. Det var alltid Jalostajas köttbullar på burk och potatis. Man köpte inte nåt desto mera till mig. Inga kläder, ingenting. [- -] Jo, jag började stjäla då det inte fanns mat.

(Kvinna, född 1960–64)

Förutom hungerkänslan ledde den ensidiga och osmakliga maten till svårigheter vid måltiderna, vilket ett par systrar som växte upp på barnhem på 1960-talet kommer ihåg.

Kvinna 2: Pojkarna stal alltid i skafferiet när... alltså man var faktiskt hungrig där hela tiden. Det kommer jag ihåg att jag var hungrig.

Kvinna 1: Ser du vi växte och var ute hela tiden, så klart vi var hungriga. [- -] Jag kommer ihåg när man måste äta riset och jag spydde och jag måste äta det ändå.

Kvinna 2: Jo, jag kommer ihåg att man måste äta spyorna också. Jo, jag minns också, nu kom jag ihåg det.

Kvinna 1: Jag fick det för tusan inte, det var på nåt sätt torrt eller nåt. Jag kunde inte äta det.

Kvinna 2: Och nån fläksås måste man hör du spy. Urk.

Kvinna 1: Mm. Och kupa undan när de slog upp den.

Kvinna 2: Jo. Och sen om man spydde så måste man äta det... Jag kommer ihåg, i skolan måste man också.

Kvinna 1: Man fick inte gå förrän tallriken var tom.

Kvinna 2: Jo. Vad det än var. Och det fanns inte ens nån blomkruka som man kunde hälla det i. [- -] Vi stal ju ärtskidor mot hungern också. Vi försökte alltid ta dem så ingen såg.

(Kvinna 1 och Kvinna 2, födda 1955–59)

Jag fick morötter och kålrötter, det fanns en drös av dem där jag kunde stjäla. Jag åt alltid, då jag var riktigt hungrig så gnagde jag på [skolhemmets namn] morötter. Putsade dem lite på kläderna eller nåt annat. Jag satte dem alltid... dasset och vedlidret var separata, så jag satte dem som jag inte orkade äta under knuten.

(Man, född 1930–34)

Kvinna: Och alltid hungrig. När jag var där vid pannan också.[- -] Jag lärde mig rutten från källaren, att gå från stenhusetets källare till köket. Där det fanns stora knäckebrödsskivor. När jag kom med dom, nå på gården så satte jag dem ju alldeles vårdslöst hit [visar under skjortan]. Då jag gav nycklarna vid ytterdörren till [Vårdare A], så måste jag kunna knipa precis rätt. Å jag ger nycklarna till vårdaren, "fryser fryser" och snabbt till övre våningen och kastar dem på vår säng.

I: Gav du alla lite knäckebröd?

Kvinna: Jo, och [flickans namn] var där på bondgården och hon hade med sig morötter på hösten, och kålrötter. Och de här var i köket, så vi hade socker. De fick paket, och kaffepaketet hemifrån, såna paket ibland. Ofta på lördagar fick jag ett kaffepaket av [Vårdaren]. Så vi var faktiskt inte nödställda! Det funkade![- -] Så jag kan säga att jag lärde mig att stjäla där.

(Kvinna, född 1945–49)

Och barndomen var eländig, nej, jag var ju 7 år, vägde 17 kilo och var 117 centimeter lång och det minns jag minsann att jag var riktigt spinkig. [- -] Inte fick vi mat annat än av miss-tag.

(Kvinna, född 1935–39)

Förutom mat skulle vårdavgiften både vid uppfostran på anstalt och i fosterfamiljer användas för att skaffa nödvändiga kläder och hälso- och sjukvård samt erbjuda barnen möjligheten att gå i skola. I många intervjuer kommer bristen på dessa fram. Följande citat är av en man som växte upp i ett enskilt hem på 1970-talet. Syskonen som placerades i familjen isolerades från den övriga familjen genom att de fick bo i garaget. Socialbyrån skickade pengar för en ny cykel till berättaren, men socialarbetaren fick ingripa i situationen, innan berättaren fick sin cykel. Berättelsen visar samtidigt att övervakningen fungerade på den socialbyrån. (Se mer om övervakningen i kapitel 4.4.)

Det var bland annat sånt, att man hade skickat pengar till mig för att de skulle köpa en cykel åt mig. Och sen så köpte familjen till dottern, de hade en dotter i exakt samma ålder som jag, så de köpte en ny cykel till dottern och jag fick dotterns gamla cykel. Men sen så råkade det vara den tiden på året då barnskyddsinspektören kom på besök, då de bara kom dit en gång om året. Så han sa, att har du fått nån cykel? Och jag sa, att det har jag fått. Han sa att vi går och tittar, visa den. Sen så tittade han på den, en gammal cykel... var har du fått den här? Jag sa att jag fick den, då flickan fick en ny cykel så fick jag den här. Sen så gick det inte mer än, säkert inte mer än en månad förrän jag fick en ny cykel.

(Man, född 1965–69)

En kvinna som var praktikant på ett barnhem i Åbo på 1960-talet kom ihåg att de knappa resurserna på barnhemmet påverkade allt i barnens vardag; visserligen berodde sparsamheten inte nödvändigtvis bara på bristen på finansiering, utan på föreståndarens inställning.

Åtminstone i de här barnhemmen tävlade uppenbarligen föreståndarna om vem som kunde ha den lägsta dagsavgiften per barn. Nog kom ju en inspektör på besök. Mjölken kom i

mjölklaskor och inspektören gick ner i källaren för att kontrollera att mjölken dög och så, men inte bevisar ju det nånting ifall livsmedlen inte användes så värst mycket. Eller maten var ganska torftig. Jag kommer ihåg en dag då jag ansvarade för barnens mat efter skolan, det var kokt potatis och saltströmming ovanpå potatisen som mat. Och som efterrätt var det mannagrynsvälling. Och jag min dummer gjorde vällingen på mjölk. Jag fick skäll för det. Man får ju inte sätta mjölk i vällingen utom så pass att det kommer lite färg, utan den görs på vatten. [- -] [I] nåt skede hörde det till mina uppgifter att stoppa sockor. Fabriksstickade yllesockor. Nå jag är ganska flink i fingrarna och jag började stoppa dem. Inte hade jag hunnit stoppa många par förrän föreståndarinnan kom och var arg, inte gör man dem på det viset, det tar för lång tid. Jag måste ta ett tjockare ullgarn och bara sy ihop hålen, alltså dra ihop kanterna. [- -] Inte håller det ju ens. Vad vidrigt det är på foten. Och samma sak när jag strök kläder, nå jag hade blivit lärd hur man stryker en skjorta och nog hade jag väl hunnit stryka ett par tre skjortor, när det igen kom respons, att nej, man sätter den färdigt vikt dit på strykbrädet och trycker bara lite ovanpå, det räcker nog. [- -] Det var ganska långt på det här sättet. Nå nog ser de ju genast i skolan också att allt inte är i sin ordning, om barnen har såna kläder. Att det är dåligt lappade och dåligt strukna kläder. [- -] Och sen, det har jag grubblat över. Det fanns leksaker där. I flickornas rum fanns det en docksäng och dockor och några bilar också, men dem fick de inte röra. En gång i veckan torkade personalen damm på dem och såg till att docksängen var riktigt fint bäddad och så.

(Kvinna, född 1940–44)

Trivseln på barnhemmen väckte diskussion till exempel år 1948, när man i tidskriften *Huoltaja* (1948:22, 391–392) övervägde konsekvenserna av den otrivsamma uppväxtmiljön. Margit Törnudd som var byråchef för Helsingfors barnskyddsbyrå skrev: "[V]i kan verkligen förvänta oss att barn som växer upp i sådana hem kan bli goda och lyckliga människor, människor som förhåller sig positivt till samhället." [egen övers.] Törnudd fäste också uppmärksamhet vid att personalen inte stimulerade barnen till lek och pyssel och att det inte fanns lämpliga leksaker på barnhemmen. Barnhemsbarnens klädsel var ofta anspråkslös, vilket även diskuterades i tidskriften *Huoltaja* exempelvis år 1950 (1950:7, 175). Då konstaterade en skribent att det kändes sorgligt att se barnhemmets "grå sparvflock" på skolans julfest. Barnhemsbarnen gick i samma skola som samhällets övriga barn, men barnhemsbarnen skiljde sig vanligen från mängden på grund av sina kläder. Detta ökade skammen över den egna bakgrunden.

Nog ljög man [i skolan]. Det var ju hemskt skamligt att man hade varit på barnhemmet [namn]. Jag ljög också. Jag sa adressen. När jag var i yrkesskolan, men alltså när jag var i folkskolan, så då var ju folkskolan där i närheten och vi var så många barnhemsbarn i samma, tordes säga att man var barnhemsbarn. Redan det var skamligt.

(Kvinna, född 1940–44)

Den anspråkslösa och slitna klädseln ledde ibland till att även barn som bodde i fosterfamiljer skiljde sig från mängden, vilket denna man som blev häcklad i folkskolan på 1940-talet minns.

I: Vilka slags kläder fick du i fosterfamiljen?

Man: Nå flickans gamla kläder. Jo, det var ganska vanhedrande när pissluckan saknades på byxorna. En gång retade de mig då nån pojke [efternamn] märkte att du har ju flickbyxor, det var ganska pinsamt för en pojke. Jo, inte var där mycket, vart gick mina vård-

pengar, säkert till flickans utbildning. En keps kommer jag ihåg att jag fick där och såna träschor som var liksom, av papper eller nåt, mycket svagt material ovanpå och träsulor, och nåt annat minns jag inte, det var säkert hennes gamla.
(Man, född 1935–39)

4.2.3 Trygghet, omsorg och utveckling av känslolivet

En del av de intervjuade berättade att den materiella miljön i barndomen var välvårdad och i gott skick, men att miljön mentalt var olämplig för barnet. Många av de intervjuade berättade om ensamhet, längtan efter närhet och brist på uppmärksamhet. De som växte upp på barnhem kommer ofta ihåg minutiösa regler och barnhemmets renlighet (som barnen delvis själva skötte om), men också att ingen vuxen kramade om dem. Följande berättare beskriver barnhemmen för romer, men samma distanserade uppfostringsmetod användes också på andra barnhem. (Se även Peura 2014, 48–49.)

En sån regel fanns det också på Zigenarmissionens barnhem att vårdarna inte fick ta barnen i famnen, att man förblev en auktoritet. Hur litet barnet än var så fick de inte ta det i famnen.

(Man, född 1960–64)

Barnet skulle ha behövt en trygg vuxen, men personalen visade ingen ömhet och barnet fick inte den uppmärksamhet som det längtade efter. Intervjuerna visar att grundläggande materiell vård inte var tillräcklig för att skydda barnet, om man annars inte uppmärksammade barnet eller beaktade känslolivet. Följande citat beskriver ensamheten på barnhemmen under olika årtionden: det första vid övergången mellan 1950- och 1960-talet och det senare vid övergången mellan 1970- och 1980-talet.

Mina mor- och farföräldrar har berättat att när jag kom så var jag alltid sån att jag aldrig trodde att nån leksak var min, utan att den skulle delas med nån. Sen kom jag aldrig i famnen, utan jag gick och grät i ett hörn. Jag hade lärt mig det på barnhemmet, att ingen kramar om en. Gråt i hörnet, för ingen tröstar dig i alla fall.

(Kvinna, född 1955–59)

Men jag har riktigt fina minnesbilder av själva barnhemmet. Förstås så var det ju en anstalt. Takten var intensiv och vi hade snäva tidtabeller och en rumskamrat. Det var tvåpersoners rum. Och sen skötte vårdarna säkert den grundläggande vården och sånt, men jag minns aldrig att jag skulle ha varit i famnen eller att nån skulle ha kramat mig eller nåt. I övrigt var det riktigt bra där.

(Kvinna, född 1975–79)

Man visade inte nödvändigtvis ömhet eller stöd inom familjevården heller.

Vuxenstöd, det skulle jag ha behövt. Och sen om... Alltså jag minns inte att jag nånsin skulle ha blivit kramad som barn. [- -] [gråter] Jag kommer ihåg, eller nu ljög jag, jag minns en gång då min fostermamma kramade mig. Vår katt hade blivit överkörd. Och den plågades ett halvt dygn medvetlös och sen gick jag och tittade på den på natten och den

var död. Eller på kvällen och tittade och den var död och sen gick jag och sa det till min fostermamma, och då kramade hon mig.

(Kvinna, född 1970–74)

Och det där, skulle det ha varit, jag var cirka fyra år gammal och hennes [mammans i fosterfamiljen] son studsade runt med alla oss barn i fyllan på det här sättet och kastade oss i luften och tog lyra. Sen fick han inte tag i mig utan jag flög i golvet och blev medvetlös. Jag har fortfarande ett ärr där och ingen förde mig till sjukhuset. Det har jag funderat över, det minns jag att jag vaknade i mommos famn och jag vet inte hur länge jag var medvetlös. Ärret har jag ännu, och vanligen om barnet blir... sånt också att det faller, så för man det till sjukhuset. Men inte mig, ett plåster på bara. Det var mycket omskakande. Och då fick jag för första gången av mommo, då månade hon om mig lite.

(Kvinna, född 1960–64)

De som fick familjevård kommer ofta ihåg atmosfären i familjen, ifall de minns den som skrämmande och beklämmande. Även om bråken inte gällde barnet, var den aggressiva atmosfären inte en trygg uppväxtmiljö. Ibland inkluderade bråken, exempelvis mellan föräldrarna i fosterfamiljen, också rikligt med alkohol och våld.

Jo, de fick egna barn varje år. Alltså de tog dit mig på sätt och vis inom citat som ”hemhjälp”. [Skrattar till] Och det där... [tankepaus] Jo, det var en helt ny och konstig och underlig sak för mig, att de stred. Jag hade aldrig tidigare sett vuxna människor strida. Inte ropa, inte höja rösten, inget sånt, alltså hos mormor och farmor och hemma hände inget sånt. Men den här familjen stred och slogs grymt mycket. Och jag bävade för deras slagsmål.

(Kvinna, född 1950–54)

Och där var det så att båda var alkoholiserade. De jobbade, men de drack väldigt mycket av allt möjligt, hemgjort vin och vin och säkert starkare saker också. Och så var mannen också, liksom, riktigt chauvinistisk och rasistisk och allt möjligt. Och uppenbarligen följde kvinnan honom åt mycket där [- -]. Oj Jesus [skrattar till]. En gång där på sommarstugan såg vi hur mannen misshandlade kvinnan på gården. Han sparkade henne med en tung gummistövel. Och kvinnan kom och visade oss senare och grät. Hon hade blånader på bröstet och annat. Uppenbarligen gjorde hon precis som mannen ville. Jag kommer inte ihåg andra gånger då vi skulle ha sett nåt sånt, men nog var det en underlig spänning i bakgrunden. Och den här kvinnan, hon var riktigt alkoholiserad. Man såg redan på utseendet, att hon hade ett runt svullet ansikte och tankarna gled isär och hon var lite i en annan värld. Men särskilt på sommaren, då det var sommarlov, förde vi fylledagbok min syster och jag. Kvinnan var stupfull tills hon slocknade, nitton dagar i rad. Det var ett kryss som vi satte för varje dag som var sån. Hon fick delirium också, pratade ofta om att hon sett ufon på stugvägen och att hon gömt sig i diket och... En gång då jag kom från skolan, tydligen hade hon semester och hon var där och hade tömt alla skvättar i vinflaskorna i skåpet. Det var fullt med flaskor på golvet och hon kom och sa i ett helt förvirrat tillstånd att hon hade sett små gröna män, att de var här. Och jag var helt chockad och gick till grannen för att hämta grannens man, som bäddade ner henne.

(Kvinna, född 1975–79)

Rädslan var inte mindre, även om fosterfamiljen var barnets släktingar.

Det var hemskt att titta på då han [husbonden] slog henne [sin fru]. Det var min moster. Han slog henne, ibland, och en gång med ett grovt rep. Det syntes till grannen, då grannarna var en grupp på tre hus. Följande dag frågade grannens pojkar vem han [husbonden] slog. Det var nåt sånt, nån hade kommit med sin kviga så att hon skulle betäckas, det fanns liksom exemplarisk boskap på gården. Och betäckningen lyckas inte på nåt sätt, betäckningen av kvigan. Och husbonden fick igen ett raseriutbrott, i det läget slog han med det grova repet som man skulle sätta fast kvigan, eller tjuren, en av dom, med. Det lyckades inte, så han slog moster med repet. Det var hemskt att se, som ett djur. Det hände inte särskilt ofta, men han hade det, när det gick överstyr så... Det vet jag inte vad som hände då man inte själv såg på. Jag kommer fortfarande ihåg när pojkarna frågade, grannens pojkar, vem han slog. Och jag förnekade det. Det var på nåt sätt så, på nåt sätt har jag förundrats över det, jag kunde inte säga att han slog nån, det förnekade jag, ingen hade slagit nån där.

(Man, född 1960–64)

En del barn placerades utanför hemmet då en av föräldrarna blev sjuk. En undersökning om omhändertaganden av Centralförbundet för Barnskydd som publicerades år 1953 visade att 41 procent av omhändertagandena som berodde på värnlöshet hade att göra med föräldrarnas sjukdom eller med att modern eller fadern hade dött (Suometsä & Tikka 1953, 49). Modern eller fadern kunde dö medan barnet var på barnhem, skolhem eller i familjevård och många har upplevt det som vanvård att barnets sorg inte beaktades på något sätt. Följande berättare var på skolhem i mitten av 1950-talet, då hans far dog hastigt i en bilolycka. Pojken hörde om olyckan på radio.

Ingen reagerade på nåt sätt [när pappa dog i en bilolycka]. Inte på nåt sätt. Ingen sa ens att jag skulle ha fått gå på begravningen eller nånting.

(Man, född 1940–44)

Nå då när pappa dog, jag var nio då. [- -] En kväll så bad barnhemmets föreståndare [system] och mig komma till sitt kontor, och [syster2] och [brodern] var redan i det skedet placerade nån annanstans. Och [en flicka] låg med en zigenarflicka i korridoren och de började håna oss, att vi vet vad som har hänt och de lallade på riktigt, jag tänkte att vad har nu hänt. Nå sen hörde vi att pappa hade dött i fyllan och... Och just när han inte hade varit och besökt oss, så den saken berörde oss inte särskilt mycket på det sättet. Han var ju förvisso vår pappa, föreståndaren kramade oss och gick till sitt eget rum. Nå sen började jag nog gråta ordentligt själv, men närmast för att jag saknade mamma och var helt föräldralös, det här blev ju en ny bra orsak att mobba oss, vi var ju i det skedet de enda som var helt föräldralösa i huset, alla andra hade ändå sina mammor och pappor nånstans, trots att de på nåt sätt var svaga människor.

(Kvinna, född 1970–74)

De flesta av de intervjuade saknade en vuxen som de kunde lita på i barndomen. Våld och maktkamper mellan barnen på anstalten ledde till att det var svårt att bygga upp pålitliga vänskapsrelationer. Detta förändrades inte över tid, utan var en del av upplevelsorna av vanvård under hela granskningsperioden. Föregående berättare fortsätter att berätta om ensamheten på barnhemmet i slutet av 1970-talet.

Men egenvårdaren... nå... inte tycker jag att det förändrades i det skedet. Om egenvårdaren hade kommit när allt det här hände, så inte vet jag om tilliten skulle ha kommit desto lättare. Men en sån bild av de här små barndomsminnena, inte kunde man lita på någon där och nåt sånt fanns inte. Snarare hade jag känslan av att vara utstött.

(Kvinna, född 1970–74)

Särskilt på barnhemmen var omsättningen av vårdare och praktikanter snabb, vilket barnen upplevde som en faktor som ökade osäkerheten. Följande citat gäller Zigenarmissionens barnhem på 1960- och 1970-talet.

[Vårdaren] var på sätt och vis sorgsen, eller jag föreställer mig, det är mitt antagande bara att... Jag var barn då, så, men jag kommer ihåg att hon var riktigt ledsen och sen tog det inte länge innan hon lämnade stället. Hon drevs säkert bort på grund av att hon led, då hon ville göra arbetet på ett annat sätt, men inte fick göra det. Det var förbjudet.

(Man, född 1965–69)

Låt oss säga så här, en sak som jag har märkt först nu som vuxen, rädslan av att bli övergiven. Det har jag nu förstått att det kommer från barndomen. Det kommer jag alltid ihåg då vårdarna byttes ut ganska ofta, alltid då du fäste dig vid en vårdare så var hon snart borta. Som barn var jag nog tvungen att hela tiden avstå och förlora och nog reflekteras det på det egna livet.

(Kvinna, född 1960–64)

Uppfattningen om en god vårdare har också förändrats med tiden. Som ung eller i puberteten kunde man tycka att en kul vårdare var den som gav den unga tatueringssverktyg eller alkohol eller visade porrfilm⁷, men i ett senare skede önskar berättarna att vårdarna inte hade erbjudit ovan nämnda ”friheter” till de unga. Orsaken kunde vara ett försök av en representant för personalen att stå på god fot särskilt med äldre ungdomar.

Jag gjorde de här [tatueringarna] när jag var 14 år. De blev alltså gjorda där [på upptagningshemmet]. Där var större killar som gjorde tatueringar. Vi såg på då de gjorde, ville ha en själv också jo. Jag gjorde en liten bild av en insekt på ett ben och sen började jag tatuera in de här andra. Där var en [vårdare], som var där som vårdare. Han frågade, pojkar, har ni ordentligt bläck. Följande dag kom han med bläck och insektsnålar åt oss. Han visade hur vi skulle göra ordentliga nålar. De borde ha förbjudit det, att vi inte hade fått göra det. Men nej, vi blev bara inspirerade att göra flera.

(Man, född 1955–59)

⁷ Att visa porrfilm till barn överskrider också gränsen för sexuellt ofredande, även om ingen beröring eller annan sexuell aktivitet förekommer.

[J]ag bodde väl på ungdomshemmet [namn] [plats] så den gubben var homo och annars helt trevlig, men han visade alltid porrfilmer hemma. Han försökte liksom på det viset, men vi började aldrig med nåt. Han brukade göra så. Han visade rå porr.

(Man, född 1955–59)

Kvinna: En vårdare sällskapade med en 14-årig pojke. Söp, jag söp också hos vårdaren, med vårdaren och pojken. Och samma vårdare sällskapade också med ett par andra pojkar på barnhemmet när... Det här, de gjorde slut med 14-åringen.

I: Alltså den kvinnliga vårdaren?

Kvinna: Den kvinnliga vårdaren. Den kvinnliga vårdaren tror jag var, hon var 21 år då hon sällskapade med den 14-åriga pojken och vi söp tillsammans. Jag söp med samma kvinna i många år i hennes bostad medan jag bodde på barnhemmet. Och sen så, det var åtminstone ett par vårdare som sa direkt till mig, att du behöver inte gå till hennes bostad mer, eftersom jag har hört, eftersom vårdaren bor ovanför oss, i samma hus, att ni super där. Att hon ger minderåriga alkohol.

(Kvinna, född 1955–59)

Å andra sidan kunde han vara bra också... Och gjorde på sätt och vis fel, när han lät oss röka och själv köpte tobak till oss, att... Han försökte lite på så sätt vara sams, att det var trevligt.

(Man, född 1970–74)

Även de som var i familjevård upplevde ibland att likgiltigheten om vad de gjorde var psykisk vanvård. Om ingen ingrep i skadligt beteende, kunde barnet tolka det som en signal om att barnet och dess beteende inte hade någon betydelse.

Separation av syskon är en omständighet som skadade utvecklingen av barnens känsloliv. Ingen som blev tvungen att skiljas från sina syskon ansåg att det var en bra sak. När syskon placerades på olika platser, bröts kontakten inom familjen, ibland definitivt.

Väldigt svartmålande. Jag kommer ihåg då man i den här familjen sa till mig att de bjöd alltid ut dig i byn som en kattunge. Och din släkt är förbrytare och de bryr sig inte om dig. Det var sånt förfärligt. De skällde på min släkt. Efteråt då jag tänker på det, så lät dom mig förstå, att min släkt är alldeles förskräcklig, de är brottslingar, så inte hade jag ju nån kontakt med dem. Inte ens med min egen syster eller bror. De skrämde upp mig.

(Kvinna, född 1955–59)

Men vi har inget att göra med varann [med systemen]. Inte upplever jag att hon skulle vara min syster. Några gamla skolkamrater som jag har, skolkamrater sen 40 år tillbaka [- -], de är mina systrar. Det var nu det första felet som de gjorde, då de separerade syskonen. [- -] Det behövdes inte mera än ett år. Och förstås då det var en sån plats, då de tar dig hemifrån. Jag kommer ihåg när jag och [lillebrodern] grät över att det var vi två, men vi hade

inte storasystem som beskydd. Och det ledde till det här. Jag skyller nog det på att vi blev separerade.

(Kvinna, född 1955–59)

Jag var tvungen att skiljas från mina syskon, vilket senare ledde till att vi inte har nåt band mellan oss. [- -] Jag har sagt till mina egna barn då de har frågat efter släkten och om släkten, så har jag sagt att vet ni det är bara jag. Det finns ingen kontakt med de andra. Ingen av släktingarna har velat höras av på grund av min mammas förflutna. Det förflutna har lämnat kvar så starkt hos släktingarna, att de aldrig har velat ha nån kontakt. Å vi har inga kontakter till nån.

(Kvinna, född 1955–59)

Nu då jag är äldre så känns det som om man kommer varann närmre, [ett av syskonen] var i [ortens namn] för sig själv, en bror. Nu när brodern som var hemma med mamma dog, det är tre år sen nu, så sen dess har det varit mycket kontakt även med honom. Eller vi har skött om stugan där och sett till lite så att den inte förfaller helt. Men inte är det ju förstås som att ha vuxit upp tillsammans, men säkert strider dom som vuxit upp tillsammans mer än vi. När man lyssnar här. Vi har alla kontakt ändå och nu fyller en 80. Så vi har beslutat, vi har beslutat att vi ska åka dit, fast det inte blir nåt firande, men vi åker dit tidigt på morgonen.

(Kvinna, född 1945–49)

Syskonen var viktiga för en del av de intervjuade; så viktiga att de kunde användas som utpressning och hot om separation. Citaten ovan gäller 1950- och 1960-talet, men också en man som bodde i fosterfamilj på 1970–1980-talet nämner hot om separation från syskonen.

Sen alltid när de [socialarbetarna] kom, så måste vi visa att här är det mycket bra att vara, att allt är bra liksom, att det inte finns några problem här. De hotade alltid med att jo, då flyttas vi till ett skolhem eller ett motsvarande hem och vi separeras från varandra [- -].

(Man, född 1970–74)

Å andra sidan fick de som hade en syster eller en bror på samma plats trygghet av sina syskon (se kapitel 6). Det här visar också gruppintervjuerna på. Under gruppintervjuerna var det ofta syskon som intervjuades samtidigt.

4.2.4 Hälsa- och sjukvård

Ett ofta återkommande ämne gällande barnets grundläggande vård i intervjumaterialet är hälso- och sjukvård och vid behov läkarvård. Många upplever att de aldrig gick till läkaren då de var barn, inte heller då det hade funnits behov av det. Samma vanvård inträffade såväl på barnhemmen och skolhemmen som i familjeplaceringarna. Följande citat beskriver ett barnhem på 1940- och 1950-talet:

Men sen var det så, jag gick då i folkskolan, jag fick hemskt ofta såna svullnader, man kallade dem bölder och det där, de kom nästan alltid på sommaren, men sen kom det på hösten sent och jag, så då, här på vaden var det som en limpa, hela benet, föreståndaren lade ett blyförband på det. Och det var öppet, jag fick blyförgiftning och hög feber och allt som rann ut därifrån var alldeles svart, nå sen kom doktorn [Namn] på besök och jag minns då jag låg där i flickornas rum och [doktorn] pratade med föreståndaren, att menade du verkligen ta livet av barnet, tittar du inte alls vad du lägger i ett öppet sår. Föreståndaren var helt tyst. Jag fick en sån grym sulfakur, när han sa att han inte vet hur stark kur han kan ge då barnet är så svagt och litet.

(Kvinna, född 1940–44)

På ett skolhem på 1950-talet fördes inte pojkarna till läkaren i första taget, trots att det ibland inträffade missöden då de arbetade.

De [potatislådorna] var tunga, då de var fuktiga, stora och hade dragit i sig vatten så var de tunga. Sen gjorde de ett stort lass. Släpvagnarna var gjorda av lastbilsflak, då fick de släpvagnar som man kunde dra. [- -] De gjorde en mycket hög last och vi skulle klättra upp ovanpå den mycket höga lasten. När vaktens gav order så var du tvungen att göra det eller också hamnade du i arresten i många månader. Där var en zigenarpojke som körde, han var större och våldsam. Så i en brant kurva, vägen låg högt och släpvagnen välte. Vi flög en lång sträcka och landade på röjd mark och lådorna kom över oss. Vi hade alla blåmärken och min nacke blev skadad. Den är sjuk än i dag. [- -] Sen var det två ur personalen med om jag minns rätt, två lärare. De flög dit så de bröt armarna och en bröt revbenen. De fördes till sjukhuset, men inte vi. Vi fördes till åkern med grym huvudvärk. Det fanns ingen nåd, vi måste bara vara där. Sen hade läkaren frågat om det var nån annan med. Nå barnen var med. Vi fick inte åka till läkaren. Vi fördes bara till ett sjukrum som fanns där, där fick man vila.

(Man, född 1945–49)

I materialet finns det även beklagligt många exempel på att barn i fosterfamiljer inte fördes till läkaren då det hade behövts. Följande berättare beskrev i intervjun särskilt hur hennes yngre syster behandlades i fosterfamiljen.

Hon [systemen] visade att hon fortfarande har ett ärr på benet. [- -] Vi var alltså tvungna att arbeta extremt mycket, men på den tiden var det säkert många barn som gjorde det. Sommartid var det i stil med från morgon till kväll. Och så. Sen var det nånting, som min syster inte hade kunnat göra, så hon slog med hackan eller nåt föremål i benet. Och då hon först berättade det, så blev vår fostermor uppskrämd och förde henne till toaletten, men inte till nån läkare. Sen la hon förstås på bomullstussar och papper och allt. Hon hade säkert behövt gå till läkaren för att bli sydd, eftersom hon fortfarande har ett ärr av det. Men hon talade till exempel aldrig om det förrän... jag var inte på plats då, trots att jag var där. Nu säger hon liksom, att det var allt sånt. Och sen var det just sånt förtryck som tilltog mer och mer. Särskilt för min yngre syster och sen min bror... då började de med honom. Eller av nån orsak [agade] de dem särskilt mycket, fast de var helt snälla barn.

(Kvinna, född 1950–54)

Ett ämne som delvis hör till strukturellt våld i anslutning till hälso- och sjukvården var könssjukdomstester som utfördes på flickor på skolhem och ställvis också på barnhem. Dessa upplevdes som kränkande särskilt om det inte fanns någon anledning till testerna eller om ingen berättade för barnet eller den unga vad de skulle utsattas för och varför. Flickornas sexualmoral övervakades särskilt noggrant, eftersom de ansågs vara i särskild "fara". Ett par systrar som bodde på barnhem minns hur flickor behandlades på 1950- och 1960-talet:

Kvinna 1: Och jag fick aldrig gå och dansa. När jag var [i stadsdelen] där på barnhemmet för unga, så fick pojkarna gå och dansa och på bio. Flickorna fick inte gå, för det var alltid farligt för dem. [- -]

Kvinna 2: Ja, och jag var säkert i den åldern. Nånting sånt, jag hade ju redan varit på ungdomshemmet. Och ändå, alltid när det sved i magen eller nåt, "har du varit med pojkarna?" [de skrattar till] "Vi går på läkargranskning". Att nog var det, och sen som yngre också när jag gnällde nån gång så alltid hotade de med flickhem.

(Kvinna 1, född 1950–54, Kvinna 2, född 1940–44)

I häktet på Terrassgatan i Helsingfors utfördes könssjukdomstester på unga flickor som hade gripits för lösdriveri, dagdriveri eller alkoholanvändning. Myndigheterna antog att de flickor som fördes till häktet hade sexuell erfarenhet, men just därför minns en berättare som inte hade någon erfarenhet av ämnet med skräck sina upplevelser på Terrassgatan i slutet av 1950-talet. När hon var cirka 15 år förpassades hon till ett flickhem som var avsett för sexuellt "vilsna" unga flickor, men berättaren ansåg att hon behandlades fel – hon var en sexuellt oerfaren, känslig och blyg flicka.

Jag fördes hastigt till Terrassgatan. Jag sa ju vem jag var och varifrån jag kom och allt sånt. Jag trodde att jag skulle slippa dem snabbare då. Sen fördes jag till den hemska könssjukdoms...polikliniken för undersökning. Herregud hur det var. Jag har lagligen våldtagits. Jag visste inget om män. Och här är en av orsakerna till att jag blev manshatare. Jag är inte lesbo eller feminist, men ändå. [- -] Då jag såg undersökningsbordet där, så fick jag ett hysteriskt anfall. Tre manliga poliser höll fast mig. De fick upp mig på undersökningsbordet. Och en tog strypgrepp och frågade, är det bra? Känns det bra!? Inte fick jag nån luft. Sen undrade en manlig läkare, som jag tyckte verkade mycket gammal, varför jag kämpade emot, då jag inte hade nånting att vara rädd för? Fattade han inte, att just därför!?

(Kvinna, född 1945–49)

Könssjukdomstesterna var en del av bemötandet av flickor, utan att man frågade efter deras åsikt. Följande berättare mötte lyckligtvis en läkare som förstod tonårsflickans rädsla:

Men sen då den här kvinnan, socialarbetaren förde mig dit... dit till läkargranskningen. Socialarbetaren sa till läkaren att "vem vet vilka sjukdomar den här flickan riktigt har, när det är så här, att hon borde undersökas". Nå sen läkaren igen, när han tog in mig dit och jag var ju helt förskräckt. Inte visste ju jag nånting om sex, jag hade inga såna erfarenheter, annat än utnyttjandet och just därför så visste jag inget, för alltid när nån kom nära så slog jag dem på käften. Så det där, läkaren var så smart och sa, "jag ser att du är helt i panik, om jag nu bara frågar, vi berättar inte för socialarbetaren. [viskar]". Så frågade han, har du haft samlag med en man. "Nå, vittu heller". [skrattar] Så han var mycket

smart, han tvingade mig inte till nåt sånt, inte att klä av mig. Ingenting. Han undersökte mig annars. Sen sa han bara, att den här flickan är helt i sin ordning. Då var socialarbetaren nöjd igen. [skrattar]

(Kvinna, född 1960–64)

Könssjukdomstesterna gör att minnena i anslutning till försummelse av hälso- och sjukvård är beroende av kön, liksom exempelvis minnena av den första menstruationen. Många kvinnor minns i intervjuerna att den första menstruationen var ett nedtystat ämne. Om atmosfären på barnhemmet eller i familjevården även i övrigt var distanserad och kall, gav man ingen sexualupplysning och berättade inte om menstruationen.

Men inte minns jag att matmor nånsin skulle ha talat med mig om nånting eller gett mig några råd. Det är tur att ni båda [intervjuerna] är kvinnor så jag täcks säga det. Sen fick jag mens. Jag var helt förskräckt, det var hemskt. Inte visste jag nånting om sånt.

(Kvinna, född 1935–39)

Man pratade inte öppet om menstruation eller gav flickorna råd, och även många som inte har varit i vård utom hemmet har erfarenheter av pinsamma situationer vid den första menstruationen. I intervjumaterialet kommer det dock fram även fall, då menstruationen har använts för att förödmjuka.

Alltså jag fick åtminstone inga råd. Det kommer jag att minnas så länge jag lever, det var valborg och det började rinna längs benen på torget. Och sen dessutom när bindan skulle sättas dit, så måste jag stå framför [barnhemmets föreståndarinna]. Jag tyckte att det var förödmjukande. Framför föreståndaren, i hennes eget rum och visa hur bindan skulle sättas dit. Dra ner byxorna. Jag känner det alltid som en sån förödmjukelse, jag minns det än idag.

(Kvinna, född 1950–54)

Jag var elva då jag fick mens. Jag och [bror 4] var och åkte skidor. Och det där, då jag gick på.. och kissade där i skogen där vi åkte skidor och annat, så säger [bror 4] plötsligt att "Hur kommer det blod ur din röv?!" Nå, vi pratade så lite fult. Jag blev alldeles förskräckt, jag trodde att jag skulle dö. Jag visste inget om det där, absolut ingenting. Sen då vi gick hem säger [bror 4] så att husbonden hör det, att [berättarens namn] har nåt fel för det kommer blod ur röven. Matmor började skälla på mig riktigt ordentligt. Hon skällde som bara den, nästan så att spottet flög ur munnen. Om alla slags glin och allt, att vart är vi på väg. Och jag förstod ingenting, jag trodde att jag hade en hemsak sjukdom och hon säger sånt, vad är det här riktigt. Sen sa husbonden att va skriker du om, gå nu och hämta nåt åt henne. [- -] Jo hon vände saken till det, att det där, att jag liksom smutsar ner byxorna. Att jag liksom skiter i byxorna. Faktiskt. Och i de där pappren stod det att jo, jag smutsade ner byxorna helt med flit. Då tänkte jag verkligen att jag aldrig har gjort det. Aldrig. När hon kunde säga så till dem, sen kom jag och [bror 4] till det, att givetvis när det inte fanns bindor eller sånt, alltså inte skaffade de några bindor, det var bara några trasor. Så klart det rann igenom. Då hade jag alltid smutsat ner byxorna. Inte gjorde jag det med flit.

(Kvinna, född 1950–54)

Jo, jag fick inte använda mer än en ruta toalettpapper. På natten var jag tvungen att föra bindorna riktigt långt bort över den skrämmande vägen riktigt, så att frun [mammans i fosterfamiljen] inte skulle straffa mig.

(Kvinna, född 1965–69)

Utdelningen av menstruationsskydd kunde också fungera som kontrollmetod, vilket var fallet på ett visst flickhem, där man försökte övervaka flickornas sexualmoral med hjälp av dem. En man som arbetade på anstalten beskriver också nedan hur en tonårsflicka tvingades till abort, eftersom det ansågs vara det enda alternativet.

Vi förde bok i princip alltid när en flicka kom och hämtade en binda, då kryssade vi för en ruta. Man fick dem en åt gången på kansliet, men den här flickan hade skaffat med egna pengar, eller sa att hon skulle skaffa med egna pengar, men i själva verket var hon [gravid]. Men det enda som följde på det var abort och det var kanske, hur den nu matades i henne den idén, men man skulle kunna säga att det var ett ganska fult trick. Inte frågade de särskilt mycket efter hennes åsikt. [- -] Nå, alltså sist och slutligen bevitnade jag inte den situationen själv, men det fanns inga alternativ. Inget alternativ alls, att en 15-årig flicka skulle ha behållit barnet. Först berättade de för flickan att det blir abort och sen berättade de det också för hennes föräldrar. Som jag förstår det hade inte heller föräldrarna nåt emot det.

(Man, född 1950–54)

4.2.5 Utbildnings- och inlärningsmöjligheter

Ett särdrag för den finländska folkskolan sedan den infördes på 1860-talet var dess jämlikhet: i folkskolans pulpeter satt flickor och pojkar från alla olika samhällsgrupper bredvid varandra. Fram tills man övergick till grundskolan (på 1970-talet) delade dock parallellskolsystemet som användes i Finland in barn i två grupper då de var cirka 10–11 år: en del avslutade skolgången med folkskolan eller dess medborgarskola som fortsättningsklasserna kallades, en del fortsatte i läroverk. På folkskolans fortsättningsklasser lärde man sig så kallade medborgarfärdigheter och förberedde sig för att börja i yrkesskola. De första fem åren i läroverk var mellanskola och därefter fanns det möjlighet att fortsätta i gymnasiet. Läroverket ansågs länge vara ”herrarnas skola” som ledde till boklig bildning, medan folkskolan ansågs förbereda arbetsklassens barn för praktiska yrken. På barnens skolgång inverkade förutom förväntningar i anslutning till kön och social grupp även bostadsorten. Det fanns länge få läroverk och många drömmar om utbildning gick i kras på grund av lång skolväg och medellöshet, eftersom det behövdes böcker och eventuellt en bostad för läroverket. När levnadsstandarden ökade hade allt fler föräldrar också i arbetarklassen råd att utbilda minst ett barn och antalet elever i läroverken steg kraftigt från och med 1950-talet. I läroverken fanns också frielevsplatser för mindre bemedlade barn. Från och med 1946 var det möjligt att inrätta kommunala mellanskolor som var avgiftsfria. Det fanns dock få kommunala mellanskolor.

Barnhemsbarnen gick normalt i folkskolan på orten. Tanken bakom var en jämlik behandling och ömsesidig anpassning: det ansågs bra för barnhemsbarnen att socialisera sig med andra barn och att ha normalt umgänge med den sociala omgivningen. Å andra sidan var det också bra för den sociala omgivningen att ha barnhemsbarnen i gruppen, för att de inte skulle

börja skilja sig för mycket från andra i samma ålder. Det här målet uppnåddes dock inte alltid och åtminstone i början av 1900-talet gjorde man skillnad på barn som omfattades av barnskyddet och andra barn i anföranden som behandlade folkskolan och de beskrevs som främmande och annorlunda. (Nieminen 2007, 110–111.)

Det var vanligt att barn som bodde på barnhem gick i folkskola. Till exempel år 1959 gick 76 procent av alla barnhemsbarn som fyllt sju år (sammanlagt 2 433) i folkskola, 4 procent i läroverk, 5 procent i yrkesskola och 6 procent i någon annan lära⁸. (Sosiaalinen Aikakauskirja 1960:5–6, 223.)

Parallellskolsystemets bundenhet till samhällsklasser upphörde från och med 1950-talet och barnets sociala bakgrund hindrade inte längre direkt att barnet utbildade sig. I intervjumaterialet kommer det dock ofta fram att barn som bodde på barnhem eller fick familjevård inte uppmuntrades att studera och de tilläts till exempel inte att ansöka till läroverk, trots att de hade velat det. Enligt en jämförelse från 1943 var möjligheten för ett barn som hade omhändertagits av vårdnämnden att få skolundervisning efter folkskolan 90 procent mindre än för ett barn som bodde med sina föräldrar. (Huoltaja 1943:21, 508.)

Det handlade dock inte enbart om att barnhemsbarnen inte skulle ha kommit in i läroverket. Parallellskolsystemet, det dyra läroverket, de långa avstånden och konkurrensen om läroverksplatserna satte ofta stopp även för andra barns drömmar om utbildning. (Verkkosalo 1957, 543; Jouhki 2014; Koski 2003.)

Besvikelsen över den avbrutna utbildningen kommer särskilt fram i levnadsberättelsen för kvinnor som föddes efter kriget. Det blev vanligare att flickor fick utbildning efter folkskolan på 1950- och 1960-talet, men alla hade ändå inte en jämlik möjlighet att gå i läroverk ännu under lång tid. I intervjumaterialet kommer det ständigt fram att ett barn som växte upp på barnhem eller i familjevård inte uppmuntrades att gå i skola, utan man gjorde det klart att barnets kunskaper eller förmåga inte räckte till.

Sen var skolan i det skedet att jag måste börja fundera på fortsättningen. Det vill säga från fjärde klass måste man försöka komma in på läroverket. Och där fanns ju [- -] en helt ny och fin läroverksbyggnad, som till och med låg närmare än folkskolan, det var nära till den. Och det var tydligen en sån nöt då för familjen att knäcka, att det inte fanns råd till det trots att man givetvis visste att man får en frielevsplats när man motiverar varför och så bortåt. [- -] Sen hade jag konfirmerat mig och då gjorde man det nog ganska klart det också att jag inte har några möjligheter att ens försöka komma in i gymnasiet. Och jag ville förstås, studera så pass.

(Kvinna, född 1945–49)

Jag hade hoppats att jag skulle komma in på läroverket. Jag hade velat läsa till antingen psykolog, teolog eller nåt med barn. Så var det. Jag var särskilt intresserad av psykologi.

(Kvinna, född 1955–59)

Ja och så bad de, till och med läraren i läroverket kom och pratade. Jag hörde det själv, det var där i salen. Läraren sa till min fostermor, att när [berättarens namn] har så bra betyg så skulle hon få bli frielev. Då sa min fostermor att det är allra bäst för vår [berätta-

⁸ Trots läroplikten gick 9 procent av barnen, dvs. 213 stycken, inte i någon skola. Sannolikt fanns det bland dem en del utvecklingsstörda barn, som hade blivit befriade från skolgång, men bland dem fanns också barn, som inte hade blivit befriade på grund av hälsfaktorer samt barn som hade gått i folkskola.

rens namn] att hon bara arbetar och inte fånar sig i onödiga skolor. Jag hade nio i medeltal, trots att jag inte läste, utan jag lyssnade alltid på timmarna.

(Kvinna, född 1945–49)

Jag hade tiotio på betyget, de frågade mig, läraren frågade då jag var på fjärde klass, varför jag inte ska gå i läroverket. Men då man inte lät mig gå. Mm... Inte kunde jag ju söka mig, eftersom då var ju läroverket avgiftsbelagt, det hade funnits frielevsplatser, men nej... nej alltså... inte kan ju barnet självt att... när det inte finns nån som liksom skulle ha försvarat och sagt att. Nog hade jag klarat mig, jag hade klarat mig riktigt bra i läroverket och och annat.

(Kvinna, född 1950–54)

I intervjuerna kan man dock förnimma en förändring som reflekterar en mer omfattande utveckling av det finländska samhällets utbildningshistoria. På 1960-talet var det inte längre en klassfråga att ansöka till läroverket och allt fler barn hade möjlighet att gå i läroverk. Utvidgningen av skolnätet och därigenom det jämlikare parallellskolsystemet gällde också barnhemsbarnen, som liksom andra allt oftare gick åtminstone i mellanskolan.

Även i folkskolan uppmuntrade man barnen att skaffa sig ett yrke. Kommunerna hade möjlighet att få statsunderstöd för kostnaderna för yrkesundervisningen för ett omhändertaget barn eller en ung person, högst hälften eller av vägande skäl ännu mera. (Naukkarinen 1970, 17.) Det var dock ingen självklarhet att lämna periferin för yrkesskolan. En berättare hade vuxit upp i en bra och trygg familj efter att hon blev föräldralös som liten flicka. Hon var dock tvungen att flytta till en stad för att gå i yrkesskola och då skaffade man en ny fosterfamilj åt henne, där hon blev sexuellt utnyttjad. Slutligen kunde hon dock skaffa en bostad och med socialbyråns hjälp klarade hon sig själv och tog examen från yrkesskolan.

Det var när min, det var alltid min fostermor, hon var ju annars, men jag frågade många gånger, skulle jag kunna få gå i mellanskola. Men inte gick det ju därifrån [periferin]... Jag kommer ihåg, min fostermor hade alltid en sån stil, för hon var ju förstås [- -] en gammaldags människa, ”herrejestas, prata inte sånt, inte kan ju du fattiga unge gå i läroverket!” [skrattar] Men jag kom in i yrkesskolan i nåt skede.

(Kvinna, född 1935–39)

En del av de intervjuade upplever att de inte själva fick välja sitt yrke. Förutom att barnens kunnande underskattades, inverkade också inskränkningen av lämpliga alternativ eller skolans avlägsna läge. Fosterföräldrarna fattade beslutet för barnet eller den unga eller utövade stark påtryckning för att den unga skulle välja bland alternativ som han eller hon inte själv skulle ha valt. Det var inte säkert att den ungas drömmar eller anlag beaktades. Till exempel en intervjuad som numera arbetar inom kulturbranschen konstaterade att trots att ungdomshemmet var en bra plats i början av 1980-talet, påverkade föreståndarparets konservatism hans möjligheter att välja studieplats:

Den enda stora orättvisan som jag upplevde där [på ungdomshemmet] var att när jag slutade grundskolan så skulle jag ha kommit in i gymnasiet Kallion ilmaisutaidon lukio. Jag hade fått specialtillstånd. Min modersmåls lärare i grundskolan och sen en annan vuxen person, vi pratade ännu, jag kommer ihåg när vi träffade rektorn för Kallion ilmaisutaidon

lukio och det där, trots att jag inte hade särskilt bra medeltal i slutet av grundskolan, så skulle jag ha kommit in i gymnasiet, men föreståndaren för barnhemmet förbjöd det. Och jag blev tvungen att gå i yrkesskolan. Och nå... jag gick ju senare då i gymnasiet, eller jag gick senare i kvällsgymnasiet och så. Men det där... Men det var en sån stor grej.

(Man, född 1965–69)

Arbete, som behandlas mer ingående i följande underkapitel, har ofta försvårat barnets skolgång. Ifall det inte fanns kraft eller tid för läxor efter de tunga arbetsuppgifterna, var det inte att undra på att folkskolan var den enda utbildningen, oberoende av vilka drömmar barnet eller den unga hade. Oberoende av om barnet ville gå i läroverket eller inte, önskade många att de hade fått stöd vid läsläsningen eller uppmuntran till studier av fosterföräldrarna. Istället för uppmuntran berättar de intervjuade att föräldrarna i fosterfamiljen oftare försäkrade för barnet att detta inte kan någonting och inte heller kommer att kunna någonting och att skolgången inte har någon betydelse.

Skolundervisningen på skolhemmen skulle följa den allmänna folkskoleundervisningen. Vad gäller den övriga verksamheten definierades innehållet i anstaltsarbetet bara med några specialvillkor i reglementet för statens uppfostringsanstalter. Reglementet betonade att målet med all verksamhet var att fostra barnen till ordentliga medborgare, vilket innebar ”kärlek för sanningen och det som är rätt jämte kännedom om de medborgerliga plikterna samt vilja till arbete och ärlig försörjning” [egen övers.]. Dessutom skulle barnen fostras så att de blev välar-tade och värnade om ordning och renlighet. I all verksamhet skulle barnens ålder beaktas, dvs. barnen skulle ges uppgifter som motsvarade deras utveckling. Vid tilltagande ålder skulle barnen i mån av möjlighet ges ordentlig yrkes- eller lantbruksundervisning. (Valtion kasvatulaitosten ohjesäännöt 1924, 22–23.)

På skolhemmen gick de unga i skola några timmar per dag med folkskolans kunskapsförråd som mål. Enligt många av de intervjuade var lärarna på skolhemmen inte kompetenta att undervisa barn som behövde särskilt stöd, och skolgången gick så där. Till skolhemmens uppfostringsidé hörde att pojkar och flickor skulle lära sig praktiska färdigheter genom arbete. Vanligen arbetade man med lantbruk på skolhemmen, men få av dem som bodde på skolhem sökte sig till lantbruksbranschen. Här kan man dock observera en utveckling över tid: i ett senare skede av utredningsperioden utvecklades och breddades yrkesutbildningen på skolhemmen, vilket följande citat visar, även om det var olika från skolhem till skolhem.

Man: Ja det var friare där. Och så jobbade jag i snickarverkstaden där. Jag gick svetskurser också.

I: Var det på sätt och vis yrkesskola?

Man: Det var yrkesundervisning, mycket bättre än på Pohjola pojkhem. Nog skickade de en från en verkstad till en annan om man bara ville. Nog undervisade de där också. Men det här var ändå, åtminstone svetsavdelningen, det var statlig yrkesutbildning. Jag gick på både första och andra kursen på svetsavdelningen.

(Man, född 1950–54)

4.2.6 Rusmedel

Intervjuarna frågade inte systematiskt om användningen av rusmedel i varje intervju. Denna andel av innehållet i intervjuerna är ganska liten, eftersom det inte var många av de intervjuade som berättade om experiment med eller användning av rusmedel i barndomen förrän intervjuarna frågade om det.

Flera barn hade omhändertagits för att antingen föräldrarna eller barnet självt använde rusmedel. Precis som nu var målet med vården utom hemmet under utredningens granskningsperiod att erbjuda barnet en trygg och drogfri uppväxtmiljö. Tobak och rusmedel hörde dock särskilt till anstaltsvärlden, ibland var det till och med så att personalen erbjöd barnen alkohol eller tobak eller åtminstone blundade för att dessa användes på placeringsplatsen.

Till exempel vad gäller rökning är de intervjuades berättelser olika: en del berättar att rökning var tillåten på skolhemmet åtminstone för unga i en viss ålder, en del förnekar det absolut, eftersom man hade gjort det så svårt att föra in tobak på anstaltsområdet. Inställningen till rökning har också skärpts under granskningsperioden och när de äldre intervjuade var unga var det mera tillåtet att röka.

Då jag kom dit till [skolhemmet], så fick en 16-åring röka tobak. Inte rökte jag ju, men där började jag röka tobak, där på pojkhemmet.

(Man, född 1940–44)

Där [på skolhemmet] fick man inte röka fast man var 16, på den tiden fick 16-åringar röka. Men där fick man inte röka, och inte använda alkohol.

(Man, född 1965–69)

Trots att den hårda isoleringen av skolhemmen i princip hindrade eleverna från att ta med rusmedel till anstalterna, framkommer det ändå i intervjuerna att eleverna använde rusmedel åtminstone i samband med rymningar. I intervjuerna nämns nästan inga rusmedel på barnhemmen, men de nämns i någon mån i familjevården.

Rusmedels- och drogfrågan har varit en del av den offentliga diskussionen om barnskyddet sedan 1990-talet. Redan den så kallade första drogvågen i skiftet mellan 1960- och 1970-talet förde dock med sig narkotika till barnskyddsanstalterna, och vården av unga som använder narkotika lyftes fram som en egen fråga. (Hoikkala 2011.) Alkohol har dock varit en del av ordningsproblemen på skolhemmen och också en orsak till att barn blev föremål för skyddsövervakning eller fördes till skolhem.

I intervjumaterialet syns rusmedel redan från och med 1950-talet, då pojkarna på pojkhem sniffade olika lösningsmedel som de fick tag på i arbetet. Följande berättare beskriver hur han lärde sig att sniffa av andra pojkar uttryckligen på skolhemmet och hur farliga situationer det gav upphov till.

Man: Sen arbetade vi också. Och jag gick, eller jag var tvungen för det första att jobba i skomakarverkstaden. Och där började det för mig, det gällde säkert inte alla, men jag började använda rusmedel. Att det började där. Och det började helt på det viset att de övriga kamraterna berättade att det ger eufori och så. Nå rusmedlen var där på den tiden, vi sniffade gummilim som vi stal från skomakarverkstaden och sen stal vi thinner från snickarverkstaden och sniffade det.

I: Så du kände inte till dem hemifrån? Hade du sett eller hört om såna?

Man: Nej, jag hade inte ens hört talas om att sniffa. Ingenting. Och det där, det var ju helvetes farligt. Ja alltså. Redan förstås på grund av hur mycket det förstör hjärnan och hjärncellerna och annat sånt. Men det var farligt på det sättet också, då vi sniffade det i nån lada, för att vi inte skulle bli fast och så. Det är ju sånt att man får ett rus, men sen så försvinner det också ganska snabbt. När man slutar. Men en gång var vi i en lada och började gå mot pojkhemmet, vi var flera pojkar och sen var där en liten pojke, ja på sandvägen, när vi kom, det hade regnat och det fanns vattenpölar. Så han gick bakom oss och han hade fallit på näsan i pölen och ingen av oss fattade eller märkte nåt. Han hade dragit in smutsvatten i lungorna och dog där. Där. Alltså i ett så hjälplöst tillstånd.

(Man, född 1940–44)

Man kunde också lära sig att sniffa och använda droger av andra unga på upptagningshemmet, liksom följande berättare på 1960-talet:

Kvinna: Nå där [på upptagningshemmet] började det hända, jag hamnade i ett droggäng ser du när en flicka kommer från landet, alltså helt ute om allt sånt, och vet ingenting, så jag hamnade i ett droggäng och jag började sniffa thinner, jag använde i många år, cirka fem år var jag alltså helt narkoman och silade tre gånger om dagen och var totalt, alltså helt nere. Jag drack vin och sov i trappuppgångar på vintern och allt sånt. Jag var alltså helt nere. Så långt nere som en mänska kan vara.

I: På upptagningshemmet, var du ändå på gatan.

Kvinna: Jo, jo.

(Kvinna, född 1950–54)

En del av anstalternas personal var mer öppet inställda till alkoholanvändning än andra, vilket de unga lade märke till och kommer ihåg också i efterhand.

Nå det var, jag kommer alltid ihåg [vårdare 1]. Han var en sån, liksom en förtroendeman för oss. Vi vågade vara där med honom. Det gick att prata med honom, han gick inte genast och förde vidare [till resten av personalen] eller nåt. Vi fick aldrig på käften på grund av det. Han hade varit där som pojke och berättade vad som hände som pojke där, han sa att pojkarna var ännu värre där då än nu. Och han visste vad som hände där hela tiden, han visste helt säkert och berättade det för oss. Men det var en saklig gubbe, han berättade allt. Han hittade vår brännvinsgömma, gömmorna med hembränt, han pissade på dem och sa till pojkarna, att drick, det är piss på dom, var det en pikant smak? [skrattar] Och sånt slängde han alltid ur sig, ser du när han visste var pojkarna gjorde hembränt. Han tjallade inte om det, eftersom han visste att vi behöver hjälp där, så gick han inte och sa det. Då vi tog brännvin där så klart och cigaretter.

(Man, född 1965–69)

En anställd beskriver också själv att hans egen inställning till ungas rusmedelsanvändning var slappare än den övriga personalens.

Jag var den snällaste av alla, jag var vänlig mot flickorna. De äldre kvinnorna hade sina egna hårda riktlinjer. Det syntes då vi hade arbetsskiftena, så hade flickorna rätt att vara

ute till ett på lördagskvällarna. Hemkomsttiden var klockan ett på natten. Om de nån gång kom hem fulla, så var det då jag hade skiftet. Eftersom jag inte höll en sån grym moralpredikan som de andra.

(Man, född 1950–54)

I familjevården kommer de ungas egen rusmedelsanvändning fram mera sällan. En av de intervjuade beskriver hur fosterföräldrarnas okontrollerade alkoholanvändning påverkade honom och hans bror, så att de också började dricka tidigt.

Man: Nå när vi alltid...jag pratar förstås om mig själv nu, att jag upplevde det alltid på det sättet, förvisso förstår jag att man måste arbeta och att man lär sig på det sättet, men det att fadern liksom drack så mycket, så då var vi tvungna att under skoltid eller efter skolan gå till ladugården, och jag tycker att det var helt fel, vi var ändå så små och vi borde ha koncentrerat oss på skolgången och inte göra arbete på gården... Och...sen i övrigt också så tog brännvinet så stor del där, inte drack, nog drack frun också, men inte så mycket. Men sen påverkade det oss och mig och min bror också på ett negativt sätt och vi började dricka i ett ganska tidigt skede.

I: Alltså där redan?

Man: Jo. Och de tillät det, vi kunde dricka där inne eller hemma. Ja och sån påtryckning att om ni inte gör så här och så här och så här sa de, så då antingen till skolhem eller så, och sen också om vi, främst jag och min syster, storasyster då, så särskilt fredagskvällar kom vi först hem, sen brukade vi tillbringa kvällen där i stan eller i byn och det var 11 kilometer dit och de körde oss aldrig dit, utan vi var alltid tvungna att skaffa skjuts själva eller att lifta eller, ja. Sen var vi många gånger borta hela helgen och... Ja. Och det är klart vi söp mycket då och... sen började jag själv använda de där ämnena samtidigt... Redan då från och med högstadietiden. Och nog tror jag att det har påverkat så mycket, alltså bakgrunden och de, alltså familjen, var vi bodde, då de inte alls brydde sig om disciplin, man fick göra som man ville.

(Man, född 1970–74)

I fosterfamiljerna framkommer det ofta att rusmedel framkallade en känsla av otrygghet på grund av fosterföräldrarnas alkoholanvändning, vilket har behandlats tidigare i detta kapitel. Experiment med alkohol eller tobak hör till många ungas liv på något sätt i något skede. Att tillåta att de används kan i sig inte kategoriskt anses vara försummelse av vården, men intervjuerna visar att den vuxna ur barnets synvinkel är likgiltig, om denna låter bli att ingripa i rusmedelsanvändningen. Gränsen för vanvård överskreds också i de fall där föräldrarna eller syskonen i fosterfamiljen eller anstaltens personal tvingade barnet eller utövade påtryckning för att barnet skulle dricka alkohol.

Genom att ta del av till exempel barnskyddsanstaltens egna dokument eller dokument om barnens placering skulle man kunna få en mera mångsidig bild av rusmedelsanvändningen, än man får nu i intervjumaterialet, som erbjuder ett ganska litet sampel.

4.3 VANVÅRD I FORM AV ORIMLIGT ARBETE

4.3.1 Arbete i familjevården

Centralförbundet för Barnskydd framlade i sin utredning 1953 att samma förfaranden som under den tid då sockenbarn auktionerades ut fortfarande användes i viss mån på den finländska landsbygden. I utredningen konstaterades att särskilt äldre barn användes som arbetskraft i fosterfamiljer och att motivet för många familjer att ta hand om ett barn var att få en arbetare (Suometsä & Tikka 1953, 68). Problemet identifierades redan i början av 1900-talet, då man även kritiserade sådana fosterfamiljer som man förmodade tog hand om ett barn och fostrade det bara av ekonomiska skäl (Nieminen 2007, 91). I Rädna Barnen rf:s medlemstidning diskuterades fosterfamiljernas ekonomiska motiv ännu år 1960. (Kasvatuskodeista ja -lapsista. *Pelastakaa lapset* 1960:3, 18, 22.) De ekonomiska frågorna var mångfacetterade, eftersom barnets ålder påverkade storleken på vårdavgifterna: för de äldre barnen betalades en mindre ersättning på landsbygden än för yngre barn eller barn som placerades i hem i städerna, eftersom tanken var att barnet skulle ersätta en del av kostnaderna genom arbete.

Arbete hörde till barnets liv och vardag på landsbygden. Man bör dock observera såväl geografiska skillnader som spektret av olika sociala grupper på landsbygden. Tillspetsat så fick man lön för mödan enklare på vissa ställen än på andra, vilket också gäller barnet. Dessutom avgjorde könet barnets arbete, eftersom flickor och pojkar hade olika uppgifter. Särskilt i skiftet mellan 1940- och 1950-talet fanns det fortfarande en stark föreställning om att det var en plikt att arbeta, vilket var förknippat med protestantisk etik där man underströk att lättja var en synd. Även barnet måste förtjäna maten genom arbete och en flitig människa skulle belönas i livet. Jordbruket började mekaniseras först på 1950-talet och betydelsen av kroppsligt arbete var fortfarande stark på små gårdar. Arbetet var också en viktig och uppskattad uppfostringsmetod och man försökte vänja unga vid att arbeta flitigt. (Markkola 2003, 130–133; Korkiakangas 1996, 111–112; Leino & Viitanen 2003.)

I intervjumaterialet framkommer det både att kroppsligt arbete var viktigt och att man förtjänade maten genom arbete ännu långt in på 1970-talet. Särskilt på landsbygden har barnen gjort sin del av arbetet även senare, men det är viktigt att beakta om arbetets mängd och kvalitet var lämpligt för barnet med tanke på barnets ålder, förmåga och utveckling. Enligt intervjumaterialet har detta inte alltid skett i fosterfamiljerna.

Detta ledde till att många av de intervjuade som placerades i familjer på landsbygden berättade om mycket tungt arbete som var orimligt med tanke på barnets ålder och styrka. Det var vanligt att ett barn som växte upp i en fosterfamilj utförde mera arbete än familjens biologiska barn, vilket visar på det placerade barnets ojämlika ställning. Om orimligt arbete berättar såväl de äldsta berättarna som föddes på 1930-talet och de yngre berättarna.

På morgonen före jag gick till skolan, det var kort väg till skolan. Först måste jag gå och hjälpa till i ladugården. Och samma när jag kom från skolan så måste jag gå och valla. Och sen under kriget så blev husfrun säkert lite deprimerad, så den gamla husbonden hämtade mig alltid från skolan så att jag fick mjölka på dan. Och vårar och höstar vallade jag alltid. [paus] Sânt.

(Kvinna, född 1930–34)

[N]og gick jag i skolan då jag var där [i familjevård]. Men i ladugården gjorde jag hemskt tungt arbete och sen sprang jag väldigt snabbt in och bytte om till skolkläder och sen sprang jag till skolan. Det var drygt två kilometer till skolan. Nån gång i efterhand har jag funderat över att jag säkert inte fick äta på morgonen. Ingen gjorde mat till mig och jag

sprang helt utan att äta till skolan och i skolan fick jag den första [maten]. [- -] Nå sen efter skolan kom jag dit igen och sen var det igen bara att arbeta. På kvällen diskade jag och arbetade hela tiden. Läxorna gjorde jag sen på kvällen nån gång vid köksbordet. Många gånger sov jag på läxböckerna vid köksbordet.

(Kvinna, född 1935–39)

Kvinna: Jag måste arbeta upp till 16–17 timmar per dag. Och vi båda, ja min bror också, då skelettet växte var vi tvungna att utföra tungt arbete, så skelettet är i mycket dåligt skick för oss båda.

I: Hurudan familj var det i övrigt?

Kvinna: Nå, i övrigt var det, det var en sån familj; mamman var som en tyrann där i princip. Och det var tungt. Jag var tvungen att stiga upp varje morgon, vakna kring halv fem på morgonen och gå ner och göra frukost på nedre våningen och allt kaffe och gröt och allt på spisen. På den tiden kom det bara kallt vatten, det fanns en vedspis med vattenbehållare, då man gjorde upp eld i spisen så fick man diskvatten där. Och alla grötkastruller och kaffe-pannor gjorde jag. Jag dukade bordet och gjorde kaffe och gröt. Och jag väckte husbonden för frukost. Det var i stort sett klockan fem, då de kom och åt frukost och där började arbetsdagen då. Och fast jag var i skolan på vintern, så hörde ändå kvällsmjölknigen till mig. Jag hade inte ens ledigt på vintern.

(Kvinna, född 1950–54)

Jag tycker kanske, eftersom jag var äldst, så fick jag kanske göra mera arbete än vad jag tycker var rättvist. Kanske mera än om jag hade varit deras eget barn. [- -] Nå i början hade de boskap, men sen började de med frilandsodling, de odlade lök. Och så rensade vi ogräs på åkern på sommaren och annat sånt.

(Kvinna, född 1960–64)

Man: [På gården fanns] [e]tt par traktorer, många maskiner. Och där arrangerade de till och med såna, vad de kallades, lantgårdsdagar en gång. Det var ett tecken på att det var en toppenskött gård. Men husbonden var en nervsjuk arbetsgalning. Grymt psykiskt våld. Helt galet mycket jobb. Vi arbetade ofta på åkrarna. Skolskjutsarna hade börjat redan då, i slutet av 60-talet. Jag lyssnade redan på husbonden som svor och skrek i åkerarbetet, när taxin kom och hämtade grannens pojkar till skolan.

I: Hämtade grannens pojkar men inte dig?

Man: Jo, då var det så, vi arbetade då. Vi var i praktiken barnslavar där i tre år.

(Man, född 1960–64)

Man: Vad gjorde jag där... jag mockade koskit. Jag gjorde i princip alla jordbruksarbeten där som man kan göra. I 30 graders kyla gjorde jag meterlång björkved med gubben, en krigsgubbe, som hade varit i kriget så han visste hur det är där. Jag kommer ihåg hur jag som liten pojke gick efter kälken. Det var inte sånt arbete som var normalt, som människor gör för sig själva. Skolkamraterna i samma ålder skröt över att de får det bra själva då de arbetar för sin egen hemgård. De gjorde det för sig själva. Jag gjorde det för andra och gratis till på köpet. För matlön.

(Man, född 1965–69)

Eftersom man inom den kommunala barnskyddsverksamheten starkt betonade sparsamhet, och övervakningen av fosterfamiljerna samtidigt var mycket bristfällig, uppstod det missförhållanden inom placeringssystemet. I barnens liv syntes detta i att man lät dem utföra omåttligt mycket arbete. På upplevelserna av arbetet inverkade också att fler barn placerades på landsbygden än i städerna. Stadsbarn som placerades på landet var inte vana vid lantbruksarbete.

De låga vårdersättningarna kritiserades på 1960- och 1970-talet såväl i Socialstyrelsen som av kommunernas representanter i tidskriften *Huoltaja*. Till exempel Rädda Barnen rf oroade sig över att de låga vårdavgifterna påverkade valet av fosterfamiljer och fosterhem, vilket innebar en tillbakagång till auktionssystemet. (Offentligt uttalande. Pelastakaa lapset 1968:2, 1; se även Nieminen 2007, 91.) Det konstaterades också att man borde fästa större vikt vid valet av familjer.

Det går inte att påvisa ett direkt samband mellan den arbetsmängd som barnen fick utföra och hur stora/små vårdavgifterna var. Ju äldre barnen blev, desto mera arbete kunde de dock utföra. Till exempel 1956 var storleken på vårdavgifterna olika för barn som placerades på landsbygden och i städerna, vilket kan tolkas som att barnet på landet måste kompensera vårdavgiften genom arbete. Under det året började skillnaden i vårdavgifter för barn som placerats på landsbygden och i städerna att öka märkbart för ett barn över 13 år. Då vårdavgiften för små barn var lika stor i städerna och på landet, betalade man ungefär det dubbla i städerna för en 15–16-åring jämfört med på landet. (*Huoltaja* 1958:8, 242–243.) Det bör dock observeras att åtminstone en del av barnen kunde få utföra omåttligt mycket arbete, oberoende av vårdavgiftens storlek.

Fler barn och unga placerades i familjer på landsbygden än i städerna, delvis därför att vårdavgifterna var lägre där, men också för att man trodde att miljön på landet var bra för stadsbarnen. Upplevelsen av arbetet på landsbygden och allas deltagande var särskilt svår för en ung person som hade vuxit upp i staden, som inte var van vid kroppsarbete och inte kunde utföra samma uppgifter som sina jämnåriga på landet. Det att man på det hela taget placerade mera barn på landsbygden, leder till att flera berättar om hårt arbete också i intervjumaterialet. Barn som sändes till familjer, barnhem och skolhem på landsbygden utförde hårt arbete varje dag.

4.3.2 Arbete på barnhem och skolhem

De intervjuade som växte upp på barnhem beskriver nästan utan undantag sätt på vilka barnen deltog i vardagssysslorna på anstalten. Den vanligaste uppgiften var att städa rummen. Varje barn skötte om sitt eget (delade) rum. Dessutom kunde städning av de gemensamma rummen höras till uppgifterna. På en del av barnhemmen skötte barnen också exempelvis grönsakslandet och plockade bär på sommaren. Ibland ansvarade mycket unga barn i skolåldern under en del av tiden för skötseln av små barn under skolåldern. De som var placerade på barnhem minns dock inte att de skulle ha utfört motsvarande arbetsmängd som på skolhemmen, vilket torde bero på att barnen där vanligen var små och att arbetsmängden därför inte var lika stor

som på skolhemmen. Arbetet hörde ändå också till barnhemmens vardag, och det pedantiska städandet ansågs ofta orimligt i intervjuerna. Man kunde också bli straffad om man hade gjort ett dåligt arbete. Under intervjun som presenteras nedan ritade berättaren en planritning över barnhemmet och visade var rummen låg. Hon var på samma barnhem då hon var ungefär 9–14 år.

Kvinna: Klockan sju öppnar hon [vårdaren] dörren och säger "God morgon!", går med en sån där lång fönsterkäpp, drar upp fönstret med fönsterkappen. Går till följande rum, samma upprepas: "God morgon, stig genast upp!" Och på så sätt går hon till ändan av korridoren, till varje rum. Och så kommer hon tillbaka och kontrollerar att var och en har stigit upp. Vi var såna att genast när dörren öppnades, så steg vi upp som skjutna ur en kanon, fast hur trötta vi var. Vi var så rädda där. Så genast upp, därefter tar varenda unge, barn lakanen ur sängen. Därifrån är det så långt, när våra sängar var där, så tar man sina lakan, för dem hit till balkongen, skakar av dem på balkongen, kommer tillbaka och bäddar sängen med en faslig fart. Regeln var att det inte fick finnas ett enda veck på överkastet. [- -] Sen har alla rumstädning, då börjar kriget om att sängkläderna måste vara veckfria. Därefter mattan på balkongen, stolarna upp på bordet och det där, här var då grejerna, den första var städskrubben. Då var det ett fasligt krig, vem som hinner hämta de bästa städredskapen. Sen springer man snabbt därifrån. Först sopar man golvet, sen sätter man ett ylletyg på borsten, nåt som man torkar dammet av golvet med och sen gnider man golvet med en sån där golvbonare. Det här var korkmattor, det lämnade spår på dom. Så reglerna var "inte ett skräp, inte ett dammkorn, inte ett spår får lämna". Alltså vi hade, när barnen bäddar sängarna, när det var så att det inte får lämna ett veck, eftersom det var ett sånt mjukt tyg, så den som var under förstås... När man bäddar den övre sängen, så står man i sängen under. Man sträcker sig dit och den som är under gnager på vristen och sparkar och den övre som står där, så sparkar den. Det var en hemsk press där.

I: Städade man så varje morgon?

Kvinna: Vareviga morgon.

I: Även skolmorgnar?

Kvinna: Vareviga skolmorgon och sen en gång i veckan var det så kallad veckostädning i rummen. Så då bar vi, fönsterbrädet var helt fullt av krukväxter och det där, då tvättade vi också golven i rummen bättre. Då tvättade vi även dem bättre. Då tvättade vi dem också och vaxade och bonade. Men då fick de rummen vara halvgjorda, målet var att det rummet var i skick innan vi gick. Det gick på en halvtimme och kläderna på och det rummet lämnade liksom då.

(Kvinna, född 1950–54)

På skolhemmen var arbetet tyngre och hörde till allas uppgifter. Vid sidan av disciplinen fastställdes att anstaltens uppfostringsarbete och vardag helt enkelt skulle bestå av "kroppsligt arbete, skolundervisning och nattro". Det fanns inga mer ingående instruktioner om kroppsligt arbete i reglementet, utan arbetsförhållandena bestämdes vid varje anstalt. På de flesta skolhem innebar arbete jordbruksarbete i alla dess former, dvs. framför allt odling och boskapskötsel. Dessutom kunde man ofta syssla med trädgårdsskötsel och skogsarbete. Eleverna vid anstalterna kunde få separat undervisning i skomakar- och skräddararbetet som yrkesutbild-

ning och i anstalter avsedda för flickor omfattade arbetsundervisningen uppgifter i anslutning till skötseln av hemmet och hushållet. (Valtion kasvatuslaitosten ohjesäännöt 1924.)

Nå jordbruksarbete. Och så de här verkstäderna, snickarverkstad, målarverkstad, smedja och skräddarverkstad. Skräddarverkstaden var en otäck plats. Den var i källaren i en av byggnaderna. Det var bara i den ena, det var ett sånt stort långt rum. Lite, ungefär så här stort, kanske längre, men smalare. Och i ena ändan fanns bara ett fönster. Och jag gick en gång dit av misstag, när jag hörde att nån spelade på ett stränginstrument. Jag gick och tittade varifrån det kom. Det kom därifrån. Jag gick in i skräddarverkstaden. Där fanns såna bord, där symaskinerna fanns och kamraterna, pojkarna var nedböjda så här och gjorde nånting. Och där vid fönstret lutade sig en mörk gestalt mot fönsterbrädet och spelade fiol. Och... den stämningen stannade nog på riktigt kvar i minnet. Det var nåt märkligt. Pojkarna vågade inte riktigt titta upp, jag gick dit så här "Hej!", med min typiska stil, knappt nån lyfte huvudet. Eller om de lyfte så bara så att man kände så här. Och så var vi där. Jag frågade av pojkarna, hur det är att vara där. "Nå, det ser du ju". Uppenbarligen spelade han, som han gjorde, dagarna långa där och han var deras arbetsledare också. Och där böjde de sig över maskinen och arbetade. En sån minnesbild fick jag eller en sån beklämmande känsla. Och när jag stod där lite förlamad så slutade mannen att spela och sa att "Ska du jobba här?". Sen stack jag iväg, att "nej, nej nej.". [skrattar] Det ska jag verkligen inte. (Man, född 1945–49)

Kvinna: Men där då i det här trähuset, första tiden så jobba jag där med då att lappa lakan i flera månader, det är lite tråkig sysselsättning det också. Men sen efter många om och men så de förstod ju att jag borde, jag älska ju natur och djur och allt sånt, sen fick jag börja jobba i växthus lite grann, det tyckte jag om, så fröer och klippa granhäckar och såndärnt. Och sen jobba jag i lagården, jag skötte om grisarna, jag satt till och med och virka spets i svinstian, när den där födde så lämpa jag i den nån korg och såndäran. Och sen också skötte jag en liten flicka till personalen, en förman som hade en liten dotter som jag ibland skötte. Och sen till sist från det där trähuset kom man till nåt ställe som heter [byggnadens namn].

I: Okej, och det var det bästa...

Kvinna: Ja jag tyckte inte att det var det bästa, jag tyckte bättre om det där mellanläget. Men det var liksom att [byggnadens namn], då sku de hägra den där friheten så att säga.

(Kvinna, född 1945–49)

Bakgrunden till att arbete framhövdes var den allmänna uppfattningen om arbetets uppfostrande kraft. Till exempel Ensio Kyppö som var föreståndare för Pernasaari skolhem ansåg att det var viktigt att man krävde hårda arbetsdagar av pojkarna på skolhemmet och kraven skärptes i takt med att förmågan och styrkan utvecklades. Det krävdes mycket av pojkarna, men enligt Kyppö gav man också erkännande för prestationerna, vilket var grunden för "arbetsterapi": pojkarna fick lära sig att en god arbetstagare uppskattas och att man också måste bära ansvar för det egna arbetet. (Kyppö 1989, 45–48.)

En kritisk diskussion om innehållet i uppfostringsanstaltens arbetsuppfostran uppstod på 1940-talet. Krigstiden och den därpå följande ransoneringstiden var ägnade att framhäva anstaltarnas produktiva natur på bekostnad av dess fostrande natur. Då ifrågasatte man också anstaltarnas starka inriktning på jordbruksarbete. Eftersom en betydande del av anstaltens barn kom från städer, ansåg man att det var nödvändigt att utveckla anstaltarnas arbetsundervis-

ning, så att den förberedde eleverna för industriella och urbana näringar. År 1972 publicerade finansministeriets organisationsavdelning en undersökning om behoven av att utveckla skolhemmen. Ett centralt ämne för kritik i undersökningen var jordbrukets andel av anstaltarnas verksamhet. (Sosiaalilaitostutkimus: koulukodit, 59.) Trots kritiken genomfördes inga stora förändringar i arbetsundervisningen förrän 1970-talet. I det nya reglementet för statens skolhem som kom till 1960 byggdes anstaltarnas vardag liksom tidigare på skolgång och (jordbruks)arbete.

Trots att alla som har vistats på skolhem berättar om disciplinerat arbete, skiljer sig särskilt Pernasaari och i synnerhet dess slutna avdelning Leppäniemi från de andra skolhemmen till denna del. I finansministeriets undersökning som nämns ovan kritiserade man kraftigt även arbetsförhållandena i Leppäniemi. (Se Kyppö 1989, 46–48; Sosiaalilaitostutkimus: koulukodit, 52.) Leppäniemis cementgjuteri, där man bland annat göt brunnsringar, var en tung arbetsplats för unga pojkar. Följande berättare beskriver först ett annat skolhem och sen Leppäniemi, där han var placerad vid övergången från 1950- till 1960-talet.

Vi arbetade ju där [på skolhemmet] på lite olika platser. Jag var sotarlärning och målarelev. Sen hade jag ibland nattskifte som eldvakt. Där fanns ett stort pannrum eftersom hela området värmdes upp från den egna värmecentralen. Där måste man fylla på vedträn i pannan även nattetid. Såna vanliga vedträn på en meter. [- -]. Och sen det där, [Leppäniemi] var en arbetsam plats på det viset för där var man tvungen att arbeta hårt. Hårt kroppsligt arbete. Det omgavs ju av murar. Eller omgavs av en mur. På andra sidan var en sjö. Nog gick ett par tre kamrater längs med sjön ibland. De kom tillbaka ganska snabbt alltid. Det fanns ett cementgjuteri där i nedre våningen. Vi gjorde brunnsringar och gångplattor. Det var avskyvärt att göra gångplattor, då man skulle hålla en gasbinda ovanpå formen och stryka med handen. Fingrarna svettades blod då cementen frätte huden av fingrarna. Det är faktiskt sant, blod droppade från fingrarna. Det slet så.

(Man, född 1945–49)

Arbetet kunde också vara en lättnad för en del barn, särskilt för dem som kom till skolhemmet från mycket svåra förhållanden. Man kunde också belöna med uppgifter och genom fördelningen av dem: en skicklig pojke som uppförde sig väl kunde till exempel få köra traktor eller skördetröska.

4.4 ÖVERVAKNING

Omfattningen av den vanvård som framkommer i intervjuerna leder till resonemang om varför ingen upptäckte vanvården. I vilken mån omgavs de placerade barnen av sådana människor som hade vilja och förmåga att lyfta fram de missförhållanden som barnen levde i? Hade de placerade barnen och ungdomarna anhöriga som kunde och ville driva deras ärende med myndigheter och rättsbevakare, ifall det fanns ett behov av detta? Trodde barnen och ungdomarna överhuvudtaget att någon instans hade varit villig att höra om deras bekymmer och rätta till problemen? En del av frågorna kan vi besvara genom att granska övervakningen av olika aktörer inom vården utom hemmet.

Förutom problemen vid familjeplaceringar diskuterade man också om missförhållandena i anstaltsvården redan på 1940–1950-talet, men det är svårt att bedöma hur väl man sist och slutligen kände till missförhållandena. Till exempel kom förhållandena på Ranua och Salo barnhem och Laustis pojkhem upp i offentligheten 1954. Förhållandena där var inte i enlighet med barnskyddslagen eller med god vård. Ämnet diskuterades också i riksdagen: socialmi-

nister Aarre Simonen fick ett spørsmål om barnskyddet, där han svarade genom att hänvisa till nödvändigheten av inspektioner och effektiv övervakning av anstalterna. Socialministeriet hade påmint socialnämnderna, som ansvarade för övervakningen, om att sköta övervakningen ändamålsenligt och om betydelsen av utbildad arbetskraft för ändamålet. Förutom olika hemställningsmotioner i riksdagen framställdes bland annat interpellationer om missförhållanden på pojkhem för socialministern och i sina svar berättade ministrarna vad socialministeriet hade gjort för att utreda och korrigera missförhållandena. Missförhållandena inom barnskyddet diskuterades i sin helhet tämligen litet på riksdagarna, diskussionerna fokuserade mera på var man skulle ta pengar för att ordna barnens dagvård.

Redan på 1940-talet behandlades missförhållandena inom barnskyddet på många politiska beslutsfattararenor; förutom i riksdagen också i kommunala organ, stadsstyrelser och nämnder. Utöver social- och hälsovårdsministeriet, distriktsinspektörerna och socialnämnderna övervakade även riksdagens justitieombudsman, som bland annat granskade statens anstalter, de placerade barnens intressen. Även enskilda klagomål om skolhemmens metoder framfördes och tack vare dem bad justitieombudsmannen bland annat Socialstyrelsen att utreda händelserna. Ofta var den som framförde klagomålet en utomstående person, vilket försvårade utredningen av händelserna. Till exempel år 1975 utredde Socialstyrelsen på begäran av justitieombudsmannen (DN:o 42/75) ett påstående om misshandel på ett skolhem, men klagomålet ledde inte till några åtgärder. Enligt de samstämmiga berättelserna bland alla dem som förhördes hade det inte skett någon misshandel och inga slag hade utdelats. Olika myndigheter reagerade dock på misstanken om misshandel. (Levander 1977, 35–36.)

Både organisationer och privatpersoner krävde att missförhållanden i anstalternas verksamhet skulle utredas. Till exempel de placerade barnens föräldrar skickade brev där de uttryckte sin oro till distriktsinspektörerna. Även tidningarna skrev om misstänkta eller upptäckta missförhållanden. I viss mån fungerade alltså övervakningen, eftersom det var möjligt att lyfta fram missförhållanden och händelserna också utreddes, men som intervjuerna visar var många fall dolda.

Inspektörens besök på barnhemmet var en händelse som man visste om och som man förberedde sig inför såväl på 1960-talet som i skiftet mellan 1970- och 1980-talet.

I: Kommer ni ihåg att nån från socialnämnden kom på besök under den tiden?

Kvinna: Det kommer jag ihåg, de fick kaffe och förplägnad och vi hade klätts upp fint och.

I: Frågade de inte barnen om nånting?

Kvinna: Aldrig och vi hade säkert inte fått säga nånting och vi hade säkert inte vågat heller, eftersom vi hade blivit sanslöst agade. Du kan nu föreställa dig att du sitter många timmar per dag med brännässlor i byxorna hör du.

(Kvinna, född 1955–59)

I: Fick barnhemmet nånsin besök av nån inspektör?

Kvinna: Ingen kom dit riktigt. Inte på den tiden. [Namn] blev socialdirektör och kom och granskade alla rum på barnhemmet en gång. Inget annat blev granskat. Men jag vet inget om granskningar av vårdare och direktörer och de andra cheferna, ingen annan kom dit. Revisorn kom dit, kom jag just ihåg.

I: Så kontona var i skick, men barnen var det inte så noga med?

Kvinna: Kontona var i skick, men barnen var det detsamma med. [skrattar] Sen blev [Namn] chef efter [Namn] och berättade för alla oss barnhemsbarn att [Namn] hade varit en dålig chef som överskred kontona. [skrattar] Och den hösten tvättade vi håret med tallsåpa i bastun. [skrattar]

(Kvinna, född 1955–59)

I: Kommer du ihåg om nån inspektör från socialnämnden kom på besök eller om nån övervakade verksamheten?

Kvinna: Nå [socialdirektörens namn] kom på besök några gånger. Men det var då rummen var städade, festkläderna var på, när den kvinnan kom.

I: Och hon frågade inte hur ni mädde, eller frågade hon? På tu man hand?

Kvinna: Inget på tu man hand, nej. Inget sånt förekom, nej.

(Kvinna, född 1970–74)

Även i berättelsen av barnhemmens anställda nämns övervakningen när det ställs en separat fråga, men övervakningen verkar inte ha varit särskilt betydelsefull. Förberedelserna inför inspektörens besök kommer fram till exempel i intervjun med en kvinna som var praktikant på ett barnhem på 1960-talet:

I: Hur gick övervakningen till? Du sa att inspektören kom och tittade så att mjölken dög och förvarades väl i källaren, men kom nån från stadens nämnd nånsin och tittade på barnhemmets förhållanden?

Kvinna: Där var ju så städat och rent och vackra leksaker snyggt i ordning. Och barnen vågade inte säga nånting.

I: Så ingen ingrep i våldet?

Kvinna: Nej. Och jag måste medge, att inte ens jag vågade gå och säga om det. Då jag var där så gick jag en gång till barnskyddsdirektören och bad om att få komma till ett upptagningshem för små barn, för att jag kanske inte passade in där.

(Kvinna, född 1940–44)

Följande berättare var föreståndarinna för ett barnhem på 1950–1970-talen:

Jag måste säga att hela barnskyddsnämnden inte syntes till mycket efter den första gången. Vi hade fått förordnat då vilket barnhem nämndens medlemmar besöker. Inte medförde nämnden nån olägenhet, nog hade vi stor frihet ändå att göra vårt arbete.

(Kvinna, född 1925–29)

De som arbetade på barnhem berättar också om att själva övervakningen var ineffektiv: socialväsendets övervakare besökte barnhemmen exempelvis på födelsedagsbjudningar, men övervakningens effektlöshet var påfallande. Barnhemspraktikanter som hade korta anställningar på följande berättares arbetsplats i slutet av 1970-talet gjorde anmälningar om våldsamma arbetstagare till kommunen, men inget förändrades till följd av klagomålen. Till slut ledde berättarens eget brev till socialnämnden till åtgärder. Barn som bodde på ifrågavarande barnhem berättade i intervjuerna om samma situation och hur den fick sin lösning.

Och barnavårdspraktikanterna och vad de var för arbetspraktikanter på den tiden gav utlåntanden om den ena [våldsamma vårdaren] till socialväsendet, om vad som hade hänt där ibland, men inte ledde det till nån förändring, så på nåt vis tror jag inte på nån sån övervakning. Åtminstone var den inte... Jag har ingen annan minnesbild, om vi säger att de kom på en födelsedag och en namnsdag. [- -] Vad skulle det ha varit, ett par år då jag jobbade där, så det där, i det skedet kokade jag över, jag skrev en lång skrivelse till socialdirektören, att nu är läget sådant, om inte detta rättas till så skickar jag det här till länet nästa gång. Och då rättades det till.

(Man, född 1950–54)

Om övervakningen på barnhemmen ändå var synlig i någon mån, såg barnen och de unga på skolhemmen den inte alls, eller också såg de bara hur innehållslös övervakningen var. Följande berättare beskriver ett pojkhem vid övergången från 1950- till 1960-talet. Socialarbetaren i den egna kommunen som hade sänt pojken till pojkhemmet kontrollerade inte hur han hade det. Ministeriets övervakare kommer han dock väl ihåg.

I: Kom det nån socialinspektör från hemkommunens socialväsende eller nåt, minns du?

Man: Så vitt jag vet inte en enda gång. Inte en enda gång kom det nån.

I: Finns det i pappren, som du har [fått] efteråt, syns det där nånting om nån höll kontakten eller?

Man: Inte så vitt jag minns, nej. Sen kom ju, var det nu sedan från social- och hälsovårdsministeriet eller varifrån de kom, de kom en gång per år. Så det var liksom. Av nån orsak kommer jag väl ihåg namnet. Överinspektör [namn]. Han drack kaffe och konjak med föreståndaren och frågade om allt var bra och sen for han. Och det som hände alltså, för den dagen fick vi, det kom alltid information på förhand, när den här [namn] kommer. Den dagen var vi, vi fick olappade kläder och sen tog dom genast tillbaks dom av oss, när [namn] hade åkt [skrattar].

I: Så det var ett skådespel?

Man: Det var precis, precis så det var.

I: Vi har frågor här om just övervakningsbiten. Så en gång per år och.

Man: Jag kommer ihåg att det skulle ha varit en gång per år. En sån föreställning har jag, att han kom två gånger då jag var där.

I: Han pratade inte med er?

Man: Han gick ju ingen annanstans än till kansliet. Och hans inspektion var det att han frågade av föreståndaren om allt var bra och så drack de kaffe och konjak [skrattar till].

(Man, född 1945–49)

En kvinna som arbetade som hälsovårdare på ett skolhem på 1970-talet förhöll sig i intervjun också tämligen kritiskt till möjligheterna att få igenom ett klagomål om förhållandena på pojkhemmet.

Nåjo, inspektörerna kom dit en gång under min tid och man ville visa dem att det här är en öppen anstalt, dörrarna öppnades. Och när inspektörerna for, så stängdes dörrarna. Så här var det och det där, sen var det tal om med psykologen, jag kommer inte ihåg om [biträdande föreståndarens namn] var där, hur man skulle kunna ta kontakt med socialministeriet, då allt inte var som det skulle där, men då sa de till mig att det är helt onödigt att ta kontakt med dem, eftersom personerna på ministeriet behöver skolhemsföreståndarnas understöd eller åsikter så att de kommer vidare i sitt ämbete eller nånting sånt.

(Kvinna, född 1935–39)

Vad gäller familjevården skulle enligt barnskyddslagen från 1936 en medlem av vårdnämnden eller en annan av nämnden befullmäktigad person besöka hemmet minst fyra gånger per år för att övervaka att det avtal som ingicks då barnet placerades på hemmet efterlevdes. Om motsvarande övervakning ålades redan i lagen om fattigvården från 1922, enligt vilken fattigvårdsnämnden skulle övervaka att vården och uppfostran av ett barn som placerats med stöd av nämnda lag inte försummas. Vid sidan av barnskyddslagen förpliktade även folkskollagen till övervakning av skolgången för barn som var i familjevård. Läroplikten omfattade egentligen åldrarna 7–15. Enligt barnskyddslagen från 1936 var det vårdnadshavaren, men också socialnämnden, som skulle se till att läroplikten uppfylldes. Enligt lagen om läroplikt skulle dessutom folkskoledirektionen övervaka att läroplikten uppfylldes. På lagstiftningsnivå fanns det alltså noggranna anvisningar om övervakningen.

Fyra övervakningsbesök per år som förutsattes i barnskyddslagen från 1936 genomfördes endast mycket sällan i fosterfamiljer. En utredning som Socialstyrelsen gjorde 1972 visade att man bara kunde uppfylla övervakningsskyldigheterna i cirka 15 procent av placeringarna. (Sijaiskotitoiminta 1972, 19–20; Bardy 1981, 813.) De få familjevårdsplatserna ledde för sin del till att man var tvungen att och dessutom ofta ville placera i synnerhet barn som omhändertogs i bosättningscentrum tämligen långt från sina tidigare boningsorter och de biologiska föräldrarna. De långa avstånden försvårade naturligtvis också övervakningen av barnen, något som var på den placerande kommunens ansvar. Till exempel barnen i Helsingfors placerades vanligen 200–350 kilometer från sina tidigare hem och sin tidigare livsmiljö. Att placeringarna koncentrerades till landsbygden berodde på traditionella uppfattningar om lantlivets gynnsamma inverkan på uppfostran samt rymligare boendeförhållanden och lägre levnadskostnader. (Eskola 1978, 65; Barnskyddsarbetet i Finland 1967.)

De intervjuades minnen av övervakningen av fosterfamiljer sammanfaller någorlunda med minnena av övervakningen av barnhemmen och skolhemmen: övervakningen märktes inte av eller också var den ineffektiv.

I: Minns du att ni skulle ha fått besök av folk från socialsidan som kom och tittade under vilka förhållanden du bodde eller kom och pratade?

Kvinna: Jag måste säga att åtminstone så pratade ingen med mig, men [socialmyndighetens namn] var också en av de här [namnet på mamman i fosterfamiljen], hörde till vännerna till föräldrarna i fosterfamiljen. De kom och satt hos dem på kvällen, så jo, den personen kom säkert samtidigt.

I: Men ingen frågade nåt av dig där?

Kvinna: Nej, nej.

(Kvinna, född 1960–64)

I: Vad tror du, visste människor om hur du behandlades i den familjen? Det frågade jag redan att ingen visste säkert om att du blev sexuellt utnyttjad?

Kvinna: Jo, nå det visste säkert ingen, men det har jag funderat över då vi bodde i ett trevåningshus då jag var sex–åtta år, eller yngre till och med, när vi nu flyttade dit [till staden] och då började den våldsamma behandlingen och sånt, nog måste ju barnet ha ljud för sig redan och annars också det där, men inte vet jag om nån visste, på nedre våningen bodde en familj som hade en dotter i samma ålder som jag och vi var goda vänner, men inte vet jag åtminstone om nån ingrep och sen att hon hade de här släktingarna som vi besökte, när hon hade två systrar, en bodde i Helsingfors och den andra [på liten ort] på den tiden och så kom en man på besök, en kusin eller nåt, en sån bild har jag, men inte visste släktingarna om det, på sin höjd om nån hörde det i våningshuset och sen kommer jag ihåg att det fanns vindsskrubbar i våningshuset och där gömde jag mig många gånger.

I: Kommer du ihåg om nån från barnskyddet, alltså socialarbetare så att säga kom och granskade hur du hade det?

Kvinna: Jag har ingen bild, jag har nog ingen bild av det inte.

I: Eller i den andra familjen där du var en liten tid?

Kvinna: Nej.

(Kvinna, född 1955–59)

Kvinna: Nej, för i mitt fosterhem hotade man ständigt med att jag kommer att föras till foster-, uppfostringsanstalt.

I: Just jo.

Kvinna: Jag var så himla rädd för socialarbetare, att jag kommer att föras till [uppfostringsanstalt]. När de kom vintertid, så inte fanns det just några bilar då ännu, de kom ju med häst och släde.

I: Kommer du ihåg hur ofta en sån socialarbetare kom på besök?

Kvinna: De kom bara ett par gånger per år. Från socialbyrån [på ort A] kom en barnatillsyningsman [namn] och från Tammerfors kom en sån som [namn].

I: Och du träffade inte, träffade du nånsin socialarbetaren när du var där?

Kvinna: Då jag var riktigt liten, men inte längre då jag blev stor.

I: Jo. Men inte på tu man hand så att du hade kunnat berätta om ditt?

Kvinna: Jo, nog står det i pappren att jag blev intervjuad på tu man hand, men det stämmer definitivt inte.

(Kvinna, född 1950–54)

Socialstyrelsen gjorde år 1972 en utredning om vården i fosterhemmen och enligt de uppgifter som fosterfamiljerna uppgav utfördes en inspektion i vart tredje hem innan ett barn placerades där. Enligt utredningen var den bedömning av hemmens vård- och uppfostringsförmåga som socialmyndigheterna utförde bristfällig och detta ansågs bero främst på bristfälliga personalresurser. Enligt socialinspektörernas uppskattning var bedömningen av hemmen i en fjärdedel av fallen otillfredsställande eller bristfällig. (Sijaiskotitoiminta 1972, 44.)

År 1974 normerade Socialstyrelsen för första gången i ett cirkulär hur många klienter som en socialarbetare inom barnskyddet fick ha. Enligt normerna fick en heltidsanställd socialarbetare samtidigt ansvara för högst 40 och minst 20 ”intensiva vårdrelationer”, medan en deltidsanställd fick ansvara för 20 respektive 10 sådana. I praktiken var antalet klienter sällan enligt normerna. Till exempel i Helsingfors år 1972 hade en anställd som ansvarade för övervakningen av familjevården i genomsnitt 124 barn att övervaka och i Tammerfors år 1977 cirka 100. (Kolikka & Salmikallio 1979, 19; Helsingfors stads förvaltningar och affärsverk 1972, 129.) Socialarbetarnas uppgifter var omfattande och övervakningen av familjevården utgjorde bara en del av barnskyddsarbetet. Kommunernas satsning på att anställa barnskyddsarbetare varierade.

Vid sidan av övervakningen skulle socialarbetarna fungera som stödpersoner för fosterföräldrarna som dessa vid behov kunde få stöd av. Socialstyrelsens utredning från 1972 visade att endast cirka en fjärdedel av fosterfamiljernas vårdnadshavare hade fått introduktion i sin uppfostringsuppgift innan barnet placerades där. Socialstyrelsen gav i ett cirkulär år 1978 socialnämnderna anvisningar om att erbjuda föräldrarna i enskilda hem effektiviserat stöd och handledning. (Cirkulär n:o A3/1978/pe.) De knappa resurserna och bristen på personal krockade dock med kravet på effektivare stöd.

Barnskyddsmaskineriet i sig självt var inte särskilt aktivt vad gäller övervakningen av vare sig anstalter eller fosterfamiljer, och detta kritiserades i många samtida yttranden. Dessutom låg huvudfokus i övervakningen av både enskilda hem och anstalter på att intervjua och lyssna till personalen eller andra vuxna, vilket kritiserades. Övervakarna av fosterhemmen uppmanades att iaktta också de placerade barnens kroppsspråk och relation till föräldrarna i fosterfamiljen.

En del av de intervjuade visade forskarna dokument om sin egen placering, där det fanns anteckningar om sådana iakttagelser. Man lyckades dock inte alltid iaktta barnets kroppsspråk eller relationen mellan barnet och de vuxna, utan missförhållandena förblev dolda. I intervjuerna framfördes ofta övervakningens ineffektivitet. Följande exempel är från en fosterfamilj som senare fungerade som familjehem. I materialet finns det många liknande berättelser om städning på förhand och om inspektionssituationens falskhet.

I: Kommer du ihåg om nån socialarbetare nånsin besökte familjen eller familjehemmet eller om det övervakades på nåt sätt?

Kvinna: Nå där, då det är Rädda Barnen rf:s familjehem. Det kom besök. Jag kommer ihåg besöken, skulle det ha varit en eller två gånger per år. Det var alltid så att de fick meddelande om det på förhand. Vi städade då en eller ett par dagar. Sen så bakade ju [mammans i fosterfamiljen] fasligt mycket då hon var bra på alla rulltårter och kakor och allt. Sen gav hon lite fickpengar och allt, hon var helt annorlunda. Hon förberedde sig helt och hållet, så hon var hemskt snäll och vänlig. Vår fostermamma ändrade sitt beteende så att hon blev en helt annan en liten tid. Men sen har jag just funderat över, eller jag kom att tänka på, när jag har analyserat det här, att varför aldrig, diskussionerna var alltid, att de aldrig. Det var alltid samma inspektör. Han diskuterade aldrig på tu man hand med barnen. Eller frågade. Vår mamma där, eller fostermamman, var alltid med. Hon var ju förstås där och då vågade eller kunde man inte säga nåt. Att hon det där... för dem var det också på det sättet. Dessutom tycker jag att om man gör såna inspektioner, så nog borde de nästan alltid komma som en överraskning. Så inte var de ju några inspektioner. Men hennes beteende förändrades alltid under tiden. Flera dagar innan då hon visste, så blev hon så fasligt snäll mot alla och så. Hon var riktigt vänlig.

(Kvinna, född 1950–54)

Korrigeringen av missförhållandena fördröjdes på grund av att en del av personerna inom barnskyddssektorn tämligen ofta betonade att barnskydds barnens berättelser var otillförlitliga. (Jfr Daly 2014, 54–55.) Till exempel Erkki Saari, som länge var föreståndare för Järvilinna upptagningshem och i hög grad påverkade utvecklingslinjerna för skyddsfostran, karakteriserade år 1946 rymlingarna från skolhemmen på följande sätt: ”Ofta dyker en sådan rymling förr eller senare upp i sina hemtrakter och rymlingens föräldrar tycker ibland – förståeligt nog – synd om honom – till och med gömmer honom. Många gånger berättar vederbörande alldeles avsiktligt ”skräckhistorier” om uppfostringsanstalten för att väcka medlidande och på så sätt försvara sin rymning. Föräldrarna tror tämligen lätt på dessa historier, men vårdmyndigheten är inte berättigad att vara lika godtrogen. Rymlingens berättelse kan antecknas och om man så vill ta reda på om ifrågasvarande missförhållanden existerar och i så fall också korrigera dem.” [egen övers.] (Saari 1946, 149.) Många av de intervjuade berättar att de inte blev trodda. Till exempel i slutet av 1970-talet fanns det redan familjehemsverksamhet på vissa pojkhem och personalen byttes ut mot utbildad sådan. Våldsamheterna verkade för otroliga för att man skulle tro på dem.

Man: Sen började det komma nya anställda dit. Jag kommer ihåg att då [- -], före jag slapp bort därifrån, så var det väldigt många nya anställda där. Och då talade vi med dem också, när jag bodde på [avdelningens namn], och jag kommer ihåg, [vårdaren] var vår vårdare där, åt honom kunde man säga allt, men inte ens han, han sa ”han tror er inte”. Åt honom kunde man, han gick inte och berättade för nån. Så [vårdaren] sa att ”han kan inte tro det här, att det är så här. Nog har han sett att man kommer och gråter, men inte tror han att det är nåt, man har bara blivit uppskrämd av nåt”. Vi försökte förklara, men ingen lyssnade eller trodde på oss. Jag försökte säga till socialarbetaren också, men nej. Sen kom [vårdare 2] och hämtade mig efteråt, från skolan dessutom, jag fick på käften efter det då jag hade pratat med [hemstadens] socialarbetare. Han trodde inte på mig. [snyter sig]

(Man, född 1965–69)

Ibland dolde man våldet avsiktligt genom att ljuga, liksom då en anställd vid ett upptagningshem misshandlade en pojke så att han hamnade på sjukhus trots att en annan handledare försökte stoppa det. Till läkaren sa man att pojken hade skadat sig i en motorcykelolycka.

Sen då de [polisen] förde mig dit [till upptagningshemmet] och for iväg, så tog den här [handledare 1], alltså jag minns inget av det. Han tog liksom tag i skjortbrösten [- -]. Han, jag slog huvudet i antingen golvet eller väggen och förlorade medvetandet. Och då kom [handledare 2] dit [- -] och sen några andra inneboende. Just den här inneboenden då också, som borde ha varit där först. Och jag hade legat där på golvet och han släpade mig och [handledare 2] sa då att sluta nu, han är livlös. Han är inte livlös då han gycklar. Och den där, jag var på golvet, så han sparkade mig. Då gick [handledare 2] emellan, så han slog honom också, den här [handledare 1]. Där fanns vittnen och två av dem lever ännu. Sen tog han mig om strupen så här och släpade mig ett trettital meter, drog mig längs golvet till arresten och då han slängde in mig i arresten så hade han sparkat mig ännu här nånstans. Så det där, jag hade varit medvetlös där. Och sen [- -] om cirka tio timmar då andra kom på jobb. Jag vet inte varför det är tio timmar, men så sa man, att jag var tio timmar där i rummet där man fick lugna ner sig. Sen en sån, det var [handledare 3] [- -]. Han hade ringt ambulansen. Och den här [handledare 2] sa att nej, vi ringer inte, han är där och vi säger inget åt nån. Åt nån, han var lite uppskrämd, då han också hade slagit ett par barn. Så i stora drag, till rummen, det finns inget ärende. Och så ändå så förde de mig till sjukhuset och de sa där att jag hade stulit en motorcykel och kört med den in i ett träd. Läkaren trodde inte på det, då jag hade strypmärken här och ögonen var fulla av blodutgjutning från strypningen. Och tre tänder var utslagna eller hade ramlat ut. [- -] Jag var alltså mer än en vecka på sjukhus och jag hade bara en bild av att nån läkare och sköterska kom och sa, att det här är inte, liksom frågade vad som hade hänt mig. När jag sa att jag inte riktigt vet, att jag har en sån minnesbild nu, att skulle jag ha trott, att jag varit i nån kollision, att jag inte kom ihåg nånting om det. Nå han började då själv säga att de sa att du körde motorcykel. Och jag liksom trodde på det själv lite så där. Läkaren sa, att de här skadorna inte kan komma av det.

(Man, född 1960–64)

Material som de övervakande organen producerade ger hänvisningar om att medborgarnas, även de placerade barnens, rättsskydd övervakades och att man strävade efter att ingripa i missförhållanden, om de kunde framföras. Hur man skulle synliggöra missförhållandena var dock ett problem i sig. Personer som på olika sätt arbetade med barnskydd förde exempelvis i tidskriften *Huoltaja* fram att det var svårt att veta vad som hände i familjerna utanför de fristående övervakningsbesöken. Man upplevde det svårt att undersöka sanningshalten i olika rykten, dessutom ansåg man att grannar många gånger teg för att bevara sämjan eller av rädsla. Olika inspektörer och övervakare kunde också frukta för sin egen säkerhet. (Se t.ex. *Huoltaja* 1948:5, 109; *Huoltaja* 1947:7, 124.)

Det faktum att anstalterna och de hem som erbjöd familjevård var så isolerade försvårade också övervakningen och hjälpen. Rädsla Barnen rf:s direktör Elina Rautanen skrev år 1953 i föreningens tidning: ”Det är bra om barnen inte placeras för långt från den övriga gemenskapen, t.ex. i avlägsna byar eller ensliga lantgårdar, utan på ett område där kontakten med grannarna är relativt nära och där läkare, tandläkare, hälsosystemer samt befintliga fritidssysselsättningsmöjligheter osv. som är lämpliga för barnet inte finns för långt borta.” [egen övers.] (*Pelastakaa Lapset* 1953:2, 1–2; se även Helasvuo 1952, 558.)

Efter andra världskriget lyfte man i den samtida diskussionen fram å ena sidan att man inte hade råd med utbildning av personalen och å andra sidan att den ogynnsamma löneutveckling-

en ledde till att anställda med bättre utbildning tog andra uppgifter, vilket i sin tur ledde till risk för lägre nivå på arbetet. (Se t.ex. *Huoltaja* 1950:17, 417.) Motstridigheterna mellan personalens utbildningsnivå, expertis och lön var alltså en akut fråga inom vården utom hemmet redan i ett mycket tidigt skede.

4.5 SAMMANFATTNING

På basis av intervjuerna kan man säga att det finns fyra olika strukturella problem i anslutning till placeringarna utom hemmet, omhändertagandena och verksamhetsätten inom vården utom hemmet. Den upplevelse av strukturellt våld som kommer fram starkast är ovissheten: ingen berättade och förklarade för barnet vad som händer och varför. Ovissheten ledde till rädsla, skräck och känsla av att ha blivit sviken. Ibland var även föräldrarna ovetande om beslutet om placering av barnet. En annan form av strukturellt våld som framkommer är det långsamma ingripandet av socialarbetarna. En del av de intervjuade förundrade sig över hur länge barnen tilläts vara i en familj, där man inte ens tillgodosåg de grundläggande levnadsbehoven, såsom mat och renlighet. Denna vanvård kunde framkomma även i de intervjuer där man berättade om misslyckade placeringsbeslut och fysisk vanvård inom vården utom hemmet. Det tredje centrala strukturella problemet gäller misslyckade placeringsbeslut: valet av fosterfamilj misslyckades ofta för de intervjuade. Familjernas yttre ramar kunde vara utmärkta, men bakom kulisserna doldes kraftigt våld och utnyttjande. Med detta förknippas även det fjärde strukturella problemet, den brist på övervakning eller ineffektiva övervakning som ständigt kommer fram i intervjuerna. Övervakningen av såväl anstalter som fosterfamiljer har varit ytlig och osynlig för barnen, om den överhuvudtaget existerade.

Försummelse av barnens grundläggande behov har i värsta fall utgjorts av svält, vilket har äventyrat barnens hälsa. Många berättar också att hälso- och sjukvård försumrades och att läkarbesök undveks. Förutom att de materiella grundläggande behoven försumrades, framhävs i intervjuerna även att de emotionella behoven försumrades. De intervjuade har som barn ofta levt i en skrämmande miljö som har varit olämplig för barnet, sett okontrollerad rusmedelsanvändning och våld samt upplevt hot och påtryckningar. De har inte känt sig trygga eller haft någon vuxen som de har kunnat lita på. I stället har närstående vuxna hånat, förlöjligat och verbalt förringat barnen både genom att förminska deras egen förmåga och genom att svartmåla deras släktingar och bakgrund. Utbildningsmöjligheterna eller -drömmarna har ofta plattats till genom att konstatera att barnet inte klarar av någonting och aldrig kommer att bli någonting.

De placerade barnen minns att vanvården också ofta omfattade tungt arbete. På barnhemmen utförde barnen sin del av vardagssysslorna såsom att städa, men på skolhemmen var arbetet en central del av vardagen. Hårt arbete krävdes av de unga på skolhemmen. Arbetet bedömdes också vara en metod för att uppfostra dem så att de blev ”dugliga” och en metod för att kanalisera det våldsamma beteendet till produktiv, fostrande verksamhet, där de skulle få en känsla av att lyckas. De som är mest bittra över arbetet är dock de som växte upp i fosterfamiljer och upplevde att de var gratis drängar eller pigor. De fick göra de vuxnas arbete, uppgifterna låg inte på samma nivå som de biologiska barnens vare sig vad gäller antal eller kvalitet och ofta led skolgången av den stora arbetsmängden. Ett sådant barn som hade tagits emot som arbetare kunde också få sova på golvet eller i köket och äta avskilt från den övriga familjen, vilket framhävde barnets ställning som lägst stående i familjen.

5 FYSISKT, PSYKISKT OCH SEXUELLT VÅLD

5.1 PSYKISKT OCH FYSISKT VÅLD

5.1.1 Agans historia

I utredningen behandlas fysiskt och psykiskt våld i samma kapitel, eftersom de vanligen vävs samman med varandra. Att gå över gränserna för den kroppsliga integriteten är också förknippat med psykisk vanvård i likhet med förödmjukelse och underkuvande. Psykiskt våld kan däremot även förekomma utan fysiskt våld, vilket framkommer nedan. Även sexuellt våld vävs samman med många sorter av psykiskt förtryck och psykisk misshandel, varför detta behandlas genast i följande underkapitel efter det fysiska och psykiska våldet.

I Finland har man mycket länge haft förståelse för den ”rimliga aga” som föräldrarna utövat, vilket kanske för sin del skapat en grund för acceptans av fysiskt våld mot barn. Så småningom har inställningen till barnagan förändrats så att den har blivit mera negativ. Lagen om unga förbrytare förbjöd aga som straffrättsligt straff från och med år 1943; innan dess kunde domstolen besluta om aga av 7–14-åringar som hade begått en straffbar handling. (Harrikari 2004, 207; Husa 1996.) Aga förbjöds på barnhem på 1950-talet och på skolhem 1965. Utmärkande för atmosfären som tillät aga är att föräldrarnas rätt att aga sitt barn förbjöds först år 1984 i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt. Orimlig aga och våld förbjöds inom vården utom hemmet redan i barnets vårdavtal, men först när den sistnämnda lagen trädde i kraft fick det våld som skedde i ”uppfostrande” syfte en straffrättslig betydelse. (Mattila 2013, 104.)

Föräldrarnas rätt att aga grundade sig på att vårdnaden om barnet inte enbart ansågs vara vårdnadshavarens rätt utan också dennas plikt. Av detta härleddes att föräldrarna eller vårdnadshavarna måste ha medel att uppfylla sin plikt, med andra ord medel att få barnet att lyda. Till exempel i diskussionerna om uppfostran på 1930-talet ansågs aga vara vårdnadshavarens plikt, om barnet inte lydde. Att tillföra lindrig kroppsskada var inte en straffbar handling, om detta skedde under aga i uppfostringssyfte. Motivet till agan måste vara barnets uppfostran. Aga eller tvingande av barnet som var för kraftig eller gjordes i annat syfte än i uppfostringssyfte kunde vara straffbar. (Kannala 2013, 24–25.) Om aga av ett barn som var placerat i en familj fanns bestämmelser i vårdavtalet. Exempelvis i ett vårdavtal från 1952 fastställdes att ett olydigt barn först skulle tillrättvisas genom förmaningar och råd. Om inga andra uppfostringsmetoder hade någon effekt, var en återhållsam faderlig aga tillåten. Vårdnadshavaren fick dock inte aga barnet i ett upprört tillstånd och dessutom fick bara en kvinna aga en flicka. (Talvitie 1952, 63.)

Som en av grunderna för anstaltens rättigheter användes på barnskyddsanstalterna föräldrarnas rättigheter som förmyndare och den tillhörande rätten att aga. Enligt Ilmari Melander som skrev om ämnet år 1939 kunde vårdnadshavarens rätt att aga och tvinga även överföras till en tredje part, antingen på uppdrag av vårdnadshavaren eller ifall rätten gällande barnets vård och uppfostran i övrigt överfördes i sin helhet till tredje part, till exempel till en barnskyddsanstalt. Melander tolkade lagen så att vårdnadshavaren eller den instans till vilken rätten att aga hade överförts fick underkuva barnet i uppfostringssyfte med alla metoder för att underkuva som var lättare än lindrig misshandel, eftersom lindrig misshandel av barnet inte var straffbar. (Kannala 2013, 24.) På 1960-talet började detta kritiseras, när man började anse att en myndighet som fick använda ”förmyndarens rättigheter” inte hade samma rättigheter som de föräldrar som var barnets vårdnadshavare. (Kannala 2013, 22.)

Kritik mot misshandel av barn i uppfostringssyfte började så småningom framkomma från och med slutet av 1940-talet. Inom anstaltsarbetet började man i stället för vanartighet och

brottslighet att tala om social missanpassning av barnet. Enligt Uppfostrings- och arbetsanstaltskommitténs rapport från 1946 hade flest förseelser och rymningar inträffat vid de anstalter där ordningen hade upprätthållits genom sträng disciplin och straff. Kommittén ansåg också att ordningen framför allt skulle upprätthållas med olika positiva uppfostringsmetoder. Anstaltens elever skulle i första hand tillrättavisas genom förmaningar och hot om straff och först därefter skulle man begränsa eller avlägsna beviljade förmåner och friheter. Som sista disciplinära metoder ansåg kommittén vara att hålla eleven i ett stängt rum, dvs. ett cell- eller isoleringsstraff och kroppsstraff med ris. (Kommittébetänkande 1946:1, 30–31.)

Diskussioner om våld mot barn fördes exempelvis i tidskriften *Lapsi ja Nuoriso*. År 1946 förnekade socialministeriets kanslichef Aarne Tarasti i ett föredrag som publicerades i nämnda tidskrift kraftigt påståendena om att det skulle ha förekommit orimlig aga eller till och med misshandel av barn på barnskyddsanstalterna. Enligt Tarasti skulle man inte generalisera att orimligt våld förekom på alla anstalter: ”Dessa generella påståenden är absolut obefogade och som sådana lämnar de i en egen kategori. Det bör dock medges att man i vissa fall har använt aga allt för lätt. [- -] Tvärtom finns det klara bevis för att ordningen har varit sämre där kroppslig aga har använts.” [egen övers.] (*Lapsi ja nuoriso* 1946:7, 171.)

En reform av barnskyddslagen planerades efter andra världskriget under 1958–1977 i sex olika kommittéer, där man i flera tog ställning också till barnskyddsanstaltens verksamhet och interna rutiner. Samhällsdebatten på 1960- och 1970-talet, tanken om grundläggande rättigheter som väcktes, kritiken mot anstalterna och fokuseringen på barnets känsloliv förändrade inställningen till anstaltens stränga uppfostringsmetoder och kroppsliga aga, som hade ansetts nödvändig på grund av de ”besvärliga element” som uppfostrades på anstalterna. Slutligen förbjöds aga som en del av anstaltsarbetet genom socialministeriets cirkulär år 1965. (Kannala 2013, 25–26; Harrikari 2004, 256.)

5.1.2 Upplevelser av fysiskt och psykiskt våld inom familjevården

Det fysiska och psykiska våld som de intervjuade hade upplevt inom familjevården har haft många olika former och har varit brutalt. Våldet har inte bara varit ett sätt för föräldrarna i fosterfamiljerna att tillrättavisa dåligt eller felaktigt beteende, utan också ett sätt att underkuva barnet, få barnet att sluta trotsa eller rena barnet från ”ondska”, förödmjuka och förnedra barnet och visa barnet dess plats i hierarkin. Genom slag och annat våld underkastade de vuxna barnet så att det gjorde som de ville.

Nå sen började det genast från första dagen då de fick veta att... de fick veta att vi får stanna där, då jag var på gården. Jag kommer ihåg när jag var på gården, så ropade kvinnan, att [berättarens namn] hit!”. Så var jag, att nå vad? Hon kom givetvis in, sa att ”kläderna bort!”. Hon klädde av mig naken, satte mig på stolen i hallen och sa sen, ”vem är din mamma?” Sen jag så klart, då jag visste vem min mamma är, så jag sa det och då fick jag genast med knytnäven i huvudet och jag föll på golvet och sen ”tillbaka på stolen”. Och sen fortsatte det tills hon... att hon frågade, ”vem är jag?” Jag sa “[namnet på mamman i fosterfamiljen]”. Och så slog hon igen. ”Vem är din mamma?” Och jag antar att jag i nåt skede förstod att det är bättre att säga, att hon är min mamma. Då flinade hon. Tog tag i öronen och lyfte upp i luften och sa att ”du vet, att från och med nu är jag din mamma”. Sen frågade hon, vem är din pappa, så började det på samma sätt. ”Vad är [namnet på pappan i fosterfamiljen]?” Nå då förstås... det höll på fast hur länge som helst. Naken på stolen i hallen, framför spegeln. ”Vem är din mamma?”

(Man, född 1970–74)

Enligt intervjuerna var det mestadels föräldrarna i fosterfamiljerna som använde våld, ibland också familjens biologiska barn. De intervjuade berättade oftare om att mamman i fosterfamiljen använde fysiskt våld än att pappan gjorde det. Våldsamheten hos mamman i fosterfamiljen krossar förväntningarna på den ömhet och vård som sammankopplas med moderskap och är därför särskilt överraskande och skrämmande för barnet. Enligt statistiken utför mammorna cirka hälften av det våld som barn utsätts för (Hurtig 2013, 162). I materialet till denna utredning utfördes våldet av så många olika orsaker, att någon statistik inte har uppgjorts, men uppskattningsvis minst hälften eller mer av agan inom familjevården utdelades av mamman i fosterfamiljen.

I intervjumaterialet beskrivs situationer där pappan i fosterfamiljen dämpade mammans våld och ibland uppskattar de intervjuade att pappan inte visste om det våld som mamman utövade. Ibland agerade föräldrarna i fosterfamiljen tillsammans och i intervjumaterialet beskrivs förvisso också fosterfamiljer där pappan var våldsam, men inte mamman. Våldet riktades inte alltid mot barnet utan exempelvis mot makan, men då byggde det upp en hotfull, skrämmande atmosfär, vilket här har behandlats som en form av psykiskt våld.

Det fysiska våld som föräldrarna i fosterfamiljen utövade inkluderar stryk, men också annat våld såsom luggningar, rivande, knuffar (även nerför trappor), sparkar och även att doppa händerna i hett vatten eller kasta hett vatten på barnet eller exempelvis bränna barnets händer med strykjärn. Som redskap för slag, stryk och andra rapp fungerade förutom handen även många slags föremål, till exempel disktrasa, klädhängare, skidstav, vedträ, högaffel, hacka, bälte, rem, stekpanna eller bilantenn. Även den traditionella riskvasten eller björkriset nämns ofta. Effekten av slag med ris ökades av att barnet självt fick hämta det ur skogen. Mannen i citatet ovan fortsätter sin berättelse om fosterföräldrarnas disciplin.

Man: Sen var det sånt att det där, man måste alltid hämta riset ur skogen. Den första riskvasten var förstas alltid för svag. Den hackades i bitar på ryggen och så fick man hämta en ny. Nå då deltog mannen också. Jag vet inte vad för elakt jag hade gjort igen, det har jag på nåt vis glömt, jag tycker inte att jag ens vågade göra nåt särskilt elakt. Den ena av dem slog framifrån och den andra bakifrån. Sen bytte de sida. Den ena slog med en bilantenn och sen den andra med...

I: En bilantenn?

Man: Mmm, med en sån metallpiska.

I: Den ena framifrån och den andra bakifrån?

Man: Mmm och sen bytte de. [paus]

(Man, född 1970–74)

Mamman i en fosterfamilj försäkrade sig om att såren skulle svida genom att först blötlägga björkriset i varmt vatten.

Kvinna: En björkpiska. Och sen senare då jag blev lite större, så kom hon på att det känns bättre om hon doppar den i den varma vattengrytan i ladugårdsköket, så att den är riktigt flexibel, att den svänger.

I: Och kring kroppen, eller?

Kvinna: Jo, jag hade stora ärr, det där, på ryggen. Jag tror att jag har dom ännu. Såna vita, alla här. [visar på ryggen]

I: Hur ofta? Varje dag, varje vecka?

Kvinna: Nå, ibland var det varje dag.

(Kvinna, född 1950–54)

Känslan av att straffet var orättvist hörde bland annat ihop med ställningen som placerat barn, ifall familjens övriga barn inte bestraffades på samma sätt. Detta kommer fram i materialet upprepade gånger.

Nå det var inte våldet i sig, om vi pratar... att det där. Alltid var det så att jag fick stryk, men inte brodern [det egna barnet i fosterfamiljen] förstås. Jag var ju ett lämpligare och enklare mål. Vi hade gjort nånting, och det var ju ganska förödmjukande. Att du går och hämtar ris från björken där. Jag kommer inte ens ihåg vad det var för orsak, eftersom jag bara tyckte att det var förödmjukande. Uppenbarligen hade jag och brodern bråkat om nånting där eller nåt annat, och mamman [i fosterfamiljen] tyckte att det var en dålig handling, att jag måste få med riset. Det var ju tryggt och trevligt det att hämta det själv, att man vet vad man har gjort. Och så när man drar ner byxorna och du går dit, så med en böjlig riskvist, inte med nåt annat. Att nog vet hon vilket slags ris det är, som hon tryggt kan piska mig med. Nå, det som har hänt har hänt, inget mer med det.

(Kvinna, född 1945–49)

Skillnaderna mellan familjerna var stora. I en del familjer skedde våldet nästan dagligen, helt godtyckligt och slumpmässigt beroende på de vuxnas humör. Ett raseriutbrott behövde inte alltid leda till aga eller slag för att det skulle vara skrämmande och ångestfyllt för barnet.

Jag kommer alltid ihåg då hon tog i öronen då jag var barn. Och sen gav de nog stryk också riktigt. Hon använde alltså, hon kunde vara. Vår fostermamma var mycket hetlevrad och hon var ganska våldsam. Jag kommer till exempel ihåg en gång då hon slog min bror så att han fick nånting här i pannan. Det var som ett bälte, det hade hänt med det. Då det finns ett spänne på bältet. Det kom blod. Och en gång... såna enskilda händelser, men säkert var det flera. Men jag kommer ihåg en gång då hon det där... vad de spelade, vi lekte nånting så, var det bollen eller en sten, så den tog så att en liten bit av min framtand lossnade. Hon såg det säkert eller så gick jag och sa till, och då tog hon vedträn och kom med ett vedträ och jagade min bror med vedträ. Det var sånt här och mycket liksom. Särskilt, jag minns inte så noga, mer sällan kunde fosterpappan ge med björkriset, men det var liksom i bestraffningssyfte. Hon var en ganska våldsam typ eller hetlevrad.

(Kvinna, född 1950–54)

Husbonden, han kunde falla ner på knäna, han fick liksom ett raseriutbrott, han kunde falla ner på knäna och han var helt, liksom en mellanform mellan en mänska och en gorilla. Alltså helvetes stark. Och då han låg på knäna kunde han liksom skrika, svära, att "per-kele", skrika svordomar i en minut. Och avsluta med att "jag är så förbannat trött på det här livet". Det har stannat kvar i minnet. "Jag är så förbannat trött på det här livet." Sen

*steg han upp igen och fortsatte arbeta. Men han skällde. Allt skulle man göra springandes. Om jag nån gång... Jag kommer ihåg en gång då han skickade mig att hämta ett verktyg som han lämnat efter sig, lite längre bort på nån åker. Och jag måste springa, det skulle gå fort. Och jag hittade det inte. Jag kom tillbaka med tomhänt. Han fick just ett sånt raseriutbrott och sa sen ännu, då det finns ett sånt uttryck att om man ber barnet göra nånting, så får man ändå göra det själv efteråt, ni har säkert hört det. Så jag kommer ihåg den situationen, när han sa att "be skiten göra nånting och så får man ändå göra det själv". [skrat-
tar till lätt].*

I: Angrep han er nånsin fysiskt?

Man: Nej. Inte det felet, och han drack inget alls.

(Man, född 1960–64)

En del av omgivningen har säkert förblivit höljd i dunkel eller också har jag inte kunnat registrera den. Nånting sånt. För de sista åren som jag var där, så fann jag mig ju liksom i det redan. Eftersom det inte gick att förutspå det på nåt sätt, när det skulle hända. Så under de sista åren gick säkert min energi åt till det, att jag redan började... eller jag var hela tiden vaksam på när det kommer.

(Man, född 1960–64)

Å andra sidan förekommer stryk sällan i en del av de intervjuades berättelser. Barnen minns det ändå starkt som vanvård och misshandel. Upplevelsen av orättvisa förstärktes av det psykiska våldet som pågick samtidigt, den ojämlika ställningen i förhållande till familjens biologiska barn eller den emotionella tomheten: ibland var slag det enda sättet som mamman i fosterfamiljen vidrörde barnet på.

I: Fanns det fysiskt våld där?

Kvinna: Inte egentligen. En gång fick vi lite stryk, då vi hade haft sönder en tvättställning. Men det var nog helt, det hade vem som helst kunnat göra.

(Kvinna, född 1970–74)

Fostermamman var alltså helt som ett kylskåp. På sju och ett halvt år ingenting, inga ömhetsbetygelser eller nånting ditåt. All kontakt var sån att om hon rörde mig så slog hon med en disktrasa eller också. Gnat och påpekanden just om ätandet.

(Man, född 1965–69)

En del av barnen vande sig också vid våldet och alla intervjuade upplever inte att slag med ris eller luggning är en våldsamt uppfostran. Detta beror också på att uppfattningarna om uppfostran har förändrats: rimlig kroppslig aga har varit mera tillåten under den granskade perioden, särskilt under de första årtiondena, än den är nu vid intervjutidpunkten.

I: Nå annat, luggningar eller rivande?

Kvinna: Jo, nåjo. Jag begrep nog inte, att det är våld. [- -] Jo, jo, jo. Luggningar och örfilar, det är helt klart.

(Kvinna, född 1955–59)

Kvinna: Det var så kallat bestraffningsvåld. Som straff fick man med remmen och slag så där i allmänhet. Och orsakerna var... olika. Att... Jag antar det var ett sätt att uppfostra, om man tänker på det så. Inte var det väl nåt annat än trotset som växte.

I: Hände det mycket, ofta? Varje vecka?

Kvinna: Nå nej, inte varje vecka. Det kan jag inte säga, att varje vecka. Men sånt liksom... åtminstone inte stryk varje vecka, men slag, luggningar, omskakningar, sparkar kunde det säkert vara dagligen.

(Kvinna, född 1970–74)

Den ojämlika ställningen i familjen har också återspeglats på att familjens biologiska barn kunde vara våldsamma mot det placerade barnet, utan rädsla för att föräldrarna skulle ingripa.

Min fosterbror var också våldsam mot mig. Så i sig är jag inte förvånad över att han kanske av psykiska orsaker har sjukpension idag. Han hade ett luftgevär. Han sköt på trafikmärken vid vårt egnahemshus med luftgeväret. Och det där... [funderar] Nånting minns jag, nånting sånt, att han tog stryptag på mig i duschen eller... jag kan inte ens, jag minns att han alltid var så våldsam.

(Kvinna, född 1970–74)

Och hon [- -] [dottern i fosterfamiljen] hatade mig som pesten. Jag kom uppenbarligen och inkräktade på hennes förhållande på nåt sätt. Var än jag var så kunde hon [dottern i fosterfamiljen] hitta den platsen, hon hittade den. Två gånger tänkte hon döda mig på riktigt. Hon hade bara vänstra handen, den högra handen var invalidiserad. Men då den vänstra handen grep tag om strupen och hon slog mitt huvud mot väggen i lagården. Då blixtrade ett klart ljus till varje gång. Som tur var kom [sonen i fosterfamiljen] dit själv då och slet i henne. Han kramade riktigt handen och sa att för tusan om du rör [berättaren] en gång till, så dödar jag dig.

(Kvinna, född 1945–49)

Släktskap garanterade ingen trygghet. Barnen placerades tämligen ofta hos nära släktingar, men släktskapet avlägsnade inte möjligheten till våld.

En gång var det en sån situation, det kommer jag ihåg ganska väl. Min kusin som var ett år äldre läste en serietidning... nej, det var alltså jag som läste. Så kom min kusin [dottern i fosterfamiljen], jag satt i stolen och läste den. Min kusin kom och slet den ur handen på mig. Då knuffade jag henne och tog tillbaka tidningen. Min kusin gick skrikande till föräldrarna, [berättaren] slog mig och han ger mig inte tidningen. [paus] Det är riktigt som en scen ur en film, det som hände sen. Hela familjen var samlad, fem personer, föräldrarna

och barnen två. Och de anföll mig. [paus] Jag var kanske 11, de anföll mig verkligen som vilddjur. En drog i håret, en sparkade, en slog med handen, hunden bet och skällde bredvid. En slog med en ridpiska, en spottade på mig. Jag låg på golvet så här och jag kommer ihåg det att i den familjen och där.

(Man, född 1955–59)

Våldet hör ofta ihop med att situationen tillspetsades på ett eller annat sätt. Detta åskådliggörs av att slagen upphörde till exempel då barnet slutade gråta eller svimmade. På längre sikt slutade våldet ofta först när barnet växte och blev så stort att det kunde göra motstånd mot den som slog. I intervjumaterialet finns emellertid också fall där våldet ökade ju äldre barnet blev, då situationen i fosterfamiljen förvärrades.

Men sen fanns det där i [stadsdelen] ett bombskydd hundra meter bort då husen låg där på ett berg. Och under berget, bredvid vägen fanns det ett bombskydd. Han som var gårdskarlar som bisyssla, fadern i demonfamiljen hade nyckel dit då några av husets saker fanns där, så blev stryket sånt att han förde mig till bombskyddet för att slå mig, så inte grannarna skulle höra skriken, så inte grannarna skulle bli störda. Jag kommer ihåg då vi gick dit, han lät mig gå djupt in i bombskyddet. Det var lager för nån möbelaffär. Lade mig på samma sätt på nån bänk med baken bar och började slå mig med bältet. [paus] Sen gick det så att i nåt skede så var jag i stort sett lika lång som han. Jag har varit en sån här ganska robust pojke, så en gång gick vi till bombskyddet igen. Vad skulle jag ha varit, 10–11, igen var det för nån helt huvudlös sak, jag minns för mitt liv inte vad det handlade om, vad straffet var för. Så det där, då gick vi djupare och djupare, längre in i bombskyddsvalvet och här stannar du nu och byxorna till knäna och lägg dig där. Då beslöt jag, att slå hur mycket du vill, jag gråter inte. [suckar] Så det där, jag bet ihop tänderna och med vita knogar kramade jag bänken och jag grät inte. Han slog i raseri. Sen gick vi därifrån och han sa ingenting. Och inte jag heller. Men den skiten insåg nånting då.

(Man, född 1955–59)

Man: Det var nåt sånt, skulle jag ha varit... kanske 15 år, ja 15 år. Vi julstädade och... 15 år. Vi julstädade och städade på övre våningen och det fanns såna branta trappor, branta trappor. Jag lyfte upp borsten och sopskyffeln när jag hade städat trappan, jag lade dem överst i trappan. Hon kröp och sopade golvet, så hennes fot träffade borsten och sopskyffeln så att den föll ner. Då steg hon upp och frågade "försökte jag ha livet av henne eller". Jag sa nej. Och då precis så sparkade hon mig så hårt som hon bara kunde, i huvet på mig, och jag flög först in i väggen i övre delen av trappan och sen ner. I det skedet, om hon hade varit inom räckhåll, så vet jag inte vad jag hade gjort. Hon såg säkert, att nu kom gränsen mot. Jag hade dödat henne i det skedet. Nog insåg hon väl det i det skedet. [- -] Det psykiska [våldet] fortsatte. Men det var så, att jag kommer ihåg att det slutade där. Slagen och annat.

I: Du var femton år, du började redan vara lång, stor?

Man: Ja, så här lång i stora drag. Kanske hon märkte att jag kan sätta emot... jag kan liksom göra nånting.

(Man, född 1970–74)

Sen kom åskan och [mamman i fosterfamiljen] kommer för att skynda på oss, att snabbt, snabbt nu, höet blir vått. Jag sa, att kom hit själv också, vi har händerna fulla här. Jag hade en högaffel i handen och hon kom dit och skrek sig vit i ansiktet. Jag sa, att kom själv och gör det, vi kan inte samla in det här snabbare, nog vill vi också få in det torrt. Det räckte. Hon gick in en sväng och kom snart tillbaka. Med en pistol som används för att avliva grisar i handen och sa "börjar högaffeln gå snabbare?" Jag sa "kom närmare så ska jag sticka dig", jag höll högaffeln utsträckt. "Om du kommer närmare så sticker jag den genom dig." Hon sköt i marken och gick gråtande därifrån. Slängde pistolen på marken och gick gråtande därifrån. Då var [systemen] där på höstacken och sa att "[berättarens namn] sluta sluta, kom bort därifrån". Jag stod på tröskeln med högaffeln utsträckt och sa att om du kommer närmare så slår jag den här genom dig. Jag hade säkert gjort det om hon hade kommit. Jag såg så rött. Jag var inte alls rädd, låt den gå genom bara. Det var för mycket det här. Och då tog jag ju och gick till kistan och tog de få saker som var viktiga för mig. Satte dem i ett knyte och över axeln och i en kasse och började lunka iväg därifrån.

(Man, född 1940–44)

Vapenhot förtäljer om en atmosfär av rädsla, som är en form av psykiskt våld. Man hotade också med stryk eller förflyttning till barnhem eller skolhem.

I nästa underkapitel beskrivs hur den ojämlika behandlingen av barnhemsbarn kändes orätt och stannade kvar i minnet som vanvård. Även i fosterfamiljerna förekom det att det placerade barnet och de biologiska barnen i fosterfamiljen behandlades mycket ojämlikt. Den ojämlika ställningen underströks exempelvis genom att fosterföräldrarna gav barnet i familjevård sämre kläder än de biologiska barnen, lät barnet utföra tungt arbete eller gav barnet en sovplats som var annorlunda än den övriga familjens sovplatser, såsom i ett hörn i köket eller i en separat sidobyggnad. Barnet kallades inte alltid vid sitt namn, utan exempelvis för "flicka" eller "dräng". Det placerade barnet kunde också bland annat lämnas utanför semesterresor eller sommaraktiviteter: när de biologiska barnen i fosterfamiljen åkte och simmade på sommaren, fick det placerade barnet stanna hemma och rensa ogräs. I de värsta fallen fick barnet stanna hemma ensamt under semestern.

Och sen så, på den tiden fanns det redan på 70-talet de här avbytarna. Så jag fick stanna kvar ensam, de tog inte med mig på semesterresorna, jag var ensam. [- -] Vad var jag då, tio? Under tio. Det har jag också funderat på i efterhand, att inte kan man ju lämna nån i den åldern ensam. Avbytare kom på morgonen och mjölkade korna och såg till så att jag hade mat och åkte iväg, så jag var ensam.

(Man, född 1960–64)

När det var matdags sattes det placerade barnet på plats exempelvis genom att ge barnet annan mat än de övriga, ge de biologiska barnen godsaker som det placerade barnet inte fick, låta barnet äta efter den övriga familjen, låta barnet äta i köket separat från de övriga eller servera mat från andra kärl än till resten av familjen.

Det var nånting egendomligt, just att äta själv. Det är en sån sak för mig, jag vet inte varför jag alltid blir så rörd av det... eller varför det får mig att gråta. Men det är förknippat med nåt sånt, en sån stor sak. Kanske isoleringen konkretiseras så starkt då. Och då dessutom de andra åt bakom ryggen på mig, jag var alltid med ryggen mot. Så på nåt vis finns det också i kroppen eller nånstans, och kan komma ut som gråt. Och det lindrar.

(Man, född 1965–69)

Matsituationerna och ransoneringen av mängden mat var förutom försummelse av vård (kapitel 4.2.2) även i sin mest extrema form ett medel för att kontrollera och visa sin makt mot barnet. I några familjer serverades bara lite mat och barnet fick vanligen inte ta mera. Barnet måste också veta hur det skulle gå till vid matbordet, trots att det kunde vara omöjligt på grund av fosterföräldrarnas häftiga humörsvängningar.

*Det var nyckfullt. Till exempel... Ätandet också. Man åt förstås för sakta. En gång också då vi åt ärtsoppa, så åt jag för långsamt, så hon spark... slängde tallriken på golvet och... sen var jag tvungen att skrapa upp det och slicka golvet rent. Och det hände åtminstone tre gånger. Och sen igen naken på samma stol och så fick jag kring båda öronen... Hela tiden, att... "Har jag inte, har jag inte sagt till dig att äta ordentligt?". [- -] [S]en var det klassresa i lågstadiet och på fredagen var det min tur att diska. Jag kom sent från klassresan. Hon frågade varför jag inte hade diskat. Jag sa jo, jag har inte ens hunnit diska än. Hon sa, att då får du lära dig vad smutsig disk är, så i maj, juni, juli och början av skolan åt jag från samma tallrik hela sommaren, jag slickade den ren alltid. Den låg på golvet i skafferi-
et och där fanns all världens mjölmaskar, fluglarver. Och sen särskilt när jag inte hann slicka den ren, så var där ganska snabbt all möss... mösskit och allt sånt. Det var en ganska fruktansvärd tid det.*

(Man, född 1970–74)

Mat var ett sätt att skuldbelägga barnet.

Och [mamman i fosterfamiljen] sa att tidigare måste hon koka mat i en fem liters kastrull, men då du kom så kokar vi mat i en tio liters kastrull. Jag försökte sen bara svälja och ta emot och vara så att jag inte hörde det alls. Man kan säga att fosterpappan gjorde det av sitt hjärta. Hans motiv var verkligen att hjälpa. För fostermamman handlade det om ryktet. Hon orkade basunera ut hur vi nu har lämnat vår egen familj i bakgrunden och tagit hit de här stackars barnen. De två mindre kunde inte ens borsta tänderna. De hade inte fått lära sig vad en tandborste är. Det hävde hon ur sig helt offentligt.

(Kvinna, född 1960–64)

Samma berättare kommer ihåg hur ojämlikheten framkom förutom i de vardagliga rutinerna också exempelvis då familjen presenterades för utomstående:

Pappan i fosterfamiljen presenterade alltid alla barnen, att det här är våra barn. Men mamman i fosterfamiljen presenterade så här: "Här är våra egna och här är våra fosterbarn". Då kom det en flicka och en pojke dit som var yngre än mig och var syskon. [- -] I början betalade de till exempel för prov. Då du fick en tia fick du tio mark och då du fick en nia fick du fem mark. De slutade då de konstaterade att de egna barnen inte får nånting. Då det är [berättaren] som roffar åt sig alla pengar.

(Kvinna, född 1960–64)

Om det fanns flera barn som fick vård i familjen kunde man också underkuva och förödmjuka dem genom att jämföra dem sinsemellan.

[O]ch då jämförde hon [mamman i fosterfamiljen]. Hon sa till exempel så här, att intressant att [det andra fosterbarnet]:s mamma och din mamma båda är städerskor, men [det andra fosterbarnet]:s mamma är så mycket klokare, och sånt.

(Kvinna, född 1950–54)

Bland dem som upplevde vanvård i fosterfamiljerna i barndomen sammanvävdes det fysiska våldet med psykiskt våld. Det psykiska våld som en förälder utövade kunde också riktas mot övriga familjemedlemmar, men barnet i familjevård kunde bli hela familjens mentala och fysiska "boxningssäck", som man tog ut sitt dåliga humör på. En man som bodde hos släktingar på 1960- och 1970-talet berättar i intervjun om hur dynamiken i hans fosterfamilj var förstörd och att familjen hade många olika symptom på detta. Föräldrarna stred mycket, bedrog varandra och använde alkohol. Fadern tog ut sin ilska särskilt på den placerade pojken, men tyranniserade hela familjen exempelvis genom religionen. I den här atmosfären lärde sig den yngsta biologiska dottern i familjen snabbt att mobba, underkuva och utöva påtryckning på berättaren. Fadern i fosterfamiljen visade exempel på hur pojken kunde behandlas. Förutom att han blev slagen nästan varje dag, förekom även kraftigt psykiskt förtryck och metoderna var sinnrika:

Sen hittade han [pappan i fosterfamiljen] på såna system, straff, vi hade en liten toalett, där det fanns ett badkar, en toalettstol och ett handfat. Han gick dit och sket, lät bli att spola, lämnade upp locket och beordrade mig att komma dit. Jag måste stå där några timmar som straff för nånting. Sen stängde han dörren, släckte lamporna och smög sig då och då i strumpfötterna bakom dörren, ryckte blixtnabbt upp dörren för att kontrollera att jag inte satt på badkarskanten eller lutade mig mot väggen, utan att jag faktiskt stod i den positionen. Och om han överraskade mig med nåt sånt så fick jag stå en timme till eller två. Det här hörde på sätt och vis till skithistorierna. [- -] Sen i nåt skede så började han påstå att du inte kan gå och skita här inne, då din skit luktar så illa, att gå in i skogen. Det var ett rekreatiomsområde, [områdets] parkområde. Jag måste då gå och skita i skogen ett tag, då min skit luktar så illa, att jag inte kunde göra det i deras toalett.

(Man, född 1955–59)

De extrema fallen av psykiskt och fysiskt våld inom fosterfamiljerna, såsom ovan, visar att fosterföräldrarnas vanvård inte alltid skedde i uppretat tillstånd eller plötsligt, utan att det ibland var metodiskt, utdraget och sadistiskt. I följande citat beskriver berättaren ett straff som verkställdes först dagen efter händelsen. Orsaken var att han hade lutat sig mot ett bord.

Och sen var det sånt att... vi tittade på tv och jag lutade mig mot vardagsrumsbordet och jag hade säkert tänderna på bordskanten och då fick kvinnan dändimpen av det. Igen då gubben var i jobbet, tydligen var mannen också med på det, för följande dag måste jag hämta en stor björkklabb i lidret och... och så var det så att jag från dag till dag stod med vedträt i munnen i vardagsrummet och jag måste gnaga på det. Jag kommer ihåg att det var helt litet i mitten sen.

(Man, född 1970–74)

I ett telefonsamtal efter intervjun lade föregående berättare till på listan över de många sadistiska former av våld som han upplevde som barn, att han var tvungen att slicka husets toalettstol på städdagar.

De intervjuade berättar om många former av förödmjukelser och tillintetgöranden av barnets utseende, kunskaper och framför allt bakgrund. Till exempel var det sårande att bryta kontakten med den biologiska familjen, särskilt om detta hände på grund av att någon talade illa om barnets föräldrar. Genom att hänvisa till barnets bakgrund gjorde man klart att barnet inte är någonting och aldrig kommer att bli någonting.

Inte var vi ju nånting. Alltså ingenting. Alltså jag skulle ju bli fru till nån fyllgubbe [på orten] och gravid genast jag steg ut genom ytterdörren. Jag fick barn som 36-åring. Inte ens den spådomen slog in. Att vi var ju ingenting, vi hade ingen framtid. Inte ens jag, fast jag klarade mig i skolan. Jag var en av de bästa eleverna i min klass. Jag har klarat mig mycket bättre än mina fostersyskon, alltså familjens biologiska barn. Men ändå var det jag som skulle bli nåt helt udda.

(Kvinna, född 1970–74)

Genom att svartmåla släktingar gjorde man också klart för barnet att det skulle vara tacksamt för att det fick växa upp i en så fin familj och för att familjen ville ta emot barnet. Man förväntade sig ödmjukhet och använde tacksamhet för att utöva påtryckningar. Man fick barnet att känna sig värdelöst genom att kritisera barnets bakgrund, mentala förmågor och utseende eller genom att förlöjliga barnet.

Allt hon sa trodde jag var sant. Till exempel sa hon till mig, att du borde undvika att le, för det gör att du ser så dum ut, så jag slutade le. Och att det gör, att det är ett sånt dumt amerikanskt fejkleende. Eller när hon sa att jag var mager när jag var 168 cent och vägde 50 kilo, då sa hon att magra människor ser så kärringaktiga ut redan som unga, trots att hon alltså själv alltid har varit slank, alltså hon är fortfarande slank. Sen när jag har höga kindben så då, när jag var mager, var kinderna indragna, så det stod ut två ben där, kindbenen där, så att man liksom ser så kärringaktig ut, att man ser mycket äldre ut än man är.

(Kvinna, född 1950–54)

Det var hån. Det där... mmm. Hån, uttryckligen att göra en till åtlöje, kanske till och med våld på ett visst sätt.

(Kvinna, född 1975–79)

[Mamman i fosterfamiljen] kritiserade pappa. Hela tiden. Ni är söner och barn till ett fyllo, huggormars avföda. Hon hittade på fast vilka öknamn till oss. Huggormars avföda hörde till det värsta. [- -] Så var det ju, de lät förstå då de tog oss dit, att tänk efter, ni har fått komma hit. Ni måste vara glada för att ni har fått komma till ett sånt hem. Och vi försökte då göra vad vi kunde mot mat och värme. Vi hade inget vett då än, jag var bara över tio år.

(Man, född 1940–44)

5.1.3 Upplevelser av fysiskt och psykiskt våld på barnhem

Stryk är ett allmänt begrepp som inte definieras noggrant i intervjuerna; vanligen används det för att beskriva ett kroppsstraff som utdelades med ett föremål eller med handen på ryggen eller bakdelen. Det är uppenbart att stryk var en allmän uppfostringsmetod på barnhemmen. På barnhemmen var det vanligen barnhemmets föreståndare eller föreståndarinna som gav stryk och straffet utdelades i föreståndarens rum, vilket gjorde att det fanns mera auktoritet bakom straffet. Som redskap användes exempelvis ris som barnet självt hade hämtat från skogen, en rotting, ett bälte eller annat spö – i värsta fall, såsom på ett visst barnhem, blötlades riset i lutvatten, för att såren skulle svida och läkas långsammare.

[V]i hade tre kilometer att gå till skolan och hon [föreståndarinnan för barnhemmet] gav en exakt tid, det var en halv timme man hade på sig att komma hem, tre kilometer, om du inte var där halv tre, så kom föreståndarinnan emot dig i dörren och det första hon sa var att du får ris och jag hämtade ris och det blötlades först i lutvatten och sen det där fick jag på bara baken och det där, ju mer man skrek desto mer ris fick man. Men sen efter det så fick man stå i en mörk skrub, en mörk skrub från en till två timmar och stå och fundera djupt på sina synder. Och det här, det här är en av de här sakerna och det upprepades alltid, då visste man nästan att nu har jag igen kommit för sent från skolan och det här upprepades. Jag vet inte då om man blev apatisk på nåt sätt, eller man visste nästan redan att ta ris med sig då man kom.

(Man, född 1945–49)

Straff som utdelades i föreståndarens eller föreståndarinnans rum hade ett tydligare orsak-följd-förhållande än det övriga våldet. Trots att barnen ibland fick stryk för små förseelser, var det ändå ett straff där det stundvis fanns några slags regler och gränser.

Straffet som utdelades i föreståndarens eller föreståndarinnans rum kunde upplevas som otroligt smärtsamt, men i berättelsen framstår det vanligen som ett tydligt straff. Däremot var smällar med handflatan, en våt handduk eller de luggningar som många berättare nämner inte nödvändigtvis straff för någon viss förseelse, utan skedde sporadiskt, hejdlöst och nyckfullt. En berättare som höll skeden fel vid en måltid fick ett så hårt slag på fingrarna, att en nagel lossnade.

Kroppslig aga förbjöds på barnhemmen på 1950-talet. Ifall kroppslig aga användes trots förbudet i modellreglementet, måste det handla om en straffbar handling. Ifall barnhemmets reglemente inte gav rätt att aga, kunde man använda så kallad ”privaträttslig tukt”. (Talvitie 1952, 63.) Med det avsåg man att orimlig aga av ett barn var förbjuden i enskilda hem. Agan var orimlig om den som skulle agas fick en större kroppsskada än ringa.

I intervjuerna framkommer det situationer, där alla barn fick ett våldsamt straff. Så här berättar exempelvis en kvinna som minns händelserna på ett barnhem på en landsbygdsort på 1940-talet.

Kvinna: Nej, nej, vi hade en egen gemenskapskänsla i barngruppen, så ingen sa nånting. Hellre fick vi stryk, alla.

I: Vad slog dom er med?

Kvinna: En sån som man piskar mattor med. En sån. Och det där, jag tyckte att det var laddat ännu som barn det också, jag har berättat för mina egna barn också, att vi stod i kö. Och alla ville ha första platsen, så att man skulle slippa därifrån. Sen retade vi de andra, att ni har det fortfarande framför er, och riktigt irriterade varandra dessutom. Sen när...

[skratt] Och det där, det var alltid högtidligt att få förstaplatsen. Och sen slog de tills man slutade gråta. Så länge slog de oss.

I: Tills ni slutade gråta?

Kvinna: Ja, tills gråten upphörde. Det gjorde ont, de första slagen gjorde ont, vi började gråta. Men medan man grät sa dom att "Kommer den än?"

I: Så då man kunde hålla tillbaka gråten slutade de slå?

Kvinna: Jo, jo.

(Kvinna, född 1935–39)

Ett kollektivt straff kunde också öka våldet mellan barnen och det våldet kan jämföras med mobbning i skolan i dag. Följande berättelse är från ett barnhem i Helsingfors i slutet av 1950-talet.

Men där [på barnhemmet] fanns det ingen egentlig aga, kroppslig aga, annat än att det var en gängstryk-mentalitet, om man gjorde nåt elakt, som de [vårdarna] inte tyckte om, till exempel förde oväsen efter att det skulle vara tyst eller inte uppförde sig vid matbordet eller nåt annat, så kunde alla bli utan efterrätt eller motsvarande, och då i nån korridor sen fick man uppleva hur det är och det var egentligen ännu värre än det som vuxna delade ut, eftersom det där, den psykologiska biten var ganska stark, det slutade inte med att man fick ordentligt med stryk en gång, utan det fortsatte tills de fick en annan syndabock, då lättade det litet. Så på det sättet, det var ganska lätt för vårdarna att få till stånd en sån situation. Och de fick nog effektivt typen att vara tyst, vem det än var.

(Man, född 1950–54)

På en del barnhem använde man straffmetoder som orsakade långvarig smärta eller i övrigt lämnade djupa spår. Ett barn som uppförde sig illa kunde få stå isolerat i ett hörn, men straffet blev värre om barnet var tvunget att stå med händerna upp. Centralförbundet för Barnskydd utredde barnhemmens bestraffningsrutiner år 1972. Även i vår utredningen framkom det att barn fick sitta vid en viss straffplats, en så kallad "skampåle". (Lastenkotien sisäinen toiminta, 1972, 99.)

Många av de starka levande minnena av bestraffningar gällde måltider och tvångsmatning: på barnhemmet var barnet tvunget att äta maten och om barnet spydde på tallriken var barnet på vissa ställen också tvunget att äta spyorna. Upplevelserna av tvångsmatning framkommer också i den undersökning som gjordes under ledning av Veikko Piirainen år 1962 (Piirainen 1962, 16). Att äta upp allt på tallriken ofrivilligt kan anses som en del av matuppfostran under lång tid, inte bara inom vården utom hemmet, men tvångsmatning av egna spyor är helt klart vanvård. Metoden användes inte bara under mitten av århundradet, utan framkommer också i barnhemsupplevelserna vid övergången från 1970- till 1980-talet.

Om man ville ha mera mat eller började ta tag i exempelvis köttbullsleven, så fick man en smäll på fingrarna, man fick inte ta på eget initiativ. Och alla var tvungna att äta, inte bara smaka, utan man var tvungen att äta upp allt på tallriken, när maten hade lagts upp. Och om det var äckligt, så kändes det åtminstone som att de lade upp mycket och om den var god, så lade de upp litet. Det var såna trakasserier. Inte alla, där fanns också trevliga vår-

dare, men vissa. Och jag har också ätit spyor av tallriken, då man var tvungen att dricka ett glas surmjölk och jag hatade surmjölk. Jag försökte envist dricka det, men då det inte gick ner och jag spydde, så då åt man maten blandad med spyor av tallriken. Och det hände många andra också, helt samma sak. Jag spydde en gång vid julbordet. Det var nån underlig plommonkvarkeferrätt. Allt kom på tallriken och... sen åt man mat blandad med spyor av tallriken.

(Kvinna, född 1970–74)

De stränga mattiderna hörde till reglerna och om barnet blev ens litet försenat fick det ingen mat vid den måltiden och eventuellt inte heller vid följande måltider. Mängden mat ransonerades också noggrant. På vissa ställen var straffen helt nyckfulla och metoderna närmade sig sadism. På ett barnhem satte man nässlor i barnens byxor under måltiden. Systrar som växte upp på det barnhemmet kommer också ihåg andra straff:

Kvinna 2: Och [Kvinna 1] var en gång tvungen att dricka smutsvatten, då hon var på gården och man aldrig fick gå in, fast man var kissnödig eller törstig eller vad som helst så fick man inte gå in. Vet du att vi satt på gården då det var juni, klockan åtta satt vi och väntade på var solen skulle skina. Utan ärmor och shorts på, du får inte sätta på långärmat, då det står i almanackan att det är sommar. Där satt vi i slutningen och väntade på var solen skulle visa sig först, så att man kunde hålla sig varm. Och förstås fick man aldrig gå in. Inte på toaletten eller annars heller. Hon var hemskt törstig och drack ur en pöl. [Vårdare 1] såg det eller vem som råkade se det och då det blev matdags så hade de hällt smutsvatten i [Kvinna 1]:s vattenglas och hon satt där sen så länge... inte gick hon med på att dricka. "Du sitter tills du har druckit upp det". Nå hon drack inte. Sen slutligen, för att slippa därifrån så drack hon det. Sen först fick hon stryk då hon drack det.

Kvinna 1: Inte får man dricka smutsvatten.

Kvinna 2: Nej, smutsvatten dricker man inte. Först måste hon sitta så länge...

I: Helt nyckfullt.

Kvinna 1: Helt! Det är det jag menar, man visste inte reglerna.

(Kvinna 1, född 1955–59 & Kvinna 2, född 1955–59)

Den kroppsliga agan kunde vara nyckfull och för de flesta som upplevde våld var den också fortgående. Det var inte bara barnhemmets föreståndarinna eller vårdare som använde våld, utan också andra barn. Även våldet mellan barnen var fortgående och delvis okontrollerat. Våldet mellan barnen var starkt förknippat med psykiskt våld: det handlade om rangordning inom gruppen, makt, att använda uppnådd makt och att behålla sin ställning. Våld mellan barnen förekom särskilt på skolhemmen. På barnhemmen nämns slagsmål mellan barnen och de äldre barnens makt över de yngre, men berättelserna om egentliga strider gäller främst skolhemmen, som behandlas i följande underkapitel.

Förändringen över tid kan i intervjuerna skönjas som en tydlig minskning av det fysiska våldet på barnhemmen in på 1970-talet, då våldet ersattes med isolering och egenvårdarsystemet utvecklades. De tidmässigt äldsta berättelserna om barnhemmen i intervjumaterialet inkluderar oftare aga som utfördes av vårdare än de senare barnhemsberättelserna från 1970-talet. Däremot kan man inte skönja nästan någon förändring över tid i formerna av mobbning

och våld mellan barnen: enligt intervjuerna retade de större barnen de mindre lika mycket på 1950-talet som på 1970-talet. Det var snarare så att de yngre intervjuade personerna minns psykisk manipulation och våld som utfördes av jämnåriga bättre och mera ingående än de äldre intervjuade. Det kan för sin del också bero på att vårdarna inte längre brukade så mycket våld.

Ibland rördes hierarkin mellan barnen på barnhemmen på ett mycket brutalt sätt samman med vårdarnas maktutövning. På ett visst barnhem på 1970-talet var det en flicka som höll makten under många år och hennes status som två av vårdarnas favorit gjorde att hon kunde behålla makten. På detta barnhem fortsatte även det fysiska våldet som vårdarna utövade längre än vad som vanligen nämns i intervjumaterialet.

Det var sällan som hela personalen deltog i våldet, det räckte med en eller några anställda. På det barnhem som får fungera som exempel upprätthöll två av vårdarna sina våldsamma bestraffningsmetoder bland annat genom att sparka barnen. Den intervjuade som berättade om sina upplevelser kallade den ena av vårdarna ”träskotanten”, på grund av sparkarna som hade fäst sig i minnet. Våldet mellan barnen fokuserades kring en flicka som hade makten. Hon kontrollerade de andra barnen och fick dem att göra saker för henne. Berättaren var ett av ”härskarfläckans” offer i flera år. Vårdarna märkte inte eller lät bli att märka det långvariga psykiska och fysiska våldet.

En gång gjorde hon [flickan] så, de hade igen varit där i rummet, och jag gick ut och satt på trappan och funderade över vad som ska hända härnäst. Nå hon kom bakifrån och fyra andra glin efter och tog mig om axlarna och drog mig till stranden. Den platsen låg vid sjöstranden. Hon gick till strandvattnet och kastade mig med huvet före i vattnet och masserade håret i sand- och lergyttjan. Så lyfte hon upp mig och började säga ”prinsessa trasselhår” och sen sparkade och spottade och slog och knuffade de allihopa. Alltså helt, det var prygel. Och sen bara, nå det var säkert då jag fick en sån skyddsmekanism, så jag låg bara där och var liksom nån annanstans. Jag föreställde mig att jag var nån helt annanstans, eftersom ju mera jag hade gjort motstånd, desto mera skulle de ha gett tillbaka. Nå, det var en riktigt het sommardag och då de slutade så måste jag byta kläder, jag var helt våt. Och sen satte jag på långärmat och långbyxor så att tanterna inte skulle se märkena, eftersom jag ju fick blåmärken. Sen gick jag ut då den här [vårdaren] [- -] frågade vad de hade gjort med mig, varför jag hade långa kläder då det var så hett och varför jag hade gråtit. Då snyftade jag bara fram, att jag säkert var sjuk och gick in i skogen och grät och då, där började säkert min självmordsönskan, att jag bara skulle dö bort.

(Kvinna, född 1970–74)

Det godtyckliga våldet är förknippat med det psykiska: när våldet kan komma när som helst och av vilken orsak som helst, skapar det en atmosfär av rädsla, som påverkar barnets välmående. En skrämmande och hotfull stämning byggdes även upp på andra sätt på barnhemmet. Förutom hot om bestraffningar och våld hotade man med skolhem, dit barn som uppförde sig illa skulle skickas. Tämligen ofta berättar de intervjuade om en tryckande och strängt religiös atmosfär, som de personer som ledde barnhemmet skapade. Att delta i religiösa möten var obehagligt, men även skrämmande.

Minnena från barnhemmen inkluderar ofta upplevelser av psykisk förödmjukelse och underkuvande. Redan att avstå från sina egna kläder och klä sig i anstaltens vadmalskläder kunde kännas förödmjukande. Många olika sätt att skämma ut barnet inför de andra barnen, exempelvis genom att förringa barnets förmågor och regelrätt kritisera utförda uppgifter, har stannat smärtsamt kvar i minnet. Även ojämlikheten upplevdes som en förödmjukelse: ibland fick bara en del av barnhemsbarnen julklappar och ibland delades gåvorna från mamma ut till alla

barnen. En del upplevde också att de fick kroppsstraff oftare än andra och av mindre orsaker – bakom låg vanligen livlighet, som man försökte hejda genom stryk. Även förbud mot att delta i en utflykt, som alla de andra barnhemsbarnen fick gå på, har lämnat spår av förödmjukelse.

Isoleringsstraff var vanligen kortare på barnhemmen än på skolhemmen. Dessutom fanns det vanligen inget egentligt arrestrum, utan barnet isolerades på en lämplig, låsbar plats, såsom en klädskrubb, mörk skrubbe eller annat motsvarande utrymme. Enligt intervjuerna användes isolering på barnhemmen några timmar åt gången, på sin höjd över natten. Ibland förekom annan förödmjukelse i samband med isoleringen, såsom att vänta utan byxor.

Jo, de här var ganska hårda, bland annat jag fick utstå, jag var då kanske åtta år, jag var sju eller åtta år. De tog bort pyjamasbyxorna, alltså jag hade bara själva blusen, vet du? Och för en så ung pojke är det ju, det var grymt. Och jag var tvungen att gå ner från övervåningen till matsalen på undervåningen i den utstyrseln.

(Man, född 1945–49)

En del av berättarna har hemska upplevelser av hur de blev kvarglömda i isoleringsutrymmet på barnhemmet.

Det var stövlskåpet. [skrattar till] Ett sånt med lås, där man inte kunde komma ut från insidan. Det vill säga, det var ett litet skåp under en trappa, det minns jag att det var under en trappa, och köket var under. Och då jag var tvungen att vara där på veckoslutet så att jag inte kom ut, så förstås var jag tvungen att kissa, och jag gjorde det i en stövel. Och sen var jag tvungen att göra mig av med det nånstans, så att jag inte skulle få en åthutning, och då slog jag det, då det fanns såna värmerör som gick där, så slog jag det vid foten av värmeröret. Och köket var under [skrattar till] och det droppade in i köket och då blev det litvat.

(Kvinna, född 1950–54)

Jag kan ju... där fanns ju en potatiskällare nere i källarn. Där satt jag många, många kvällar. Vinter som sommar. Och en gång så glömde dom bort att jag satt där, det var vinter, jag höll på att frysa ihjäl i den där jävla källarn. Ovanför den där potatiskällarn låg deras sovrum, där låg dom själva med sin familj när jag fick sitta nere i källarn för att jag hade, jag hade...jag var ganska livlig så ja kunde inte sova så jag sprang ju runt där uppe på, å lite småbråka å så där va när vi sku sova å då blev straffet ”i potatiskällarn”. Där fick jag sitta. Å ja fan tänkte ju frysa ihjäl en gång. Å jag somna på den där jävla potatishögen.

(Man, född 1945–49)

Ett sätt att bestraffa var att isolera barnet i sängen. Då måste barnet tillbringa till exempel hela dagen i sängen. På en del ställen kunde vårdaren också binda barnet vid sängen under isoleringsstraffet. Att binda barnet vid sängen kunde också vara normal praxis på anstalten. Orsaken var inte nödvändigtvis att barnet blev bestraffat, utan att man tyckte att det var tryggare. Att barnen bands fast vid sängen nämns särskilt på avdelningarna för små barn vid barnhemmen, där man ville se till att barn som sov oroligt stannade kvar på sina platser över natten.

Kvinna: Där lade dom i sängen, såna västar med långa snören och vi bands fast där. Man kunde inte ens vända sig på magen eller ryggen. Och i den ställningen sov du hela natten.

I: Var det ett straff för nånting?

Kvinna: Nej, utan det var så varje natt. Så kommer jag ihåg sången, när jag redan bäddats ner, det var en sån snäv väst med knappar bakom. De var platta knappar, så de besvårade inte. Och så var det väldigt långa snören så här. Sen sjöng de där, då de satte västen på [flickans namn], att "för säkerhets skull får [flickans namn] en väst". Och så satte de fast dem under sängen i nånting. Där var vi då. Då det inte fanns kanter på sängarna. Vi skulle ha fallit, det var tydligen en säkerhetssak.

(Kvinna, född 1945–49)

Isoleringen lämnade grova spår hos en berättare som växte upp på barnhem på 1940-talet. Han stängdes in över natten i ett härbre, där det fanns en kropp som väntade på att bli borttransporterad. Berättaren fick permanent fobi efter natten i härbret.

5.1.4 Upplevelser av fysiskt och psykiskt våld på skolhem

Bestraffningsrutinerna på statens skolhem fastställdes i reglementet för statens uppfostringsanstalter, där det fanns ett eget kapitel om anstaltens vård- och uppfostringsverksamhet, arbete och disciplin. Det största avsnittet i kapitlet handlade om anstaltens disciplin. Det primära redskapet för att upprätthålla ordningen var att vädja till elevernas hederskänsla, genom att vänligen påpeka eller tillrättavisa genom varningar. Denna grundsats definierades inte mer ingående, men åtminstone betydde den att barnen skulle vägledas i första hand genom att ge dem råd, lära dem, till och med diskutera eller i övrigt interagera med dem. Om man inte kunde nå målen på detta sätt, fastställdes de bestraffningar som de anställda skulle använda sig av: begränsning av elevens förmåner och rättigheter, "förändring av matens kvalitet", isolering av eleven, kroppsstraff med ris. Man kunde minska eller försämra maten under högst ett dygn, isoleringens maximala längd fastställdes enligt åldersgrupp och det maximala antalet slag med ris fastställdes till tio. Man betonade särskilt att inget av straffen fick äventyra barnets hälsa. Dessutom påpekades det i reglementet att anstaltens anställda inte fick ta till "örfilar, knuffar eller andra handgripligheter". Påpekan bevisade för sin del att informella bestraffningsrutiner hade nästlat sig in på barnskyddsanstalterna. (Valtion kasvatuslaitosten ohjesäännöt 1924.)

Reglementet för statens uppfostringsanstalter förnyades år 1960. I det förnyade reglementet fick disciplinen inte lika stor uppfostringsmässig betydelse som tidigare. Straffen för ordningsföreseelser var oförändrade, men reglementet betonade inte på samma sätt som tidigare hur viktig disciplinen var, utan det betonade så kallade "positiva uppfostringsåtgärder". De allmänna uppfostringsmålen på skolhemmet förblev i huvuddrag oförändrade, men nu fastställdes allmänna krav för uppfostrings- och handledningsarbetet som avvek från de tidigare och som betonade ett mjukare uppfostringsgrepp än tidigare. Skolhemmet skulle erbjuda eleven "individuell uppfostran och vård" i enlighet med en uppfostringsplan som gjordes upp på anstalten, förhållandena på anstalten skulle ordnas så att de var "trivsamma" och eleverna skulle bemötas "med vänlighet". Reglementet förbjöd förnedring av eleven. Föreståndaren fick granska elevens post, men reglementet uppgav inte direkt att han var berättigad till att beslagta brev. I det nya reglementet ålades skolhemmen att värna om elevens kontakter med hemmet och eleven skulle erbjudas möjligheter att besöka hemmet och göra andra besök utanför skolhemmet, ifall de uppfostringsmässiga faktorerna tillät detta. Det är en annan sak hur det förnyade reglementet syntes i den praktiska vardagen på skolhemmen.

Socialrådet Ensio Kyppö var länge föreståndare för Pernasaari skolhem (1958–1986). I sin bok *Ne kovimmat pojat* (1989) framhåller Kyppö att närvaron av våld var ett sätt att ha disciplin på pojarna. Han beskriver disciplinen på sin första arbetsplats (som alltså inte var Per-

nasaari) som sträng. Eleverna lydde bara de handledare som de visste var hårda. ”Förutom föreståndaren fanns det på skolhemmet ett par handledare som de absolut lydde. De visste att de senare använde knytnävarna mycket lätt, men just på grund av den vetskapen behövde de sällan använda dem.” [egen övers.] (Kyppö 1989, 20.)

Liksom på barnhemmen upplevde också de intervjuade som växte upp på skolhem fysiskt och psykiskt våld både av vårdare och av andra barn. Stryk var vanligt. Både förr och nu har man uppmärksammat våld och pennialism mellan barn särskilt på skolhemmen. Exempelvis höll Kaarlo Helasvuo föredrag om pennialism på skolhem på förhandlingsdagarna för skolhemmens föreståndare år 1951. (*Huoltaja* 1952:1, 17; se även Helasvuo 1954). Enligt Helasvuo (1954, 60) förekom det mera våld och pennialism mellan ungdomar på de anstalter där kroppslig aga av eleverna var vanlig.

Våldet mellan barnen är inte en relik från det förgångna: även på dagens skolhem kan våldet anses till och med ha normaliserats som en del av de ungas sociala umgänge. Genom att intervjua unga som bor på skolhem har man observerat i hur omfattande grad våldet mellan unga används som ett redskap: med våld både upprätthåller man tidigare hierarkier och skapar nya, men det stärker även gruppandan. Detta framkommer särskilt i förhållande till dem som står utanför gruppen, men också i förhållande till anstaltens vuxna, personalen. (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004; Honkatukia & Pösö 2004, 135.)

Våldet mellan barnen intensifierades då det kom en ny elev till skolhemmet. Den nya inneboenden testades så att hans ställning i barnens hierarki kunde klargöras. (Jfr Honkatukia & Pösö 2004, 142; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004, 166.) Enligt många berättare ingrep nästan ingen i slagsmålen mellan barnen. Orsaken till detta framkommer vanligen inte i intervjuerna; en berättare förmodar att pojkhemmets övervakare lät bli att ingripa i bråk mellan pojkarna, eftersom dessa ansågs oundvikliga, en annan konstaterar att personalen på ett annat skolhem överlät en del av bestraffningsrätten till de större pojkarna på 1960-talet.

Man: Å då det var, klart det var en våldsamt plats. Att... där var det en annan anda än på [ett annat skolhem]. På skolhemmet var det inte just personalen som agade, utan där agade eleverna. De större attackerade de mindre. Det var personalen som gav de största detta i uppdrag. De större var liksom bossar.

I: Så personalen, de visste om det?

Man: Nog visste de det jo. De större upprätthöll disciplinen där och det där... Sen om de mindre gjorde nåt dumt, rymde eller nånting så slog de större dem i huvet.

(Man, född 1950–54)

Att tillåta våld mellan pojkarna åtminstone till en viss gräns var en del av uppfostringsmetoden på skolhemmen. Ensio Kyppö beskriver att straffen som utdelades av gruppen var de hårdaste möjliga straffen på 1950-talet. ”I samband med dem fick den unga stryk av gruppen och den processen kunde jag inte ens bevittna.” erinrar sig Kyppö [egen övers.]. (Kyppö 1989, 20.)

Man: Ja. Och sen om de ville slåss så såg personalen bara till att ingen gick emellan. Om man ville slåss så var det bara att göra det. Men inga vapen eller annat.

I: Så med knytnävarna?

Man: Ja.

I: Personalen visste om det, men kom inte och avbröt det?

Man: De avbröt det inte, men de sa till de andra att...

I: De förstod på sätt och vis att pojkar slåss.

Man: Att det ändå fortsätter, om man inte låter dem göra det nu. Det är normalt.

(Man, född 1950–54)

Hotet om våld mellan barn och unga som var placerade på skolhem verkar enligt intervjuerna ha varit nästan ständigt närvarande. Inte en enda av de intervjuade säger att det inte förekom våld; däremot berättar en del av dem att de inte själva var föremål för våldet av olika orsaker, men att de såg våld mot andra. Rykten om tidigare brutala våldshandlingar kunde förekomma innanför skolhemmets väggar, vilket utan tvekan ökade effekten av hotet om våld.

Enligt intervjuerna dominerade de starkastes och störstas rätt i slagsmålen mellan barnen: de större mobbade de mindre. Det handlade inte bara om slag och annat våld, utan också om många former av underkuvande, förödmjukelser, utförande av tjänster, utpressning, snattande av saker och så vidare. Samma kontroll och manipulation fanns det också på barnhemmen, såsom har beskrivits ovan. Våldet mellan barn och unga ter sig delvis ha varit ett redskap: genom våld skapar man aktning och hierarkier inom gruppen. Våldet på skolhemmet hänger självklart samman med skapande och upprätthållande av maskulinitet, vilket nutida forskning om våldet mellan skolhemsungdomarna har visat. Även för flickor skapar ett våldsamt beteende ett rykte som ”hårding”, men hårdheten kan kollidera med de feminina målen och rollförväntningarna på flickor. För både flickor och pojkar kan våldet vara ett sätt att överleva, lösningen på en dålig tillvaro. (Honkatukia & Pösö 2004; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004.)

Som man säger, när man kommer till ett skolhem, där är det den äldres rätt alltid. Du fick inte äta bröd ens, frukostbröd, om den äldre sa hit med brödet. Du måste ge det eller så fick du på käften. De här... de här så kallade övervakarna, de var ju inte till nån nytta fast de bodde där. De slog igen dörren till korridoren, vi lämnade där med ungarna. Den ena äldre, den andra yngre. Och de äldre fick göra som de ville, så var det. Inte övervakade de.

(Man, född 1945–49)

En man som bodde på ett pojkhem på 1950- och 1960-talet kom ihåg att alla inneboende inte var våldsamma. De som var vana vid våldsamt beteende uppmuntrade varandras beteende.

Det fanns några snälla pojkar. Med dem var man vänner, man kunde prata om ett och annat vad det var, vad man varit med om tidigare och annat. Alla var inte såna. Hälften var helt ordentliga pojkar. Och jag anser att såna inte borde, låt oss säga hyenor när de anfaller. Sen om en började slå, så kom alla de elaka busarna och hackade. Han måste ju visa att han också var hård och slog den andra. Han ville vara likadan.

(Man, född 1945–49)

De anställda vid skolhemmet kallades i intervjuerna ibland för övervakare, granskare och vakter. På det hela taget kan man säga att det bland övervakarna fanns både våldsamma och icke-våldsamma personer. En del av de intervjuade hade också goda erfarenheter av personalen (se kapitel 6), men de flesta som bodde på skolhem berättar om slag, hån och förödmjukelser som en del vårdare sysslade med. Ensio Kyppö berättar i sin bok (1989) hur en pojke kom och förolämpade och hotade honom under hans första dagar som föreståndare för Pernasaari

skolhem. Kyppö ville inte bli förödmjukad, så han gav pojken en örfil, som slog pojken till marken. Flera pojkar såg händelsen genom fönstret, vilket enligt Kyppö underlättade hans arbete efteråt. Han framhöll dock för personalen, att våld inte är tillåtet annat än inom lagliga gränser. Tillåtna straffmetoder var ris och isolering. (Kyppö 1989, 39–40.)

På skolhemmen var en del av handledarna specialiserade på vissa arbeten: ansvarsområdena kunde vara exempelvis åkerarbete, skogsarbete, trädgårdsarbete, ladugård, stall och så vidare. Skolhemmen var tämligen långt produktionsanläggningar, som måste samla ihop medel för verksamheten med hjälp av egna produkter. Genom arbetet ville man också kanalisera våldsamt beteende till nyttig verksamhet. (T.ex. Kyppö 1989, 45, 87.) Därför fanns det personal på anstalterna vars utbildning inte gällde uppfostran eller övervakning av unga, utan exempelvis åkerbruk, djurskötsel och skogsarbete. De egentliga övervakarna på skolhemmet deltog inte nödvändigtvis i dessa yrkesarbeten, utan övervakade den allmänna ordningen. Det var upp till personen hur han eller hon förhöll sig till uppfostringsuppgiften. En del av övervakarna var mycket våldsamma, och de intervjuade kan fortfarande bära på bittert hat mot dessa personer.

Och då märkte jag, då de små pojkarna var i arbetsfördelningen så märkte vi att de slog de små pojkarna. Om det var i skomakar- eller skräddarverkstan så de grät och sa till föreståndaren, ”jag går inte dit då han slår oss”. De sa till honom att de blev slagna där. Jag vet inte varför de slog dem. Och en del, över hälften var helt snälla pojkar. De hade gått i skola också, om de kunnat. En del hade inget hem, de var övergivna barn och hade bara förts dit för att förintas genom rasförädling.

(Man, född 1945–49)

På morgonen indelades pojkarna i mindre grupper som begav sig till dagens arbete. Enligt en del berättare var de vuxnas våld mot barnen eller de unga särskilt oberäkneligt i dessa situationer, eftersom det kändes som om reglerna inte gällde utanför anstaltens väggar. På åkern eller i skogen använde övervakaren eller handledaren ibland knytnäven mycket lätt.

Tvångsarbetet var på nåt vis en egendomlig upplevelse, då det var sommar, så fanns det hundrafemtio meter långa åkertegar där vi odlade sockerbetor. Vi låg på knäna och gallrade ur sockerbetorna med en hacka och nu kommer jag till de sadister som var vakter där, där var en viss herre som gick med ridstövlar och hade en ridpiska. Å om pojkarna inte gjorde jobbet som han ville, så slog han med ridpiskan längs ryggraden. Var och en förstår vilket märke som lämnar om man slår med en ridpiska på ett barns hud. Å ingen kunde gå och klaga nånstans, det fanns ingen sån instans, dit man hade kunnat lämna in ett klagomål. Å i såna unga pojkgäng finns en tystnadslag, man vare sig skriker eller pratar om det. Å det där, sen grävde vi diken, då man tänker tioåriga pojkar, de gräver diken, långa diken med skyffeln, de vadade där i ett lerigt dike och så vidare. Så var det, på vintern var det arbete med timmer. De förde oss till skogen och slog sågarna och yxorna i näven och vi körde timmer med häst till gården och där sågade vi upp det och gjorde stockar och brännved av det. Nog minns jag de tiderna då det kändes som om man skulle förfrysa sig från tårna till öronen då man hade svettats och blivit våt i snömodd, och när du inte orkade vrida på stocken, så ropade vakten i örat, satans horungar, vrid stocken dit.

(Man, född 1945–49)

Våldet som vårdarna/övervakarna/granskarna utövade var ibland både slumpartat och oberäkneligt samt mångformigt. De intervjuade berättade oftast att övervakaren slog med knytnävar-

na, men de nämner också uppställningar. Övervakaren kunde komma in i sovsalen mitt i natten och beordra barnen att stå i salen, uppställning intill sängen ifall barnen inte somnade genast när befallningen kom eller uppställning i en snödriva som straff för en förseelse.

Liksom på barnhemmen var det även på skolhemmen ofta föreståndaren som använde kraftmedel. Luggningar, uppsträckningar, slag exempelvis med batong, spö, skidstav, störl eller olika käppar nämns flera gånger i intervjumaterialet. Besträffning med slag som utdelades av föreståndaren var särskilt förödmjukande om straffet utdelades då alla de andra såg på.

Upplevelserna av våld på skolhemmen förekommer ofta i samma berättelser som isoleringsstraff. På skolhemmen användes isolering ofta. Bland annat Erkki Saari som var föreståndare för Järvilinna upptagningshem och var en stark drivkraft för utvecklingen av skolhemsverksamheten skrev år 1961 i sin bok *Laitoskasvatus* om olika besträffningsmetoder och påpekade att den främsta besträffningsmetoden på flickanstalter uttryckligen var isolering. (Saari 1961, 117.)

På många skolhem kallades isoleringsrummet beskrivande för ”cellen” (arresten) och dess inredning beskrevs alltid som mycket dystert. I arresten fanns det vanligen bara en säng (eller madrass), ofta var väggarna kala och det fanns inte ett enda fönster – och dörren var givetvis låst. I arresten ställde man in en hink eller också fick den som satt av straffet vid behov gå på toaletten. Måltiderna såg också olika ut på olika ställen: på en del ställen fördes maten till arresten och det kunde vara särskilt dystert ”fängelsemat”, men ibland fick eleven gå till matsalen för att äta. På en del skolhem var seden att den isolerade skulle ha särskilda kläder som man kunde identifiera honom eller henne på, exempelvis en röd joggingdräkt eller så kallade arrestoveraller. Tiden i isoleringen var från några timmar till flera veckor. På en del skolhem var det också möjligt att välja mellan spörapport eller isolering som straff, men särskilt under de tidigare årtiondena i utredningen hörde ofta båda dessa till straffet.

Isoleringsstraffet fick ofta större effekt genom att använda våld. Det kunde vara brutalt att titta på då någon fördes med våld till arresten, men också innanför väggarna skedde det saker som man inte nödvändigtvis hade gjort i dagsljus.

En gång var det så, att jag var ganska ny där och vi stod i kö. Då kommer [föreståndaren] nerför trappan och river en kvinna, eller flicka där ur kön. Och då faller flickan bakåt och slår i huvudet. Och han drar henne i benen dit, nerför trappan till källaren, där det också finns en kall klass och en varm, nej... Nå oberoende av vad arresterna kallades. Så dit. Och hennes huvud bara dunkade i trappan. Vilken slags hjärnskada hade kunnat uppstå? På en så vred han av benet i armen. Och sen då hon var tvungen att föras dit, läkaren kom och till röntgen [i närmaste stad]. Då för givetvis en vårdare med, men hon fick avlägga en ed om att inte berätta det för nån. Inte om nånting. Och sen såg jag att, det hände där i entrén till kansliet. En flicka från Österbotten, hon anföll honom och rev av håret här så det blev en kal fläck! [visar på sitt huvud] Och då tog han arrestens metall dörr och fingrarna dit mellan och slog igen.

(Kvinna, född 1945–49)

Nå det här har jag ännu från [skolhemmet], en gång så slog de mig så i arresten, så bröst-korgen var helt gulsvart. Och min pappa, jag för hem då och jag berättade för dem. Min pappa förde mig då dit till social... hit till Helsingfors. Nämnden eller vård, vad det var. Där fanns en sån chef som [namnet] fortfarande. Det namnet har stannat kvar i minnet. De förnekade genast allt, de trodde det inte. De sa bara att [berättarens namn] har så livlig

fantasi, han har lekt och klättrat i träden och gjort lite vad som helst och där slagit sig själv. Nå, pappa trodde på det där.

(Man, född 1950–54)

Isoleringsstraffen ökade då kroppslig åga förbjöds på skolhemmen år 1965. På 1970-talet diskuterade yrkesfolket inom skyddsfostran exempelvis i branschens tidningar om de negativa följderna av isoleringen och om dess gagnlöshet, men man fortsatte ändå att använda sig av straffet. Isoleringens längd kortades ned och barnet hölls inte längre ensamt i isoleringscellen, utan fick vara med sin vårdare. Liksom de representanter för personalen som deltog i intervjuerna berättar, började tanken om att isoleringen var en plats där barnet kunde lugna ner sig (säkerhetssynvinkel) få fotfäste framom tanken om att isoleringen var en bestraffningsplats.

Vad bestraffades då barn och unga på skolhemmet för? De flesta intervjuade upplevde att straffen utdelades av obetydliga orsaker: invändningar, rop eller annat som räknades som dåligt uppförande – många verkar ha svårt att beskriva ens i efterhand varför barnen fick stryk. Det värsta straffet var att sändas till den slutna anstalten Leppäniemi. Enligt skolhemsundersökningen från 1972 led nästan hälften av eleverna på Leppäniemi av fobier, som å sin sida ofta orsakade raseriutbrott och våldsamheter. (Sosiaalilaitostutkimus 1972, 52.) Till Leppäniemi fördes elever, då anstalternas personal eller myndigheterna inte längre hade andra metoder att tillgå eller exempelvis då eleven hade varit våldsam mot personalen, såsom följande berättare. Han tappade tålmodet med en representant för personalen i skolhemmets stall. De andra pojkarna hindrade honom från att slå granskaren, men situationen förvärrades till ett öppen bråk. Efter händelsen skickades berättaren till Leppäniemi.

Man: Ja. Jo. Å han började skrika åt mig att du är en sån satans slyngel och jag tog honom i kragen och lyfte så som så där och förde honom dit till den långa lådan, det var hästhavre, jag kastade dit honom och tog högaffeln och tänkte att jävlar anamma jag sätter, trycker igenom den, så att han inte fittas längre. Men som tur var kom det annat folk dit, så satans snabbt, jag visste inte var de fick veta det. Sluta...[berättaren] för fan, sa de.

Berättarens maka: Ja, de andra pojkarna.

I: De andra pojkarna kom.

Man: Han sa, att... Han sa, att vet du hur det går med dig om du slår, för fan? Slå nu inte satan den fårskallen. Å fårskallen skakade som satan, han var så satans rädd. Ser du, då han visste då han var där, då jag svingade iväg honom, att du har kraft, satan. Näh...

I: Berättade han, berättade han det vidare?

Man: Ajaj, hör du.[-] Han sa ingenting, han sprang därifrån, jag tänkte att snart kommer gubben, för fan. Å de kom ju. Alla gubbar ta mig tusan som fanns i huset. Å de tänkte då föra mig dit...

Berättarens maka: Till snickarverkstaden.

Man: Ja, till verkstaden. Men jag...

Berättarens maka: Där de slog dem.

Man: Jag gick före dit, så kom jag ihåg att satan, genast man går in där, så finns det en helvetes stor kniv vet du där på väggen. Jävlar, jag tar den stora kniven och sen ser vi. Å jag var så satans självsäker, jag tänkte att satan, nu ska de nog få se. Jag hoppade upp på bänken eller satt där och sa att nu är det bara så, att ni fittas inte med mig längre.

Berättarens maka: Ja, ni slår mig inte längre.

Man: Jag sa att ni har slagit mig i snart tio år och har aldrig tagit reda på varför ni slår. Nu satan ska ni ta reda på exakt varför ni slår mig. Vem av er är så satans förständig så han kommer hit [otydligt ord] och förklarar varför ni slår mig. Helvete.

(Man, född 1935–1939)

Den tydligaste enskilda orsaken som nämns i många intervjuer om varför man fick ett straff var rymning. Rymning ledde alltid till isoleringsstraff. Ofta innebar det också isolering om man blev fast för rökning. En del av de intervjuade kommer ihåg att personalen inte ingrep vid rökning, men andra kommer ihåg att rökning var absolut förbjuden, och därför var det också straffbart att skaffa cigaretter till skolhemmet på olika sätt.

I: Jo. Det där, för rymningarna, vilket slags straff fick man?

Man: Nå, först hamna man i arresten, sen blev man rakad, sen var det så kallat trippelstraff, på framsidan fanns det ett gräsområde med en stenig klippa, där fick man sitta all sin fritid.

I: Hur länge satt man i arresten?

Man: Det var helt det där, man kunde vara en vecka i arresten, och sånt. Sen slapp man därifrån igen.

I: Var man dygnet runt i arresten?

Man: Ja, ja, hela tiden.

I: Fick man nån utevistelse?

Man: Det fick man inte, man fick inte gå ut ur arresten. [På skolhemmet] fick man gå till matsalen, de förde en till matsalen för att äta och därifrån fördes man tillbaka till arresten. Så var det.

(Man, född 1950–54)

Rymningarna var även förenade med andra våldsamma inslag. Trots att rymningar ibland beskrivs som hjälteäventyr, berättar man också om en stor rädsla. Det var vanligt med rymningar från skolhemmen och straffet var alltid hårt. I berättelserna om rymningar beskrivs följderna av rymningen: personalen sökte efter rymlingen med bil, ficklampor och ibland med hundar, efterspaningen kunde vara mycket snabb. Varje rymning slutade med att den unga fördes tillbaka till skolhemmet av polisen, skolhemmets övervakare eller den egna familjen. Följande berättare beskriver situationen efter en rymning på 1970-talet.

Jag kommer ihåg, de hämtade mig här en gång, [övervakaren] hämtade mig här [i hemstaden], hämtade från polisen. Jag kom hit till stugan [i hemstaden] och sen mitt dumhuvud stal jag en bil i fyllan och blev fast. [Övervakaren] hämtade mig. Jag var naken hela vägen, då vi var i en Niva, Lada Niva, så satt jag [- -] fjättrad vid golvet med handbojor och naken hela vägen, då vi for härifrån. Det var köldgrader ännu [- -]. Och jag var naken hela vägen. Då jag for från polisstationen hade jag fortfarande kläder och jag hade inte handbojor, men genast då vi kom tio kilometer härifrån så fick jag handbojor och de klädde av mig naken. Så det var sån tortyr det hela. [- -] På morgonen åkte vi, det var väckning på morgonen, alla sängkläder ut. Om man varit på rymmen så fick man gå naken, inte naken, utan med underkläderna på till skolan. Om man hade rymt, så var det en månad eller två, som straff fick du hela tiden gå i underkläderna, långa underkläder på eller korta om det var sommar. Till skolan i dem och äta, du fick bara ha på dig dem överallt.

(Man, född 1965–69)

I intervjuerna ter sig atmosfären på skolhemmen mycket våldsamt. En av de intervjuade, som själv inte var placerad på skolhem, men följde med livet där som åskådare på 1950- och 1960-talet, beskriver disciplinen på pojkhemmet som sträng, men rättvis: man fick bara ett straff av en orsak. Däremot tyckte många av skolhemsbarnen att straffen och våldet var nyckfulla och berodde på små orsaker. Även ovan nämnda åskådare medger dock att våldsstraffen ibland var så brutala att han var tvungen att titta bort. Det samma medgav Ensio Kyppö vad gällde de tidigare nämnda straffen som utdelades av ungdomsgruppen. På skolhemmen var våldet en naturlig och accepterad del av anstaltskulturen och anstaltens atmosfär.

5.1.5 Godtycke, påtryckningar och svartmålning

De som har varit placerade på barnhem, skolhem och i fosterfamiljer har både olika och likadana erfarenheter av fysiskt och psykiskt våld, trots att det finns skillnader mellan placeringsplatserna. Det som förenar alla tre placeringsformerna är bland annat upplevelsorna av godtycklig åga, svartmålning av barnets föräldrar och släktingar samt en beklämmande religiös atmosfär. Inom alla placeringsformer finns också berättelser om sängvätning som orsakades av psykiskt och fysiskt våld.

Slumpartat och godtyckligt fysiskt våld orsakade ett ständigt tillstånd av rädsla och vaksamhet. Barnet kunde inte förstå varför det blev straffat och hur det hade kunnat undvika straffet. Ett barn som ständigt är på sin vakt sover inte, kan inte koncentrera sig på skolgången och lär sig att inte lita på någon.

I: Upprepades våldet ofta?

Man: Hela tiden. Nå sen hände en sån sak, det var den första vintern, då vi kom dit i januari. Mannen hade nattskiftet på arbetet och plötsligt drog hon [mammans i fosterfamiljen] mig ur sängen och kastade ut mig genom dörren i snödrivan och sa "Försvinn härifrån för fan". Jag förstod ingenting, vad händer nu. Hon sparkade mig mot vägen och sa att dra åt helvete härifrån. Jag stod där på busshållplatsen. Det var en sån märklig klar luft och lite snö föll från himlen. Jag stod där, jag vet inte hur länge jag stod där. Kallt var det och jag var helt ensam. Nå sen kom hon i nåt skede och hämtade mig därifrån.

(Man, född 1970–74)

Man: Det är konstigt när... hur länge har jag, jag har gått närmare 30 år i terapi, men det här slutar inte. Nå i den familjen upplevde jag verkligen att jag var utanför. De sa rakt ut till mig att du är helt skit, det blir aldrig nåt av dig. De slog mig flera gånger i veckan, utan nån förnuftig orsak. [gråter] Den familjen i sig själv, den dynamiken var så sjuk, den familjen måste så dåligt i sig själv, att jag blev allas. Jag blev båda föräldrarnas och barnens spottkopp. Föremål för ofattbar grymhet.

(Man, född 1955–59)

Berättaren i citatet ovan som bodde hos sina släktingar fick också utgångsförbud godtyckligt och slumpartat och utgångsförbudet förlängdes utan regler. Berättaren uppskattade i intervjun att han hade utgångsförbud under hälften av sin tid i familjen.

Som en egen kategori av förödmjukande upplevelser kan räknas att någon talade illa om barnens föräldrar eller släktingar. Detta hände ofta såväl på barnhem och skolhem som i familjevård. Myndigheternas och organisationernas experter kände i viss mån till problemet, eftersom man såväl i fackpublikationer som i myndigheternas cirkulär betonade att socialnämnderna och vårdnadshavarna skulle stödja bevarandet av en positiv kontakt mellan det placerade barnet och barnets föräldrar, såvida inte barnets eller den ungas bästa förutsatte något annat. (T.ex. Suometsä 1959, 12, 33–34; Cirkulär A 3/1978/pe, 41.) Trots yrkespersonalens uppfattningar och rekommendationer framkommer det i intervjuerna upplevelser av förakt och hån. Även om vårdarna eller föräldrarna i fosterfamiljerna inte visste någonting om föräldrarna, kunde de stämpla de omhändertagna barnen som sämre än andra. Barnets bakgrund – eller antagna bakgrund – framfördes då andra barn var närvarande uttryckligen för att förödmjuka: föräldrarnas alkoholism, en ensamstående försörjare eller fattigdom lyftes fram i namnkallandet och skymfandet. Om detta berättar också en kvinna som var praktikant på ett barnhem på 1960-talet.

Där... hon var mycket hård mot barnen. Inte fanns det ju några stackars föräldralösa på barnhemmet. De var alla sociala föräldralösa, omhändertagna av en eller annan orsak. Föreståndarinnan särskilt, hon var hemskt rå. Det var bland annat den fysiska bestraffningen, barnen fick stryk där också. Och sen var det en viss sorts kränkande, att när en flicka på en fortsättningsklass, motsvarade högstadiet. [- -] Hon bad om att få gå på skolans fest på kvällen, då fick föreståndarinnan i stora drag ett raseriutbrott, att "du är ju samma slags hora som din mamma".

(Kvinna, född 1940–44)

Ibland var det en lärare på skolan som använde sig av motsvarande negativa särbehandling, men det var vanligare att anstaltens personal eller föräldrarna i fosterfamiljen gjorde så.

Å jag fördes dit och jag blev förhörd av [föreståndaren]. Han skrek och skällde och använde öknamn. [- -] Alltså då han var en före detta soldat, nån krigsherre. Så hans röst hade ju bärkraft och han hade ordets talang. Å så ett två så slog han knytnäven i bordet och sa att bort med fingrarna från mitt bord. Jag tänkte kissa på mig, jag blev så rädd. Då man redan var van vid skrikandet där i början av kön. Ofta förde han ett sånt oväsen på morgonen. Å sen att "oäktingar" och "din mor är en hora" och allt sånt, och "din far är ett fyllo" och... en del var liksom uppgifter om hemmet som han avslöjade där i änden av kön. Nå, jag klarade mig ganska lätt undan, han tog mig i flätorna och svingade runt mig ett par gånger.

(Kvinna, född 1944–49)

Förringandet av barnets släktingar inom familjevården gick minst lika mycket in på personligheter som det gjorde på anstalterna. Genom att tala illa om föräldrarna tillintetgjorde man samtidigt barnets uppfattning om sig självt.

Sen blev det så... att då vi odlade på åkern. Allt som gick fel, om man gjorde nånting eller nåt gick sönder. Jag kommer ihåg att jag lärde mig att vara hemskt rädd. Och på så sätt hitta på vita lögner. Alltså helt så, då jag inte vågade säga, att nåt kärll hade gått sönder. [- -] Hemskt mycket sa de just, då man blev lite större, att din mamma har varit en hora och du kommer säkert att bli helt likadan och sånt.

(Kvinna, född 1950–54)

Och... min pappa dog då jag var där, -73 och det där... mm. Jag kommer bara ihåg den situationen, att då de berättade för mig så började jag gråta och för det fick jag stryk, eftersom, eftersom, det inte lönar sig att gråta för en sån far. Eftersom pappa var alkoholist.

(Man, född 1960–64)

Just det här förhållandet till mamma... det har jag litet förlåtit, det har stannat kvar i minnet då hon var där på besök på sommaren eller sände nåt paket, då de liksom förringade det och var lite oroliga för att hon skulle ha nåt på gång.

(Kvinna, född 1945–49)

Både de som bodde på anstalt och de som växte upp i familjevård berättar ibland om en mycket religiös atmosfär. En del av de intervjuade upplevde den religiösa uppfostran som mycket osund, skrämmande och som ett sätt att kontrollera och underkuva. Barnet kunde tvingas till kyrkan på söndagar eller också tvingas lyssna på gudstjänsten på radion. De berättare som upplevde att de blev skrämnda med guds straff, helvetet eller andra religiösa argument har blivit mycket religionsfientliga. En av de intervjuade besöker fortfarande möten hos Uskontojen uhrien tuki ry (stödgrupp för religionens offer).

Det rådde fortfarande en religiös atmosfär på barnhemmen särskilt på 1940–1960-talen. Med kristendomen kunde man motivera såväl barnskyddsarbetet (begäran om finansiering) som bestraffningarna av barnen, även med våld. Under vinter- och fortsättningskriget kom det också fram att man försökte omvända barn som hörde till en ortodox församling och som togs som foster- eller adoptivbarn. (*Huoltaja* 1941:4, 70–71.) På ett barnhem arbetade syskon som hörde till västlaestadianismen på 1960–1970-talet. De tvingade barnen på gudstjänst och om barnen inte gick med på det, slog de, vilket systrar som växte upp på barnhemmet minns:

Kvinna 1: Men det var också lustigt, i de samfundet sa de alltid, att man inte är tvungen att komma.

Kvinna 2: Nå jag berättade ju just om det. Eller jag berättade, att...

Kvinna 1: Sen fick man med järnlinjalen, om man inte gick.

Kvinna 2: Eller remmen. Först fick man visst välja. Och de som inte gick, fick gå i kön och fick på käften... nej alltså..

Kvinna 1: [skrattar] Inte nu riktigt på käften, men...

Kvinna 2: Inte på käften, men... Alltid, alltid. Du hämtar ris eller det var remmen eller...

Kvinna 1: Med linjalen av järn.

[- -]

Kvinna 1: Å så kvällssången.

Kvinna 2: Jo. [skrattar]

Kvinna 1: Och jävlar anamma, varje gång sa de, att kvarnstenen om halsen och om man inte sjunger och ber om förlåtelse för sina synder så...

Kvinna 2: Om man inte ber om förlåtelse innan man går och lägger sig.

I: Alla sina synder?

Kvinna 2: Alla sina synder och sen sätter de kvarnstenen och hon var ju så himla rädd.

Kvinna 1: Sänker i havet med kvarn... jag föreställde mig den stora kvarnen.

Kvinna 2: Ja. Då man är under tio år, tror man att...

Kvinna 1: Alltså varje kväll bad jag om förlåtelse, men idag vet jag inte för vad. [skrattar]

(Kvinna 1, född 1955–59, Kvinna 2, född 1955–59)

På samma barnhem var religionen starkt närvarande ännu på 1970–1980-talet, trots att religiositeten enligt intervjuerna i övrigt verkar ha avtagit då yrkesutbildningen av barnhemspersonalen utvecklades och samhället så småningom sekulariserades. Strängheten och kroppsstraffen i anslutning till den religiösa uppfostran på barnhemmen och skolhemmen har också fått en del av berättarna att skriva ut sig ur kyrkan. Ett barn som växte upp på barnhem trodde inte på Gud trots fem bönestunder om dagen.

Nå så bad vi bordsbön, det var ju en religiös anstalt. Fem gånger om dagen och på söndagar var det nån andakt, då vi satt med knäppta händer. Det ledde nog till det, att jag inte tror på gud, eftersom om han hade funnits, så skulle han ha stoppat det som hände på barnhemmet, att... Det var kul att sitta med knäppta händer och lyssna på när de pratade om en farbror som hjälper, men inte såg vi nån hjälp, den känslan fick man. Men på den tiden var det religiöst.

(Kvinna, född 1970–74)

Även exempelvis på Pohjola pojkhem var atmosfären mycket religiös och två präster var förestandare för pojkhemmet efter varandra. På religiösa möten strävade man efter att förädla pojkarnas beteende med exemplets kraft.

En faktor som beskriver hur psykiskt och fysiskt våld vävs samman i intervjumaterialet är så kallad sängvätning. Många av de intervjuade beskriver sitt problem: barnet kissade i sängen under natten utan att det kunde göra något åt det. Sängvätningen kunde pågå länge, mycket väl till skolåldern och senare. Sängvätningen var främst ett pojkeproblem, men förekom även bland flickor.

Sambandet mellan sängvätning och mobbning, våld och underkuvande var väl känt. Till exempel Kaarlo Helasvuo skrev år 1954 att ”sängvätningsproblemet” ledde till andra pojkar allvarligt mobbade en person som deltog i en av hans undersökningar både i skolan och senare på skolhemmet. (Helasvuo 1954, 65–67.) Sängvätning diskuterades med flera av de intervjuade och de kände väl till fenomenet. Följande berättare beskriver vardagen på ett skolhem på 1960-talet.

I: Nå det där, sen skulle jag fråga en sån sak, att då ni också hade den salen, där det fanns många pojkar. Vet du om det fanns sängvätare där?

Man: Det fanns det. Vi hade också i samma rum.

I: Hur skötte de om sängvätningen?

Man: De satte granris i sängen.

I: Just. Blev pojkarna mobbade för det?

Man: Ja. Och om man inte annars blev fast så meddelade övervakaren det med hög röst, att... Allt som du gjorde som var lite avvikande så blev alltid en nagel i ögat.

(Man, född 1955–59)

Ibland ansågs sängvätning vara ett så vanligt problem bland pojkar som kom till anstalterna, att man förberedde sig inför det varje gång. Följande berättare beskriver om då han anlände till skolhemmet.

Sen då jag kom dit så förpassade dom mig till ett fyra personers rum. De satte plast åt mig, jag hade aldrig haft plast i sängen. De satte plast, jag slängde ut den genom fönstret. Jag pissar inte i byxorna. Det äcklade mig att de satte plast. Jag antar att det var praxis, då det kommer nån ny så om han pissar på sig.

(Man, född 1960–64)

En del av de intervjuade minns inte om sängvätarna fick något egentligt straff – kamraternas mobbning räckte kanske som straff – men särskilt på barnhem och i fosterfamiljer nämns ibland hur man försökte ”bota” sängvätare genom att ge honom eller henne stryk. I de två följande citaten är sängvätning en ”orsak” bland många andra till att mamman i fosterfamiljen var våldsam. Berättaren i det första citatet var själv placerad, i det senare citatet berättar familjens biologiska barn om hur hennes mamma ”botade” sängvätningen hos ett barn som var placerat hos dem.

Nå... en plats var en sån liten skrub, dit de förde mig och låste den och sen gick de ibland och sparkade och skällde. Sen var det sånt, till exempel doppade de mina händer i hett vatten. Och... sen till exempel brände de fingrarna med ett strykjärn. Sen sånt... liksom, det var ständigt smållar och slag. Ibland var det så mycket, att det kunde komma blod ur huvet. Att det var... sånt. Sen ett sånt liksom psykiskt, ständigt tillintetgörande, sånt underkuvande. Och sen, då jag kom dit, det var ett stort hus. Jag hade vant mig vid att alltid sova med syskonen i en liten soffa. Då placerade dom mig på en helt skild plats i den familjen. Så jag fick inte sova med dem, utan jag fick sova ensam i den andra änden av huset. Så hade jag ett sånt problem förstås, eller inte alls förstås, men jag vätte i sängen, så det där det orsakade problem med styvmamman. Det bestraffades jag också för. [paus]

(Man, född 1960–64)

[Den placerade flickan] var vanligen den [som mamma attackerade]. Och sen kom [den placerade pojken] lite senare, [den placerade pojken] hade inte lärt sig att hålla tätt på natten, så med det började liksom våldet mot [den placerade pojken], alltså när han kissade i sängen, nej faktiskt så började det när han sög på tummen. Så var det ju. Han sög på tummen och vår mamma accepterade inte det. Tydligt var allt sånt trygghetssökande förbjudet, så det där då började hon göra tvångsskjortor åt honom. Först försökte hon med nåt som smakade illa på tummen, men nej, då började han sova i tvångströjor, min mamma gjorde en tvångströja till honom så han inte fick in tummen i munnen. Jag kommer ihåg tvångströjan, den var faktiskt en större skjorta och sen så var den så här på nåt sätt och alltid när han lyckades få tag på den, då slog mamma honom på natten. Så på sätt och vis var det inte tillåtet att söka trygghet. Och sen började det när han kissade, då kunde hon, jag vaknade av att vi hade en hink i sovrummet, vi hade ett sånt stort sovrums där alla sov utom min storebror och storasyster som var så stora så de sov i andra rum. Då vaknade jag liksom av att han står, då han inte kunde kissa, så mamma släppte honom inte och sova och likaså vaknade jag av ljudet då hon slog honom. Och så var det också det, att ingen reagerade liksom, till exempel min pappa sov i samma rum och på sin höjd hostade han till lite då. Sen om han kissade i sängen, så då fick både [den placerade pojken] och [den placerade flickan] en kall dusch på natten och stryk, vi vaknade alla till det då.

(Kvinna, född 1965–69)

Förutom med fysiskt våld kunde man försöka få bort sängvätning med olika psykiska våldsmetoder. Följande berättare beskriver ett barnhem på 1970-talet.

I: En sån sak, kommer du ihåg om det fanns sängvätare där?

Man: Jo, det fanns väldigt många sängvätare. Och det där, jag var också själv sängvätare tills jag var 12–13 år.

I: Just. Hur förhöll man sig till det?

Man: Nå inte särskilt bra. Och sen fick vi i nåt skede mediciner på kvällarna, så att vi inte skulle kissa. Men det där... [paus] en gång minns jag, då det fanns ett sånt lakan på tvären där. Ett sånt plastlakan på tvären ovanpå lakanen, där det fanns frotté på ena sidan. Ett sånt minns jag, då jag fick ett sånt i ansiktet, att "har du pissat igen?!". Nå åtminstone så minskade det inte.

(Man, född 1965–69)

Sängvätarna var ofta tvungna att sova på en smutsig madrass, såsom följande exempel visar. Det första exemplet är från en fosterfamilj, det andra från ett upptagningshem.

Kvinna: Att... Och sen alla såna symptom, jag förstår inte varför ingen fattade det. Till exempel så vätte jag sängen tills jag var 12 år. Och det är ju inte normalt.

I: Nå nej.

Kvinna: Kanske nån borde ha ingripit i det.

I: Hur så att säga skötte man din sängvätning?

Kvinna: Inte alls.

I: Var du tvungen att tvätta lakanen? Och fick du nåt straff för det?

Kvinna: Inte... inte fick jag väl nåt straff egentligen, men... då sov du ju på en våt madrass sen. De använde plast.

(Kvinna, född 1970–74)

Man: Det var en sån plats, jag hade en sån, eller vi hade några pojkar som kissade i byxorna på natten. Vi hade ett särskilt rum då.

I: Sängvätning.

Man: På de tre månaderna bytte de inte madrasser en enda gång eller nåt. De var tvungna att sova där.

I: Åhå. Nå där började det säkert lukta illa?

Man: Jo, och vilken lukt och allt som var där. Det var halmmadrasser, de var tvungna att sova i pissset.

(Man, född 1945–49)

Ofta var sängvätarna tvungna att själva städa och tvätta efter sig, särskilt om det handlade om större barn. Följande beskrivning är från ett skolhem på 1940- och 1950-talet:

Jag kommer ihåg en sån situation, jag var sängvätare hemskt länge. Och sen var vi alltid tvungna att föra madrasserna på ryggen till ett annat hus för att torka. Och då hade nån varit där och utträttat sina behov på madrassen. Och det var min madrass till på köpet. Jag fick skulden för det, jag blev beskylld, de tvingade mig att erkänna att jag hade skitit på madrassen. Och jag sa ingenting. Jag fick så mycket stryk för det, att jag var tvungen att erkänna, fast jag inte ens idag kan säga att jag skulle ha gjort det.

(Man, född 1935–39)

5.2 SEXUELLT VÅLD

Sexuellt utnyttjande omfattar alla situationer i anslutning till kroppen och sexualiteten som berättarna har upplevt som obehagliga: kommentarer med sexuella undertoner, beröringar eller andra obehagliga och för barnet förvirrande sexuella handlingar, beskådande av sexuell tillfredsställelse eller självtillfredsställelse, beröring av könsorganen samt samlag eller försök till samlag. Berättarna har själva definierat handlingarna som sexuella trakasserier, sexuellt ofredande eller utnyttjande i intervjuerna då de har blivit tillfrågade om det. Det finns också skäl att fästa uppmärksamhet vid prat och rykten om sexuellt utnyttjande på anstalterna.

Sexuellt utnyttjande av barn som ett brott lyftes fram i den större samhällsdebatten från och med 1960–1970-talet. Riksdagshandlingar visar emellertid att man diskuterade om ämnet redan från och med 1940-talet ända upp i riksdagen – förvisso inte uttryckligen som en fråga inom vården utom hemmet, utan om ”barnvåldtäkt” som ett brutalt och allmänt problem. Medierna lyfte redan då fram fall i offentligheten och politikerna kunde ingripa i dem. Exempelvis år 1948 sände inrikesministeriet till alla polismyndigheter ett cirkulär med anvisningar till myndigheterna för utredning av grova sedlighetsbrott mot minderåriga barn.

Även socialministeriets välfärdsavdelning och socialvårdens distriktsinspektörer behandlade på en konferens hur barnskyddsmyndigheterna skulle kunna effektivisera förbyggandet av våldshandlingar mot barn. Barnskyddsmyndigheterna uppmanades att fästa särskild vikt vid vålds- och sedlighetsbrott mot barn såväl i hemmen som utanför hemmen. Alla anmälningar om sådana skulle utredas. Ovan nämnda konferens beslöt också att vädja till den stora allmänheten, för att myndigheterna med den befogenhet som barnskyddslagen ger alltid utan dröjsmål skulle få kännedom om dessa brott. (Huoltaja 1948:24, 407.) I motsats till det fysiska våld som tidvis kom upp till ytan, var inga sedlighetsbrott mot barn synliga i Socialstyrelsen eller socialministeriet under årtiondena efter kriget. Ärendet var för känsligt och man berättade knappt om det för utomstående.

I detta kapitel har sexuellt våld på barnhem, skolhem och i familjevård inte separerats i egna underkapitel. Dessa behandlas tillsammans, eftersom våldsverkarna har samma ställning i förhållande till barnet oberoende av omgivningen: de är antingen personer som ansvarar för barnets uppfostran och vårdnad eller andra barn på anstalten eller i familjen. Det gemensamma för nästan alla fall av utnyttjande i materialet är att förövaren är en bekant till barnet. Trots att dispositionen således utgår från förövaren, är utgångspunkten för utredningen offrets perspektiv och hans eller hennes upplevelse.

5.2.1 Sexuellt våld av en vuxen

Sen då kvinnan slog med allt möjligt och mannen utnyttjade. Det var lite som om man hade suttit i fängelse under hela sitt korta liv.

(Kvinna, född 1965–69)

I undersökningar om sexuellt utnyttjande behandlas olika sätt att övertala eller tvinga barnet (t.ex. Laitinen 2004; Hurtig 2014). Dessa teman kom nästan inte fram i intervjuerna och likaså undvek de intervjuade att berätta mer om själva handlingen än de kunde eller ville eller vad som var ändamålsenligt med tanke på utredningens mål.

I: Ändå, stötte du eller dina kamrater på några slags sexuella trakasserier på skolhemmet?

Man: Det var ju en stor artikel. De utnyttjade där. [- -]

I: Handledarna utnyttjade?

Man: Läraren.

I: Kan du berätta mera om det?

Man: Inte finns det nåt att berätta om det.

I: Var det en manlig lärare?

Man: Mm. Det var både och.

I: Både män och kvinnor?

Man: En kvinna också.

(Man, född 1975–79)

Det var inte alltid som de intervjuade ville prata om saken och berättaren kunde vara en närstående, såsom en syster eller en dotter i fosterfamiljen.

I intervjumaterialet är sexuellt utnyttjande vanligen långvarigt och kontinuerligt, inte sporadiskt eller någon engångsföreteelse. Det är (oftast) våld av en vuxen man mot ett barn där det också fanns ett maktförhållande: den vuxna har en sådan ställning att barnet borde kunna lita på honom eller henne. Oftast var förövaren pappan i fosterfamiljen eller föreståndaren för barnskyddsanstalten, vars auktoritet för sin del ledde till att det var svårt att ingripa. Till exempel en föreståndare för ett barnhem var en auktoritet med stark vilja också i den omgivande byn:

Kvinna: Jo, det var en sån föreståndare, ingen vågade säga nåt åt honom ens i byn. [- -] Du var bara tvungen att underkasta sig föreståndarens befallning, annars hade du fått lämna barnhemmet. Sen då du har fostrats in i en sån liten värld, så jag var åtminstone rädd för att jag aldrig mer skulle få se de andra barnen om jag skickades till ett annat. Det var bara att finna sig.

I: Hotade han?

Kvinna: Jo, då blir du skickad till ett skolhem.

I: Hur gammal var du då det här började?

Kvinna: 8 år.

I: Hur länge höll det på?

Kvinna: Tills jag var 11 år eller 10 år.

I: Vet du om han utnyttjade andra barn också?

Kvinna: Jo.

(Kvinna, född 1960–64)

Det utnyttjade offret tystades vanligen genom hot, utpressning eller mutor. Liksom de som har forskat i sexuellt utnyttjande har konstaterat, förstår barnet inte nödvändigtvis den vuxnas handling och kan därför inte vägra. Då man överväger orsakerna till samtycket, vänds blicken emellertid mot offrets motiv och i värsta fall skuldbeläggs offret, trots att det alltid handlar om en felaktig handling av förövaren och förövarens ansvar för den. (Laitinen 2004.)

I: Jo. Vill du berätta om farbrorn? Vad gjorde han mot dig?

Kvinna: Nå allt man kan göra mot en liten mänska.

I: En liten flicka.

Kvinna: Ja.

I: Började det genast?

Kvinna: Nästan genast. Sen började det mot mat. Då får man mat då. Då tanten var borta så gav han inte mat före. [- -] Det är väldigt svårt att förklara för nån annan, för egentligen så vändes det ju till att det var fel på mig. Ännu som vuxen har jag trott att jag säkert hade gjort nåt för att nån skulle komma och göra så hemska saker.

(Kvinna, född 1965–69)

Förövaren i följande berättares fosterfamilj var bror till mamman i fosterfamiljen. Han stod familjen nära och hjälpte till med åker- och andra arbeten. Berättaren hade ingen hon kunde vända sig till då situationen blev värre från år till år. Även förövaren övertygade flickan om att hon var ensam och att ingen brydde sig.

Men sen efter det, vad kunde jag vara 8 år cirka, så började det här med alltså att det kom hennes, alltså den här fostermammans lillebror som kom då och hjälpte dom med olika saker där hemma hos dom. Han var sådär behjälplig alltså som när det behövdes då med åkrar och allt det här med bondelivet, som han ställde upp alltså han kom och hjälpte oss och det var då som mitt liv ändrades... ganska ... mycket... som det... Jag förstår inte bara varför, och vad heter det... Eftersom han började göra närmanden när han var hos oss... och hjälpte mina fosterföräldrar... den där brodern till fostermamman och han... [gråter] Ja, vi gjorde ju alltid så att vi fick säga till vilka vi ville hjälpa till, eller vilka de ville ha hjälp av då vi gick, när vi var på landet och jobbade med hö och vad det nu var för någonting och han valde alltid mig... [gråter] och jag kunde inte säga nånting utan, i början visste jag ju inte, för att innan han började göra närmanden så och [hör inte vad hon säger] så lite så han sa att han vill bara leka lite och jag förstod ingenting. Men vad jag tänkte i början då det är väl ingenting man kan säga han är väl sån som tycker om små flickor så där alltså bara helt normalt alltså jag, alltså jag kunde inte... Men sen så när det gick lite längre med åren då så där våldsamt då och man kunde aldrig tala om det för nån. Och jag kunde inte göra det för mina fosterföräldrar för dom var så troende och dom liksom, dom var stränga

på sitt sätt så jag vågade aldrig säga nåt. Men han fortsatte alltså, så han försökte alltid göra så att vi blev ensamma han och jag. Och sen så jag hade ingen att prata med ingen att berätta för. Och han sa bara att du har varken mamma eller pappa, du har ingen här, det är ingen som bryr sig om dig. [gråter] Och jag tänkte att så är det väl, jag har väl ingen, ingen jag kan berätta för.

(Kvinna, född 1945–49)

Till sexuellt utnyttjande hör den sexuella tillfredsställelsen som förövaren får ut av det. En man som först var placerad i en familj och sedan adopterades av samma familj berättade i intervjun att han som liten var tvungen att tillfredsställa mamman i fosterfamiljen sexuellt. Det var stor åldersskillnad mellan föräldrarna i fosterfamiljen och berättaren förmodade att maken inte kunde tillfredsställa den unga kvinnans sexuella behov, vilket ledde till att pojken blev ett redskap. Även en flicka kunde bli föremål för de sexuella behoven hos en mamma i fosterfamiljen.

Kvinna: Nog måste man berätta om det [sexuella utnyttjandet], för det fortsatte ju säkert från innan jag fyllt fem år. Till 13 år. Det är en lång tid och det var en grym tid. Jag utvecklade all världens påklädningskonster och det där. Å å... då, jag har sömnstörningar ännu alltså. Jag väcktes ju nästan varje natt. Det var ganska grymt. Jag har inte kunnat tala om det på det sättet där i terapin ens, eftersom det känns obegripligt. Å det, att det var en kvinna. Att det där... Det var så sjukt, så sjukt.

I: Alltså foster...

Kvinna: Mm, mamman. Det var så sjukt, att en vanlig människa inte ens kan tänka tanken. Att att.

I: Vill du berätta om det?

Kvinna: Nå, det är ganska svårt att berätta om det. Närmast tillfredsställa hennes behov.

(Kvinna, född 1955–59)

Till upplevelsen av sexuellt utnyttjande hör inte alltid en sexuell akt som är dold för andra liksom i exemplen ovan, eftersom det också kan handla om beröring som upplevs som obehaglig eller om oanständiga kommentarer, som inte leder till sexförslag. Till exempel en flicka som var fosterbarn i ett sommarhem blev föremål för oanständiga kommentarer av den vuxna sonen i familjen.

Vi simmade ibland och jag var ganska liten ännu, när han rörde vid mig. Så här bara, alltså inget annat än att han gjorde så här. Nuförtiden anses det litet olämpligt. I det skedet, då bröstet började utvecklas och jag var i puberteten, jag var säkert kring 14 år, så var det ganska förfärligt, det var ändå en vuxen man, och han påpekade det alltid. Han hade tydligt märkt bröstet och allt, då det var tal om myggbett, så sa han att du har ju två ganska bra där på framsidan. Men det verkade inte, han var väldigt omtyckt storebrodern. Han arbetade på [arbetsplatsen] i [staden] och vi satt alltid och väntade på att han skulle komma från jobbet och sen drack vi alltid te eller nåt med honom. Inte var det nåt med det, det var det enda. På det sättet var det tur att det inte var nåt mera. I efterhand har de här bara stigit upp till ytan på nåt sätt: tafsandet i vattnet och påpekandena.

(Kvinna, född 1960–64)

Obehaglig beröring av barn på skolhem eller barnhem samt kommentarer med sexuella undertoner verkar ha varit en del föreståndares sätt att agera. Exempelvis nämns i intervjuerna att en föreståndare för ett flickhem förödmjukade flickorna sexuellt genom både beröring och ord. Det första av de följande citaten är från intervjun med en kvinna som var placerad på ett flickhem, det senare är från berättelsen av en praktikant som var på samma plats.

Nå han rörde inte mig, men de här flickorna sa ibland, att han slog liksom knytn... Inte knytnäven utan handflatan på baken och [otydligt ord, sannolikt kraftuttryck] det gjorde ont. Eller de sa svordomen tyst. Och sen det där, de yppigare bröstet som vissa hade, så dem skrävade han om.

(Kvinna, född 1945–49)

Kvinna: Han [föreståndaren] var lite knäpp. Det var dans i festsalen där på lördagar. Flickorna fick dansa med varandra och den här [föreståndaren] gick alltid och övervakade dansen. Så slickade han läpparna där och. Jag tyckte det var gräsligt. Ibland sa nån åt mig att gå och titta. Inte kunde jag gå, det var på nåt sätt så grovt. Å nån sa också, att han kunde utnyttja nån flicka.

I: Jo. Men de pratade bara om det, men såg det inte så att man hade kunnat ingripa?

Kvinna: Nej, nej. Å ingen ingrep på den tiden heller. Han var en sån... [- -] Han var en sån herr övergud, att ingen ingrep i det.

(Kvinna, född 1935–39)

Även på andra anstalter framhåller berättarna att de såg misstänkta situationer, även om de inte själva blev utnyttjade av vårdarna. Till exempel en man på en psykiatrisk vårdanstalt funderade efteråt över varför en pojke var naken med en vårdare mitt på dagen.

Det där, nog fanns det där på [vårdanstaltens namn], ser du den här psykiatriska vårdanstalten. Där fanns en [namn], han hade nog, till honom gick nog nån. Jag har en sån uppfattning, att nån slags vårdare alltid gick dit in i rummet och stängde dörren. Och jag kommer ihåg en gång då jag säkert helt av misstag såg det, när jag kom, då vårdaren kom därifrån så var pojken naken där. Och han var kring 15, kanske fjorton–femton. Jag förstod det inte då. Jag bara undrade över varför han på dagen, ser du vi hade ju på det viset, vet du, att många kissade på sig på natten, de var liksom sängvätare. Jag också, förresten, säkert nåt år. Nåja, jag trodde bara att... Men sen tänkte jag, att när man är vaken på dagen, så kan man inte byta pyjamas, att... Inte förstod jag då, men i efterhand förstod jag nog, att det var nåt, nåt sånt. Och den här, i förhållande till vårdarpojken, så var säkert inte ålderskillnaden, jag tycker att vårdaren var, skulle han ha varit, svårt att säga, men ingen pensionär, cirka trettio, tjugo–trettio, och pojken var fjorton–femton. Och då han var naken där, vet du? Så det på nåt sätt.

(Man, född 1945–49)

Trots att sexuellt utnyttjande oftast sker i en närstående relation, var förövaren ändå inte alltid från barnhemmet eller skolhemmet. I omgivningen kring ett visst flickhem kände man till anstaltens syfte som placeringsplats för flickor som var ”sexuellt vilsna” och ”illa beryktade”, vilket byborna utnyttjade, och även i omgivningen kring ett visst annat flickhem kände man till sårbarheten hos flickorna på skolhemmet:

[Föreståndaren] kom och pratade med mig, kom dit till kansliet. Jag blev rädd. Vad har jag gjort? Han sa, att nu är läget sånt att vi har en gris som börjar föda, en sugga som börjar föda. Så nästa natt skulle vi behöva dig som grisivakt. Jag sänkte ner huvudet och började gråta. Jag sa att jag är rädd för kreatur. Sanningen var den, att då männen... kvinnorna berättade, flickorna berättade, att det kommer män dit och att de har samlag.

(Kvinna, född 1945–49)

Kvinna: Och sen tvingade de [större flickorna] en alltid att skaffa, de som var exempelvis som förtroendefångar, eller alltså i trädgårdsarbete eller ladugårdsarbete, så där fanns det från den närliggande bosättningen en sån gubbe igen, mmm, som det där, tillfredsställde sig själv medan man måste titta på honom. [- -] Nå, det bekom inte mig alls längre, så jag sa, att jag skaffar nog tobak åt er. Jag tittade på...

I: Det vill säga man fick alltså av honom, de sålde på det här sättet, du fick tobak just, fastän?

Kvinna: Ja. När jag, han fick...sin sak uträttad. Jag tog med tobaken till flickorna, men sen åkte jag fast för det i nåt skede, och då blev det arresten.

(Kvinna, född 1950–54)

En del av berättarna anser att sexuellt utnyttjande till och med var en normal del av anstaltens verksamhet, liksom en man som beskrev ett skolhem i början av 1960-talet.

Men den våldsamma atmosfären ledde till, att... Tidvis förstås omväxlande, så det ledde till att det var så naturligt att använda våld, att då de här mänskorna, som fick, särskilt de äldre, som fick permission därifrån, eftersom den inte var så sluten att man inte fick permission till julen och så vidare, så de hade utan vidare det, att våld är det, som man använder i samhället. Alltså den våldsamma kulturen smittade av sig på gruppen. [- -] Där fanns det [sexuella trakasserier], det fanns där. Men det, att sist och slutligen så vände alla bort blicken från det. Men det här som kom från personalens sida som att stå i position och naken och om man hade blivit fast för att masturbera, så måste man ta de egna könsorganen i händerna, då man stod där naken. Alltså såna trakasserier fanns det.

(Man, född 1945–49)

Inte heller barnhemmen var skyddade mot hot utifrån. En person som betraktade livet på ett barnhem utifrån berättade i intervjun att byns präst hade utnyttjat en flicka på barnhemmet sexuellt. Prästen var dock inte den enda.

Å nog fanns det ju såna, nog erbjöd ju byns husbönder pengar åt barnhemsbarnen. Alla hade säkert en historia, att du får 20 mark om du låter mig knulla dig eller nåt sånt. Nog var de lite på det viset, men inget sånt hände mig i det huset.

(Man, född 1950–54)

Sexuellt utnyttjande av ett barn i familjevård kan anses vara incest, och man närmar sig definitionen också i de fall där ett barn som placerats hos släktingar utnyttjas sexuellt i familjen. Exempelvis berättaren i följande citat placerades hos fasterns familj efter mammans död. I den familjen utnyttjade både två av flickans kusiner och fasterns man flickan för att tillfredsställa sina sexuella behov. Liksom tidigare har konstaterats erbjöd släktskap inget skydd mot våldsamma bestraffningar, men inte heller mot sexuellt våld.

Kvinna: De var [fostermammans], alltså min pappas systems söner, som tbc hade vanställt så att inga kvinnor ville ha dem. Och de var vuxna, kring trettio. Och... den ena var dessutom, tyckte förskräckligt om att plåga. Han torterade mig också. Han torterade och våldtog olika gånger. Och det där, den andra bara våldtog. Men våldtäktsmannen, den andra så kom på, att gudbevars, han börjar sälja den här. Och nog fanns det köpare.

I: Kom de från byn?

Kvinna: De kom från byn och från, det där, semesterfirare var riktiga stamkunder och de kom längre ifrån, från [staden]. Då han berättade att de hade en sån.

I: Och hon visste om det din faster, systemen?

Kvinna: Jo, hon visste.

I: Ingrep hon nånsin?

Kvinna: Nej. Aldrig. Endast då jag fick mens, så började hon följa med min mens.

(Kvinna, född 1940–44)

Sexuellt utnyttjande är ofta också förenat med annat fysiskt våld. I berättelserna av de kvinnor som blivit utnyttjade i familjevården framkommer att mamman i familjen var mycket våldsam mot flickan och att straffen utdelades för småsaker. Berättarna trodde ofta att mamman i fosterfamiljen visste att mannen utnyttjade barnet sexuellt, men i stället för att ingripa i situationen tog hon ut sitt hat på barnet.

Kvinna: Nog påstår jag att hon [mamman i fosterfamiljen] visste [om det sexuella utnyttjandet], trots att hon aldrig sa nåt.

I: Fick du en sån känsla av nånting, antydde hon det nånsin?

Kvinna: På nåt sätt tycker jag det, att då din mamma var en hora så har du också blivit en hora. Nånting sånt. Och guds vrede som drabbar mig. På den tiden var förresten guds ord annorlunda, det gick ju ut på att man skrämde barnen. Jag kommer alltid ihåg rädslan över när det skulle drabba mig. Det var det som du bar med dig, det följande som händer är att

gud kommer att straffa dig för det här. Jag har nån gång funderat i efterhand på hur en sjuåring kan vara så ond, att alla bara straffar en. Det är ganska svårt.

(Kvinna, född 1965–69)

I intervjuerna frågade vi tämligen löst om sexuellt utnyttjande eller trakasserier, varvid berättarna själva fick avgöra vad de ansåg hörde till denna kategori. Ett sådant förfarande lyfter betydelsen av upplevelsen och ger berättaren möjlighet att avgöra utifrån sin egen erfarenhet, vilka handlingar som kändes fel då eller som känns fel i efterhand. Till exempel har handlingar som utfördes av barnhemmets vårdare förvirrat en del berättare som barn, även om de först senare som vuxna har tolkat situationerna med hjälp av terminologin för sexuella trakasserier. En del av vårdarna på barnhemmet hade för vana att be barnen om tjänster, som har besvärat berättarna senare.

Kvinna 2: Han [vårdare 2] var lite, han hade nåt sexuellt fel. Hennes [den närvarande system] man har sagt att han alltid tafsade, så att man inte hade kissat i byxorna. Pojkar.

Kvinna 1: Just jo.

Kvinna 2: Och sen då man hade såna shorts, där det inte fanns underbyxor alls, vi sa att skymtade det, då pojkarna alltid satt så att det skymtade litet. Så det var nog sånt. Och vi var ju, som jag sa, hon [vårdare 1] låg, den värsta tanten naken på botten av båten då vi rodde kring sjön, då det var vid en sjöstrand.

Kvinna 1: Mmm.. Nå hon ville ha sol..

Kvinna 2: Jag fick gå bort, då jag .. Hon var yngre än mig, men jag rodde tydligen i otakt, så jag fick gå bort och hon rodde ensam med henne sen där på sjön. Där låg hon naken och solade.

Kvinna 1: Och sen masserade vi.

Kvinna 2: Vi masserade jo. Då de låg där nakna.

Kvinna 1: Med en sån maskin där.

Kvinna 2: Med en sån maskin måste vi massera tanterna.

(Kvinna 1, född 1955–59 & Kvinna 2, född 1955–59)

Även en man som var på samma barnhem berättar att barnen måste smeka vårdarnas bröst och masturbera inför dem.

En del av de intervjuade berättar också om när familjen badade bastu tillsammans. Den finländska bastukulturen tillåter nakenhet i större utsträckning än många andra kulturer, och gemensamt bastubad överskrider inte ännu gränsen för sexuella trakasserier. När pappan i fosterfamiljen badade bastu tillsammans med barnen erbjöd detta dock en möjlighet till sexuellt utnyttjande. Till exempel en kvinna född på 1970-talet berättar hur pappan i fosterfamiljen tvättade berättaren och hennes syster i bastun ”lite för noggrant” då de var små. Mannen tafsade också och vidrörde på ett obehagligt sätt.

Men den här fosterpappan, han gjorde intrång i min personliga integritet sexuellt. I själva verket kom jag inte ens ihåg det på många år, förrän jag under studietiden läste en bok om en sån kvinna som hade blivit sexuellt utnyttjad i barndomen och hon hade fått flera personligheter. Jag grät hela tiden när jag läste den, jag förstod att det här hade hänt mig. Inte var det nånting, alltså det var inga samlag eller sånt, men sånt som. De tidigaste minnena var på det sättet att de hade först bastun i ladugården. Så man bastade där en gång i veckan. Och sen där alldeles, då alldeles under de första somrarna byggde de bastu och badrum inomhus och så. Så han... fosterpappan ville alltid, att jag och min lillasyster badade bastu med honom. Han tvättade oss fasligt omsorgsfullt, alltså inom citattecken, noggrant på alla ställen. Och det kändes på nåt sätt verkligen så avskyvärt.

Jag kommer inte ihåg hur och i vilket skede som vi slutade bada bastu samtidigt som hon. Men sen fortsatte han med mig. Han gjorde det inte med min lillasyster, men med mig. Jag var skyggare, så han fortsatte tills jag var cirka 14 eller 15 år med att tafsa och liksom. Om jag till exempel diskade så här och han gick förbi mig bakifrån, så tryckte han in handen mellan mina ben alltid. Man visste alltid att nåt sånt kommer. Jag har ett sånt minne, att vi låg... [snyftar till] Han låg i sängen på dagen och jag gick och lade mig bredvid, så han hade erektion där och höll mig hemskt nära och så där. Men jag var så liten, att jag inte förstod vad det var frågan om. Men, det kommer jag inte ihåg, men min syster berättade det för mig, hur det slutade då. Jag sa åt honom en gång då han han rörde mig, så sa jag, att "om du inte slutar med det där, så kontaktar jag socialmyndigheterna". Men då slutade han, men jag har lämnat med en evig fasa för den mänskan.

(Kvinna, född 1970–74)

Det har berott på atmosfären i familjen, om barnet har kunnat berätta om oangenäma bastubad. En annan berättare i samma ålder upplevde också att det var obehagligt att bada bastu med pappan i fosterfamiljen, då han började ta i och tafsa på barnet då hon kom upp i puberteten. Flickan berättade om det för mamman i fosterfamiljen och det gemensamma bastubadandet slutade där. Tyvärr upplevde flera att mammorna i familjen inte ingrep i männens sexuella utnyttjande av barnet. Tystnaden möjliggjorde fortsatt våld.

Hotet kunde också komma från nån annan än från familjen. Ett barn med delvis romsk bakgrund blev i årtal utnyttjad av en granne till fosterfamiljen. Mannen lät även sina vänner utnyttja flickan. Berättaren menar att medlemmarna i fosterfamiljen visste om det upprepade och brutala utnyttjandet som pågick under lång tid, men att de inte ingrep i det av en eller annan orsak.

I: Så de [föräldrarna i fosterfamiljen] visste inte om det [sexuella utnyttjandet] och ingrep inte därför?

Kvinna: De visste, bara det att kommentaren var, att samma typ hade utnyttjat, den här [grannen] hade utnyttjat deras dotter också. Jag sa, vad gör vi nu, varför, vad har ni gjort. Då sa [pappan i fosterfamiljen] att vi inte får prata om det. Att vi håller det hemligt. Alltså, vem vet sen hur många män som den här typen har utnyttjat. [- -] [D]et blev jag förvånad över, hur kan en pappa vara så mot sitt barn, att barnet blir sexuellt utnyttjat, grannen, och vet om det. [- -] Ja varför ingrep han inte i det? Att man bara tiger om det... hur kan en pappa göra så? Om jag skulle, eller ser, att grannen, så lämnar det inte riktigt vid det inte.

(Kvinna, född 1960–64)

Föregående berättare fördes i puberteten till ett barnhem för romer och hon beskriver atmosfären där som mycket översexualiserad. Enligt henne kunde vårdarna inte på något sätt kontrollera barnhemsbarnen:

Alltså de betedde sig redan så, att de förgrep sig och alltså pojkarna, de försökte ha sex och de hade sex med varandra och personalen ingrep inte i det på något sätt. Det var en helt fasansfull, fasansfull plats. [paus] Sen masturbering helt offentligt. En syster och... syskon försökte liksom ha sex med mig, en flicka och en pojke. Jag var helt, va fan, var är jag nu riktigt.

(Kvinna, född 1960–64)

5.2.2 Sexuellt våld av ett annat barn

Både i familjevård och på barnskyddsanstalter har barn utövat sexuellt våld gentemot varandra. Även i dessa fall har vi fått intervjua offer och åskådare, men inga förövare.

I upplevelserna och minnena av sexuellt utnyttjande kommer offret vanligen ihåg omgivningen och utrymmet där övergreppet inträffade exakt, och dessa beskrivs noggrant med tanke på handlingen, förövaren och det eventuella våldet. (Hurtig 2013, 182.)

Kvinna: Det var en kal omgivning, det var betongväggar, sånt. Där fanns ju en lekplats men. Sånt. Å sen kommer jag ihåg var det första övergreppet skedde, det var en stor inhägnad gård där det fanns en lekstuga.

I: Jo.

Kvinna: Där blev jag utnyttjad första gången då.

I: Vem gjorde det?

Kvinna: Två äldre pojkar, andra elever.

I: Hur gamla var pojkarna?

Kvinna: De var, jag vet faktiskt inte.

I: Jo.

Kvinna: Över tio, jag tror att de var från [det andra] barnhemmet, alltså äldre.

I: De kom därifrån, över gatan. Över vägen.

Kvinna: Jo.

I: Kan du, klarar du av att berätta om vad de gjorde?

Kvinna: [drar andan] Det är lite höljt i dunkel, de liksom, jag kommer ihåg att de lockade dit mig med nån lek och. Där fanns det där, en sån liksom. Det gick nedåt där under lekstugan en sån liksom, fördjupning. Dit förde de mig och sen tog de tag i mig, i händerna bara och. Knullade.

I: Rakt på?

Kvinna: Rakt på.

I: Ingen beröring, utan rakt på?

Kvinna: De gjorde det rakt på.

(Kvinna, född 1965–69)

Särskilt på anstalterna snärjs sexuellt våld mellan barn ihop med inslagen av maktutövning mellan barnen. Större barn kontrollerade de mindre genom fruktan, våld och hot om våld. Sexuellt våld var ett sätt att kontrollera och underkuva. Sexuella våldshandlingar som genomfördes i grupp kunde handla om ett kontrollerande barns makt över de andra (se kapitel 5.1.). När gruppens ledare befallde, lydde de andra, vare sig de ville det eller inte, eftersom makt-sammansättningen tvingade dem till det. Följande berättare blev våldtagen på ett flickhem och hon minns tydligt gruppledarens makt över de andra flickorna.

Jag var kanske cirka, kanske mellan 12–13. [- -] Jag kommer ännu ihåg då jag var i en cirkel en gång, där fanns några flickor, och hon var där och [- -] så jag minns ännu flickornas ansikten. De ville inte göra det [- -]. Men det var liksom en sån, då en sån som bestämmer kommer, som förstör gruppandan. [- -] På det sättet förändrades det efter hand, tills jag en gång gick till mitt eget rum, då jag hörde dörren stängas bakom mig. Och då jag svängde mig om, så det där, där stod två flickor intill dörren, och den här [ledarflickans namn] tog en sån där vanlig golvborste. Sen tvingade hon mig att ligga på magen och tryckte in den dit, in i mig. Och följande gång då jag vaknar, då vaknar jag i den nya byggnaden som fanns där, en sån i tegel som var lägre. Och jag har en vit skjorta på mig, där armarna, ärmarna var bundna bakom ryggen. Och jag kommer ihåg att det fanns en tablett i vårda-rens hand, den ena var rostbrun lite större, den andra var mindre. Och grön, nästan slem-grön. Jag frågade vad det är, och hon sa att det är Truxal och [namnet på det andra läke-medlet otydligt], kan det ha varit det. Jag får dem och sen måste jag svälja dem och sen somnade jag och på det sättet vaknade och somnade jag och vaknade och somnade.

(Kvinna, född 1950–54)

En man som bodde på ett skolhem på 1950-talet berättar att han var tvungen att hålla vakt, när en äldre pojke använde sin makt mot en yngre och tvingade honom att utföra en sexuell tjänst.

Jag råkade inte ut för det, men jag såg. En gång var jag tvungen att stå på post, alltså hålla vakt som man säger, då det var en yngre. Den äldre vet du lät, den yngre måste suga av honom. Sånt hände där. De tvingade till såna saker. Mig hände det inte, men jag vet att jag stod på post så inte vakten kommer. Sånt. [paus] Det här är då, allt det här är sant. Det här är inte alls överdrivet eller nånting, det är helt sant, sånt hände där. Som de säger, när man kommer till ett skolhem, där är det den äldres rätt alltid.

(Man, född 1945–49)

En man som växte upp på ett barnhem på 1950- och 1960-talet berättar att han fick hjälp då han vågade berätta för en äldre pojke om sexuellt ofredande.

Nå det fanns en sån större typ där [på barnhemmet] och det där, han tvingade mig alltid att stanna kvar i bastun sist med honom och sen lekte han med sig själv och... Han var helt pervers. Det pågick under en tid. Sen då det blev till det att jag hade varit tvungen att ta på honom och han började, började smeka nånting, så i det skedet så öppnade jag munnen åt en ännu äldre kamrat, [- -]. Nå han stoppade ju spiralen då. Han tog honom och han fick ordentligt med sedvanligt stryk.

(Man, född 1955–59)

En berättare hade på ett barnhem på 1970-talet sett pojkar misshandla en annan flicka, men efter hot vågade hon inte berätta om det för någon.

Men de tänkte utnyttja mig, det finns en sån bod där. En sovbod, där det finns liksom, våningssängar på båda sidorna. Så de här just, som hade sänt mig de här hotbrev på natten, som hade hotat med att de skulle göra det. Där fanns [en flicka] och [en pojke] och vem som nu var där. Sen [flickan]. De tafsade på [flickan]. De klädde av henne naken med våld och jag tittade genom fönstret, och då sa de att jag var nästa på tur.

(Kvinna, född 1960–64)

Maktutövning och förtryck hörde också till situationer där de biologiska barnen i fosterfamiljen förgrep sig på ett placerat barn.

Men sen en gång sa hon [dottern i fosterfamiljen] till mig, att drick [alkohol]. Jag sa att jag inte dricker. Och sen då hon hade härjat på en tid så tog jag alltid litet ur glaset, då jag tänkte, att hon inte skulle väsnas så mycket.

Sen i nåt skede var jag stupfull. Jag kommer ihåg då jag kröp ensam uppför trappan till övervåningen och satt där på varje trappsteg, eftersom jag var i så dåligt skick. Sen har jag en minnesbild av att jag vaknar till det, att hennes pojkvän våldtar mig och min fostersyster ser på. Jag har funderat på det nu i efterhand när det vällde upp, så det där... jag kommer ihåg att min fostersyster gjorde allt som hennes pojkvän sa åt henne, så det skulle inte alls förvåna mig om de hade kommit överens om det.

(Kvinna, född 1960–64)

Släktskap garanterade inte heller att barnen gick säkra från syskonen. De kunde bli offer för incest då de träffade sina syskon, vilket hände en kvinna som blev utnyttjad av sin bror. Hon vågade inte berätta om det för någon, eftersom brodern och systemen var viktiga även efter händelsen och hon var rädd att hon inte skulle få träffa dem igen.

[Läser på ett papper, brev till brodern.] Då jag kom hem ville jag inte och vågade jag inte heller berätta någonting för min fostermamma [namn] om vad som hände med min bror hos min syster. Och inte verkade det intressera henne heller särskilt mycket. Jag lät också bli att berätta för henne, eftersom hon aldrig mera skulle ha låtit mig besöka min syster, om hon hade fått veta vad som hände där då. Jag var rädd för henne och jag var också rädd för att hon skulle bli arg på mig för vad som hände, och jag var rädd för att hon skulle skrika åt mig om det, så jag tyckte att det var klokare att hålla tyst om det hela, eftersom jag också var rädd för att ingen skulle tro min historia. Och så var jag givetvis också rädd för vad som skulle hända med mig, om jag berättade om det för någon annan mänska, och jag

visste inte ens för vilken mänska, för vem jag hade kunnat berätta om det. Jag hade inga andra alternativ än att glömma alltihop. Ibland har jag också kunnat glömma, men jag har inte glömt det helt, eftersom det alltid har en benägenhet att spöka mellan mig och min man.

(Kvinna, född 1960–64)

I berättelserna från skolhemmen framträder sovsalarna nattetid som en mörk skådeplats för sexuellt våld. Även Pernasaaris föreståndare Ensio Kyppö konstaterade, att allt ont vanligtvis händer på natten, varför det är särskilt viktigt med nattövervakning på skolhemmen. (Kyppö 1989, 107–108.) Dörrarna låstes och ingen nattövervakning förekom eller också var det bara en person som skötte om den, och därför var det bara de som vistades i sovsalarna som visste om de nattliga händelserna där. På skolhemmen använde de större pojkarna våld mot de mindre på nätterna:

De stora pojkarna gjorde ju förstås det mot de mindre, nog märkte man det när man gick och la sig på kvällarna och tiden kom då lamporna släcktes, att större pojkar la sig med de mindre i sängen och tvingade dem att göra lite vad som helst. Men förstås så hemligt, så ingen såg eller hörde nånting, trodde de.

(Man, född 1940–44)

Sexuellt utnyttjande beskrivs i intervjuerna som de äldre skolhemspojkarnas rättighet. På ett skolhem fanns det ett så kallat ”flickvänssystem”, där de äldre pojkarna krävde tjänster – även sexuella – av dem som var yngre.

Man: Och sen fanns där ett sånt flickvänssystem, då de måste ha nåt slags könsliv, det hör till mänskors naturliga behov, så då hade de stora pojkarna alltid en flickvän där, antingen bland de mellanstora eller små pojkarna, och om dem slogs sen de stora pojkarna sinsemellan och vi bara underkastade oss då, att sen då jag blev en stor pojke så hade jag nog inga flickvänner, inte var jag nu nån ängel, men jag hade bara inte det, jag tyckte det var så äckligt.

I: Ja. Nå vad hörde det till det att vara flickvän?

Man: Nå vad hör det nu till att vara en flickvän annars då? [Skrattar till] Dit hörde samlag, dit hörde kyssar, smekningar, allt sånt.

(Man, född 1940–44)

Exemplen ovan beskriver sexuellt våld som utförs av barn, men en del av berättarna är inte säkra på var gränsen för våld går. Gränsen mellan barns lek och sexuellt utnyttjande är ibland svår att definiera, vilket en av de intervjuade konstaterar. Hon funderar över barns lekar i intervjun:

Men det kommer jag ihåg, just den här flickan som vi var rädda för, så nog lekte vi stjärt-doktor. Men det, att hur..mm. Nog bakade vi bullar. [skrattar till] Så är det sexuellt utnyttjande eller är det bara barnlekar?

(Kvinna, född 1955–59)

En annan intervjuad i samma ålder berättar om de äldre pojkarnas beröring på barnhemmet:

I: Det sexuella närmandet, var det beröring eller kommentarer eller?

Kvinna: Beröring och liggande ovanpå och den typen. [- -]

I: I vilka situationer hände det?

Kvinna: Då vi var lediga, där fanns en gårdsbyggnad eller i själva verket en bastubyggnad, där det också fanns andra rum. Då vi var där. [- -] Det kan hända, att jag också tyckte att det var en rolig lek, jag kunde inte direkt säga eller tänka, att det här var nåt som jag inte borde hålla på med. [- -] Det kan jag nog inte säga nånting om [hur ofta det hände]. Men vanligt, i alla fall vanligt. Det var nog riktigt vardagligt. Men det kan hända, att det inte var det helt i början. [paus] Inte var de så fasligt många år äldre än mig pojkarna. Kanske hade det att göra med deras utveckling också. Men jag kan inte alls säga, hur länge.

I: Men gick det för långt?

Kvinna: Jo, det tyckte jag.

(Kvinna, född 1955–59)

Gränsen mellan barnens lek och sexuellt utnyttjande är flytande, men den finns där. Leken har också kunnat vara ett sätt att locka barnet, så att det har fallit offer för övergrepp, eller att avleda barnet genom lek för att dölja övergreppet, eftersom ett litet barn inte nödvändigtvis förstår att det är med om en sexuell handling.

5.2.3 Rykten om sexuellt våld på skolhem och barnhem

I intervjumaterialet finns det många berättelser om sexuellt utnyttjande och våld. Även de som inte själva föll offer berättar ofta om historier som de hörde på anstalten eller till och med vittnesberättelser. Ryktena spelar en viktig roll för att bygga upp vardagen på anstalten, eftersom man genom att berätta historier såväl bygger upp samhörigheten som skrämmer andra, exempelvis nykomlingar eller yngre. Till exempel genom att berätta om en gruppvåldtäkt kan man skapa en skrämmande atmosfär på ett flickhem eller stämpla (på gott eller ont) ett annat barn eller en viss medlem av personalen. Exempelvis på Zigenarmissionens barnhem ryktades det om ett förhållande mellan en flicka och en kvinnlig vårdare. En intervjuad man som betraktade vardagen på Pohjola pojkhem utifrån hade inte hört om sexuellt utnyttjande, men däremot om rykten, enligt vilka några pojkar hade samlag med djur.

Förutom ryktenas negativa stämplande effekt har de också varit en skyddsmekanism. Till exempel när det ryktades bland pojkarna på ett skolhem att trädgårdsmästaren som arbetade där tafsade på pojkar, fick det pojkarna att otvivelaktigt undvika att vara ensamma med trädgårdsmästaren. Så förvrängda och vilseledande som ryktena kan vara, kan samtal om sexuellt utnyttjande mellan barnen också vara en försvarsmetod och en styrka för barnen.

Följande citat berättar om ett visst lärlingshem och åskådliggör betydelsen av att pojkarna samtalade med varandra. Det är också ett exempel på att äldre ungdomar kunde säga nej till och motsätta sig sexuellt utnyttjande. Pojkarna hade sinsemellan pratat om den nya föreståndarens bestraffningsmetoder. Den intervjuade berättade att en före detta föreståndare för ett pojkhem blev föreståndare för anstalten. Redan innan bytet av föreståndare hade det varit praxis att man, om man ville, kunde byta ut isoleringsstraffet, arresten, mot ett tämligen våld-

samt stryk, så kallat bastusamtal. Berättaren hade hört om bastusamtalet av de andra pojkarna, som under den nya föreståndarens tid hade ändrat ton till sexuell, i stället för det kraftiga stryket som den tidigare föreståndaren delade ut. Föreståndaren föreslog för berättaren att ett flertal isoleringsstraff skulle ersättas med bastusamtal. Berättaren hade utnyttjats sexuellt i sitt barndomshem och han identifierade och tolkade föreståndarens förändrade röst och beröringar som sexuella och obehagliga, men klarade sig ur situationen och berättade tillsammans med de andra pojkarna för en inspektör om föreståndarens beteende.

Han [föreståndaren] kallade mig till sitt kontor och ville prata med mig om mitt arreststraff. [paus] Hans bastusamtal, jag visste, de hade redan berättat för mig. Det var sånt, att han hade en fyrkantig läderrem. Han satt på bastubänken. Pojken stod framför honom med byxorna vid vristerna och ansiktet mot den som gav stryk. Han slog på pojkens bakdel och med den andra handen höll han pojkens könsorgan. Och han slog tydligen inte hårt alls, om man lät honom hålla i den. Jag hade ju hört de här historierna och så. Sen pratade han med mig om att jag ju borde slippa arresten. Och läste upp vad som var där, vad det stod om mig, att då du annars är så, att du bara har de här avlägsnandena. Då jag bara var på vift och fick ännu mera arreststraff. Så han talade länge helt trevligt och föreslog inte genast ett bastusamtal, men sen kom han fram från bakom föreståndarens bord. Jag satt nämligen på en soffa i kontoret, så han kom och satte sig bredvid mig och började prata om bastusamtalet där. Nog känner du ju till [namn], du har säkert hört det. Och han hade ett eget bastusamtal, visste att jag hade fått det där. Han kom och satte sig alldeles intill mig.

Började fråga och prata så här, att då jag vet att du har flickvänner där, att...

Nog vill du ju slippa arresten och träffa flickorna. Sen började han fråga, vad jag gör med flickorna [- -]. Samtidigt som han började fråga om det, vad jag gör, vad vi, jag och flickan gör, så kom han riktigt nära mig och satte handen på min axel och började röra handen.

Hans röst förändrades helt, jag kom ihåg allt från barndomen... [- -] just det här gjorde att jag blev skräckslagen. Men jag visade inte känslorna, eftersom jag ju inte hade några såna känslor. [- -] Det var nog så otäckt.

Jag var tvungen att dra bort handen och stiga upp därifrån och jag sa till honom, hör du jag kommer inte till ditt bastusamtal, jag vet nog vad som händer där och mig kommer det inte att hända. Och jag sa det helt så här.

Jag visade inga känslor. Han gick bakom sitt eget bord och blev helt eldröd i ansiktet och helt tydligt fick han fradga i mungipan och sa, att nog får vi ordning på dig också, du åker norrut. Han menade Pernasaari, dit de skickade [från staden] dem som inte passade in på [stadens] pojkhem. [- -] Jag sa att nå då far jag fast vart som helst, men jag kommer inte på ditt bastusamtal. Nå vi hade ju redan pratat om det här, alltså med pojkarna innan jag gick dit. Så pojkarna väntade på att jag skulle komma tillbaka. Sen gick vi alla, förstås, och rökte i garaget. [- -] Jag sa, att jag visste att där fanns två pojkar, som hade blivit hållna av honom. Men inte i bastun utan i bilen. [- -] Så jag tog en av pojkarna med mig och jag gick till barnskyddsnämnden och talade med den före detta föreståndaren. Det var uttryckligen ungdomsvården som vi var under, pojkar i den åldern. Jag gick och pratade med honom, nej först gick jag ensam, jo så var det. För att prata med honom, den tidigare föreståndaren om den nya föreståndarens bastusamtal. Och så. Jag kommer väl ihåg att han blev helt eldröd i ansiktet. Jag sa sen åt honom, när han frågade, om jag visste nån som

hade varit där. Jag sa då, att jag vet. Han har inte varit på bastusamtalet, men han har blivit utnyttjad. Så han bokade en tid då till anstaltsvårdens inspektör. Och jag tog den här pojken med mig, så vi var två då, när vi gick och pratade med anstaltsvårdens inspektör. [- -] Hon lyssnade och såg verkligen chockad ut, den här äldre kvinnliga personen, anstaltsvårdens inspektör. [- -] Så blev det då så, då det gick till så och där väntade sen pojkarna förstås på att vi skulle komma tillbaka och då vi gjorde det så hade många där redan sagt, att det där blir inte till nånting. [- -] Han byttes ut, det kom igen en ny föreståndare. Han kom inte dit längre den här [- -] föreståndaren. Han kom inte dit alls efter det.

(Man, född 1945–49)

Rykten om sexuellt utnyttjande handlar oftare om ett förhållande mellan en anställd och en ungdom på anstalten än om övergrepp mellan unga. Särskilt bland flickor är risken för att förlora sitt sexuella anseende stor och stämplande på de nuvarande anstalterna och ingen vill ha en stämpel som utnyttjad eller våldtagen. (Honkatukia & Pösö 2004, 145–146.) Ensio Kyppö för sin del konstaterar, att pojkarna på Pernasaari var fientligt inställda till homosexualitet (Kyppö 1989, 61). Föreståndarens åsikt kan dock inte tolkas gälla de sexuella maktförhållandena mellan pojkarna.

Ryktenas stora roll i intervjuerna om det egna livet inom barnskyddet bekräftar att den sexuella integriteten särskilt hos barn som har vuxit upp på barnhem, skolhem och i fosterfamiljer har varit hotad och sämre skyddad än hos andra barn.

5.3 SAMMANFATTNING

Intervjumaterialet bekräftar resultaten av tidigare undersökningar om sexuellt våld, enligt vilka våldsvärkaren vanligen är en närstående person till offret, inte en främmande ”ful gubbe” som lockar med godis eller en slumpvis förbipasserande, och att utnyttjandet sker inom hemmets väggar. (T.ex. Hurtig 2013, 127; Laitinen 2004.) De personer som sexuellt har utnyttjat offren i denna undersökning har oftast haft ansvaret för barnets välbefinnande: förövarna har varit föreståndare eller anställda vid barnskyddsanstalter eller barnets fosterföräldrar. I intervjuerna framkom också att husbönder i grannskapet, grannens barn eller andra utomstående har försökt använda sig av sexuellt våld. De som har utnyttjat sexuellt är i intervjuerna dock främst sådana personer som hade blivit anförtrodda ansvaret för barnens omsorg och beskydd och som barnen har varit beroende av. Därför har de lyfts upp tydligast i denna rapport. Detta betyder inte att misshandel eller försök till misshandel av en mera främmande person inte skulle ha varit lika traumatiserande eller fel.

En tidigare undersökning har också framhävt könsuppdelningen vid sexuellt utnyttjande: våldsvärkaren är nästan alltid en man och offret en flicka. Även den som utnyttjar pojkar är oftast en man. (Laitinen 2004, 19–20.) Intervjumaterialet bekräftar också detta forskningsresultat: i berättelserna är det oftast en man som utnyttjar eller trakasserar sexuellt. Det framkommer dock att även kvinnor är förövare och vi får inte blunda för att kvinnor utför sexuella övergrepp. Det finns fortfarande inga undersökningar om att kvinnor utför sexuella övergrepp eller om kvinnor som förövare (Hurtig 2013, 128).

Ett annat ämne som delvis har tystats ned om sexuellt utnyttjande är sexuellt våld mellan barn, vilket är tämligen vanligt förekommande i intervjuerna i denna utredning. Äldre barn på både barnhem och skolhem utnyttjade yngre barn på många olika sätt, krävde sexuella tjänster eller våldtog yngre barn upprepade gånger ensam eller i grupp. De vuxna som hade ansvaret märkte inte detta sexuella utnyttjande eller också blundade de för det; oberoende av vilket, så orsakade det allvarliga trauman för många offer.

I upplevelsena bland dem som var med om sexuellt våld i fosterfamiljer är det uppseendeväckande att offren var så ensamma: de hade ingen att anförtro sig åt eller någon som trodde på dem. Det är också vanligt i intervjuerna att sexuellt utnyttjande sammanvävs med fysiskt våld. Förövaren (vanligen pappan i fosterfamiljen) slog inte nödvändigtvis barnet, utan det gjorde mamman i fosterfamiljen. Mammornas tystnad i dessa situationer är ofta återkommande: enligt berättarna visste den andra vuxna i familjen troligen om utnyttjandet, men lät det fortsätta genom att blunda för det.

6 SÄTT ATT ÖVERLEVA OCH ERFARENHETER OM GOD VÅRD UTOM HEMMET

6.1 KRAFT, ÖVERLEVNAD OCH GODA MÖTEN I BARNDOMEN

I denna utredning har vi intervjuat människor som har upplevt olika former av vanvård i barndomen och ungdomen. Vi frågade i intervjuerna varifrån berättaren fick kraft att orka. Vilka saker hjälpte? Vad drömde de om som barn eller unga? En del av de intervjuade kan inte beskriva vad som hjälpte dem att överleva. Eftersom frågan ställdes i slutet av intervjun stannade den kvar i minnet och en del av de intervjuade återvände till ämnet senare per telefon. För många var fritidsintressen ett sätt att klara av barndomens hårda vardag. Idrott var en sund och förmånlig hobby som man ofta uppmuntrade till både på barnhem, på skolhem och i familjevård. Skolhemmen var stora lantegendomar där det ofta hörde till de ungas uppgifter att sköta om djur. Djur har också i övrigt varit mycket betydelsefulla för många av de intervjuade: djuret lyssnade och förstod även då människorna inte gjorde det. Samma observation gjordes redan i den intervjuundersökning som genomfördes år 1962: djuren hjälpte barnen att anpassa sig till sin nya placeringsplats. (Piirainen 1962, 15.) Djurens betydelse för barnen kan också skönjas inom den moderna familjevården (se t.ex. Hämäläinen 2012).

Det kommer jag väl nu främst att tänka på [om de bra sakerna på skolhemmet], att då vi körde med häst på dagarna, så måste vi förstås mata dem på kvällarna och så vidare. Liksom på dagen. Vi var alltid en per häst, ett sånt gäng. Jag hade, ja jag hade en valack som hette Maksi. Jag skötte om den. Vi var lika många som det fanns hästar. Fem äldre och fyra yngre. Så vi var i stallen på kvällarna. Inte gick vi därifrån nånstans. Eller så gick vi upp på vinden och gjorde tunnlar i höet eller sånt. Vi var där ända tills vi fick kommandot, de ringde i klockan, att vi måste komma in och sova.

(Man, född 1940–44)

Nu har vi tagit oss förbi barnhemmet och nu är vi på psykiat... [platsens namn] neuropsykiatriska vårdanstalt, det var ett riktigt fint namn. Det förstod jag inte då vad det betyder, och egentligen inte nu heller. Så det där. Där fanns en sån doktor som [namn]. [- -] Och det där, på den tiden hade han en schäfer som hette Fatima. Och den här hunden öppnade helt otroliga världar för oss. För första gången förstod jag att det finns djur också. Och såna som tittar en fint i ögonen, och sånt.

(Man, född 1945–49)

Böcker och musik erbjöd också en flykt från vardagen. För en del var också skolan den räddande faktorn: i skolan kunde särskilt de som vanvårdades inom familjevården pusta ut ett tag – så vitt de kunde. Mannen i citatet ovan kom slutligen till ett skolhem, där hans kraftresurs var musiken.

Men liksom summa summarum, så det att nog var ju musiken min räddning under hela det här, precis hela det här, hela anstaltslivet. Den skapade mig, och det blev en sån passion

under min bästa tid som tjuugoåring och jag var värsta gradens rockare. Men sen då jag fann dansmusiken och bekanta, oj vi hade nåt smått på gång där också.

(Man, född 1945–49)

Kvinna: Ja, alltså jag läste massor av böcker, då jag lärde mig läsa. Det försökte dom också begränsa, då jag läste så mycket. Sen hade jag vänner, hunden var en. Eller hunden också, sen kom det alltid en ny hund. Och sen det där... jag drömde mig säkert bort, det var ett av sätten. Alltid om nånting bättre.

I: Vilka slags drömmar?

Kvinna: [gråter] Jag drömde alltid om att jag skulle ha en annorlunda familj och om allt som skulle hända där eller vart jag skulle få komma eller hur man skulle behandla mig. Det var den största drömmen. Men det hände aldrig. Eller också drömde jag om att det skulle gå bättre, att saker och ting skulle förändras på nåt sätt.

(Kvinna, född 1975–79)

I: Hur orkade du? Om du tänker på det så här i efterhand, fanns det nåt sånt som bar dig, höll dig under armarna?

Kvinna: [gråter] Det där... Av nån anledning har jag alltid haft en väldigt stark tanke om att jag bara är ett barn, de är saker, som bara är. Men nu då jag är vuxen, så har jag inte det.

(Kvinna, född 1970–74)

Ofta hjälpte det, om det fanns en enda bra vän som stod vid barnets sida och som barnet kunde prata med om svårigheterna. Även väntan på framtiden, fantasier om "befrielsen" eller fantasivärldar har varit sätt att överleva.

I: Nå vad tycker du, vad fick dig att orka i det här, du sa också att du säkert var riktigt ångestfylld, så kan du säga, vilka metoder du hade för att klara av det?

Man: Jo, jag hade en drömvärld. Fantasivärld.

I: Vad fantiserade du om?

Man: Mm. Sorry, jag tänker nästan börja gråta så....

I: Det gör ingenting.

Man: Jo. Så det där... [gråter] [funderar länge] Jag kommer bara ihåg att jag tänkte, att det säkert finns nåt gott i livet också. [gråter] [funderar länge] Så sånt fantiserade jag liksom om. [funderar länge] Och sen det, att... att jag blir säkert en bra mänska då på det här sättet. [funderar länge]

I: Vill du tro eller trodde du att det var helt rätt att de slog dig? Att du på det sättet skulle bli en bra mänska?

Man: Jo, jag började tro det då. [funderar] Då det liksom fortsatte. Och sen ett barn kan ju inte på det viset, [suckar] jag tänkte säkert att det hör till på nåt vis. Och uppenbarligen är jag så elak, vilket man tutade i mig och allt som hände i den familjen, om det hände nåt tråkigt där så fick jag skulden för det, att jag hade fört olyckan med mig då jag kom dit. Att det var mitt fel.

(Man, född 1960–64)

Jag sa igen, att jag inte hör hemma nånstans, så vad spelar det för roll, om man inte tycker om mig så tycker man inte om mig. Å ingen tyckte om mig. Jag hade en sån plats i vassen alltid. Jag flydde undan [dottern i fosterfamiljen] in i vassen. Där fanns stenar. Jag gick bakom verkstaden och därifrån kom jag till verkstadsön och därifrån till stranden och där från sten till sten in i vassen. Där fanns en bra plats att sitta med fötterna i vattnet. Jag blir alltid lugnare av vågskvalp. Det lugnar alltid ner mig.

(Kvinna, född 1945–49)

Den biologiska familjen var viktig. Det att barnet fick vara med sina syskon på samma placeringsplats var oftast en faktor som gav styrka och skapade trygghet. (Se även Piirainen 1962.) I en utredning som publicerades år 1970 konstaterades att cirka vart tredje barn som bodde på barnhem hade antingen en syster eller en bror på samma barnhem, en del hade ännu fler. Stora syskongrupper fanns på vanliga barnhem och på familjegrupper. (Korpi & Hernesniemi 1970, 409; SA 1965:9–10, 366.)

Jag var med min bror, jag hade säkert blivit helt galen om jag inte hade haft honom. Vi var nog vänner.

(Kvinna, född 1950–54)

Många av de intervjuade har varit på flera placeringsplatser. Ett enda gott möte i livet har kunnat påverka hur barnet klarade av svårigheter och vanvård.

Kvinna: Men jag hade en räddning, att jag kom ihåg mammas bön. [blir rörd, paus] Och jag gick alltid till kyrkogården [gråter] och berättade om mina bekymmer.

I: Du fick tröst av minnet av din mamma?

Kvinna: Jo. Sen då jag ändå hade fått, jag hade fått från [orten där den första fosterfamiljen fanns], jag hade fått en sån sträng...

I: Uppfostran, jo.

Kvinna: Uppfostran.

(Kvinna, född 1940–44)

På samma placeringsplats kunde det finnas både bra vuxna och vuxna som vanvårdade barnet. En person som arbetade på ett barnhem beskriver personalen på sin arbetsplats i slutet av 1970-talet:

[S]en då föreståndaren faktiskt var på plats där, så var hon sån. En sån riktigt gammal ungmö av den gamla stammen, en mycket hjärtlig mänska. Om hennes agerande finns det inget på det sättet, och jag tror inte, att den tidens barn heller har nåt negativt att säga, om man räknar bort de tillfälliga krissituationerna, som alltid uppstår med barn i puberteten och barnskaror. Så man kan inte säga att det på nåt sätt var aggressivt, barnen fick mycket famnvärme av henne. Sen det där, den ansvariga vårdaren då igen. Hon var en sån, som aldrig i livet borde ha fått arbeta på en barnskyddsanstalt. Hon hade mycket rigida åsikter och metoder.

(Man, född 1950–54)

En av de intervjuade funderar samtidigt på sätt att klara sig igenom barndomen och det senare livet och konstaterar, att en positiv attityd hjälper en att överleva: enligt henne klarar man av vad som helst om man måste. Livet är inte lika lätt för alla och svårigheter stärker också. En person kan klara sig i livet fast man inte så att säga föds med guldsked i mun. Även sinne för humor hjälper, förmågan att skratta åt hemska saker.

Men en sån sak, det här kan kanske kännas lite fånigt, men jag har också sett att det här är en stärkande faktor kanske i viss mån. Kanske inte stärkande, men så att en del mänskor växer upp på sätt och vis med guldsked i mun, livet är inte, för dem är det riktigt enkelt, men sen kan det också finnas många slags öden. Men dem klarar man av då. Jag är ute efter det positiva, på sätt och vis kan det liksom vara bra, att man klarar av många slags saker, trots att det liksom lämnar ett sånt – det lämnar såna minnen av det. Främst dåliga, men mänskan klarar av mycket, om hon måste.

(Kvinna, född 1960–64)

Mitt sätt att överleva har alltid varit humorn. Jag skrattar. Jag kommer ihåg det om mitt liv, säkert har jag gråtit som liten pojke, allstå som kläpp. Men jag har gråtit i mitt liv [funderar] ... mindre än hundra gånger. Och om vi talar om anstaltstiden så två gånger. [paus]

(Man, född 1970–74)

Då de intervjuade funderade över sätt att överleva, berättade de också om extrema planer. Utsikterna kunde vara tröstlösa.

I: Jo. Hur orkade du?

Man: [fnysar]

I: Hur klarade du av det?

Man: Inte vet jag, nog försökte jag, skulle jag ha varit 14–15 nånting, kanske 14 innan skriftskollägret så nog försökte jag, att... vi har en sån lupinbuske på gården och giftiga bär så nog försökte jag där. Jag åt en handfull, men inte fan lyckades det heller. [fnysar]

(Man, född 1970–74)

Den man som citeras ovan berättar att han försökte begå självmord som tonåring, eftersom inga andra sätt att klara av upplevelserna fanns i sikte. Många av de intervjuade berättade att de övervägde, planerade eller försökte begå självmord. Självmord kan ses som ett försök att komma ur en fälla, som ett slags extremt sätt att klara sig undan. Barnen kanske inte övervägde det särskilt medvetet, men ur ett handlingsteoretiskt perspektiv är självmord en handling med ett mål: att komma undan en svår situation. (Järventie 1993, 117, 135.)

I intervjuerna ligger fokus på vanvård och på vuxna och andra barn som agerade fel. De som har tagit sig igenom det har emellertid också träffat bra vuxna inom vården utom hemmet och sådana för vilka barnskyddet är en livsuppgift och en hjärtesak. Principerna och rutinerna för uppfostran på barnhem och skolhem har ibland också förhindrat vårdare från att agera som de hade velat. Exempelvis på Zigenarmissionens barnhem fanns det stränga regler om att man inte fick visa barnen ömhet. (Peura 2014, 48–49.) Trots det minns barn som bodde där att de träffade goda och ömma vårdare.

Men sen fanns det alltid enstaka vårdare, till exempel kunde det komma såna personer som sommarjobbare, som hade nånting... nåt fint och hänförande och sånt, så man ville inte ens göra nåt dåligt [skrattar till] eller vara elak. Jag skulle kunna tänka mig att den stränga attityden hos en anställd som hade skiftet på sätt och vis även inverkade på vår oro. Idag tänker jag så, jag vet inte om vi på nåt sätt garderade oss för det, att nu då det är den här vidriga typen, så garanterat inte... liksom. Sen då det var en trevlig en, så visste vi på nåt vis att nu ordnar den personen nåt roligt åt oss. Fast livet inte bara får vara att ha roligt, men den personen lekte med oss och... Lekte och vissa vårdare lekte med oss och tog ut oss och sjöng med oss. Vi var riktigt, riktigt... musiken var en sån stor kraftresurs för oss alla, att vi kunde gå 4–5 barn till pianorummet och. Det här förstår ni säkert, men där fick vi musiken att ljuda. Grejor och gitarrer och vi övade och sjöng tillsammans och i gungan sjöng vi alltid riktigt högt. Och sen då nån vårdare kom, som handledde eller hade nåt med musik att göra, så var det också nånting hänförande. Men låt oss säga så här, att... Främst var det sånt ganska disciplinerat och auktoritärt. Nuförtiden talar man väl mera om handling. Men det där, de enstaka anställda som var bra för barnet, så de hade en stor betydelse på sitt sätt... [suckar, gråter].

(Man, född 1965–69)

[E]n vårdare sa så här då vi plockade bär [på orten], hon satt på en stubbe och tog mig i famnen och sa: "oj om hon skulle kunna göra så här varje kväll med var och en av er." Jag sa att vad, nå hålla i famnen då de inte får göra det, det var förbjudet. Och hon hade, då vi satt där på stubben, så hade hon mig i knät.

(Kvinna, född 1960–64)

Ibland gick vanvårdade barn så i lås av sina upplevelser, att vuxna inte identifierade deras hjälpbehov.

Hon [barnhemsföreståndarinnan] försökte prata, nog förstår jag det, hon [föreståndarinnans smeknamn] försökte prata riktigt bra med mig och förklara att jag måste berätta. Men inte vågade jag ju, då jag tänkte att de bankar nästan livet ur mig igen. [gråter]

(Kvinna, född 1950–54)

Vuxna på anstalten som inte hade en fostrande uppgift eller utomstående vuxna var ibland ett stöd för barnen och gav dem tron på att det också finns bra vuxna. Kokerskorna på skolhemmen eller barnhemmen nämns ibland som vuxna som stod helt utanför anstaltslivet, men ibland också som trevliga tanter, som då och då gav barnet en nygräddad smörgås eller något annat gott. Av folkskollärarna finns det både goda och dåliga minnen i intervjuerna och läraren kunde spela en stor roll för hur barnet klarade sig.

Och sen en annan sida av min tillvaro var, att jag hade en härlig lärare, som ville lära mig att recitera. Jag hade en rysligt bra sångröst. Jag uppträdde, så människor trodde att allt var bra. Jag var en helt annan mänska då jag gick upp och reciterade och sjöng och agerade och dansade och annat på estraden. [- -] Ja, en sån stödgrupp. Jag hade en hobby, jag har en del foton också från den tiden. [- -] Och sen var den här läraren en sån gammalpiga. Hon tog med [namnet] på reciteringstimmar och föreläsningar och för att lyssna. Det var hon själv som utbildade mig. Så jag var nog ganska mycket inom den sektorn, jag kan fortfarande dikterna utantill.

(Kvinna, född 1945–49)

I: Fanns det där [på skolhemmet] nån som var trevlig i personalen?

Man: Nå där var läraren [efternamn]. [Efternamn] fanns och sen var [kokerskans namn] kokerska och hon var helt och hållet riktigt trevlig mot mig, då man lagade mat med ånga på den tiden, så alltid då [förnamn] hade skiftet, så gav jag henne den bästa värmen av alla och [förnamn] kom alltid med bullar eller nåt till mig. På lördagar alltid en kaffekopp och bullar.

(Man, född 1940–44)

I: Kom några andra vuxna dit, som skötte övervakningen eller övervakade verksamheten?

Man: Nej, inte fanns det nåt sånt där. Eller förstås från Rädda Barnen rf så fanns det en anstaltskurator. Hon hette [Namn], men vi talade alltid om tant [Namn]. Hon kom alltid. Hon for runt till alla de här en gång per månad.

I: Talade hon med er, med barnen?

Man: Jo, jo, uttryckligen då hon var anstaltskurator. Att nog hanterade vi och diskuterade om de sakerna. Just om vem som skulle ut i världen eller om sånt. Eller då det kom nya. Under min tid kom det också nya. Om dem, då det kom en ny, så pratade vi om det. Och då jag var äldst just då, så frågade hon ganska mycket av mig. Liksom min åsikt.

I: Jo. Det här låter bra på det viset, att det fungerade.

Man: Det är ett fungerande system!

(Man, född 1960–64)

Man 1: Och sen just då [vårdare 4] fick reda på det, vilket på sätt och vis gav skydd...

Kvinna: [Vårdare 4] var den enda som gav skydd. Och försökte få oss att va med på idrott och allt, så vi skulle klara av det.

Man 2: Jo.

Kvinna: Fotboll och all idrott var viktig för [vårdare 4] själv också.

Man 2: Jag såg [vårdare 4] här för ett par månader sen. Vi pratade. Vi tittade på gamla foton. Jag satt i famnen och hade en fotboll i handen.

Kvinna: Ojdå, det skulle vara härligt att få träffa [vårdare 4] jo.

(Man 1, född 1955–59, Kvinna, född 1960–64 & Man 2, född 1960–64)

Intervjuerna visar att barnskyddet och vården utom hemmet lyckades rädda många barn. En del av dem omhändertogs och efter det erbjöd exempelvis anstaltsvården efterlängtat trygghet, mat och renlighet.

[J]ag kommer ihåg frottékläderna. De är på nåt vis ingrodda i mig. Och det fanns högvis av dem i klädkåpet. Och det där... vi sov i såna salar där. Och det kändes i själva verket ganska tryggt efter det egna kaotiska hemmet. Och vi fick mat och... och det där. Sen hade jag en sån egenvårdare, jag och min lillebror.

(Man, född 1965–69)

Även lyckliga berättelser om familjeplaceringar framkommer: fosterföräldrarna älskade barnet och behandlade det som sitt eget. Barnet började bilda en uppfattning om ”normalt” familjeliv först under trygga förhållanden, liksom i följande berättelse om att vänja sig och lära sig nya saker av ett barn som växte upp i en fosterfamilj på 1970-talet.

Jag kommer ihåg det, under det första året, första fosteråret var det på det sättet tokigt, eftersom trots att jag kände familjen och hade varit mycket hos dem, så det att jag fick bo hos en riktig familj liksom. Och jag kommer ihåg, mamma och pappa har berättat om det, att jag i början var väldigt reserverad om pappa och mamma kramade eller pussade mig. Eller på lördagskvällar kunde de göra så att de flyttade vardagsrumsstolarna, på den tiden var det lördagsdans på tv. Där började de dansa humppa. Jag fick själv flashbacks av det från barndomen, eftersom mina biologiska föräldrars kuttrande ledde till att, det fanns alkohol med i bilden, så vi visste, att om några timmar så viftar de med knytvävarna här, så jag måste vänja mig vid att man gör så här i en riktig familj, här slår ingen någon. De här har roligt utan alkohol och de kan visa sina känslor på annat sätt. Så av dem liksom, det var säkert ett uppvaknande för en själv, hur ett riktigt parförhållande är eller borde vara och hur en riktig mamma och pappa är.

(Kvinna, född 1965–69)

En del av de intervjuade vistades på barnhem då de var riktigt små och därför har de bara spridda, dunkla minnen av trygghet, lekar och mat därifrån. Många har goda minnen av barnhemmen också därför att de flyttades därifrån till familjevård där svårigheterna började. Exempelvis konkurrens mellan barnen på ett barnhem var inte nödvändigtvis en helt dålig upplevelse, om omgivningen i övrigt var trygg.

Jag har liksom tillbringat låt oss säga min barndom, som inte fanns på riktigt, så de lyckligaste minnena från barndomen är från barnhemmet. [- -] Men barnhemstiden var nog sån; där fick man sova ifred, där behövde man inte va rädd. Där fick man mat. Där var det ju, eftersom alla var kärlekslösa barn, så var det ju en faslig kamp om det egna utrymmet där.

(Kvinna, född 1965–69)

6.2 BARNENS MOTSTÅND OCH AKTIVITET

Utredningsarbetet som handlar om vanvård av barn framställer barnen som offer. Trots att vanvård av barn förlamar, framträder många av berättarna också som aktiva aktörer i sin levnadsberättelse. (Ericsson 2015.) Barnen försökte söka hjälp, agera och framför allt överleva – och såsom har konstaterats ovan, klarade sig de som deltog i denna utredning också på något sätt.

Barnens motstånd är inte alltid systematiskt, logiskt eller förnuftigt för en vuxen. Exempelvis rymningar kan anses vara ett symptom på att barnet inte mår bra på anstalten eller i fosterfamiljen. Enligt barnens berättelser frågade man dock vanligen inte om orsaken till rymningarna, utan en rymning ledde bara till ett strängt straff (stryk och isolering).

Och det, vi som rymde, nå egentligen var enda orsaken att det var på det viset där... Det var handledarna som betedde sig fel, det var därför vi rymde.

(Man, född 1970–74)

Rymningar från familjevården var inte lika vanliga och därför kunde de leda till att socialnämndens inspektörer blev oroliga för barnets välmående. Å andra sidan kunde placeringen av ett barn som uppvisade symptom hävas också på fosterföräldrarnas begäran, vilket följande intervjuцитat visar.

[D]et förvärrades till att den... den... hävdes [familjeplaceringen]. Men i det skedet visste jag inte ännu att de [föräldrarna i fosterfamiljen] själva önskade det. Men de berättade inte för oss, att de själva hade bett om det i ett brev. [- -] I pappren då, där kom allt annat också fram. Men det var bra att jag gick och läste dem, eftersom jag anade om det som barn. Just det här pengamotivet och sen om jag tänker på min lillebror och mig själv, var vi helt traumatiserade därifrån. Vi hade behövt vård. Men de trodde, att vården är att man får mat och att det finns nån... och... det ledde ju också till fasligt med brevväxling i den här riktningen, att vi vill ha mera pengar, eftersom [berättarens namn] är så svår att vårda. Eftersom jag ju då förstås... alltså jag och min lillebror var sjuka barn och det syntes liksom i vårt beteende och vårt sätt att vara. Men inte visste de sånt då. Antingen visste de inte eller också kunde nån inte se det som det var, utan det var bara konstigt beteende.

(Man, född 1965–69)

Följande berättare hade flytt från sin fosterfamilj, där han blev slagen, men ville ändå inte flytta därifrån helt.

Och det var en sån sak också, var det nu efter att jag varit en natt i skogen. Efter det kom de här herrarna från kommunen dit och jag blev tillsagd att gå ut på gården. Först in och sen ut på gården och de frågade, vill du flytta bort härifrån. Nå, jag sa att jag inte vill flytta någonstans. Jag hade redan fäst mig vid den platsen då. Nå, då de sa åt mig att gå ut på gården, så lyssnade jag på vad de talade om där. Och jag hörde, sägas, att om de en enda gång till hör, nånting, att han risas och blir slagen, så då. Jag minns inte om det var så att de skulle föra bort mig därifrån då.

(Man, född 1940–44)

I intervjuerna nämns ofta hur tiden på anstalt eller i familjevård lärde barnet att stjäla och ljuga: när barnet är hungrigt, försöker det skaffa mat på de sätt det går, eller lär sig att ljuga när det inte vet vad som förväntas av det. Exempelvis en kvinna född på 1950-talet berättar hur mamman i fosterfamiljen slog flickan med björkris som blötlades i hett vatten, eftersom husets kofot hade försvunnit. Barnet visste inte vart kofoten hade försvunnit, men fick ändå stryk. Enligt berättaren lärde hon sig att ljuga eller att vara tyst beroende på situationen, då hon försökte ta reda på vad hon skulle få stryk för och när. Ljugandet var ett sätt att klara sig.

Inte fanns den [försvunna kofoten] någonstans. Först långt senare sa min bror att den blev hittad någonstans, jag kommer inte längre ihåg var han sa att den blev hittad. Hon sa att du har lagt bort den, jag sa att jag aldrig har lagt den någonstans. Jag hade hämtat fram den snabbt, om det hade varit upp till mig. Hon tvingade mig liksom att ljuga. Och det var långvarigt på det sättet, att jag aldrig visste, ska jag nu ljuga om det här, ska jag tala sanning, och jag var länge i det stadiet. Till exempel då jag var på barnhem senare, så påverkade det här, nog visste jag mycket väl om alla saker, men jag vågade aldrig säga nåt åt nån, så att jag inte skulle få igen.

(Kvinna, född 1950–54)

Barnen lärde sig att undvika straff, hittade gömställen eller andra sätt att klara sig. Systrar som bodde på ett barnhem kommer ihåg ett annat barns kvicktänkthet och kan till och med skratta åt det nu. Det handlade om ett straff, där man satte nässlor i barnens byxor under måltiden.

Kvinna 2: Du fick inte göra nåt, eller om du gjorde si eller så, så blev det alltid fel.

Kvinna 1: Du fick alltid arrest, jo.

Kvinna 2: Alltid. Antingen gav de, vet du, vi har varit tvungna att ha nässlor i byxorna när vi satt vid matbordet, om nånting. Vi måste äta med nässlor i byxorna.

Kvinna 1: Jo, jag har förresten haft nässlor i byxorna nån gång med [flicka 1], men då jag åt också.

Kvinna 2: Jag minns en gång då [flicka 2] förstod att väta ner dom, en av våra vänner.

Kvinna 1: Jo, men hon fick ju på nytt.

Kvinna 2: De undrade varför hon log då de andra grinade. Hon hade förstått att väta ner nässlorna.

Kvinna 1: [skrattar]

(Kvinna 1, född 1955–59 & Kvinna 2, född 1955–59)

En del av dem som växte upp i familjevård gjorde motstånd och skaffade hjälp på grund av förvägrade utbildningsmöjligheter, liksom följande berättares bror, som inte hann koncentrera sig på läroverket på grund av arbetet han måste utföra i fosterfamiljen.

Nå avfärden, situationen förvärrades ju litet innan vi for bort därifrån. Inte jag själv, men min bror, han har, han hade en mycket stark karaktär, han är ett par år äldre. Jag var vek och för snäll. Men i det skedet så sökte sig min bror till socialsekreteraren i [orten] kommun, dunkade på dörren: "Vi åker fast till pojkhem därifrån." Min bror gick i läroverket då redan. [- -] Han är en målmedveten och hård typ.

(Man, född 1960–64)

Då jag slutade grundskolan hade jag velat börja på gymnasiet. Jag fick inte. Jag hade som alternativ att börja studera, fortsätta studierna i yrkesskolan [på ort B]. Där fanns två alternativ, antingen kökslinjen eller städlinjen. Välj av dem. Ja nå då valde jag den mindre onda, det vill säga kökslinjen. Jag hade alltså fått en tia i huslig ekonomi. Och jag for dit, grundnivån var samma för alla och sen började man specialisera sig. [På ort B] fanns det inga andra alternativ än att specialisera sig till köksbiträde. Jag var alltså minderårig då, jag var tvungen att göra det. Då var jag ju fortfarande minderårig. Jag hade velat åka till [ort C] och studera till servitör. Min fostermamma lät mig inte, eftersom jag var minderårig och då alla lär grabba tag i rumpan på servitörer. Alltså jag hade kört helt fast, jag slapp ingenstans. Jag hade ändå fått stipendier och lärarna rekommenderade att jag skulle fortsätta studera. Och sen då jag började fundera över alternativen så kom det här alternativet att åka och studera till hotell- och restaurangchef, vilket betyder fyra års studier till. Jag hade alltså redan studerat två år. Men inte heller det dög. Och i det skedet marscherade jag till socialbyrån [på ort A]. Eller först gick jag och pratade med skolkuratoren och sen marscherade jag dit till socialbyrån, att jag vill studera och jag får inte. Och i det skedet då så fick jag. [- -] Därifrån kom ett meddelande om att ifall inte fostermamman skriver namnet på pappret så skriver de på det där, så jag helst får söka. Jag hade inte fått söka utan föräldrarnas underskrift eller vårdnadshavarens underskrift.

(Kvinna, född 1970–74)

Offer för fysiskt och/eller sexuellt våld kan skuldbelägga sig själva så mycket, att de inte vågar söka hjälp. Den som vanvårdade kunde också skrämman med följderna av att berätta för utomstående. Ibland var nyckeln till utvägen ändå att barnet vågade berätta för någon vuxen, som trodde på barnet och reagerade på situationen.

Nå det började bli just så, just det här, det psykiska. Hon började anklaga. Sen talade jag med min gudmor och vi gick till socialbyrån och då fanns det en plats på ungdomshemmet. [- -] Det var helt... det var liksom, man skulle kunna säga, att det var räddningen då. [- -]

Ja, där bodde jag då cirka ett år och sen slapp jag från socialbyrån till ett sånt förstahem... första bostad och en egen bostad. Här är vi då. Där började mitt eget liv.

(Man, född 1970–74)

Man: Jag vet inte vad som hände där. Jag minns bara en sån diskussion, då de frågade mig, om jag vill åka och besöka mina syskon. Och jag svarade, att det vill jag. Sen åkte jag till Helsingfors och jag gick till min äldre syster och till henne sa jag, att jag inte kan åka tillbaka dit längre. [- -] Att jag blir slagen där. [- -] Och då behövde jag inte det längre. [- -]

I: Åkte du nånsin tillbaka eller blev du på den vägen?

Man: Nej. Jag blev på den vägen. Det slutade där. Så där konkret, fysiskt jo. [- -] [P]å sätt och vis har jag sagt åt folk, att egentligen började mitt liv först då [på barnhemmet]. Då jag var 12 år. Då träffade jag i själva verket friska och normala människor. Men okej, de gick inte genom nåt där heller, jag pratade inte med nån om den här familjen, men det där... på sätt och vis blev de yttre ramarna lugnare då och man brydde sig verkligen om mig och kämpade. Jag fick på riktigt, nu var jag liksom den, jag fick vara den, att ingen ville ha nåt av mig eller slog mig, eller klädde mig eller krävde, utan jag fick vara.

(Man, född 1960–64)

6.3 SAMMANFATTNING

De intervjuade anmälde sig till utredningen frivilligt: de var villiga att berätta om sina mycket traumatiska, känsliga och personliga upplevelser. Gemensamt för alla de intervjuade var beredskapen att prata, beredskapen att berätta. Redan det att dessa personer deltog i intervjuerna, berättar om att de är överlevare. De personer som intervjuades för denna utredning har klarat sig bättre i livet än många andra som har upplevt samma saker.

Överlevnaden handlar ofta om möten. En enda bra vuxen eller en god människorelation kunde bära barnet genom de svåra upplevelsorna. Stöttepelaren kunde exempelvis vara en vän, en medlem av den biologiska familjen eller en lärare. Tämligen ofta nämns också djurens roll som tröstare: en hund, en häst eller ett annat husdjur hjälpte barnet i dess känsloliv, var en villig lyssnare och en rättvis vän.

I intervjuerna framkommer också barnens aktivitet. De var inte alltid förstelnade eller antog offerrollen utan försökte trots vanvården förbättra sin tillvaro på olika sätt. Rymningar från placeringsplatsen kan också ses ur denna synvinkel, men en del av barnen förmådde kontakta socialmyndigheterna och berätta om sina svårigheter för utomstående.

Vardagslivet krävde att barnen aktivt hittade sätt att överleva. Att ljuga, stjäla och gömma sig var barnets sätt att med alla medel försöka undvika det hotande våldet eller vanvården. Även tystnad var ett sätt att överleva: barnet hotades ofta med våld ifall det skulle ha berättat om vanvården för utomstående.

7 LÅNGVARIGA KONSEKVENSER AV VANVÅRD OCH VÅLD

7.1 PROBLEM MED MÄNNISKORELATIONER, SJÄLVFÖRTROENDE OCH FÖRÄLDRASKAP

En fråga i utredningen var hur upplevelserna i barndomen har påverkat de intervjuades liv i ett senare skede. En del av de intervjuade berättade spontant om de långvariga konsekvenserna av barndomsupplevelserna. Av en del frågade vi särskilt om detta.

När barnet är placerat i vård utom hemmet, bryts relationerna till den biologiska familjen och andra närstående nästan helt, vilket redan i sig är en svår separation för barnet. De vuxnas uppgift i fosterfamiljerna, på barnhemmen och på skolhemmen har varit att erbjuda trygghet och omsorg till de barn vars biologiska föräldrar inte har kunnat göra detta av en eller annan orsak. I stället för trygghet och omsorg råkade de ut för motsägelsefulla, oberäkneliga vuxna och upplevde fysiskt, psykiskt och sexuellt våld och många olika slags försummelser av vården. För en del av de intervjuade byttes vuxenrelationerna dessutom ut flera gånger och tillgivenheten och förväntningarna på tillgivenhet ledde upprepade gånger till besvikelser för barnet. Barnen åkte runt mellan flera familjer och anstalter, en strängare än den andra. Dessa barndomsupplevelser har haft betydelse för de intervjuades senare människorelationer, relationernas varaktighet samt de intervjuades förhållande till sig själva.

7.1.1 Problem med människorelationer

De intervjuade beskriver allmän osäkerhet i skapandet av människorelationer som vuxna. Efter att de lämnade placeringsplatsen hade de ofta ingenting, det fanns ingen eftervård och de måste lära sig även de enklaste saker i vardagen utan stöd av en vuxen. Många av de intervjuade beskriver hur de saknade en modell att agera konstruktivt i relationer med andra människor eller saknade förmågan att prata om känslor.

Tveksamheten i människorelationer kan te sig som ett överdrivet behov av att tillfredsställa, ett sökande efter godkännande eller på motsvarande sätt som ett för påträngande, aggressivt beteende. För många har det varit svårt att sätta de egna gränserna, de har låtit andra människor köra över dem och detta har märkts av i alla senare människorelationer, i studierna och i arbetslivet. De berättar också om svårigheter att binda sig eller hänge sig till människorelationer i vuxen ålder.

I: Vad skulle du säga om det, hur har de här upplevelserna påverkat hur du blev som vuxen?

Man: Det har nog förändrat mig. Vissa saker, nog känner jag igen dem i mig själv, men jag kan inte göra nåt åt dem. Jag har fortfarande en kraftig rädsla för fysiskt våld och sen har jag helsikes svårt att reda ut svåra saker genom att prata. Så jag undviker i princip såna situationer.

Man är tvungen att behaga i varje situation, så att man klarar sig.

(Man, född 1955–59)

I: Att man kommer över barndomens... ?

Man: Och sen det att man var så känslig, att man inte ville bli konfunderad, att den egna kontrollen försvinner ens för en stund, det var liksom en sån hållhake, att den egna cirkeln hela tiden måste vara under kontroll, det var liksom så att man inte litade på nån. Nej, liksom förtroendet för frun, egentligen växte det under 10 år, kanske 15 år, innan det var ungefärligen som det kanske är på normal nivå, förtroendet. Det har egentligen hjälpt ganska mycket, förtroendet för att människor agerar konsekvent har återvänt.

(Man, född 1950–54)

Jag har nog ett rysligt bra nätverk och en vänkrets och goda förtroenderelationer också. Men till exempel är det på nåt sätt svårt att bygga upp ett parförhållande. Inte i det avseendet, att jag inte skulle klara av att ta emot kärlek eller på nåt sätt ge den. Utan snarare, på nåt sätt att låta mig lita på nån i en parrelation. Att man ständigt är osäker på vad hon planerar, vad hon gör eller talar hon sanning eller nåt. Det är svårt. Men jag har haft riktigt bra perioder vad gäller det också och så... Nog har jag tro och hopp om att få ordning på såna saker också. Och särskilt nu då jag börjar gå in i en jämnare fas, men nog är det ju grymt att en mänska måste bli närmare 50 innan hon börjar få en sån känsla av att wow, livet är härligt. Och däremellan har det varit många såna perioder, då livet har varit helt bra och roligt tidvis. Men nog har jag fortfarande såna små perioder på några dagar, då jag liksom. Då jag på sätt och vis alltid har ett tomrum efter pappa och mamma här, trots att jag har lärt känna dem i senare ålder och framför allt fått reda ut saker med dem och jag är inte bitter på dem, jag har på nåt vis själv också förstått, att det var för mitt eget bästa att jag inte växte upp i det som de hade att erbjuda.

(Man, född 1965–69)

Nå nog stör det mycket, eftersom det ledde till att... på sätt och vis bröts alla kontakter med hela släkten på grund av det. Då de flyttade bort mig därifrån, så åsidosattes jag slutgiltigt. Jag vet att relationen mellan oss syskon aldrig kan läka. Det har hållit på så länge, att det är målmedvetet från deras sida. Om de liksom nu skulle komma och säga, att okej, låt oss börja va tillsammans igen och allt är okej och så vidare. Nog skulle jag vara tvungen att säga, att det är det inte... låt oss fortsätta så här bara, att vi inte längre känner varann. De är på sätt och vis döda för mig, eftersom... då det gick årtal utan att vi sågs och sen var det just såna saker, med storasystemen var det så att vi sågs och sen det där... det kändes som om allt kommer att läkas. Och sen gick det igen många år, då det inte dög. Nej. Det upphörde på nytt då. Sen sågs vi än en gång och sen förra gången är det redan tio år.

(Man, född 1955–59)

7.1.2 Självförtroende

Många av de intervjuade beskriver hur våld och vanvård i barndomen har påverkat självkänslan och självförtroendet negativt. Den intervjuade i följande citat beskriver hur ungdomen är en tid då jaget växer, alltså då den egna identiteten formas. En likgiltig och våldsamt uppväxtmiljö är ett hot för utvecklingen av jaget.

I: Men det är en betydande del av din livshistoria, så man kan inte lämna det...

Man: Jo. Och speciellt just ungdomen då jaget växer. Nog har jag alltid tyckt, att jag pladdrar mycket, andra säger också ibland, att kan du hålla en liten paus, så pratar vi sen. Jag analyserar mycket.

(Man, född 1945–49)

En placering utanför hemmet som barn kunde redan i sig upplevas som stämplande och denna inställning har stannat kvar hos de placerade barnen till vuxen ålder. De placerade barnen hade en föraktad ställning och de behandlades nedsättande både inom familjevården och på barnhemmen och skolhemmen. Barnen var till största delen beroende av fostrarna och sällan frågade någon efter barnets egen vilja. Många beskriver hur oberäkneligt och hotfullt de vuxna betedde sig. Uppfostringsmetoderna var de mest varierande metoder för att förödmjuka, tillintetgöra och kränka, vilket ledde till att barnets självkänsla knäcktes. Få av de intervjuade beskriver att de har mött vuxna som skulle ha stärkt deras självkänsla och ännu mindre visat dem kärlek. Oberoende av placeringsform var barnen tvungna att utföra alltför tunga arbeten med tanke på deras ålder, för att ens få någon sorts godkännande eller för att undvika straff.

Så. Och sen är det så, att jag också är rädd för att bli övergiven. Det är hemskt, vet du. Det har stannat kvar, då det har hänt så många gånger. Det har traumatiserat mig, det finns bara där inne på nåt sätt. Så det är liksom så.

(Man, född 1955–59)

Ja. Sen började just det här hända, att... [paus] Jag började minnas alla den kvinnans lukter och allt, då jag började tänka på det, läsa om det. Jag har inte läst lapparna, pappren efter den första gången. Nu då jag läste mera i dem, så nog började jag minnas. Men inte har det nu stört mig desto mera. Då barnen var små, då var det en svår tid. [- -]

Jag vågade inte säga nåt åt nån. Då jag visste att inget gott följer av det. Jag mådde nog så dåligt, karaktären slogs bort, att inte. Att det inte... [- -] Just bland annat när vi är med främmande människor i en större grupp till exempel. Då är jag alltid grymt besvärad. Att... öppna sig där och ... vara självsäker och så, det är sånt. Det beror just på att alltid när det hände nåt eller det kom gäster så måste man sitta som i kyrkan och vara tyst. Andra höll på och själv satt du där med händerna knäppta bredvid.

(Man, född 1970–74)

I: Om du nu tänker på ditt senare liv, har du nånsin sökt samtalshjälp?

Kvinna: Nej, eftersom jag inte tror på sånt. Tid, tiden läker alla sår.

I: Har du pratat med nån vän om detta?

Kvinna: Nog har jag liksom pratat om det med nån såhär som vuxen. Och vi gjorde en brottsanmälan, men det var redan preskriberat.

I: Nå, hur har du då anpassat dig till ett eget liv?

Kvinna: På det sättet då, det tar nog bara sin egen tid, det kräver en egen sån här, inte gick det så snabbt. Det kräver sin egen tid. Först och främst det, att självkänslan, den fanns inte alls. Då jag fick den tillbaka, då har jag liksom kunnat leva. Ännu idag är du sån, att du inte är lika mycket värd som andra. Men det där, jag vet inte. Jag har klarat mig bra.

I: Nå ändå hanteringen av det traumatiska, de traumatiska minnena, du pratade redan litet om det, att du inte har samtalat med nån. Men upplever du, att du skulle behöva hjälp med det här, att samtala med nån?

Kvinna: Jag vet inte, det som har hänt har hänt. Jag tror inte själv, att man kan, det har hänt och så är det med det. Inte blir det längre bättre eller sämre om du pratar om det eller inte.

I: Men stör det dig annars, då den här..?

Kvinna: Så klart, då hatet är vad det är. Och då jag inte är sån, att jag skulle gå och slicka, nu är de så och så gamla, att jag tydligen borde förlåta. Då det är just så, att ju falskare du är, ju avskyvärdare, ju grymmare, desto längre lever du. De lever säkert tills de är 200 år föreståndarna, helt säkert.

(Kvinna, född 1960–64)

Många av de saker som dyker upp ur det egna förflutna upplevs som skamliga och stämplande. Inte heller lärarna kunde alltid uppmuntra placerade barn att fortsätta skolgången eller stödja dem på övriga sätt med tanke på framtiden. Många barns skolgång slutade med folkskolan och de kunde bara drömma om att få gå i läroverket. Flera av de intervjuade gick på gymnasiet först efter att placeringen upphörde och fortsatte att studera senare som vuxna.

Att vara överväldigad av skam hotar människans uppfattning om sig själv, och det egna jaget kan hamna i vågskålen rent konkret. De intervjuade berättar om skammen i förhållande till andra människor och sig själva. (Jfr Eronen 2004.) En del av de intervjuade berättade grymma berättelser om barnets lidande och om tillintetgörande och hånande av barnet. De intervjuade beskriver enskilda upplevelser av att ha blivit stämplade som vuxna, då andra människor liksom ser utanpå att den intervjuade har varit placerad på en anstalt.

Nog händer det mig ibland, vet du, att jag inte går ut någonstans på tre, fyra dar. Och så i allmänhet, när jag ska gå, så lyssnar jag, så att det inte finns nån annan där i trappan. Och sen om nån kommer samtidigt till hissen eller nåt... Jag vet, det kommer, liksom en sån känsla, lite som, helt som de skulle se det på mig. Jo. Men [rösten blir klarare] sen, om jag måste [vara i olika situationer e.dyl.], så går allt helt bra, då går det ingen nöd på mig.

(Man, född 1955–59)

Barn placerades på små lantgårdar, där de var produktiv, gratis arbetskraft. Likadant var det på de flesta barnhem. Skolhemmen var redan i sig stora lantgårdar, där skolgången inte hade lika stor betydelse som det stränga arbetet och att lära sig lantbruksarbetet. Barnens skolgång ansågs inte viktig och de fick ingen handledning med skol- eller hemuppgifterna, utan om de gjorde fel följde oftast ett straff. Detta har också påverkat självkänslan, så att den drabbade

inte vågar anta nya utmaningar exempelvis i karriären eller börja studera ett yrke som personen själv är intresserad av.

De lyssnade inte på mig, de älskade mig inte. I mitt fall älskade de bara pengar.

(Man, född 1965–69)

Jo, det var inte förbjudet, eller jag vet inte om det var förbjudet, men nog höll de oss i arresten där. Och där hände alltid sånt, som påverkade självkänslan väldigt mycket, när man gick dit så kommer jag ännu ihåg, att man alltid måste kasta bort alla egna kläder, som luktade av en själv och som man hade på sig och sen ta på vadmalspaltorna. Där klädde de av resten också, vet du...

(Man, född 1945–49)

Nå sen just det här, som jag berättade om, den här konstiga olik... olikheten, du är annorlunda, du är inte en av oss, du är sämre. Just sånt som hände i fosterfamiljen, det var sånt pikande och hån.

Nej, när jag tänker på vad som upprepas, vilka saker i livet som upprepas i det egna beteendet. Det är konstigt att märka till exempel i vilka situationer jag känner trygghet. Att jag är trygg, helt trygg. De är såna stunder, då jag är helt ensam, då det inte finns några andra människor där. Att.. att. Eller varför jag trivs så bra med mig själv.

(Man, född 1965–69)

Socialarbetet var verkligen inte på nån särskilt hög nivå, då det inte är det ens idag. Och det som jag är allra mest förbannad över, är det, att möjligheterna kullkastades. Förvisso fick jag nåt senare, som jag förlorade igen. Men jag har själv forskat i det och funderat, att det finns att göra, att mitt självförtroende förstördes på den tiden. Förstörd självkänsla som barn, det håller fan i sig hela livet.

(Man, född 1955–59)

Intervjuade som blev sexuellt utnyttjade på placeringsplatsen beskriver att det är mycket svårt och utmanande att känna förtroende för andra människor. Sexuellt våld i barndomen är förknippat med så mycket skuld och skam, att offren sällan har kunnat prata om det med utomstående personer och ännu mindre med myndigheter så snabbt efter händelsen så att barnet skulle ha fått hjälp. De intervjuade berättar om hur händelserna var straffrättsligt preskriberade när de försökte skippa rättvisa för sig själva. Detta har försämrat offrets ställning ytterligare. Barn längtar efter uppmärksamhet av en vuxen, men ett barn som blir sexuellt utnyttjat får tillfredsställa en vuxens behov på ett mycket grymt sätt. Sexuellt våld har också alltid varit förknippat med olika former av psykiskt och fysiskt våld. Intervjuade, både kvinnor och män, som har blivit sexuellt utnyttjade som barn, beskriver att de har haft svårt att lita på andra människor och att bygga upp ärliga människorelationer som vuxna. De sexuella övergreppen har haft en obestridlig effekt på de intervjuades sexualitet i vuxen ålder. Problem i anslutning till sexualiteten gör det svårare både att bilda och att leva i ett parförhållande. (Jfr Laitinen

2004, 249.) De intervjuade berättade att de länge hade försökt glömma det sexuella utnyttjandet och hantera sina negativa känslor, innan de förstod vad deras problem och illamående berodde på.

Jag var så skakad, bedrövad och deprimerad. Allt kändes helt meningslöst. Inget hade någon betydelse längre. [- -] Jag funderade många gånger, hur jag skulle kunna slippa det ständiga illamåendet.

(Kvinna, född 1960–64)

En dålig period hade jag då den mannen flyttade hit [till staden]. Då tappade jag greppet helt, då använde jag lugnande. Och det gick så långt att jag skulle bli inlagd på slutna [sjukhuset]. Eller de frågade om jag vill och jag sa ja. Men sen kom mina vänner och hämtade mig, då det bara handlade om att stoppa piller i munnen. Sen dess har jag inte tagit några piller. Då vågade jag inte, då var min dörr hela tiden i baklås och jag vågade inte gå nånstans. Det var liksom det enda dåliga, egentligen har jag inte haft nåt annat. Men nog tror jag, att allt sånt [påverkar den fysiska hälsan]. [paus] Ibland har jag undrat över hur jag lyckades uppföstra barnen så att de blev normala, båda är i arbetslivet. [skrattar till] Det är inte helt lätt, då man själv har så dåliga erfarenheter. Sen låt oss säga om män, trots att jag bara har en dålig erfarenhet av en man, så som tur är lyckades jag hålla mig från att påverka de egna barnen, så att de inte skulle tycka att alla män är onda. Det har varit en egen utmaning det med.

(Kvinna, född 1965–69)

Nog har jag tänkt på det ibland, ja. Att det där, nog har det ju påverkat i mitt liv. Eller allt det här har egentligen, att det har varit svårt i människorelationer, svårt att bilda en parrelation. Men om jag nu tänker på att jag ändå har varit gift i nästan 18 år, tre barn, och jag tycker att jag har varit en mycket kärleksfull mamma, så nog har jag lyckats också.

(Kvinna, född 1955–59)

Men de där faktiskt, de där flickorna, en ganska stor del av dem blev psykiskt sjuka och dog som min syster, dog i alkoholism. Ja och de har förstås, de här barnhemsflickorna och just de här samma flickorna, de har förstås varit prostituerade och betalat droger på så vis och fixat pengar. Såna finns ju.

(Man, född 1945–49)

De intervjuade beskriver hur de förträngda känslorna av rädsla och skam som är förknippade med människorelationer i barndomen kan aktiveras igen i nära människorelationer i vuxen ålder.

Men sen hände det ju, det var så här, att jag hade glömt den egna barndomen helt och hållet. Alltså uttryckligen incesten och pedofilin. De var helt borta och jag förträngde ju allt annat då också. Men så hände det, som jag inte då ännu, var det följande sommar, nej. Jag och mamman till mina söner flyttade. Vi flyttade till huset intill det hus där fast vilka

hemskheter hände mig och mina syskon. Jag hade förträngt, inte förstått alls, vad det berodde på. Då vi flyttade dit, alltså var det redan följande sommar, inte helt väl. [- -] Det har påverkat mig, det har verkligen påverkat mig. Och det har påverkat på så många sätt, då det var. Alltså det var... jag slutade använda alkohol, alltså det var ju ett typiskt... ett sätt för såna människor som oss, alkoholister, narkomaner och fast vad alltså, att slippa tänka på det.

(Man, född 1945–49)

Och så var jag givetvis också rädd för vad som skulle hända med mig, om jag berättade om det för nån annan mänska, och jag visste inte ens för vilken mänska, för vem jag hade kunnat berätta om det. Jag hade inga andra alternativ än att glömma alltihop. Ibland har jag också kunnat glömma, men jag har inte glömt det helt, eftersom det alltid har en benägenhet att spöka mellan mig och min man. I vårt gemensamma sexliv, oj om jag kunde förlåta dig för vad du gjorde min bror [namnet].. Vilket jag, åtminstone kan jag inte det just nu. På grund av vad som hände, bjöd jag dig inte ens till vårt bröllop.

(Kvinna, född 1960–64)

De intervjuade beskriver ofta också att fysisk närhet med andra människor är påträngande och hotfull. (Sanderson 2002, 222–227.)

Och sen fick man röra sig fritt där och de kramade varann och allt möjligt. Och då kom en person som jag känner, jag känner henne väl, inget mer med det. Men hon vet inte om min bakgrund. Å hon kom och kramade mig då. Å jag satt ju där som en sten. Inte gjorde det nåt, det gick över, men hon sa att hon genast fattade att hon gjorde fel. Hon ringde mig genast följande morgon och sa, att... Och det här hände mig en gång på en föreläsning. Det var dessutom en sexualterapeut som gjorde ett sånt fel. Jag ringde henne då följande dag. Jag minns inte vad det handlade om. Hon sa då, att jo, nu kramar vi tre som står nära. Jag satt kvar som förstenad. Alla andra steg upp, men jag satt kvar. Å jag sa att ingen får röra mig. Å det där, så klart de andra tyckte det var konstigt, men jag lät det bero. Jag ringde sen följande dag till henne och sa om det, och jo, hon hade märkt det. Då jag sa, att jag var där och på den platsen där satt jag. Hon sa, att jo, hon hade märkt det. Å sa, att det var bra att jag ringde henne, att hon aldrig kommer att göra så igen. Å så erbjöd hon mig att gå i terapi några gånger.

(Kvinna, född 1955–59)

7.1.3 Det egna föräldraskapet

Många av de intervjuade berättar att de inte hade någon relation till sin mamma och pappa eller någon modell på hur ett hem ska se ut eller någon förebild för hur man ska vara med barn och att de därför har tvivlat sin egen förmåga som föräldrar. De flesta av de intervjuade har dock varit goda och kärleksfulla föräldrar till sina egna barn. Särskilt för de intervjuade kvinnorna var den första graviditeten och att bli mamma en betydande vändpunkt i livet och minnena av vanvården i barndomen kom upp till ytan.

I: Hur tror du att barnhemsupplevelsen och barndomen där har påverkat ditt vuxenliv nu, då du tänker tillbaka?

Kvinna: Nu ska vi åka idag igen, vår [sonens namn] bor med sina två döttrar och sin fru i [ortens namn] och vi ska på konsert i musiksalen, så.. men ibland får jag riktigt en sån känsla av att vara ensam och sen en sån känsla av det är så otroligt att mina barnbarn också säger att de älskar, ja och det här är förstås så, ibland kan jag tycka, att jag är helt fasligt, helt gränslöst ensam, men då tänker jag, att hur hemskt det än känns, så är jag so happy, att jag inte har föräldrar, eftersom de var så förvirrade, att sköta om dem också, utan jag kan rikta min koncentration ditåt.

I: På de egna barnen och barnbarnen.

Kvinna: Men, det är inte liksom så, nog är det en fasansfull förlust, att jag inte har haft nån, att jag inte har haft nån relation till min mamma exempelvis. Och ingen pappa, inte var han heller stabil och tillförlitlig eller närvarande eller..

I: Hur gammal var din mamma, när hon dog?

Kvinna: Mamma dog först nu för cirka tjugo år sen, hon var femtio och också då var hon full och hon hade fallit och fått hjärnblödning, det vill säga båda fick en våldsam död, men jag kan föreställa mig, att det är ganska många barn i världen som har varit utan den tryggheten och särskilt då det kommer så allvarliga saker, ett sånt hot om att de dödar alla barnen, så då kom chocken, att inte småsysterna då heller. Men å andra sidan som vuxen upplever jag, att det är på ett annat sätt, det har varit en väldig rikedom, trots att det ibland har varit tufft, att man har varit tvungen att lösa allt själv och förundra sig över vad som ska hända härnäst och annat, men sen när jag träffade, mitt första äktenskap varade i två år och jag anser att jag inte visste hur ett hem ska se ut, det föll säkert på det. Men sen ganska snart efteråt så träffade jag min nuvarande man och det var redan annorlunda. Jag hade redan blivit lite mera vuxen, jag var 25 eller 26 nånting, så sen började det bara gå.

(Kvinna, född 1955–59)

I: Vad ansåg du om människorelationer?

Kvinna: Det har påverkat mig på det sättet, att jag till exempel inte ville, [suckar] nå det beror också på mycket annat, att jag liksom inte ville ha barn. Då jag var nitton fick jag diabetes, men jag har haft tur, det påverkade inte annars mina inre organ, så jag är helt okej på det sättet. Sen tänkte jag på det sättet om det här med barn, att jag inte ville ha barn på grund av att jag tänkte att ifall jag skulle bli allvarligare sjuk, så händer samma sak med barnet som hände med mig.

I: Att det blir omhändertaget?

Ja. Det var orsaken.

(Kvinna, född 1945–49)

Många av de intervjuade upplevde att det egna föräldraskapet var en så betydelsefull sak, att de har varit beredda att göra allt för att barnen ska få en trygg barndom.

Men nog märker jag det på egna barn, nog gör man ju själv allt, för att det ska gå bra. Jag har haft fyra barn, så nog är de ju på första plats, om man var tvungen. Om jag skulle säga tanken högt, att barnet ska till en anstalt, så nog skulle det vara, [skrattar] man skulle nog vara ganska tokig i huvet. Egentligen bara över min döda kropp. Jag har bytt, jag gör avsiktligt deltidarbete, jag är med barnen under all fritid som det är möjligt. Jag har en flicka med Downs och kanske har det fört nåt gott med sig, om man svänger om det på det sättet.

(Man, född 1960–64)

I: Ja. Nå vad anser du om det, hur allt det här som hände där, placeringstiden har påverkat ditt eget vuxna liv?

Kvinna: Jag överbeskyddar mina egna för mycket, även barnens familjer. På det viset har det påverkat, eftersom barndomen fanns där i bakgrunden ännu. Jag är fortfarande för överbeskyddande. [paus] Det ledde det till.

(Kvinna, född 1931–34)

Den här min ä.. eh, yngsta dotter. Enligt mig har hon varit den allra största orsaken till att jag så att säga har vuxit upp. Hon har fått mig att skärpa mig.

(Man, född 1955–59)

I intervjuerna framkommer det att barnen och barnbarnen är viktiga för föräldrarna och att föräldrarna är genuint stolta över deras framgångar inom studier och arbete. Föräldrarna har inte själva fått studera, och därför upplever de barnens framgångar som desto större.

Jag är en överlevartyp. Det är en sorg att ingen vuxen rådde mig att börja studera. Det var en sån sak för mig, att jag fortfarande då de egna barnen gick på gymnasiet, så då skulle jag fortfarande ha velat gå på gymnasiet, om det hade funnits [på orten], men det fanns det inte, vi bodde där då och just när vi hade köpt huset, det är 18 år sen nu, då öppnade de ett vuxengymnasium [på orten], ett kvällsgymnasium, men inte kunde jag ju stanna kvar där då, så jag lät det vara. Jag var redan 70 när vi kom hit. Men det var hela tiden en sån sak som störde mig. Men sen har det varit roligt att följa med att barnen har klarat sig väldigt bra. Nu har jag också i [stadens namn] ett barnbarn som har fullt av tiotus på betyget.

(Kvinna, född 1925–29)

Jag har det bra, imorgon är det farsdag och nåt på gång, trots att jag inte var världens bästa pappa. Men de har alltid kommit ihåg mig. Jag har klarat mig bra här. Men det går inte alltid bra för alla. En del är karaktärssvaga och alla har inte lust att kämpa mot samhället. Det här samhället är ganska byråkratiskt.

(Man, född 1945–49)

Nå traumat går liksom i arv. Jag hoppas att mina barn inte råkar ut för nånting, nånting i samma stil ens. Tror du inte att det blev så, att jag fick en graviditetsdepression och blev lämnad... Jag tänkte, att här är samma mönster, det upprepas. Jag var inget värt som barn och jag var inget värt som mamma, då skilsmässan kom.

(Kvinna, född 1950–54)

Många av de intervjuade visar också delvis förståelse för de vuxna som behandlade dem dåligt, eftersom dessa kanske själva som barn hade levt i en våldsam familj. I bakgrunden ser de ett hot om att både fattigdom, våld och vanvård överförs från generation till generation och de vill inte föra vidare sina egna upplevelser okontrollerat till de egna barnen.

En katt, ett ludet barn och det förblir säkert så. Inte min syster heller och inte heller hon vill. Jag hade kanske själv velat, men eftersom det inte finns pengar, inget arbete, och jag inte, det var klart tidigt, att jag under inga omständigheter vill ha ett barn, som skulle vara lika fattigt och leva under samma förhållanden som jag. Jag vill inte vara en mamma som står i soppkön, alltså då man vet att man inte kan leva ett normalt liv på det sättet, man kan inte leva så.

(Kvinna, född 1980–84)

7.2 DE INTERVJUADES SENARE LIVSSKEDEN

7.2.1 En del av samhället

Man: Waste life, waste life. Jag är som en hund, jag lever i nuet och så. Jag försöker maximera stundens känsla så bra jag kan.

I: Hur har du nu i vuxen ålder klarat dig, tänker du liksom på det, så att det hindrar dig från att leva?

Man: Jo. Det hindrar mig mycket i livet, eftersom all den framtid som jag kunde ha haft, det som jag kunde ha blivit egentligen, det blev jag inte. Alla de faktiska egenskaperna, begåvningarna och alla nyanser i personligheten som personen kunnat ha och få med rätt uppmuntran och uppfostran och annat, eftersom det finns allt möjligt i släkten, i släkten finns det en konstnär, en tonsättare och vad som helst...

(Man, född 1950–54)

Gemensamt för de intervjuade var den starka viljan att som ung på tröskeln till att bli vuxen komma bort från placeringsplatsen så snabbt som möjligt. Visserligen hade många önskat sig eftervård inom barnskyddet och en mentor som hade guidat dem i livet. De stod ofta med tomma händer då de var unga och oerfarna och placeringen upphörde och de var tvugna att inleda det egna livet utanför de invanda, reglerade gränserna.

Om man har levt så internt på en anstalt, så inte fattar man längre nånting om det som händer utanför. Det är som om man vuxit upp i en tunna.

(Kvinna, född 1965–69)

För dem som föddes före kriget och de stora åldersgrupperna erbjöds så kallade pigplatser som barnsköterska och hembiträde för flickor och olika arbeten som hjälpkarl för pojkar. En väsentlig del av de intervjuade männen i alla åldersklasser har varit i armén. De yngre intervjuade, både kvinnor och män, har jobbat i olika lågavlönade branscher och klättrat i karriären med hjälp av arbete, medan en del har skaffat sig ett yrke genom utbildning. Bland de intervjuade finns både personer som har skaffat en akademisk utbildning och personer som har gått på mellanstadiet, i yrkesskola eller lärt sig ett yrke genom arbete.

Placeringsberättelserna innehåller tunga minnen och mardrömmar, men ändå har de intervjuade gått framåt i livet. Någonstans har de hittat kraften att gå vidare, många beskriver det också som att upplevelserna under placeringen har gett dem kampvilja. Många har för närvarande ett arbete som de tycker om eller också har de uppnått pensionsåldern och kommer ihåg sina arbetsår, grundandet av familjen och den brådaste tiden i livet som en bra tid. De kan konstatera att de har lyckats i livet, trots att utgångspunkterna inte var de bästa möjliga.

Intervjuerna innehåller många berättelser om ett vuxenliv som har gått bra, till och med stolthet över hur de har klarat sig.

Kvinna: Jag har arbetat på en bank. [- -] Men banken var inte min första arbetsplats, utan jag hann börja, jag har en lång lista på affärsnamn. Det var en köttaffär, diverseaffär och mjölkaffär och järnaffär och sen banken. [skrattar] Men de var såna kortare perioder och den första affären var för att jag måste få ett jobb nåstans. Och så. Jo-o.

(Kvinna, född 1930–34)

Jo. Alltså man river hindren. Och sen då jag litade på mig själv ända sen jag var liten, hade alltid så mycket pengar i fickan då jag kom så långt att jag ansvarade för mig själv. Och jag rycker inte i dörren på Arbetskraftsbyrå. Jag har alltid haft arbete. Det har jag beräknat, att jag säkert har arbetat i 50 år och hårt arbete ibland också. Det var det tuffaste, då jag före armén stuvade ett polskt fartyg i två veckor.

(Man, född 1940–44)

Då jag var 19 år kom jag till Helsingfors, jag kom på en onsdag, och jag gick genast och dansade på lördan, trots att jag hade blivit opererad för blindtarmen. Jag kom hem från blindtarmsoperationen i Joensuu på måndag. På onsdan kom jag till Helsingfors och på lördan gick jag ut och dansade. [skrattar] Och på Fredriksgatan sa min syster, att kom ihåg att komma hem därifrån och du tar inte med nån. Och det gjorde jag inte heller. Men ja, det var säkert så intressant då jag talade dialekt, så det fanns nog de som ville dansa. Jag kan inte låta bli att skratta så här i efterhand. Jag sa mie och sie [på min finska dialekt] och. Familjen var riktigt bra där jag var. De behandlade mig nästan som sin egen dotter. Då de visste att jag just hade genomgått en blindtarmsoperation, så förmanade de mig om allt. Jag har klarat mig bra på arbetsplatserna.

(Kvinna, född 1930–31)

De intervjuade berättar att det har funnits uppförsbackar i livet, som de har tagit sig över med hjälp av vård eller stöd av närstående, och att de har klarat av att fortsätta sin normala vardag

och fått tillbaka sin självkänsla tack vare framgångarna i livet. De svåra upplevelserna i barn-
domen har inte varit dominerande, utan de har levt ett balanserat liv.

Samhället som de intervjuade återvände till efter en lång tid på anstalt var helt annorlunda
än den barndomsvärld som de lämnade för anstalten. Det har varit svårt att ta de nödvändiga
stegen som myndig medborgare i samhället utan handledning, exempelvis då de har skött sin
ekonomi eller myndighetsärenden. Att hitta en maka eller make och inleda ett bra parförhål-
lande beskrevs i intervjuerna som en särskild bärkraft i livet. I livet finns vardagsglädje då
man kan uppskatta sig själv och andra människor.

*Nå hela tiden. Flera tiotals år, eller runt tjugo år. Ingen lärde mig hur det går till i sam-
hället. Jag visste ingenting om det. Jag förstod nog ingenting. [paus] Nå, inte gjorde det
nåt. [paus] Nog ordnade sig livet sen. Sen kom fängelseåren, så klart det hände nåt. Då
man inte kunde nånting eller nåt. Som jag alltid säger, att det var lätt för mig att gå i fäng-
else. Jag hade en sån utbildning, att jag liksom dök som fisken i vattnet dit som man säger.
Ingen kommenderade mig eller, och jag visste hur jag skulle vara där. Jo. Men sen efter
fängelseåren... -71 träffade jag min fru. [paus] Mycket har hon klarat av, mycket har hon
gett mig. Nu är det hela 43 år sen och vi är tillsammans, allt känns rätt för mig.*

(Man, född 1945–49)

De intervjuade beskriver också å ena sidan hur relationerna med de egna biologiska föräldrarn-
a och syskonen bröts på grund av placeringen, och å andra sidan att de sällan ville hålla kon-
takterna med fosterföräldrarna eller anstaltens personal. Det finns förvisso också undantag.
Bland anstaltspersonalen kunde det finnas en anställd som förstod barnet och som förblev
närstående till barnet och hjälpte det att börja ett självständigt liv som vuxen. Bland de inter-
vjuade finns det också de som flyttade till Sverige som vuxna och som byggde upp sitt liv där.

7.2.2 Psykiska problem och användning av rusmedel

Många av de intervjuade beskrev att de led av olika grader av psykiska problem i vuxen ålder;
depression, paniksyndrom, andra ångestsyndrom samt mentala störningar på psykosnivå. De
intervjuade berättade också att de visste att många av de placerade barnen hade begått självm-
ord som vuxna. De beskrev hur symptomen och sjukdomarna har haft ett direkt samband
med deras funktions- och arbetsförmåga. Många har varit tvungna att gå i förtidspension på
grund av arbetsoförmåga till följd av dessa orsaker. Det finns också intervjuade som nästan
inte har haft något arbete alls.

*Jo, i det avseendet var det till hjälp att jag fick gå i förtidspension plus, det var inte me-
ningen, men jag fick verkligen gå igenom hela livscykeln och från den stunden där jag be-
fann mig, bakåt från det. Då jag började få för många självmordstankar. Kombinationen av
drickandet och min frus död var för mycket för mig, huvudet började explodera. Så då åkte
jag dit och pratade och det tog ett par år och under ett år åt jag mediciner och sen slutade
jag och nu är jag relativt du med mig själv.*

(Man, född 1945–49)

*I: Har du i något skede av livet försökt söka eller sökt hjälp för att hantera minnena, vad
som hände i barndomen?*

Man: Nej.

I: Hade du behövt det?

Man: Troligen inte. Det finns många som hade behövt, men som inte fick vård. De finns på kyrkogården. Det finns många av dem där. De har inte klarat av det, låt oss säga, först blir de förda dit med våld, sen stämplas de som nåt helt annat, de bär det alltid inom sig. Låt oss säga, du söker jobb på kommunen, hos staten eller var som helst, du har varit där, du blir inte accepterad. Så är det.

(Man, född 1950–54)

Många trevade sig fram i livet och drevs till att använda exempelvis alkohol och andra rusmedel. Rusmedelsanvändningen var ett försök att glömma vanvården, men berodde också på att personen inte visste hur han eller hon skulle ta tag i vuxenlivet. Alkohol användes som lindring för livets smärta och ångest, men för en del var den också ett löfte om frihet och början på ett nytt liv. En del av de intervjuade berättade öppet om sitt rusmedelsberoende och om andra problem som det orsakade samt om hur de kom ur beroendet. Det finns också intervjuade som fortfarande har problem med rusmedel. Både kvinnor och män berättade om rusmedelsproblem, men största delen av de intervjuade som hade missbrukat alkohol var män. De intervjuade berättade också att de som barn kände andra placerade barn som senare begick självmord.

Alltid på nåt sätt, brännvinet var så enkelt, på nåt sätt så var det liksom... där fanns alla svar på en gång och sen nåt melankoliskt av Kari Tapio [skrattar till] och annat sånt. Det underlättar väldigt mycket under resans gång, men å andra sidan så... vet man vad som har hänt med andra. Så det visste man helt säkert, att om det fortsätter så här, så lever man inte länge till, att man hela tiden liksom måste tänka på det, om man vill leva länge, så måste man göra nåt. Och det... mot slutet började det vara så, att det var i sista minuten, men det där, så länge som det finns tid, så är det inte i sista minuten eller man har gjort det i tid då. Så faktiskt... Det, att jag aldrig godkände droger, ända sen jag var liten...

(Man, född 1950–54)

Många av de intervjuade kvinnorna berättade om förhållanden med en alkoholiserad och våldsam man, som de har gemensamma barn med. Ofta blev kvinnorna ensamstående försörjare till slut.

Nå säkert övervakning av det också, på det sättet. Och sen det, så det förstår jag inte, i skilsmässofamiljer när man vet, att den andra partnern, till exempel hos oss var det så att [namn]:s pappa var alkoholist och grymt våldsam.

(Kvinna, född 1965–69)

Särskilt intervjuade män som länge levde på skolhem i barndomen har berättat att den auktoritära, anstaltsmässiga uppfostran som grundade sig på disciplin och straff inte på något sätt förberedde dem inför det framtida livet som vuxna. När de fick lämna skolhemmet hade de ingenting, det fanns ingen eftervård eller någon som kunde handleda dem i livet och därför tog de sin tillflykt till negativa sätt att överleva, såsom rusmedel och likgiltighet inför sig själva och andra. När användningen av alkohol och andra rusmedel gled dem ur händerna började

också flera av berättarna att syssla med brott. En del av dem berättade att de till och med sökte sig till fängelset som unga för att komma bort från den våldsamma atmosfären på skolhemmet. De intervjuade berättar också om män i sin egen ålder som dömdes för dråp och mord. (Jfr Manninen et al. 2015.)

Jo, på olika sätt. Och sen då det här var så svårt och när attityderna dessutom gick isär på det viset, att man var en sån laglös där, som de får göra vad som helst med, precis vad som helst. Det vill säga... Nå mänskans historia visar vad de har gjort på andra ställen. Nog gjorde de allt det här också. Så, jag... [funderar] Då man visste, att det finns två möjligheter att slippa därifrån. Som 17-åring var det möjligt att gå med i armén som frivillig och som 15-åring i fängelset. Så vi liksom riktigt försökte... Man hamnade inte i fängelse, utan man fick komma dit. Det beskriver inställningen, att... Och då man dessutom fick göra nåt ont. Så kallat ont, som alla ogillade och moraliserade om, så barnet fick göra det och komma bort från det onda. Vilket sen visade sig vara bara rykten, inte var fängelset nån tilltalande plats heller. [skrattar till] Det var det verkligen inte. I början kändes det så, men sen började det bildas en sån, som det var för mig också, en sån så kallad fängelsespiral, att jag var i fängelset flera gånger... [- -]

Det vill säga, nå ja, först testar man att sniffa all världens bensin och att nå ett halvt medveten tillstånd, vilket betyder att man antingen själv eller att nå annan drar åt en snara runt halsen så hårt, att man förlorar medvetandet. Då är man en liten stund i ett sånt tillstånd. Och nog vet jag nu som 67-åring att största delen av min åldersklass har dött. Eller låt oss säga, av de bekanta, vi ska nu inte inkludera hela åldersklassen, men av de bekanta är största delen döda och de har dött långsamt. De har druckit sig själva till döds, inte hade de alkoholproblem utan livsproblem. Så det tog dem, brännvinet är ett kraftigt gift, det tar minnet och fötterna och huvudet.

(Man, född 1945–49)

Så faktiskt de kamrater som jag kände då, det är väldigt få kvar av dem, inte kunde de ju på nåt sätt försvinna i massan. Största delen av dem som jag känner till, cirka femtio kom jag ihåg namnet på ännu för 30 år sen, som har dött på ett eller annat sätt i förtid genom att helt avsiktligt ta risker eller sen genom att dricka sig själva till döds eller genom droger. Alltså de är i själva verket självmord, men de har gjorts på annat sätt. Då man visste om deras bakgrund, så visste man nog att de ville ta livet av sig själva. Nog vet man vad sånt brännvinsdrickande och att köra i fyllan med bil till exempel, vad det leder till. Tar man en så stor risk och klarar sig med livet i behåll, så gör man det igen nästa gång. Litet den inställningen har de. Och de var just där i 20–25-årsåldern, i den åldern gick de ungefär. En del blev knivskurna och en del körde fulla, en del blev överkörda av en bil då de cyklade fulla eller också var det drogrelaterade dödsfall, eller på grund av drogskulder, såna fall finns det väldigt många av. Och sen då man såg vad som hände runt en hela tiden, så tänkte man nog många gånger, att jag är tvungen att komma ur det här på nåt sätt. [liten paus] Nog känns det liksom på nåt sätt... trevligare nu.

(Man, född 1950–54)

Den fysiska hälsan hos många av de intervjuade har försämrats med åldern. De fysiska besvären påminner också om det tunga arbetet i för tidig ålder.

7.3 BEARBETNING AV DE TRAUMATISKA MINNENA OCH UPPLEVELSERNA UNDER PLACERINGEN

De personer som deltog i intervjuerna har i barndomen levt under sådana förhållanden där deras uppfattning om sig själva, om anknytningsrelationer och om en normal barndom har kunnat orsaka trauman, som det har varit möjligt att bearbeta först i vuxen ålder. En förvrängd bild av jaget och svårigheter att lita på andra människor orsakar många slags problem.

De traumatiska händelserna kan indelas i trauman av typ I och II. Trauma av typ I är en enskild traumatisk händelse, exempelvis en olycka eller ett dödsfall. Trauma av typ II inkluderar flera separata traumatiska händelser eller fortgående liknande traumatiska händelser, såsom upprepat våld och upprepad vanvård. (Terr 2003, 322–324.) Till följd av upprepad traumatisering kan personen utveckla ett komplext posttraumatiskt stressyndrom. Syndromet visar sig som en skadad förmåga att styra känslor och impulser, förändringar i observations- och koncentrationsförmågan, förändringar i uppfattningen om jaget, snedvriden perception av en illgärningsman, förändringar i attityden till andra och förändringar i föreställnings- och betydelsevärlden. (Poiijula 2004, 434.)

En komplex traumatisering i barndomen är ofta en följd av årtal av sexuellt utnyttjande, våld eller försummelser av de vuxna om sköter om barnet. Ett barn som har vanvårdats under lång tid kan inte längre skilja de traumatiska händelserna från varandra, utan lever på grund av det ständiga hotet i ett tillstånd av överspändhet eller apati, där det saknas en lugnande vuxen. Ett trauma i ett vårdförhållande är mycket menligt för barnet, eftersom de människor som borde skydda barnet är de mest skadliga och barnet inte har någon trygg vuxen som det kan bearbeta följderna av traumat med. (Suokas-Cunliffe 2006, 10.) Barn som har varit placerade har varit tvungna att ty sig till vuxna som har vårdat dem i en familj eller på en anstalt. Utan trygghet och kontinuitet i anknytningsrelationerna försvåras uppbyggnaden av barnets identitet och barnet har svårt att se sig självt som en värdefull och älskvärd individ. (Haapasalo 2007, 86.)

Att leva ensam med traumatiska minnen har för många av de intervjuade varit en ständig upplevelse av att vara övergiven och värdelös. Det har varit svårt att tala om upplevelserna i barndomen, många har inte talat om dem ens med sina egna familjemedlemmar.

Flera av de intervjuade är redan pensionerade och hör till den generation där det inte var vanligt att söka hjälp för sådant som tyngde eller var beklämmande i ungdomen eller medelåldern. Många insåg inte ens sambandet mellan en depression eller andra psykiska problem och de svåra barndomsupplevelserna. Först efter den brådaste tiden i livet har de haft tid att fundera över sådant som hände i barndomen och känslan av att de egna upplevelserna under placeringen inte hade något att göra med normala barndomsminnen. Ett trauma som avfärdades i ung ålder har med åldern kunnat återvända som kraftigare psykiska och fysiska symptom som är svåra att identifiera. Många av de intervjuade har dock fått vård eller terapi under en kortare period eller under flera år, vilket var fallet för över 20 procent av de intervjuade. Bland de intervjuade finns också personer som flera gånger har sökt sig till vård eller terapi som vuxna. En del hade gått i terapi under en kortare period eller under flera år och en del berättade att de har gått hos en psykiater eller en psykolog. Vanligen sökte de intervjuade vård först i medelåldern, när de var tvungna att börja bearbeta händelserna med en utomstående person. För en del har en motgång eller förlust i vuxen ålder lyft upp barndomshändelserna till ytan, försummelserna och avvisandena i det förflutna har aktiverats och personen har sökt vård.

Jo, det gick egentligen mot femtio, innan man liksom kom på fötter igen, att man på nåt sätt liksom kan leva ett helt normalt liv.

(Man, född 1950–54)

I det första citatet nedan diskuterar syskon om sina placeringar utanför hemmet och funderar över det senare behovet av samtalshjälp för att klara sig i vardagen som placeringarna gav upphov till. I deras fall kan man konstatera att vården och behovet av vård upplevs som något mycket individuellt.

I: Har någon av er nånsin bearbetat barndomen nånstans? Analyserat den i nån form av terapi eller?

Kvinna 1: Inte jag åtminstone.

Kvinna 2: Nej.

Man: Det har jag.

Kvinna 1: Var då?

Man: I [ortens namn].

Kvinna 1: Jaså, hur fick du komma dit?

Man: För två år sen, i två år var jag där och samtalade om allt möjligt.

Kvinna 2: Kom du dit via sorggruppen?

Man: Nej, nej.

Kvinna 1: Var har du varit? Berätta nu, har du hemlighållit nåt?

Man: Nej, utan där precis, då allt började trycka på för mycket och på huvudet och jag började planera alla galenskaper och annat, så jag var tvungen att gå dit eller också hade jag gått nån annanstans.

Kvinna 1: Mm.

Kvinna 2: Var du så länge?

Man: Jo, i två år gick jag där varje vecka.

I: Var det till hjälp?

Man: Jo, i det avseendet var det till hjälp att jag fick gå i förtidspension plus, det var inte meningen, men jag fick verkligen gå igenom hela livscykeln och från den stunden där jag befann mig, bakåt från det. Då jag började få för många självmordstankar. Kombinationen av drickandet och min frus död var för mycket för mig, huvudet började explodera. Så då åkte jag dit och pratade och det tog ett par år och under ett år åt jag mediciner och sen slutade jag och nu är jag relativt du med mig själv.

I: Trevligt att höra, att det var till hjälp och riktigt bra att du sökte hjälp. Riktigt bra.

Man: Det hjälpte nog. Då jag märkte att det inte längre var nåt att leka med, utan den raa verkligheten visade sig.

Kvinna 1: Mm. Nog är det säkert bra förstås, det är som det är.

Kvinna 2: Nå [kvinnans namn] har gått i hela sitt liv och hon säger att det inte har varit till nån nytta för henne. Bara lett till skada.

Kvinna 1: Om hon inte har tagit...

Kvinna 2: Hon har gått hos såna dyra, som samhället har betalat, psykiatrer och hos vem hon har gått och hon säger, att hon själv bara har gått dit och hållit låda och att de har varit tysta. Så har hennes vård varit, hon har inte haft nån nytta av det.

I: Har ni pratat sinsemellan, pratar ni om barndomen och har ni pratat om det under livets gång?

Kvinna 1: Nej, ganska litet.

Kvinna 2: Nå alltid nu som då, men vi har alltid så bråttom om vi träffas på nån släkträff så pratar alla i munnen på varann...

Man: Ingen.

Kvinna 1: Det kan hända, att jag frågar ibland då jag kommer att tänka på det. Att [mannens namn], en äldre bror till oss, hur gammal är han nu...

Man: 82.

Kvinna 1: Nån gång i bärbuskarna då jag har varit där så har jag frågat, då vi har plockat bär så har jag nån gång frågat nåt. Men då de också är så egendomliga saker, att jag inte alltid riktigt tror på vad han säger om fäder och mödrar och. Att vi inte skulle ha samma härstamning.

(Kvinna 2, född 1940–44, Man, född 1945–49 & Kvinna 1, född 1950–54)

Man: Ja och sen var straffen grymt hårda. Vi blev instängda, en gång var vi fem minuter sena från gudstjänsten så de stängde in oss i pannrummet. I ett underjordiskt kyffe. Ett helt mörkt rum och kompressorn small alltid till med 15 minuters mellanrum. Då ryckte du till på grund av det. Jag kommer inte ihåg tiden, var vi tvungna att va där en timme eller två. Och sen då man fick komma bort, så till eget rum och man fick inte (gå) nånstans. Det var sånt som stannade kvar i minnet. Jag har fortfarande fobier. Vi hade en sommarstuga [på orten], så jag kunde inte vara utan lampor och radion måste vara på. Jag har det fortfarande, jag fick ett trauma av det.

Ja, jag var tvungen att gå hos en psykiater, jag går en gång per månad hos en psykiater och pratar om det. Nu har jag diapam som medicinering, så att jag hålls ihop på nåt sätt. Koncentrationsförmågan är så. Det beror säkert på det här också..

I: Hur länge har du aktivt gått igenom det förflutna?

Man: Nå nog tänker jag på det och så, att jag skulle vilja ha klarhet och en ursäkt, inte får man göra så här mot ett barn. Det finns bara dolt nånstans. Som för er, att ni helt plötsligt kom på att göra det ni gör. Vad det nu är det här...

(Man, född 1955–59)

Man: Nej, nog kommer de [minnena] helt av sig själva. Inte behöver man [dra fram dem]. Jag har försökt att komma ihåg mer noggrant, men vissa, de här bränderna och de här rymningarna och de här, så.

I: De kommer fram.

Man: De är alltid i mitt huvud.

(Man, född 1955–59)

Kvinna: Nå jag gick i terapi i tre år. Min man var grymt våldsam. Och i tio år, mera, så drömde jag mardrömmar om att han skulle komma och döda mig och allt. De stannade åtminstone kvar. Jag gick i individuell terapi i tre år då.

I: Var det till hjälp?

Kvinna: Nå nog var det, åtminstone slapp jag mardrömmarna. Och nog, i hela mitt liv, jag fyllde just 60, hemska saker att man måste tänka på allt det här ända tills nu [gråter]. Jag orkar inte med det här längre. Jag skulle inte alls gråta, jag har inte gråtit på länge. Kanske det här var en helt bra sak.

I: Helt fritt fram.

Kvinna: Nog hjälpte det säkert.

I: Om du fortfarande behöver hjälp, vilken typ av hjälp skulle det kunna vara?

Kvinna: Inte får jag, jag är pensionär, så inte får jag nån hjälp längre. Och vi talar fakta, inte satsar de längre nånting på pensionärer, bara på arbetsföra och arbetsrehabilitering. Kanske har jag lärt mig att klara mig själv på nåt vis. Inte får jag säkert nån hjälp längre.

(Kvinna, född 1950–54)

Många av de intervjuade berättar att de har saknat kamratstöd för att bearbeta saker även efter att de blivit vuxna. Det har varit svårt att nå andra vuxna som har varit placerade som barn.

Det var helt bra förstås. På sätt och vis fick jag sköta mina egna ärenden och komma och gå som jag ville. Men sen... [funderar] sen så. Det var ju det, att stödnätverket, det fanns inte då. Det hade bildats sedan barndomen och sen hade det alltid upphört och sen kom det igen och sen var det problem, att den egna släkten och på sätt och vis fanns det ingen där. [gråter] Nog hade jag ju vänner och jag hade ett helt trevligt studieliv, men nog var det ju ganska ensamt i alla fall. Och sen kom det säkert fram vid genomgången av den egna bakgrunden, då man började gå igenom ganska mycket på tröskeln till vuxen ålder. Det fanns

inte längre verktyg att bearbeta dem då heller, och egentligen fanns det inte nån som man hade kunnat dela dem med, eftersom min vänkrets, alla, även studiekamraterna senare, alla kommer från en vanlig familj som det har gått ganska bra för. Kan hända att nåns föräldrar hade skilt sig och det var den största krisen, men det fanns inget kamratstöd. Så sånt.

(Kvinna, född 1975–79)

De intervjuade berättade också om andra sätt att bearbeta barndomsupplevelserna. Många av de intervjuade hade skrivit om sina upplevelser och en del hade till och med publicerat en bok om sina minnen. Många berättade att musiken och närheten till naturen gav tröst då barndomsminnena trängde sig på. En del av de intervjuade berättade att de hade fått hjälp av andligheten för att bearbeta händelser som kändes orättvisa och för att få svar på frågan om ”varför hände det här mig”.

En del av de intervjuade berättar att de har burit med sig minnet av de egna kärleksfulla föräldrarnas famn och kärlek före placeringen, vilket skänkte dem tröst under placeringen. En del har haft någon, till och med bara en enda bra människorelation på placeringsplatsen, som har hjälpt dem att klara av den i övrigt känsloloka atmosfären på placeringsplatsen, och dessa goda människorelationer har gett stöd åt de intervjuade också i vuxen ålder.

Många av de intervjuade hade skaffat barnskyddsdocument om sina placeringar och en del av dem ville också gå igenom dokumenten tillsammans med forskarna under intervjuerna. Många övervägde att skaffa fram de egna dokumenten. Under intervjuerna talade vi med dem om hur registreringspråket under placeringen skiljde sig från dagens registreringspraxis. Ibland kan ångesten i anslutning till den egna placeringshistorien till och med förvärras av att läsa de egna dokumenten (jfr Reinikainen 2009, 125–127.) Delvis var dokumentationsspråket för många tiotal år sedan mycket annorlunda än det språk som används idag. Många upplevde det som mycket sårande hur de eller deras föräldrar beskrevs i dokumenten.

I: Vad anser du själv, du har ju redan berättat litet själv om det här, ditt trauma, då du ännu tänker på de stunderna efteråt, så har du några traumatiska minnen i anslutning till alla de här placeringarna? När har de liksom stigit upp till ytan?

Man: Nå de kom egentligen först när jag var där på landsarkivet. [liten paus] Alltså jag kunde helt enkelt inte tro det. Det är den enda gången som jag har läst dem och det där, alltid lämnade det nåt i minnet så nog tänkte jag att. Det här borde jag nog ha vetat 30–40 år tidigare vad som står där, så hade jag nog åkt till [orten] och låtit huvuden rulla.

(Man, född 1940–44)

Det har varit en besvikelse att dokumenten innehöll så litet egentlig information om barnets uppväxtförhållanden på placeringsplatsen och hur barnet hade utvecklats. Mängden information om själva placeringshändelsen är också mycket varierande i dokumenten och en egentlig beskrivning av fosterfamiljen eller anstalten kan vara obefintlig. (Jfr Piirainen 1962.) De flesta kontroversiella tankarna berodde dock på hur litet dokumenten beskrev våldet mot barnet och av vilken orsak det bestraffades, varför ingen ingrep i det och varför ingen brydde sig om barnets öde.

Det har varit problematiskt att få tag på vissa dokument. Exempelvis en av de intervjuade har inte fått sina dokument som innehåller information om vårdperioden på 1960-talet och om psykiaterns utlåtande på en barnpsykiatrisk vårdanstalt. Enligt den intervjuade påverkade läkarens utlåtande och vårdperioden beslutet om skyddsfostran och att den intervjuade blev

sänd till ett skolhem. En del av de intervjuade har fått vård på vuxenavdelningen på mentalsjukhus och har inte fått den information de hade velat ha om dessa vårdperioder.

En del av de intervjuade hade dock kunnat verifiera de egna barndomsminnena med hjälp av barnskyddsdokumentet och dokumenten gav dem förståelse för de egna föräldrarnas agerande och de händelser som ledde fram till placeringen.

De kommunala barnskyddsdokumentet finns arkiverade i kommunala arkiv och barnskyddsanstaltens dokument förvaras i regel i landsarkiven. (Kuusisto–Niemi & Valtonen 2009, 3.) I Finland finns bestämmelser om varaktig förvaring av klienthandlingar inom socialvården i ett beslut om utgallring av kommunala handlingar av Statsarkivet (sedan 1994 Riksarkivet). I Finland förvaras varaktigt ett urval av handlingar på individnivå som grundar sig på socialvårdsklientens födelsedatum: handlingar rörande klienter som är födda den 8, 18 och 28 i varje månad förvaras varaktigt i flera grupper av handlingar. (Ovan nämnda 2009, 6.)

Jag skulle vilja veta, vad som hände där [i staden]. Och jag berättade för den här psykoterapeuten, att jag ville veta vad som hände där. Hon sa, att du ju kan ta reda på det, kontakta dem. Och jag sa, att nå jag gör det. Och i tjugoårsåldern så ringde jag faktiskt dit till socialverket i [staden] och där var det en kvinna som sa att jag kommer ihåg ditt och din systers fall. I stora drag lovade hon att vi får våra mappar. Och nästa gång då jag pratade med henne, så sa hon att hon har försökt leta efter mapparna, men att de har försvunnit, båda två, i det skedet då informationen överfördes i elektronisk form. Att mapparna har försvunnit. Sen försökte jag igen, det var en annan person. Och då fick jag till svar, att du måste göra begäran skriftligen. Jag gjorde en skriftlig begäran om våra uppgifter, det hördes aldrig nåt.

(Kvinna, född 1975–79)

En del av de intervjuade berättade att informationen i deras barnskyddsdokument är mycket motstridig, att det finns uppenbara fel i den, att de inte har fått någon information alls om den egna biologiska familjen eller att uppgifterna delvis är förfälskade. Det har krävts särskilt mycket kraft för dessa intervjuade att bygga upp en egen identitet.

Mina fosterföräldrar hörde till kyrkan, så kyrkan förde register. Jag bad kyrkan om uppgifter om min registrering, och då meddelade kyrkans centralregister mig att de har kastat min födelseattest. De har den inte längre. De återopade en kyrkoförfattning från 66, att de har slängt den på basis av den. Jag sökte fram författningen och i den står det, att papper i anslutning till befolkningsregistret ska förvaras i hundra år efter personens födelse.

(Kvinna, född 1970–74)

Flera av de intervjuade ansåg att det var viktigt att dela med sig av och utbyta erfarenheter med andra, ofta med sådana som var placerade på samma plats som barn. Barnskyddsupplevelser har delats på diskussionsforum på internet och i Facebookgrupper som har samlat personer med liknande erfarenheter. Att dela med sig av minnena har hjälpt dem som har upplevt våld att få utlopp för den ångest och den förödmjukelse som de egna upplevelserna har lett till, men har också synliggjort upplevelserna och gjort dem till en del av samhällsdiskussionen. Genom att dela med sig av minnena har man velat föra fram de egna barnskyddsupplevelserna som en del av den officiella historieskrivningen. En grupp intervjuade som har varit på skolhem har också hållit kontakten med varandra och delat sina erfarenheter om tiden på anstalten. De har också kontaktat beslutsfattare om rättvisan i hur de blev behandlade som barn.

Ett år sen. Han är min Facebookvän att inte [skrattar till] i det avseendet liksom, att helt bra, även bra saker var det nog med honom så nej.

(Man, född 1960–64)

Intervjuade vars syskon också var placerade har kunnat dela sina erfarenheter med varandra och de känner sig inte så ensamma då de minns sin barndom. I deras fall har det hjälpt att dela barndomsminnena för att verifiera dem.

Men sånt har det lämnat efter sig och alltid då jag träffat min syster, så har vi velat börja gråta. Vi går tillbaka till det, vi kommer ihåg tillsammans. Frun och systemens man går nån annanstans, för snart gråter de ändå. Vi kommer alltid tillbaka till det här.

(Man, född 1940–44)

7.4 BITTERHET OCH MISSTRO

De intervjuade beskriver att de har svårt för att lita på myndigheter. De vuxna som erbjöd sig att ge omsorg i deras barndom bröt sitt löfte. Orsakerna till besluten om omhändertagande som myndigheterna fattade på sin tid har förblivit oklara för de intervjuade: exempelvis varför bara ett barn i familjen placerades eller varför barnet i en fattig familj, som behövdes som hjälp för fadern i skogsarbetet, placerades som straff på ett skolhem på grund av att barnet inte hade gått i skola. De tvetydiga kopplingarna mellan medlemmarna i vård- och senare socialnämnderna och de kommunala myndigheterna samt strävan efter egna fördelar väcker inte särskilt stort förtroende för den tidens myndighetsverksamhet. I övervakningen av både fosterfamiljer och anstalter upplevde man att myndigheterna agerade så att övervakningen utfördes med knappa resurser. Många av de intervjuade berättar att barnskyddsbesluten som gäller dem kraftigt har påverkat deras inställning till myndigheter även i vuxen ålder.

I: Är du bitter?

Man: Å ena sidan.

I: På vem?

Man: Inte vet jag, säkert på samhället. Nog hade det funnits... kunnat finnas ingredienser för... [rösten bryts] för en bättre barndom. Som du sa, att man får berätta om glada saker också, men såna fanns knappt.

(Man, född 1970–74)

I: Men du har inte varit hos nån professionell?

Man: Nej, det har jag inte. Det... nä. Nej. Jag hade ett företag, men på nåt sätt var jag länge fientligt inställd mot tjänstemän, jag tror inte nödvändigtvis på nånting och jag har skrivit ut mig ur kyrkan redan för länge sen, inspirerad av en arbetskamrat. Men jag har en väldigt religiös karaktär.

(Man, född 1945–49)

Vuxna som borde ha erbjudit omsorg som fostrare för värnlösa barn, gjorde inte detta. Den inkonsekventa och oförutsägbara behandlingen av barnet har inte främjat barnets förtroende för myndigheter.

Men nog tycker jag att det allra viktigaste är den inre, andliga tillväxtstatusen. Den är liksom den allra viktigaste, den måste man utgå från. Därefter kommer den här så kallade sociala sidan med också.

Och om den är i spillror och den är sönder, är bilden av jaget så splittrat, det har hackats helt i spillror längs vägen. Så det där, det kan ta resten av livet för vissa att hela den och säkert för oss alla på nåt vis, men ändå då man hittar det inre borttappade jaget, så där börjar den samhälleliga, sen den sociala uppbyggnaden, om man inte hittar det inre jaget, så lyckas det inte för dom. Så på det sättet så är de ganska långt förlorade människor. Knappast har ni väl träffat särskilt många som varit på anstalt som dessutom har hamnat i en fängelsesprial? De som klarar sig i samhället. De är säkert en minimal grupp.

[funderar, suckar] Nå, först och främst var det en tvådelad effekt, vad man nu börjar så här i efterhand eller man liksom på nåt sätt har kunnat analysera under årens lopp, så det är en faslig misstro mot och brist på förtroende för auktoriteter. Det gav ingen aktning för äldre människor. Man ansåg att de helt och hållet var såna som [funderar] begick oförrätter genom egenmäktig makt, som ingen ville, som ingen liksom kunde kontrollera. En sån tanke fanns det om dessa äldre, vakter och särskilt ledningen. Trots att några säger, att han [mannens namn] skulle ha varit en smart man, men jag såg honom inte som sån. Ändå de här, som hade varit där längre, de hade vant sig vid det. På sätt och vis hann jag inte vänja mig eller anpassa mig eller institutionaliseras på det sättet, eller att jag skulle ha fogat mig i all den godtyckligheten. Och det kan hända, att det att jag inte fogade mig i godtyckligheten var en stor delfaktor till att jag själv började agera egenmäktigt. De metoderna. Då man märkte, att hej, det här funkar ju när man kan skrämman människor och underkuva dem. Så på sätt och vis så smittade det av sig på mig och det var liksom en ganska stor faktor till min senare kriminella fas. [skrattar] Sen kommer jag ihåg då en kriminell kamrat sa, nå vad bryr vi oss om några av Finlands lagparagrafer, då de har behandlat oss så fel, vi gör så att samhället får betala. Så samhället betalar oss nu lite ränta för det. Så en sån underlig förvrängning blev det av det. Att... [funderar] Men sannerligen, liksom de här vissa sidorna var de mest påfallande där.

(Man, född 1945–49)

För många som har tillbringat barndomen i vård utom hemmet är barndomsberättelsen hela barndomen och utifrån dessa utgångspunkter lever de sitt vuxna liv. De upplever att samhället inte har behandlat dem rättvist. För flera barn var orsaken till placeringen exempelvis på skolhem att de kom från ett fattigt hem, vilket enligt de intervjuade inte borde ha lett till att de straffades med skolhem.

Alltså låt oss säga, nej det lärde mig att ha så litet med myndigheter att göra som... Du har ju inga rättigheter och lagarna, varför kan man inte torka sig i baken med dem själv om myndigheterna också gör det. De som talar om laglydnad, de förstår inte att det gäller dem själva också. Så man har levt helt utanför samhället. Fört in hundratals kilo droger, de är preskriberade. Jag arbetar nog, nu också, jag är egenförsörjande.

(Man, född 1960–64)

Men på den tiden fanns det också ett sånt skydd, som kristlighet. Det skyddade ju alltid våldet litet och straff med våld för rätt sak. Det är ju en sån sak som också är allmän information. Nog vet vi, att kyrkan och de kyrkliga institutionerna har rättfärdigat våld under alla tider. Eller nog ändras det, nog utvecklas mänskan, men hon utvecklas så långsamt, att det inte märks mycket på en generation. Därför finns de orden i bibeln, att jag hämnas på dig i tredje och fjärde led.

(Man, född 1945–49)

För en del av berättarna kom bittra känslor upp till ytan då de deltog i intervjun. En av de intervjuade kvinnorna skrev e-postmeddelanden till intervjuaren en tid efter intervjun. I e-postmeddelandena berättade hon mer om den mycket misslyckade placeringen av henne och hennes syster i en familj, om våldet, otryggheten och det sexuella utnyttjandet i familjen och gav utlopp för sina bittra känslor:

Jag förstår att det i utredningen eller i senare ev. undersökningar kanske inte är möjligt att ingripa i enskilda fall, men jag tänker på två frågor som jag skulle vilja ha ytterligare klarhet i någon gång: 1. Varför skedde omhändertagandet och placeringarna, och varför skedde de på det sättet. 2. Varför reagerade ingen på missförhållandena och i anslutning till detta: varför erbjöds min syster, jag själv och min mamma aldrig någon förklaring till de saker som inträffade. Framför allt undrar jag över varför ingen anmälan gjordes till polisen. [- -] Ju mer jag tänker på saken, desto argare blir jag särskilt å min systers vägnar. Jag önskar starkt att vi någon gång skulle få någon slags förklaring på detta eller en ändpunkt, även om ledsamma minnen aldrig kan undanröjas.

(Kvinna, född 1975–79)

En del av de intervjuade har också bittert funderat över att saker och ting hade kunnat vara annorlunda, vilket en kvinna som växte upp hos en släkting resonerar om i slutet av intervjun:

Nog var jag väldigt länge bitter och det var svårt att komma över det, eftersom jag hade velat tala om det. Jag har gått länge i terapi och där har jag lärt mig att prata. Jag kan inte med min [släkting hos vilken jag var placerad], jag har inte kunnat prata om det och konstaterat att det inte går att prata om det. Det kan hända att vi minns saker på olika sätt. [- -] Då jag gick i terapi så arbetade jag på ett barnhem. När jag arbetade där så, det har på nåt sätt gjort det möjligt för mig att komma över det. Det är på nåt vis är själviskt och där har jag kunnat jämföra vad [jag har] missat då jag inte var på ett barnhem. Mycket hellre hade jag varit på ett barnhem än där. Även om jag inte vet hur det var på den tiden, men trots det.

(Kvinna, född 1950–59)

7.5 SAMMANFATTNING

Var och en av de intervjuade beskrev sitt liv och livets gång efter placeringen på sitt eget speciella sätt, men det var mycket som sammanföll i beskrivningarna. Många av de intervjuade hade upplevt svårigheter att bygga upp nya människorelationer och tilliten till andra människor beskrevs som en prövning. Många beskrev att deras självkänsla inte hade utvecklats på normalt sätt och att det hade varit svårt att hitta det egna jaget. Många av de intervjuade upplevde att de egna barnens födelse och föräldraskapet var en utmaning, eftersom de själva hade saknat kärleksfulla föräldrar som tog hand om dem.

De intervjuade berättade att de inte fick det vuxenstöd de hade behövt i det vuxna livet efter placeringen, utan att de måste börja leva livet utan vägledning. Att hitta en förstående maka eller make och inleda ett bra parförhållande var en central kraft som höll ihop livet för många av de intervjuade. Både kvinnor och män ansåg att det viktigaste i deras liv hade varit att bilda familj och få barn. Många av de intervjuade upplevde att arbetslivet och hur de klarade sig där var en viktig sak för dem själva. Bland de intervjuade fanns det både personer som hade en akademisk utbildning och personer som hade gått på mellanstadiet, i yrkesskola eller lärt sig ett yrke genom arbete. Det fanns också intervjuade som inte alls hade haft något arbete.

Många hade haft psykiska problem som vuxna, såsom depression och ångest, för vilka de hade sökt hjälp inom mentalvårdstjänsterna. Många av de intervjuade berättade om sina rusmedelsproblem och hur de hade kommit ur sitt beroende. De intervjuade som hade en kriminell bakgrund kopplade utan undantag brotten till rusmedelsanvändningen. Förvånansvärt många hade gått i terapi, där de hade fått bearbeta de traumatiska upplevelserna av våld och övergivenhet i barndomen. En del av de intervjuade berättade att de hade förlikat sig med händelserna i barndomen, men många var bittra på de sociala myndigheterna och på hela samhället för våldet och vanvården i barndomen.

8 DE INTERVJUADES FÖRSLAG PÅ HUR BARNSKYDDET KAN UTVECKLAS

8.1 SÅ ATT DE TIDIGARE FELEN INTE SKA UPPREPAS

I slutet av intervjun blev de intervjuade tillfrågade om hur de ansåg att barnskyddet borde vara, för att tidigare fel inte längre skulle upprepas. De har egna erfarenheter av barnskyddet, som på grund av värnlöshet eller andra orsaker placerade dem utanför hemmet. Placeringen kunde inte garantera dem alla en trygg barndom, utan de blev vanvårdade och det fanns avsevärda brister i vården och omsorgen. Utifrån dessa erfarenheter gav de sina åsikter om åtgärdsförslag för barnskyddet. En del av de intervjuade följde med i diskussionen om dagens barnskydd eller också hade de familjer i sin närhet som hade haft att göra med barnskyddet. I detta kapitel har vi samlat de förslag för att utveckla barnskyddet som nämns i flera av intervjuerna.

Ett tema för utveckling av barnskyddet som ofta upprepades var barnets bästa och hörande av barnet, vilket omfattar hörande av barnets åsikt både vid valet av placeringsplats och under själva placeringen. Med hörandet förknippades också förmågan hos fosterföräldrarna eller familjehemmets/barnhemmets anställda att beakta barnens individualitet och att närma sig barnet så att det upplever att det är accepterat och respekterat. Acceptansen och respekten ska också gälla barnets biologiska föräldrar och andra släktingar. Känslan av trygghet i relation till vuxna nämndes också som en viktig sak. Barnens problem borde lösas genom att prata och lyssna. Med hörandet av barnet sammankopplades särskilt tron på barnet, då barnet berättar om missförhållanden inom vården utom hemmet och särskilt om våld mot barnet.

Det borde finnas personal på placeringsplatserna som har en förstående och lyssnande attityd och som verkligen bryr sig och vill lyssna på vad den unga vill berätta. Många unga saknar den upplevelsen att någon lyssnar på dem. Problemen borde lösas genom att prata och lyssna.

(Man, född 1945–49)

Jag menar inte att det borde vara materiellt. Utan att de accepteras som barn och människor och som de är och får stöd inför framtiden. Vad borde man göra åt det då? Jag vet inte, hur man ska säkerställa det. För nog kan ju det yttre bedra. Jag menar, att man kan spela så mycket eller visa upp nåt helt annat än vad det är i verkligheten. Med det menar jag, att det säkert är lite svårt att säkerställa hur det är i verkligheten. Nog tror jag så mycket på människor, att de flesta människor verkligen är såna som går inför det, för det är ingen lätt sak. Såna som kommer från svåra förhållanden och har upplevt svåra saker, såna, liksom... att kunna ta barn väl, unga, det är svårt. Men... [paus] Men jag hoppas att ingen. Och sen det, att ett helt liv. Att människans människovärde borde bevaras, behållas, det borde man alltid komma ihåg. Och just den kroppsliga integriteten och det. Och även den intellektuella... allt sånt, att man respekterar barnet som individ på riktigt. Men... nog har det väl numera gått i en lite bättre riktning.

(Kvinna, född 1950–54)

De intervjuade fäste vikt vid valet av barnets placeringsplats i utvecklingsförslagen. Många av de intervjuade ansåg att en familjeplacering var en bättre och naturligare plats för ett barn än

en anstaltsplacering. På motsvarande sätt ansåg många intervjuade som hade upplevt våld i familjeplaceringar att en anstaltsplacering var ett tryggare alternativ. Detta motiverade de med att anstaltens personal internt övervakar felaktigt beteende hos enskilda anställda, att de lättare ingriper i det och att rapporteringströskeln är lägre vid våld. Många av de intervjuade ansåg också att personalen på barnhem var bättre utbildad och mera redo att möta krävande barn och unga än fosterfamiljer.

Jag skulle säga som så, nå inte kan ju ett barn bestämma nåt på det viset, men jag skulle noga överväga, att inte sända nån till fosterplatser, eftersom de helt enkelt är så osäkra platser, du kan inte säga vad det är och sist och slutligen, vad jag har följt med, så på grund av pengar, inte under några omständigheter, hellre då till barnhem. Barnhemmen är väl övervakade platser och där finns yrkeskunnig personal. Där har mänskorna utbildats för det, alla från ekonomipersonalen och vårdpersonalen. Där finns utbildade människor. Och de har också tystnadsplikt, de sprider inte ut nåt till utomstående, där hade jag det bra.

(Man, född 1945–49)

Att..mmm. Att fosterbarnet skulle ha fler regelbundna möten med en vuxen stödperson. Att... Att man i större utsträckning skulle följa med fosterfamiljens eget liv, vad som händer där. Överhuvudtaget hur fosterbarnet behandlas. Att fosterbarnet skulle ha möjligheten att be om hjälp och råd av en utomstående tillförlitlig person, om barnet får problem med fosterföräldrarna. Att fosterbarnet inte hela tiden skulle behöva vara rädd för och känna att om han eller hon inte hela tiden är snäll, uppför sig och lyder i allt som de ber om, så får de skicka bort honom eller henne, fast ut på vägen och tiggas från hus till hus. Nå inte skulle det ha hänt under vår tid, men så här symboliskt. Det vill säga jag skulle föreslå, att ännu nån annan förutom faddrarna, fast ett reservföräldersystem, och det skulle till och med finnas ett gemensamt möte mellan fosterföräldrarna, fosterbarnen och barnskyddsmyndigheterna eller rådgivningen eller skolhälsovårdarna. Där kunde man fråga barnen, fosterbarnen och fosterföräldrarna hur de mår, hur vardagslivet går tillsammans. Så att fosterbarnet inte behöver känna att det har lämnats helt åt sitt öde. Man borde kontrollera ibland hur fosterföräldrarnas livssituation ser ut, om de fortfarande bär det stora ansvaret för fosterbarnet, håller fosterföräldrarna exempelvis på att skilja sig och vart hamnar barnet då eller vad det måste klara av i en fosterfamilj som inte är hel.

(Kvinna, född 1960–64)

De som börjar med det borde först och främst ha en solid yrkeskunskap för det. Nu finns det ju de mindre, [på orten] och där också, det finns också andra anställda, såna utbildade familjearbetare, så det är inte som hos oss där det vilade på två vuxna och en icke yrkesutbildad (på deras axlar). Och sen just det, utifrån mig själv, att fast det ser ut som att barnet är snällt, men å andra sidan är det lite osynligt då också, då det finns såna barn, som har problem. Sen finns det såna, som var grymt snälla som barn, som jag var.

(Kvinna, född 1955–57)

Nå nog skulle jag vilja, att det skulle utgå från... Nå förstås, lagen har ju reformerats nu, hela barnskyddslagen och nu genom socialvårdslagen har det kommit preciseringar vad jag förstått helt nyligen. Så klart det utgår från det, att man säkerställer det i lagen, att den saken tas upp där. Men sen helt i vardagen, redan bara det då man rekryterar en mänska dit, anställer där. Då en mänska får anställning där, så inte enbart det, vad den har för utbildning utan där borde finnas en så kompetent och klok mänska, som har känslspröten utåt, som anställer den mänskan, att det inte bara är det, vad du har för utbildning och vad du har för arbetserfarenhet och bla bla. Utan i det skedet borde personen redan klara av ett visst sånt test på vad han eller hon har för värdevärld som behandlar mänskovärdet, mänskliga rättigheter, barnets rättigheter, ett sånt test på sätt och vis. Att yrkeskunskapen skulle kombineras med en hjärtlig inställning till arbetet. Det borde på nåt vis synas redan där, i regel är det en stor risk om att vi får en bra mänska hit eller inte. Inte bara en yrkeskunnig. Så klart jag uppskattar utbildning själv också, det måste vara en utbildad person och så vidare... Men det viktigaste för mig är nog, då barnskyddsomgivningarna är som de är, att det ganska mycket är problemlösningsarbete och fokus ligger på det, så på sätt och vis måste barnets värde synas hela tiden vid sidan av det. Och i pratet och i omgivningen och det där... Och sen framför allt det, att barnet självt på sätt och vis är huvudman och den viktigaste faktorn i sitt eget liv och lever 24 timmar med egen expertis om sitt eget liv. Barnet borde liksom befullmäktigas allt mer att delta i planeringen av sitt eget liv, så mycket som [paus]. Och sen på sätt och vis, de grundläggande sakerna, att det verkligen är en äkta, i djupet av sitt hjärta en god mänska som arbetar där, som dessutom är välutbildad och har ett sånt involverande arbetssätt som uppskattar barnet, så enbart en sån grundläggande sak för gott med sig i arbetet. Och sen borde barnskyddsarbetet vara, de borde vara små grupper.

(Man, född 1965–69)

Övervakningen av barnskyddet betonades särskilt i de intervjuades utvecklingsförslag. Valet och övervakningen av fosterfamiljer ansågs vara problematiska. Många av de intervjuade föreslog, att socialarbetarnas övervakningsbesök både hos familjer och på anstalter borde göras utan förvarning, för att den normala vardagen i familjen eller på anstalten ska kunna synliggöras. Det borde också finnas tillräckligt med socialarbetare, för att det överhuvudtaget ska vara möjligt att genomföra övervakningen.

Övervakning är viktig. Det borde vara oanmälda besök exempelvis i fosterfamiljer. Dessutom är det viktigt att lyssna på de unga och att följa med situationen, om det finns några problem (inom vården utom hemmet). Å andra sidan vet den unga inte nödvändigtvis sitt eget bästa och då ska socialarbetarna klara av att fatta tydliga beslut, utan att de behöver vara rädda för de senare följderna av besluten.

(Kvinna, född 1960–64)

Det ska finnas speglar runt det placerade barnet, som ser hur det går för barnet. Barnet borde känna barnskyddsmyndigheterna, så att barnet har en pålitlig, närstående vuxen utanför familjen. Understöd och uppmuntrande vuxna stannar kvar i minnet särskilt för nån i puberteten.

(Kvinna, född 1950–54)

Nå de människor, som går med i det, de borde på nåt sätt testas, vad de gör, då de blir förbannade. Helt på riktigt. Att på riktigt sätta dem i nån alkoholistfamilj där busfröna finns. Och på det sättet, att de inte vet om att de blir filmade, vad de faktiskt gör. För inte är ju barnen, inte är ju nåt barn alltid underbart. Och särskilt då det är ett främmande barn, det är verkligen mycket enklare att göra elaka saker mot det än det kanske är mot ett eget barn. På riktigt ett test, vad de gör. Och sen... att det inte bara finns en mänska dit barnen kommer, en vuxen, utan att de har nån i reserv. Eftersom personkemin inte alltid fungerar. Och inte nödvändigtvis, om man tänker på familjehem, där det vanligen finns ett par. Den tillförlitliga personen skulle vara från nån helt annanstans.

Ja och det måste vara en som inte finns i omgivningen. Alltså, resurserna tillåter säkert inte det, men då det för mig var just så, att hela gänget fanns där inuti huset, och det skulle faktiskt vara helt fantastiskt att prata med henne [kvinnans namn] eller de mänskorna, som hade framfört klagomålen, nu som vuxen. Få veta hur mycket de faktiskt såg, hur mycket de lät bli att berätta, eftersom de var rädda om det egna jobbet.

(Kvinna, född 1970–74)

Om en socialarbetare har hundra barn att sköta om, så är det ganska svårt att säga att han eller hon ska ta sig tid. Jag var nu säkert inte det enda fallet, och kommer inte att vara det heller. Eftersom... man inte kan se sånt, om man inte vill se det i barnet. Man borde vara intresserad av det på riktigt. Exempelvis tid på hembesöken, om barnet råkar få några symptom. Inte får ju ett friskt barn några symptom desto mera. Men om det är på det viset, själv sitter du där tyst också då socialarbetarna kommer på besök och alla vuxna är runt dig och sen frågar de av dig, att vill du bo här så, om det är så som det var för mig också, så stirrar de dig rakt i ögonen, ser på dig, vill du va här? Situationen borde vara helt anorlunda, att... det kräver förstås också, det kräver tid med barnet.

(Man, född 1970–74)

De intervjuade betonade också betydelsen av eftervård och eftervårdens kvalitet som en del av ett lyckat barnskydd. Många kom fortfarande tydligt ihåg upplevelsen av att stå tomhänta och hjälplösa efter placeringen.

Och efter att man blir myndig borde det fortfarande finnas nån stödperson och nån som ser efter en åtminstone tills fosterbarnet får ett arbete och kan ordna en egen bostad åt sig och en finansiell utkomst. Det vill säga det borde finnas en rådgivare som mentalt stöd, så att man inte behöver göra allt helt själv.

(Kvinna, född 1960–64)

I utvecklingsförslagen betonades ett så tidigt ingripande som möjligt av barnskyddet när barnets uppväxtförhållanden inte kan garantera barnet rillräcklig trygghet och inte i övrigt är till fördel för barnets utveckling. Några av de intervjuade lyfte fram bristen på ingripande av dagens barnskydd i situationer där man upplevde att barnets uppväxt och utveckling klart stod på spel. Dessutom ansågs det vara en risk att det placerade barnet återförs till de biologiska föräldrarna för tidigt, i de fall då föräldrarnas livssituation inte har förbättrats efter omhändertagandet av barnet och situationen inom kort skulle leda till en ny placering av barnet. De intervjuade betonade varaktigheten och stabiliteten i barnets vuxenrelationer i vidare bemärkelse i

sina placeringar. Många av de intervjuade betonade förutom bevarandet av de egna familjere-
lationerna också bevarandet av andra relationer med släktingar under barnets placering.

Det är förstås det som jag har tänkt mycket på vad gäller barnskyddet, idag så strävar man ju efter att barnen ska ha kontakt med de biologiska föräldrarna, det är en bra sak. Men det tycker jag inte är en särskilt bra sak att barnet åker mellan fosterhemmet och de biologiska föräldrarna. Att det flyttas då det ser bra ut, så då kan det åka till de biologiska föräldrarna. Ett sånt resande tror jag inte är en bra sak alls. Eftersom jag för övrigt anser, nå nu har vi läst om de grymma fallen, det där... Nog måste man granska familjeförhållandena bra och sen det, att man måste göra oanmälda besök. Alltså såna, då de inte vet alls när de kommer. Så familjerna måste vara förberedda på att de kan komma när som helst, som de här drogtesterna görs, på samma sätt, så man ser hur vardagen ser ut. För inte vågar ju barnet säga nåt, om det är förbjudet.

(Kvinna, född 1955–59)

Vad ska jag säga? Min ex-man jobbade själv med barnskyddsarbete. Vad jag har hört så... har det inte funnits så värst bra modeller, nuförtiden är det ju rysligt mycket sånt, att vem som helst nästan kan börja som sån, ha ett upptagningshem eller krisplatser eller annat, att det har blivit lite ett sätt att kassera in pengar i viss mån. De som jag nu har hört om, på några ställen i Helsingfors åtminstone, de här barnen har en rysligt ojämlig ställning jämfört med familjens egna barn. De får typ bara äta makaroner och bröd. Och sen håvar de som har platsen in pengar och kör med fina bilar och annat sånt. Det har blivit kommersiellt, man tänker inte nödvändigtvis på barnets bästa. Jag tycker, jag vet inte, jag tycker att de borde vara övervakade hem som upprätthålls av yrkesfolk, just alla barnhem och de här foster... Nå jag har själv undersökt dem lite, till exempel, är det Mannerheims Barnskyddsförbunds by där [på orten], där finns det fosterfamiljer. De har det på sätt och vis bra på det sättet, då det finns flera familjer i samma gemenskap, de kan stödja varandra och på sätt och vis ha semester och så vidare. Det tycker jag är ett helt bra system. Så vitt jag förstår strävar man nuförtiden mera efter att barnen ska återvända till de biologiska föräldrarna och att de ska ha tätare kontakt med dem.

(Kvinna, född 1970–74)

Barnets kontakt med familjen och släkten borde inte heller brytas. Barn som är föremål för barnskyddet borde behandlas på samma sätt som andra barn.

(Kvinna, född 1950–1954, anställd)

8.2 SAMMANFATTNING

I de intervjuades utvecklingsförslag kom det i mycket omfattande grad fram att barnets bästa och övergripande välmående borde beaktas vid valet av placeringsplats, under placeringen och vid ordnandet av eftervården. Respekt för barnet och beaktande av dess individualitet ansågs viktiga. Samtidigt betonades i intervjuerna starkt att familjespekten borde uppmärksammas vid genomförandet av dagens barnskydd. Bevarandet av familje- och släktrationer ansågs viktigt under placeringen.

Ett tidigt ingripande av barnskyddet i familjernas liv ansågs viktigt. Många av de intervjuade ansåg att en familjeplacering var en bättre och naturligare plats för barnet vid valet av placeringsplats, medan andra ansåg att en anstaltsplacering var ett tryggare alternativ tack vare personalens utbildningsnivå och bättre övervakning. Övervakningens betydelse betonades särskilt och många av de intervjuade föreslog att socialarbetarnas övervakningsbesök skulle göras utan förvarning, för att den normala vardagen i familjerna och på anstalterna skulle synliggöras. Det borde finnas tillräckligt med socialarbetare i kommunerna, för att det överhuvudtaget ska vara möjligt att genomföra övervakningen i nödvändig omfattning.

Bakgrunden till utvecklingsförslagen är de intervjuades egna erfarenheter av många brister vid ordnandet av vård utom hemmet inom barnskyddet, och därför vill de särskilt betona de åtgärder med vilka man skulle kunna förhindra vanvård och våld mot barn som har placerats utanför hemmet.

9 SLUTSATSER

9.1 VIKTIGA OBSERVATIONER AV INTERVJUERNA

Denna utredningsrapport grundar sig på intervjuer med personer som har upplevt vanvård inom vården utom hemmet och på arkivmaterial om barnskyddets vård utom hemmet. Över två tredjedelar av de intervjuade var födda mellan åren 1945 och 1965 och därmed är deras erfarenheter av vård utom hemmet i huvudsak förlagd till 1950–1960-talet. Av svarspersonerna var något över hälften (58 %) kvinnor. Eftersom majoriteten av de placerade barnen under den granskade tidsperioden var pojkar, är kvinnorna i någon mån överrepresenterade i intervjuerna. Detta inverkar dock inte på intervjuernas innehåll i någon betydande mån.

De intervjuade hade närmast varit placerade enligt den vanligaste formen av vård utom hemmet inom familjevården, på barnhem och på skolhem. Långtidsplatser i berättarnas barndom som framkom vid intervjuerna var förutom barnhem, skolhem och familjevård till exempel upptagningshem, psykiatriska vårdinrättningar, sjukhus och olika elevhem.

Vanvård har definierats omfattande så att det täcker både allt våld och all försummelse av vård i dess olika former, till exempel försummelse av barnets grundläggande behov, en otrygg uppväxtmiljö samt ett överdrivet och i förhållande till barnets utveckling alltför tungt arbete. Våldet är indelat i strukturellt, fysiskt, psykiskt och sexuellt våld. Med strukturellt våld avses sådana rutiner och praxis inom barnskyddet och dess system för vård utom hemmet som har varit våldsamma och undertryckande. Fysiskt våld omfattar alla kränkningar av den fysiska integriteten, inklusive kroppslig aga. I rapporten gör vi dock skillnad mellan tillåten kroppslig aga och kroppslig aga som överskred gränserna för vad som var tillåtet. På det här sättet kan vi specificera när den kroppsliga agan mätt även med den tidsperiodens mått överskred gränsen mellan lämplig och olämplig fostran. Psykiskt våld omfattar handlingar som skadar barnets emotionella utveckling, såsom förödmjukelse, undertryckande, hån, hot, diskriminering, övergivande, förbiseende av barnet och erbjudande av en otrygg uppväxtmiljö. Det psykiska våldet sammanvävs med övriga former av våld, och därmed behandlas det genom hela rapporten, särskilt i samband med fysiskt våld. Sexuellt våld innebär ett brott mot barnets sexuella integritet, vilket kränker och underkastar offret. Det kan till exempel vara sexuell misshandel, samlag eller försök till samlag, beröring av könsorganen eller tvång till sexuell beröring av en vuxen eller ett annat barn.

Utredningen visar att våld och vanvård förekom i alla former av vård utom hemmet. Inom vården utom hemmet sörjde man inte alltid för barnets grundläggande behov: mat, hälso- och sjukvård eller lämplig klädsel. Man stödde inte barnets utveckling och utbildning och beaktade inte hans eller hennes uppväxt till en del av samhället. I alla placeringsformer framkom en likgiltig eller negativ inställning till barnets biologiska familj eller till upprätthållandet av familjekontakterna hos de vuxna som skötte om barnet. Många av de intervjuade berättar hur deras föräldrar svartmålades på placeringsplatsen. De fick inte nödvändigtvis hålla kontakten med sin biologiska familj eller uppmuntrades inte till det. Syskon kunde hamna på olika placeringsplatser, vilket avbröt familjekontakten och efterlämnade en osammanhängande kontakt för resten av livet.

De flesta av de intervjuade hade erfarenhet av flera olika placeringsplatser. De intervjuade hade i genomsnitt 2,7 placeringsplatser; som lägst endast en men i värsta fall flera tiotals platser. Barnen var ofta rädda under förflyttningar, eftersom ingen berättade för dem vad som händer och varför, vart de förs eller vad som väntar dem. Det är möjligt att barnen inte hade någon trygg vuxen som de kunde lita på under hela barndomen.

I intervjuerna framkom det att övervakningen av alla former av placeringsplatser var otillräcklig eller ineffektiv. Vid övervakningsbesök såväl på barnhem, skolhem och i fosterfamiljer fokuserade myndigheten på att granska de yttre ramarna eller på att diskutera med vuxna. Det

vanvårdade barnet visste inte vem han eller hon kunde vända sig till för att be om hjälp. Det var dessutom sällan någon trodde på ett barn som bad om hjälp. Barnens uppväxtmiljö har inte alltid varit trygg. Barn har på sina placeringsplatser råkat både se och uppleva våld. Våldsutövarna var både vuxna och andra barn.

Våldet kunde fortsätta eftersom övervakningen av vården utom hemmet inte var effektiv eller fungerade väl. Enligt samtida material som gäller vård utom hemmet, såsom yrkestidskrifter inom området, har en del av särskilt de strukturella problemen åtminstone på någon nivå varit kända av myndigheterna. Överdriven kroppslig aga var inte tillåten, och ett barn fick inte behandlas våldsamt. I anvisningarna för verksamheten inom vården utom hemmet utfärdades till exempel grundläggande anvisningar för övervakningen av fosterfamiljerna, men i intervjuerna framkommer det att övervakningen inte var effektiv eller välfungerande. Det samtida materialet visar också att resurserna inom barnskyddet var underdimensionerade i förhållande till arbetsmängden och uppgifterna.

I synnerhet problemen inom familjeplaceringarna beror både på ett dåligt val av fosterfamiljer och på övervakningens ineffektivitet. De som har upplevt vanvård i fosterfamiljer beskriver våld, vars metoder ställvis antar sadistiska former. Förutom fysiskt våld förekom det ofta psykisk vanvård inom familjevården i form av förödmjukelser och en ojämlig ställning: fosterfamiljens biologiska barn var mer privilegierade än det placerade barnet, såväl vad gäller mat, kläder som fritidsintressen. Många av de intervjuade berättar om orimligt arbete i familjeplaceringar. De har upplevt att de bara fick komma till familjen som arbetare och penningkälla.

Den yttre omvårdnaden av barn som bodde på barnhem beskrivs i intervjuerna ofta som måttlig: barnen hade mat, renlighet och kläder, åtminstone på en måttlig skala – många berättar att barnhemsbarnen skiljde sig från de andra i skolan på grund av sina kläder. De flesta intervjuade som har vuxit upp på barnhem beskriver i synnerhet bristen på omsorg: ingen visade att de brydde sig om barnet, ingen tog barnet i famnen och ingen verkade intresserad av själva barnet.

Barnhemmen för romer skiljer sig inte från andra barnhem till denna del. Även i dem var det förbjudet att visa omsorg om barnet eller att ta det i famnen. Även i tidigare undersökningar har barnhem för romer kritiserats för deras assimilationspolitik, enligt vilken romska barn inte har fått lära sig sitt modersmål eller de romska sederna och kulturen. Detta har lett till att många av de romer som växte upp på barnhem är främmande bland sina egna och dessutom har det försvårat anpassningen till livet efter anstalten.

Den kroppsliga agan på barnhemmen fortsatte även efter att den förbjöds, men minskar mot slutet av granskningsperioden. Däremot visar intervjuerna att våld mellan barnen förekom även på 1970- och 1980-talen. Mobbning och våld mellan barnen har varit dolt för personalen eller också har personalen inte kunnat eller velat ingripa i det.

Särskilt på skolhem har barnen ofta utfört tungt arbete och skolgången har haft klart mindre betydelse än arbetet. Tanken var att arbetet skulle fostra och dana skolhemmets flickor och pojkar till hederliga, ärliga medborgare. Enligt utredningen var skolhemmet den våldsammaste av placeringsformerna: alla som har varit på ett skolhem berättar om våld. På skolhemmet trodde man att våld och pennalism mellan de unga, särskilt mellan pojkar, delvis också hörde till och fungerade som ett uppfostrande element. De vuxnas våld var (även) på skolhemmen ofta nyckfullt och saknade regler. Förutom risstraff användes också isolering, dvs. arreststraff ofta på skolhemmen. År 1965 förbjöd lagen kroppslig aga på skolhemmen, men lagen ledde inte till att man slutade slå med ris eller knytnävar. Skolhemmet förberedde inte de unga inför livet i samhället, däremot lärde tiden på uppfostringsanstalt de unga att begå brott och många av de intervjuade hade senare dömts till fängelse.

Sexuellt utnyttjande förekom i alla placeringsformer. I intervjuerna är sexuellt utnyttjande oftast sexuella handlingar mot ett flickbarn utförda av en vuxen man med ansvar för vårdena-

den om barnet. Det ska dock beaktas att det i intervjuerna också berättas om sexuellt utnyttjande utfört av kvinnor och mäns sexuella handlingar mot pojkar. Sexuellt våld mellan barn är också ett ämne som inte nödvändigtvis når de vuxna men om vilket det berättas väldigt mycket särskilt på anstalter.

Goda möten hade hjälpt barnen genom barndomen: en enda bra skötare, lärare eller pålitlig vän hade burit många genom svårigheterna. Husdjur hade också varit viktiga, liksom idrott och musik. Att som vuxen hitta en förstående maka eller make och inleda ett bra parförhållande var en central kraft som höll ihop livet för många av de intervjuade.

Många av de intervjuade hade upplevt svårigheter att bygga upp nya människorelationer och tilliten till andra människor beskrevs också som en prövning. Många beskrev att deras självkänsla inte hade utvecklats på normalt sätt och att det hade varit svårt att hitta det egna jaget. Många av de intervjuade upplevde att de egna barnens födelse och föräldraskapet var en utmaning, eftersom de själva hade saknat kärleksfulla föräldrar som tog hand om dem. De intervjuade berättade att de inte fick det vuxenstöd de hade behövt i det vuxna livet efter placeringen, utan att de måste börja leva livet utan vägledning.

9.2 HUR KUNDE VANVÅRDEN OCH VÅLDET SKE?

Utredningens intervjumaterial som behandlar missförhållanden, vanvård och våld ger en synnerligen dystert bild av vården utom hemmet inom barnskyddet. När vi sökte efter den röda tråden och skrev sammanfattningarna börjar vi oundvikligen fundera över, hur vanvården som beskrivs i intervjuerna kunde ske. Varför fungerade inte systemet som det var tänkt?

Under hela granskningsperioden för projektet rådde ett spant förhållande mellan kommunernas ordnandeansvar, den politiska styrningen och övervakningen. Socialministeriet, social- och hälsovårdsministeriet och Socialstyrelsen uttryckte ständigt sitt missnöje med hur barnskyddet förverkligades i kommunerna. Även organisationer som arbetade med barnskyddsarbete stämde in i kritiken. För de kommunala och lokala aktörerna inom barnskyddet upplevdes ofta de knappa resurserna som ett problem och för att förbättra kvaliteten på barnskyddsarbetet hade man velat ha mera ekonomiskt stöd av staten. De regionala skillnaderna mellan kommunerna var dock stora i förhållande till hur medel allokerades till barnskyddsarbetet inom kommunens egen verksamhet.

När samhället tog hand om ett barn som behövde skydd och trygghet, hamnade barnet samtidigt i fokus för mångahanda maktutövning och definitionsstrider. Då barnen definierades på upptagningshemmen med den tidens psykologiska metoder och termer, klassificerades på ett visst sätt utifrån sina förmågor och därefter sändes till en anstaltsmiljö som ansågs lämplig för dem, fattade man samtidigt beslut som påverkade barnens liv under lång tid. På vilken anstalt eller i vilken slags fosterfamilj barnet har vuxit upp har påverkat barnet för resten av livet. I ett modernt perspektiv verkar besluten ibland ha grundat sig på obefintliga uppgifter, en snabb beslutsprocess, korta kontakter med barnet och till och med bristfälliga dokument – och i dem hörs inte barnets egen röst. Under granskningsperioden fattade emellertid de personer som arbetade inom barnskyddet beslut med stöd av den bästa tillgängliga informationen, en del av dem var också mycket upplysta av den nyaste dåtida forskningen.

Olika diskussionsmöten och intervjuer med lokala aktörer i socialsektorns tidskrifter visar dock att medlemmarna i socialnämnderna och de betrodda personerna som utförde övervaknings- och styrningsarbetet inte alltid hade samma värdevärld och inställning som de myndigheter som producerade informationen. Informationsstyrningen grundade sig på ett frivilligt val att följa instruktörens anvisningar, och motsatta intressen minskade styrningens effekt. (Jfr Oulasvirta, Ohtonen & Stenvall 2002, 134.) Det är en strid om definitioner hur olika vårdformer presenterades, vad som ansågs som det främsta alternativet och vad beslutet grundades på.

Grunderna för placeringsbesluten har kunnat innehålla också mycket annat än den bästa vården för barnet, exempelvis ideologiska eller ekonomiska motiv. Dessa ämnen har inte undersökts och deras effekt i den praktiska verksamheten inom vården utom hemmet under de gångna årtiondena har inte bedömts vetenskapligt.

Experternas och de olika barnskyddsaktörernas diskussioner i tidskrifter inom fostringssektorn, riksdagens diskussioner och annat samtida material ger en bild av problemen inom vården utom hemmet i flera generationer. Å ena sidan handlar vanvården och särskilt våldet om en eller flera individers maktutövning mot en eller flera andra individer. Å andra sidan handlar det också om mera omfattande företeelser i anslutning till samhällelig maktutövning och kulturella värderingar.

Vi kan urskilja vissa faktorer som ökar risken för att barn som placerats särskilt i familjer, men också på anstalter, kommer att bli vanvårdade eller utsättas för våld. Det finns åtminstone fem slags riskfaktorer. Den första gäller pengar och ekonomi. De kommunala socialnämnderna föredrog familjeplaceringar framom anstalter, bland annat därför att det var förmånligt. Intervjumaterialet visar dock att övervakningen av fosterfamiljerna var ineffektiv eller dålig. Det är också värt att bedöma om en för låg ekonomisk ersättning ökade risken för att barnen skulle bli vanvårdade, exempelvis genom att de fick utföra för tungt arbete eller genom att man sparade in på fosterbarnets mat, kläder eller hälso- och sjukvård.

En annan riskfaktor är den svaga övervakningen. Trots att barnskyddslagen till och med gav detaljerade anvisningar om övervakningen av fosterfamiljerna, förbisåg man reglerna eller följde dem inte i praktiken. Socialnämnderna tillämpade reglerna för övervakningen i mycket varierande grad. Den ineffektiva övervakningen gäller inte bara familjeplaceringar, utan också barnhem och skolhem. Att den politiska styrningen och övervakningen hade så liten effekt ledde till stora lokala skillnader vad gäller formerna av barnskyddsarbete och dess kvalitet.

För de placerade barnens välmående och liv kunde den bristande övervakningen ha mycket vittgående och smärtsamma följder. Eftersom det inte har funnits tillförlitlig information om den kvalitativa utvecklingen av barnskyddet kan detta anses ha försvårat också en mer omfattande utveckling av barnskyddet. I brist på aktuell och tillförlitlig information har det varit svårt för beslutsfattarna att ta tag i problemen inom barnskyddet, trots att en del enskilda händelser alltid kom upp till en bredare diskussion i samhället och även väckte politikernas uppmärksamhet. Misstron för de placerade barnens berättelser gjorde det för sin del svårare för barnen att framföra problemen inom vården utom hemmet och försvårade dessutom hanteringen av problemen. Socialnämndernas medlemmar varnade till och med offentligt för att lita på barnens berättelser om anstaltslivet och händelserna där.

Den tredje riskfaktorn gäller placeringsplatsernas isolerade lägen och de långa geografiska avstånden. Fosterfamiljerna fanns oftare på landsbygden än i städerna och barnet placerades ofta tämligen långt ifrån den egna familjen. Även uppfostringsanstalterna/skolhemmen var ofta isolerade öar, som öppnade sig för den omgivande byn eller gemenskapen bara litet åt gången eller sällan. Det var inte nödvändigtvis tillåtet för vänner att besöka barnhemmet och inte ens de egna föräldrarna besökte alltid anstalten. Till och med de närmaste grannarna var ofta fjärran. Till risken för isolering hör också kulturen att tiga och låta bli att ingripa: man hade inte för vana att ingripa i grannens affärer, även om man visste att det fanns problem. Kulturen att tiga har också fungerat åt andra hållet: det har inte varit passande att tala om familjens interna problem med utomstående.

Tigandet är en mångfacetterad fråga och sammanvävs med behovet av hela denna utredning. Det var inte enkelt för barnet att tala om våldet och vanvården med myndigheter eller andra vuxna medan händelserna pågick, och skammen och tigandet har ofta pågått till vuxen ålder. Särskilt att sätta ord på det psykiska våldet så att en utomstående skulle kunna förstå djupet av den smärta det orsakade kan vara näst intill omöjligt. De som intervjuades för denna

utredning är emellertid oskyldiga till hur de behandlades och de ska inte behöva skämmas för sin barndom.

En egen riskfaktor utgörs av resursfrågan som framkommer i materialet. De intervjuade berättar att bara några vårdare skötte om en barnskara på flera tiotals barn på barnhemmet eller att skolhemmets personal inte visste någonting om fostringssektorn, utan arbetade utifrån andra orsaker eller motiv. Bristen på utbildning bland personalen ansågs vara en riskfaktor redan på 1950-talet. Detta påverkades också av den dåliga löneutvecklingen för anstalternas personal, vilket ledde till att utbildade personer tog andra arbeten. Bristen på resurser kan vara en bakgrundsorsak till att de kommunala socialnämnderna inte skötte övervakningen särskilt aktivt, och inte heller ministeriet utövade särskild hård påtryckning på dem för att de skulle göra det. Personalen inom vården utom hemmet hade för mycket arbete för att ha tid över för övervakning.

Den femte riskfaktorn utgjordes av bristen på informationsproduktion om barnskyddet. Förutom bristerna i granskningsrapporterna av enskilda hem är det bland annat värt att observera att ingen myndighet hade en helt tydlig bild av fosterbarnens antal under olika årtionden. Myndigheterna var tvungna att bara ge en uppskattning i sina årsberättelser och statistikpublikationer. Vår rapport antyder att de talrika bytena av vårdplatser var grå vardag för många barn, men mer noggrann statistik om varaktigheten hos de omhändertagna barnens placeringar eller om deras problem har inte samlats in. Exempelvis uppgifter om utvecklingen av familjevården samlades in först inom ramen för ett forskningsprojekt som genomfördes av Jyväskylä universitet och Socialstyrelsen och som inleddes i slutet av 1970-talet (Ihalainen 1979).

Under olika årtionden har barnskyddsarbetet ansetts vara ett arbete som är förenat med betydande individuella och samhälleliga risker, på grund av de fel som har begåtts. Uppfattning av riskerna har dock inte alltid lett till förnyelse av verksamheten och förändringar av fokus. I moderna termer har exempelvis tanken om tidigt stöd förekommit med olika begrepp redan från och med barnskyddslagens begynnelse. Trots att öppenvårdsstöd till familjerna många gånger hade kunnat förhindra att familjernas och barnens problem ökade och förhindra omhändertagandet av barn och unga, har verksamheten ändå fokuserat på vård utom hemmet.

Identifieringen av riskerna var bristfällig under granskningsperioden, även i fråga om barn som vårdades utom hemmet. Det är först intervjuerna som producerats inom ramen för detta utredningsprojekt som har gett mer ingående information om vilket pris de placerade barnen och deras närstående har fått betala, exempelvis på grund av den bristande övervakningen. Det kan betonas att de instanser som ansvarade för vanvården av de placerade barnen och ungdomarna ofta var samma instanser som ansvarade för vården och omsorgen av barnen och ungdomarna och vars skyldigheter definierades i barnskyddslagen, men också i olika vårdavtal och i anstalternas reglementen. Inom ramen för detta projekt och dess uppgifter har det dock inte varit möjligt för forskargruppen att analysera orsakerna och faktorerna som ledde till själva vanvården. En framtida undersökning kan ta upp frågan om vilka faktorer och förhållanden som ledde till att vårdnadshavarna i fosterfamiljer eller anställda på barnhem betedde sig på det sätt som framkommer i upplevelserna i rapporten.

9.3 FORSKNING BEHÖVS

Utredningsarbetet visar att det i barnskyddets historia fortfarande finns mycket att forska i. Även det insamlade omfattande intervjumaterialet bör analyseras mer ingående än vad som har varit möjligt inom ramen för denna utredning. I fråga om hela systemet kan man överväga om man i Finland kan skönja att de omhändertagna barnen inom barnskyddet ansågs vara mindre värda på grund av att de var fattiga. Ska ett barn som har varit placerat i vård utom hemmet och som har varit utnyttjat eller vanvårdat stämpas för resten av livet för att förvänt-

ningarna på det var annorlunda och det erbjöds andra möjligheter eller tjänster än ett barn som har vuxit upp under den biologiska familjens beskydd? (Jfr Ferguson 2007.) Kan orsakerna till vanvården eller dess följder vara djupare ideologiska eller politiska orsaker än resursbrist?

Smalare teman än ideologier, men ändå lika viktiga och intressanta teman, har också visat sig vara nödvändiga forskningsobjekt. Ett mycket viktigt ämne som bara har tangerats i denna rapport är behandlingen av utvecklingsstörda samt syn-, hörsel- eller talskadade barn inom vården utom hemmet. Romernas upplevelser av barnhemmen har redan tidigare framlagts som ett nödvändigt forskningsobjekt (t.ex. Grönfors 2012) och inte heller denna utredning ger ett svar på frågorna i anslutning till dem. Det var problematiskt att nå både den romska gemenskapen och svenskspråkiga finländare för intervjuer. Vår utredningsgrupp blev också kontaktad av flera personer som hade varit placerade efter 1983. Deras starka budskap är att utredningsarbetet inte bör avslutas här, utan att även det nära förflutna bör kunna granskas kritiskt. Barnskyddslagen från 1983 avlägsnade inte alla problem, och troligen har inte heller den nyaste lagen från 2007 avlägsnat problemen.

Även barnförflyttningar i huvudsak till Sverige under vinter- och fortsättningskriget har lyfts fram. I Sverige fanns det under krigsåren över 400 barnhem reserverade för finländska barn och i dem bodde 12 000–14 000 barn. Det uppstod problem vid återsändandet av krigsbarnen (barnen kunde inte tas emot bland annat på grund av bostadsbrist) och därför grundade Barnförflyttningskommittén barnhem som var avsedda att vara tillfälliga. (Kavén 2010, 14.) En del av dessa barnhem var permanenta och inte tillfälliga, och därför grundade sig deras verksamhet inte bara på mottagning av krigsbarn. Barnförflyttningarna under kriget och barnhemmen för krigsbarn har fått ringa uppmärksamhet i vår undersökning.

Dessutom skulle det behövas en mer omfattande undersökning än denna utredning, för att man tydligt skulle kunna säga, hur väl de samtida människorna kände till vanvården inom barnskyddets vård utom hemmet. Den samtida diskussionen ger en hänvisning om att man kände till vanvården, men en systematisk granskning av en undersökning om den tidens barnskydd skulle kunna berätta mera om hur man försökte ingripa och hur man på den tiden såg på de former av vanvård som beskrivs i denna rapport. Den rapport du håller i handen ger hänvisningar om att de talrika bytena av vårdplatser var grå vardag för många barn, men mer noggrann statistik om varaktigheten hos de omhändertagna barnens placeringar eller om deras problem har inte samlats in. Uppgifter om utvecklingen av familjevården samlades in i mer omfattande grad först inom ramen för ett forskningsprojekt som inleddes i slutet på 1970-talet (Ihalainen 1979).

Mängden av och råheten hos det våld och den vanvård som framkommer i utredningen är uppseendeväckande. Utredningen har på goda grunder utgått från offren för vanvården och våldet. Det var ytterst få anställda som nåddes för intervjuer. Genom att undersöka dokument som har upprättats av socialarbetare på anstalter och inom vården utom hemmet samt genom att intervjua personalen, kartlägga den tidens forskning och samtidigt läsa igenom intervjuerna för denna utredning skulle man få en mer mångsidig uppfattning om barnskyddets historia vad gäller vården utom hemmet.

9.4 REKOMMENDATIONER

Efter den period som utredningen omfattar (1937–83) har det finländska samhället och barnskyddet förändrats betydligt. Barnskyddslagen har reformerats två gånger, 1983 (barnskyddslagen 683/1983) och 2007 (barnskyddslagen 2007/417), och även efter detta har lagstiftningen ändrats flera gånger. Barnets bästa, delaktighet, hörande och mötet med barnet har under de senaste årtiondena fått en allt större betydelse både i lagstiftningen (särskilt i den nuvarande barnskyddslagen 2007/417, 4 kap. Barns delaktighet) och i de professionella rutinerna inom

barnskyddet och i arbetet med barnet (t.ex. Pösö 2011; Hotari, Oranen & Pösö 2013). Även systemet för vård utom hemmet och rutinerna har förändrats och blivit mera professionella och på fältet har det uppstått nya slags placeringsformer, bland annat professionella familjehem och specialiserade anstalter. Till följd av det förändrade samhället och förändringarna i barnskyddssystemet kan vi inte direkt göra tolkningar av nuläget utifrån missförhållandena i vården utom hemmet under den första barnskyddslagen eller ge rekommendationer om nuläget. Den ändrade lagstiftningen garanterar dock inte ensam att de problematiska rutinerna och missförhållandena har avlägsnats eller att de omedelbart har förändrats.

På basis av utredningen har vi lyft fram vissa problempunkter inom placeringen utanför hemmet, omhändertagandet och vården utom hemmet vilka det finns skäl att fästa särskilt vikt vid också i dagens barnskydd och vård utom hemmet. Genom att trygga barnfamiljernas ställning i samhället och deras ekonomiska ställning, genom allmänna tjänster för barnfamiljer samt genom förebyggande barnskydd och öppenvård som fungerar kan man se till att vården utom hemmet behövs i mindre utsträckning än nu (t.ex. Sipilä & Österbacka 2013). Vi går dock inte in på dessa förebyggande åtgärder i rekommendationerna, utan håller oss till de missförhållanden inom vården utom hemmet som framkom i intervjuerna. I Kvalitetsrekommendation för barnskyddet (2014, 14) presenteras de allmänna etiska principerna för barnskyddet och definieras förverkligandet av barnets bästa. Dessa etiska principer används som ”speglar” vid granskningen av det förgångna inom vården utom hemmet och de missförhållanden som framkommit i utredningen. På basis av denna utredning ger vi följande åtta rekommendationer:

1. Barnet ska höras och man ska öppet och ärligt berätta för honom eller henne om frågor som anknyter till placeringen och om vad som kommer att hända i hans eller hennes liv.

Ett återkommande ämne i intervjuerna vid beskrivningen av omhändertagandet, placeringen och familjens situation var att barnet inte visste vad som skulle hända. Barnet kunde hämtas hemifrån eller från skolan helt utan förberedelser och ingen berättade för barnet vart det var på väg och varför. Det samma upprepades ofta i situationer då man bytte placeringsplats, till exempel från ett skolhem till ett annat eller från ett barnhem till ett skolhem. Barnet visste inte heller när placeringen skulle upphöra och vad som skulle hända efter placeringen, dvs. livet överskuggades av en ständig ovisshet.

Idag betonar man starkt barnets rätt till delaktighet och att bli hörd samt klarläggande av barnets önsningar och åsikter (FN:s konvention om barnets rättigheter, barnskyddslagen 417/2007; Kvalitetsrekommendation för barnskyddet 2014). Till delaktigheten hör rätten att få information som gäller barnet självt och att påverka beslut som gäller barnet självt. (Hotari, Oranen & Pösö 2013.) Delaktighet i eget ärende är också en rättssäkerhetsfråga som ska ombesörjas. Enligt lagen ska man förklara för barnet om angelägenheter i anslutning till omhändertagandet och placeringen och kontrollera att han eller hon förstår vad det handlar om. Dessutom ska den socialarbetare som ansvarar för barnets angelägenheter sörja för att det för barn som vårdas utom hemmet på ett sätt som är anpassat till barnets ålder och utvecklingsnivå klargörs varför barnet är placerat, vad det innebär och vad placeringen leder till (barnskyddslagen 2007/417, 53 §). *Barnskyddet kan kanske inte genomföras i enlighet med barnets önskemål och åsikter, men resultatet av utredningen betonar vikten av att berätta för barnet.*

2. Placeringsplatsen ska kunna väljas så att den erbjuder barnet en trygg uppväxtmiljö utan våld.

Många av de intervjuade lyfte fram att placeringsplatsen hade varit helt olämplig för barnet. Detta gällde alla placeringsformer, men särskilt placering på skolhem upplevdes som otillbörlig i förhållande till barnets problem och livssituation och det upplevdes som ett straff och inte som omsorg. Missförhållanden som framkom vid valet av placeringsplats gällde överraskande ofta familjeplaceringar och familjernas motiv att ta emot ett barn som skulle placeras. Många av dem som hade upplevt vanvård och våld i enskilda hem ifrågasatte kraftigt valet av fosterfamilj och påpekade att materiellt välstånd inte garanterar familjens psykiska välmående och eller att platsen är lämplig som uppväxtmiljö för ett barn och att fosterfamiljernas sociala ställning inte garanterar att de är lämpliga som fostrare. Barnskyddsmyndigheterna har inte identifierat eller observerat fosterfamiljens problem i placeringsskedet och problemen framkom inte heller senare under placeringen.

Valet av placeringsplats är fortfarande en central och svår fråga inom barnskyddet (se t.ex. Pösö & Laakso 2014) och fordrar att socialarbetarna beaktar flera faktorer och aktörer. Det är svårt att hitta tydliga och entydiga kriterier för denna fråga. Frågor i anslutning till valet av placeringsplats är idag av annan natur än under den period som utredningen omfattar. Att använda barnet som arbetskraft i orimlig omfattning torde numera vara ett marginellt problem, däremot kan det fortfarande finnas problem och konflikter i anslutning till de ersättningar som betalas för vården utom hemmet.

Ett nytt fenomen på 2000-talet är privata serviceproducenter vars tjänster kommunerna konkurransutsätter. År 2010 var anstalter för barn och unga och professionell familjevård en av de vanligaste branscherna inom privat socialservice (Privat social service 2010). I och med de privata serviceproducenterna och kommunernas beställare-producent-modeller har man börjat fästa vikt vid hur konkurransutsättningen eventuellt påverkar valet av plats för vård utom hemmet. Enligt en utredning av Statens revisionsverk (2012) varierar förverkligandet av barnets bästa vid valet av plats för vård utom hemmet från kommun till kommun och från fall till fall, oberoende av om tjänsterna för vården utom hemmet har konkurransutsatts eller inte. Enligt intervjuerna i revisionsverkets utredning strävar man alltid efter en lösning i enlighet med barnets bästa inom vården utom hemmet i alla de granskade kommunerna. I en del av kommunerna betonade man också att man inte behöver göra val som går stick i stäv med barnets bästa i ekonomins namn. Oftast avgör dock de ekonomiska realiteterna placeringslösningarna. (Statens revisionsverk 2012, 52.)

Man bör bära särskilt ansvar för att valet av placeringsplats grundar sig på barnets behov och erbjudandet av en trygg uppväxtmiljö. Kommunernas dåliga ekonomiska situation eller brist på lämpliga placeringsplatser får inte påverka detta.

3. Familjerelationernas betydelse för barn ska respekteras och vid sidan av föräldrarelationerna ska man också slå vakt om bevarandet av syskonrelationerna.

Många av de intervjuade berättade att man på placeringsplatsen ringaktade eller till och med föraktade och svartmålad barnens föräldrar och andra närstående. Man strävade snarare efter att bryta kontakten med den biologiska familjen än att stödja den. Relationen till syskonen var särskilt viktig för flera av de intervjuade och separation av syskon i samband med placeringen var en svår sak. Den gick till så att syskonen placerades på olika platser eller att en del syskon stannade kvar hos den biologiska familjen efter att den intervjuade hade blivit placerad i vård utom hemmet. De intervjuade berättade om oro och saknad. När syskonen var placerade på samma plats, antingen i en familj eller på en anstalt, strävade syskonen efter att sköta om varandra, och misshandel eller vanvård av ett syskon och den egna hjälplösheten och maktlös-

heten i situationen kunde kännas till och med värre än den egna svåra situationen eller vanvården och våldet som riktades mot en själv.

Avbrutna familjrelationer med föräldrar, syskon och annan släkt reflekterades också på vuxenlivet, då det var svårt att knyta ihop dessa relationer igen. Flera av de intervjuade berättade att deras relation med syskon och annan familj och släkt hade blivit obetydlig. De saknade också familjens och släktens stödnätverk som vuxna och bandet till den egna familjebakgrunden. För romska barn som hade varit placerade var detta också förknippat med ett kulturellt främlingskap mellan majoritetskulturen och den romska kulturen och svårigheten att bli accepterad i någon av dem.

Inom dagens barnskydd strävar man efter att upprätthålla kontakten med den biologiska familjen och man förstår familjrelationernas betydelse allt bättre (t.ex. Hämmäläinen 2012). I rapporten av Statens revisionsverk (2012, 54–56) hänvisar man till en utredning av Centralförbundet för Barnskydd, enligt vilken kontakten mellan barnet och föräldrarna i regel är god eller ganska god, särskilt vid anstaltsplaceringar, trots att den kan störas av det långa avståndet mellan placeringsplatsen och barnets hemkommun. I rapporten framlägger man att kontaktproblemen i större utsträckning gäller familje- än anstaltsplaceringar, eftersom kontakten bedöms som en fråga om hur fosterfamiljen orkar. I rapporten står det att man enligt barnskyddsarbetarna inte väljer en familj som placeringsplats, om kontakten med föräldrarna skulle belasta fosterfamiljen för mycket. Inte heller familjehem är alltid beredda att satsa på ordnande av kontakt så mycket som man hade förväntat sig under placeringar. (Ovan nämnda 56.)

Det händer fortfarande att syskon separeras från varandra, exempelvis av skäl i anslutning till valet av placeringsplats. Inom familjevården upplever man det ofta svårt att placera stora syskongrupper i samma familj eller också anser man att familjens barn behöver olika placeringsplatser.

Familjrelationernas betydelse för barnet ska beaktas i allt barnskyddsarbete, och i kontakten med den biologiska familjen ska man stödja barnets relation både till föräldrarna och till övriga familjemedlemmar och närstående, särskilt till syskonen. Man bör undvika att separera syskon från varandra.

4. Systematiska verktyg och verksamhetsmodeller för identifiering och ingripande mot våld och vanvård ska utvecklas och tas i bruk inom vården utom hemmet.

Enligt utredningsmaterialet utfördes våld och vanvård inom familjevården och på anstalterna av både vuxna och andra barn. De former av våld som de intervjuade beskriver var delvis mycket grymma och långvariga. Några av den senaste tidens undersökningar och utredningar i Finland indikerar att våldet inte bara hör till barnskyddets historia. Det förekommer också idag på anstalter och inom familjevården (t.ex. Eronen 2013; Hiitola 2009; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004). Det finns dock få forskningsdata och de är splittrade. Inom social- och hälsovården, bland professionella inom fostran och till och med inom polisen verkar det fortfarande stick i stäv med den nuvarande lagstiftningen råda en allmän osäkerhet vid ingripande i våld mot barn, särskilt om det handlar om lindrigt våld eller situationer där det inte finns starka bevis om våld (Ellonen & Pösö 2014). Denna osäkerhet reflekteras eventuellt också på ingripande i våld inom vården utom hemmet.

Barns våld mot andra barn framkom tämligen ofta i intervjuerna och det skedde både i fosterfamiljer och på anstalter. Man borde fästa särskild vikt vid att upptäcka och förhindra detta våld även i dagens läge. Det finns senare forskning om ämnet i fråga om skolhem (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004), men i fråga om annan anstaltsvård och familjevård vet vi väldigt litet om det. *Ett tema som borde framkomma både i utbildningen av personal på barnskydds-*

anstalter och i förberedelsen av blivande fosterfamiljer är våld mellan barn och ingripande i det. Man borde ta våldet på allvar och inte se på det som inbördes "bråk" mellan barnen.

Förvånansvärt många upplevelser av våld och vanvård gällde familjevården, vilket är oroväckande med tanke på att familjevården numera prioriteras. Familjevården har länge ansetts vara ett bättre alternativ än anstaltsvården, bland annat därför att den anses erbjuda hemlika förhållanden och bestående människo- och anknytningsrelationer för barnet (se t.ex. Pösö 1990). Familjevårdens prioritet framför anstaltsvården lades till den nuvarande barnskyddslagen (50 §) år 2011, men redan i barnskyddslagen från 1936 ansågs familjeplacering vara den mest rekommendabla placeringsformen. Enligt vår utredning erbjöd en familjeplacering långt ifrån alltid barnet en trygg uppväxtmiljö. I enskilda familjer är det också enklare än på en anstalt att dölja försummelse, vanvård och våld som sker inom hemmets väggar. Vår utredning visar att det inte borde ses *som en självklarhet att familjevården är överlägsen och att även vård utom hemmet i familjer kräver kritisk granskning för att man ska kunna observera och förhindra missförhållanden*. Val och förberedelse av familjevårdare och övervakning av familjevården har en nyckelställning.

Det är viktigt att utveckla modeller och handlingsätt för att identifiera och ingripa i våld och att ta i bruk de befintliga lokala verksamhetsmodellerna nationellt och systematiskt inom vården utom hemmet. En sådan lokal modell är exempelvis verksamhetsmodellen "Epäily lapsen kaltoinkohtelusta sijaisperheessä – tunnistamisen ja puuttumisen toimintamalli" (Misstanke om vanvård av barn i fosterfamiljer – verksamhetsmodell för identifiering och ingripande) (Aro, Huovinen & Marttala 2014), som är ett verktyg avsett för socialarbetare för praktiska situationer, ifall socialarbetaren börjar misstänka att barnet vanvårdas i fosterfamiljen. Verksamhetsmodellen har utvecklats i samarbete mellan barnskyddet i Jyväskylä, familjevårdsenheten Perhehoitoyksikkö Pessi och projektet Kokemukset näkyviin – väkivaltatyön kehittäminen sijaishuollossa (Synliggörande av erfarenheterna – utveckling av arbetet mot våld inom vården utom hemmet) (Rädda Barnen och Viola ry 2009–2014). Även modeller för identifiering av och konfrontation om våld i nära vuxenrelationer och forskning om modellerna borde utnyttjas för att utveckla motsvarande modeller inom vården utom hemmet (t.ex. projektet Väkivallan kohtaamisen käytännöt sosiaali- ja terveystieteiden organisaatioissa (Rutiner vid våld i organisationer inom social- och hälsovården, se t.ex. Notko et al. 2011). *För att effektivisera ingripandet mot våld och vanvård ska man förutom att utveckla verksamhetsmodeller också sträva efter att göra dem till en beständig del av yrkesarbetarnas dagliga praktiska arbete. Då är det väsentligt att utbilda socialarbetare inom barnskyddet, andra yrkesarbetare och anstaltarnas personal för att upptäcka, konfrontera och ingripa i våld.*

Dessutom ska man för de placerade barnen själva utveckla och ta i bruk former av arbete mot våld som lämpar sig för barn och unga, och som behandlar rätten att leva i en trygg och våldsfri omgivning och utvecklar säkerhetsfärdigheter, konfrontationer om våld och våldsfria verksamhetsätt samt problemlösningsmetoder.

5. Tillsynen över platser utom hemmet ska vara regelbunden och effektiv och den ska möjliggöra att barn kan mötas och höras.

I intervjuerna framkom det att det är av stor vikt att barnet har möjlighet att berätta om sina upplevelser utan att vara rädd för följderna, för att vanvård och våld ska kunna avslöjas och upphöra. Barnet bör kunna lita på att lyssnaren tar det han eller hon berättar på allvar och att berättandet också leder till att man ingriper i situationen och att våldet upphör. Så har det ofta inte varit. I intervjuerna framkom situationer där barnen av olika orsaker inte berättade om vanvården och våldet, trots att de gavs tillfälle till det i samband med övervakningsbesök. Ofta var orsaken rädsla för följderna. Å andra sidan finns det i intervjuerna också berättelser om hur barn aktivt sökte hjälp och försökte förändra situationen – och ibland lyckades de också.

Emellertid var erfarenheterna i intervjuerna betydligt fler av att barnen inte hade någon som de kunde berätta för, av att ingen lyssnade eller trodde på dem eller också av att det inte blev bättre trots att de berättade. För barnet är det alltså av största vikt att ha en trygg och pålitlig vuxen som han eller hon kan berätta för om våld och vanvård. Denna vuxna behöver inte vara, och är inte heller ofta, en myndighet eller en professionell person.

Den officiella och lagstadgade övervakningen av vården utom hemmet har en central roll för att ingripa i missförhållanden och för att förhindra eller avbryta våld mot barn. Det finns bestämmelser om övervakningen både i den nuvarande barnskyddslagen (2007/417) och i familjevårdslagen (2015/263). Det är värt att beakta att det fanns tämligen goda anvisningar om övervakningen av platserna för vård utom hemmet redan under den första barnskyddslagen, men i praktiken fanns det många brister i övervakningen. Numera finns det två viktiga former av övervakning av vård utom hemmet: övervakning som utförs av placerarkommunen och som i praktiken närmast innebär att socialarbetarna kontakter placeringsplatserna och de placerade barnen, samt övervakning som utförs av placeringskommunen och regionförvaltningsverken. Regionförvaltningsverkens övervakning sker genom tillståndsförfarande, inspektionsbesök och allmän styrning. Dessutom är det deras uppgift att i synnerhet övervaka bruket av begränsande åtgärder på barnskyddsanstalterna. Den nyaste formen av övervakning som togs i bruk år 2012 är egenkontroll av privata serviceproducenter, vilket innebär att de själva säkerställer kvaliteten och klientsäkerheten och dokumenterar detta i en plan för egenkontroll. Valvira uppdaterade föreskriften om egenkontroll år 2015.

I övervakningen är det väsentligt för barnet att han eller hon känner den socialarbetare som sköter om hans eller hennes angelägenheter, att barnet vet hur han eller hon får kontakt och tryggt kan berätta om upplevelser av missförhållanden, vanvård och våld. Dagens erfarenheter av det praktiska socialarbetet och en del lärdomsprov, särskilt om familjevård, visar emellertid att socialarbetarna oftast inte har resurser att träffa de placerade barnen tillräckligt ofta. Anställda byts dessutom ut, vilket leder till att barnet – och fosterföräldrarna eller anstaltens personal – inte känner till eller vet vem som sköter om barnets angelägenheter. Övervakningsbesöken borde vara regelbundna och det skulle vara viktigt att det finns enhetliga anvisningar om deras antal och innehåll. Vid varje besök borde man diskutera med barnet på tu man hand och också ta upp eventuella missförhållanden och vanvård. Dessutom borde man utveckla sådana regelbundna elektroniska sätt att hålla kontakt med barnet som möjliggörs av kommunikationstekniken (mobiltelefon, e-post, sociala medier) och som samtidigt också skulle fungera som övervakning av vården utom hemmet. För att möjliggöra kontakt ska man reservera tillräckligt med tid och personalresurser för det.

Extern övervakning av platserna för vård utom hemmet är av största vikt enligt vår utredning. Det finns skäl för enskilda socialarbetare inom barnskyddet, men särskilt också för kommuner, regionförvaltningsverk samt social- och hälsovårdsministeriet att regelbundet följa upp att övervakningen är tillräcklig också i praktiken och att den genomförs på ett sätt som gör det möjligt att höra barnet. Det ska också finnas tillräckliga resurser för övervakningen och man ska ingripa i missförhållanden i övervakningen och därför är det nödvändigt att utveckla nya handlingssätt.

6. Tillräcklig eftervård och erbjudande av stöd är viktigt efter att placeringen har avslutats.

I flera av intervjuerna framkom det att den unga då placeringen upphörde inte hade någonstans att ta vägen och ibland skedde "hemförlovningen" från anstalten eller familjen under ett mycket kort tidsperspektiv, utan förvarning och utan att förbereda den unga. Kontakten med den egna familjen, föräldrarna, syskonen och andra släktingar bröts ofta under placeringen och den unga lämnades "åt sitt öde". Anstaltslivet förberedde inte heller den unga för ett självstän-

digt liv eller för att sköta egna ärenden. Idag är det en lagstadgad skyldighet att ordna eftervård, men fortfarande borde man fästa mera vikt vid att ge stöd efter placeringen. Vanligen får unga i den åldern och unga vuxna fortfarande ekonomiskt och annat stöd av sin egen familj, men en ung person som har varit placerad i vård utom hemmet har oftast inte denna möjlighet. Därför räcker det inte med att man ordnar en bostad som eftervård, utan *den unga behöver stöd för att bygga upp ett nätverk av nära relationer, för ett smidigt vardagsliv, för utbildning och för att komma in i arbetslivet och så vidare.*

Om det under eftervården framkommer att den unga har upplevt våld eller vanvård under placeringstiden ska man ingripa i detta och erbjuda både professionell/terapeutisk hjälp och rättshjälp för att eventuellt väcka åtal om brott, så att den unga kan bearbeta upplevelsen.

7. Det ska finnas tillgång till professionell hjälp och kamratstöd för behandling av traumatiska erfarenheter i barndomen.

Intervjuerna visade att de som hade varit placerade som barn och upplevt våld och vanvård har ett behov av att prata om, analysera och förstå barndomsupplevelserna ännu efter flera år och till och med årtionden. En del av de intervjuade hade gått igenom upplevelserna och exempelvis skaffat de egna barnskyddsdokumenterna och/eller tagit kontakt med andra som hade varit placerade på samma plats. En del pratade däremot om upplevelserna för första gången i samband med utredningen och de hade inte talat om sina upplevelser ens med familjemedlemmarna. Redan bara det att ha varit klient inom barnskyddet och placerad utom hemmet kan upplevas som svårt och skamligt, som något som det är svårt att prata om och som följer med en resten av livet (se även Eronen 2012). Situationen blir ännu svårare om det har förekommit vanvård, våld och försummelser i vården och omsorgen under placeringstiden. Vår utredning visar att *åtminstone en del av dem som har varit placerade som barn ännu som vuxna har ett behov av att bearbeta de traumatiska upplevelserna i barndomen. Därför borde de ha tillgång till rådgivnings- och terapitjänster för detta ändamål. Det borde finnas anvisningar om hur sådan hjälp bör erbjudas och vem som bär ansvaret för detta. Vår utredning visar också betydelsen av att få kamratstöd av andra som har upplevt samma sak. Därför borde man stödja kontakten mellan dem som har varit placerade som barn och bildandet av kamratstödsgrupper.*

8. Genomförandet av rekommendationerna som gäller korrigerande av missförhållanden inom barnskyddet och dess vård utom hemmet ska följas upp regelbundet.

Vår utredning som en del av analysen av det historiska samtida materialet visar att Finlands första barnskyddslag och de myndighetsanvisningar som preciserade lagen till många delar var tämligen moderna och att de beaktade det placerade barnets behov av god vård och omsorg. Såsom våra intervjuer visar, var rutinerna inom vården utom hemmet långt ifrån alltid moderna. Missförhållandena inom barnskyddet och dess vård utom hemmet har under årtiondena fått uppmärksamhet till och med i riksdagsdiskussionerna. Officiella utredningar har till och med utförts i enskilda fall av våld och utnyttjande. Det är sorgligt att man har varit tvungen att lyfta fram samma missförhållanden under årtionde efter årtionde.

Under de senaste åren har man fäst särskild vikt vid barnskyddet och dess missförhållanden och man har gjort flera utredningsrapporter (t.ex. Statens revisionsverk 2012; Hoikkala & Lavikainen 2015; Toimiva lastensuojelu 2013 (Fungerande barnskydd) och dess verkställighetsplan Toteuttamissuunnitelma 2014) och barnskyddet har fått kvalitetsrekommendationer (Kvalitetsrekommendation för barnskyddet 2014). Man har fäst särskild vikt vid öppenvård och förebyggande barnskydd. Frågorna inom vården utom hemmet har i dessa utredningar behandlats mer begränsat, med undantag för rapporten av Statens revisionsverk (2012) och

utredningen av Centralförbundet för Barnskydd (Hoikkala & Lavikainen 2015). *Det är viktigt att se till att dessa utredningar samt att rekommendationerna och förbättringsförslagen som har gjorts utifrån dem inte faller i glömska utan att man regelbundet följer upp att de genomförs.*

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Officiella publikationer

Lagar och förordningar

Barnskyddslag 13.4.2007/417
 Barnskyddslag 5.8.1983/683
 Lag om barnskydd 52/1936
 Lag om fattigvården 145/1922
 Lag om förvaltningen av socialvården 34/1950
 Lag om könssjukdomar 198/1939
 Lag om statsunderstöd åt barnhem 852/1949
 Lag om unga förbrytare 262/1940
 Strafflag 39/1889
 Tuberkuloslag 649/1948

Förordning angående barnskydd 203/1936
 Förordning angående statens uppfostringsanstalter 125/1924
 Förordning om statens skolhem 769/1978

Kommittébetänkanden

Ehdotus suojelukasvatuksen järjestykseksi. Osat I-I. Kommittébetänkanden 1905:9a och 1905:9b
 Yhteiskunnan lasten- ja nuorisosuojelu. (Barnskyddskommittén). Kommittébetänkande 1921:15.
 Uppfostrings- och arbetsanstaltskommitténs betänkande. I Kasvatuslaitokset. 1946:1
 Barnhemskommittén 1947:7
 Huolto-ohjelmakomitea 1949: 7
 Barnskyddskommitténs delbetänkande Nr I. Ehdotus koulukotilaiksi perusteluineen. Kommittébetänkande 1962: 54
 Barnskyddskommitténs delbetänkande Nr II. Ehdotus eräiksi muutoksiksi ehdotukseen koulukotilaiksi sekä ehdotus koulukotiasetuksiksi. Kommittébetänkande 1963:3.
 Barnskyddskommitténs delbetänkande Nr III. Ehdotus lastensuojelulaiksi ja laiksi suojelukasvatuksesta niihin liittyvine asetuksineen. Kommittébetänkande 1966:A9.
 Suojelukasvatustoimikunnan mietintö. Kommittébetänkande 1972 B:135
 Socialvårdens principkommitté. Kommittébetänkande 1973: 86 II
 Perheiden ja alaikäisten sosiaalihuollon järjestäminen. Kommittébetänkande 1977:37.
 Betänkanden av 1982 års barnskyddskommission. Kommittébetänkande 1982:67 och 1985:7.

Statistikpublikationer

Finlands officiella statistik (FOS)
 SVT XXI A, Vårdstatistik, 1937–1956
 SVT XXI B, Årsbok för socialvårdsstatistik 1957–1983

Riksdagar

Riksdagar 1943, 1948, 1949, 1950, 1953, 1954, 1965 protokoll, handlingar och bilagor

Årsberättelser, andra tryckta dokument

Riksdagens justitieombudsmans berättelser

Valtion kasvatuslaitosten ohjesäännöt 1924

Valtion koulukotien ohjesääntö 1960

Tidningar och tidskrifter

Huoltaja (1937–1976)

Lapsi ja nuoriso (1938–1941, 1945/46–1955)

Medisiinari

Pelastakaa Lapset

Sosiaalinen Aikakauskirja (1937–1983)

Sosiaaliturva

Suomen lääkärilehti

Lärdomsprov

Ahvenainen, Armi 2014. ”Suomessa harjoitetaan rotuerottelua lastenkodeissa” – Romanilas-tenkodit sanoma- ja aikakauslehdissä 1950–1975. Pro gradu-avhandling inom ekonomi-och socialhistoria. Statsvetenskapliga fakulteten, Helsingfors universitet. [<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/44751>] (Hämtad 1.3.2016.)

Eskola, Meri-Sisko 1978. Helsingissä turvattomina huostaanotettujen lasten sijoitustoiminta yksityiskoteihin. Tammerfors: Tammerfors universitet.

Kaijunpää, Anja 1959. Lastenkotilasten pelot ja niiden suhde eideettisyyteen. Tammerfors: Samhälleliga högskolan.

Kannala, Pieti 2013. Laitosvallasta lapsen perusoikeuksien ja oikeusturvan toteuttamiseen lastensuojelulaitoksissa. Pro gradu-avhandling. Helsingfors universitet.

Keskitalo, Eija 1973. Koulukoti sosiaalisena instituutiona: tutkimus erään koulukodin toiminnasta, sen oppilas- ja henkilökuntayhteisöstä ja niiden välisestä vuorovaikutuksesta. Tammerfors universitet.

Kolkka, Marjo & Salmikallio, Heli 1979. Sijaiskotien kouluttaminen. Tammerfors universitet.

Kukkonen, Annikki 1952. Huostaanotetun lapsen ja nuoren henkilön huolto yksityiskodissa. Samhälleliga högskolan.

Laitila, Maija 1980. Oppilaiden viihtyminen ja sopeutuminen Kylliälän koulukotiin ja Pohjo-
lan poikakotiin. Tammerfors universitet

Levander, Kristiina 1977. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisema huoltolaitosten toimintaa koskevat kantelut ja huoltolaitoksissa tekemät tarkastukset vuosina 1971–1975. Tammerfors universitet.

Leväkkö, Eira 1954. Sijaiskotihoito lapsen oman kokemuksen valossa. Samhälleliga högskolan.

Naukkarinen, Marjatta 1970. Kunnallisten lastensuojelukustannusten kehitys huoltolaitosten mukaan vuosina 1937–1966. Tammerfors universitet.

Nyberg, Max 1969. Harrastustoiminta koulukodissa poikien näkökulmasta. Tammerfors universitet.

Nyman, Kaija 1983. Vertaileva tutkielma lastenkotinuorten maailmankuvasta. Tammerfors universitet.

Oksanen, Helena 1978. Vertaileva tutkimus huostaanotettujen lasten yksityiskotisijoitusten ja pitkäaikaisten lastenkotisijoitusten välillä. Tammerfors universitet.

- Peura, Maija-Leena 2014. Kolme kokemusta romanilasten kodista. Pro gradu-avhandling inom socialarbete. Statsvetenskapliga fakulteten, Helsingfors universitet. [<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/153309>] (Hämtad 1.3.2016.)
- Talvitie, Mauno 1952. Sosiaalilautakunta holhoojana. Samhälleliga högskolan.
- Tapaninen, Anna-Liisa 1961. Sosiaalilautakunnan huostaan otettujen lasten ja kasvattilasten perhehoito oikeudellisena ja käytännöllisenä lastensuojelutoimintana. Avhandling för socialvårdsexamen. Samhälleliga högskolan.
- Utriainen, Tuija 1954: Koskenkylän poikakodista vuosina 1949–50 päässeet pojat ja heidän elämänmenonsa pois pääsyä lähinnä seuraavina vuosina. Avhandling för socialvårdsexamen, Samhälleliga högskolan.

Litteratur

- Andresen, Astri, Gardarsdóttir, Ólöf, Janfelt, Monika, Lindgren, Cecilia, Markkola, Pirjo & Söderlind, Ingrid 2011. Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000. Stockholm: Dialogos förlag.
- Aro, Ulla-Maija, Huovinen, Anu & Marttala, Pia (red.). Epäily lapsen kaltoinkohtelusta sijaisperheessä – tunnistamisen ja puuttumisen toimintamalli. Rädta barnen rf:s publikationer 24. [<http://www.pelastakaalapset.fi/violary/verkkojulkaisu/#100>]
- Bardy, Marjatta 1981. Sijaisperhetoiminta nykypäivän vaatimuksia vastaavaksi. *Sosiaaliturva* 69 (17), 812–816.
- Barnskydd 2014. Statistikrapport 25/2015. Finlands officiella statistik. Socialskydd 2015. Helsingfors: Institutet för hälsa och välfärd.
- Barnskyddsarbetet i Finland 1967. Tolsa, Heikki (red.) & Boucht, Birgitta. Centralförbundet för Barnskydd, publikation nr. 43. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Berdson, Nils & Kuokkanen, Pertti 1983. Laukaan historia 3. Kunnallishallinnon uudistamisesta 1950-luvulle. Laukas: Laukas kommun och Laukas församling.
- Conway, Martin 1995. Flashbulb Memories. Hove and Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Daly, Kathleen 2014. Redressing Institutional Abuse of Children. London: Palgrave Macmillan
- Ellonen, Noora & Pösö, Tarja 2014. Hesitation as a System Response to Children Exposed to Violence. *International Journal of Children's Rights* 22 (4), 730–747.
- Ericsson, Kjersti 2015. Children's Agency: The Struggles of the Powerless. I verket Johanna Sköld & Shurlee Swain (red.) Apologies and the Legacy of Abuse of Children in 'Care'. *International Perspectives*, 42–54. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Erkkilä, Raija 2009. Narratiivinen kokemuksen tutkimus: koettu paikka, tarina ja kuvaus. I verket Juha Perttula & Timo Latomaa (red.) Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen, 195–226. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Eronen, Tuija 2004. Kiusatut, etsijät, tyytyväiset ja rikkaat – erilaista häpeästä selviytymistä lastensuojelun asiakkaiden omaelämäkerroissa. *Janus* vol. 12 (4), 359–378.
- Eronen, Tuija 2012. Lastenkoti osana elämäntarinaa – narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. *Acta Electronica Universitatis Tamperensis* 1183. Tamperfors: Tampere University Press. [<http://tampub.uta.fi/handle/10024/66881>]. (Hämtad 3.3.2016.)
- Eronen, Tuija 2013. Viisi vuotta huostaanotosta. Seurantatutkimus huostaanotettujen lasten institutionaalisista poluista. *THL Rapport 4/2013*. Helsingfors: Institutet för hälsa och välfärd.
- Ferguson, Harry 2007. Abused and Looked After Children as 'Moral Dirt': Child Abuse and Institutional Care in Historical Perspective. *Journal of Social Policy* 36(1), 123–139.

- Grönfors, Janette & Viljanen, Anna Maria 2009. ”Ai tää lastenkodin lapsi” – Selvitys 16 Mustalaislähetyksen lastenkodeissa 1960–80-luvuilla eläneen romanin sijoittumisesta romaninyhteisöön ja suomalaiseen yhteiskuntaan. Helsingfors: Nevo Roma ry.
- Grönfors, Janette 2012. Mustalaislähetyksen lastenkotitoiminta. I verket Panu Pulma (red.) Suomen romanien historia, 241–249. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Grönfors, Martti 1981. Suomen mustalaiskansa. Borgå, Helsingfors, Jockas: WSOY.
- Haapasalo, Jaana 2007. Aiheuttavatko lapsuuden traumakokemukset psyykkisiä häiriöitä? *Psykologia*, 2/2007, 84–100.
- Haikari, Janne 2009. Latu auki elämään. Sippolan koulukodin historia 1909–2009. Kouvola: Sippola skolhem.
- Halmekoski, Jouko 2011. Orjamarkkinat. Huutulaislasten kohtaloita Suomessa. Jyväskylä: Ajatus Kirjat/Gummerrus Kustannus Oy.
- Harrikari, Timo 2004. Alaikäisyys ja rikollisuuden muuttuvat tulkinnat lainsäätämiskäytännössä. *Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsällskapet, publikationer 48*. Helsingfors: Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsällskapet.
- Helasvuo, Kaarlo 1954. Laitospoikien keskinäisestä väkivaltaisuudesta. Jyväskylä: Jyväskylä pedagogiska högskola.
- Hiitola, Johanna 2009. Erilaisin eväin huostassapidon jälkeen. Selvitys Tampereella, Hämeenlinnassa, Porissa ja Tampereen seutukunnassa vuonna 2007 lakkautetuista huostassapidoista. *Avauksia 15/2009*. Helsingfors: Institutet för hälsa och välfärd.
- Hoikkala, Susanna 2011. Ratsauksia ja kusitestejä. Päihde- ja huume kontrolli lastensuojelulaitoksessa. I verket Mirja Satka, Leena Alanen, Timo Harrikari & Elina Pekkarinen (red.), *Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta*, 243–278. Tammerfors: Vastapaino.
- Hoikkala, Susanna & Lavikainen, Ville. 2015. Sattumuksia vai suunnitelmallisuutta? Selvitys sijaishuollon laadusta. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Honkatukia Päivi 2004. Väkipalta ja tyttöys koulukodissa. I verket Markku Jahnukainen & Taru Kekoni & Tarja Pösö (red.), *Nuoruus ja koulukoti*, 189–213. Helsingfors: Ungdomsforskningsnätverket.
- Honkatukia, Päivi & Pösö, Tarja 2004. Rajattu tila, sukupuoli ja väkipalta - Nuoret puhumassa väkivallasta koulukodissa. I verket Marjo Kuronen, Riitta Granfelt, Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (red.), *Sukupuoli ja sosiaalityö*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Honkatukia, Päivi, Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja 2004. Väkipalta koulukodista käsin. I verket Markku Jahnukainen, Taru Kekoni & Tarja Pösö (red.), *Nuoruus ja koulukoti*. *Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsällskapet, publikationer 43*. Helsingfors: Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsällskapet/Ungdomsforskningsnätverket.
- Hotari, Kaisa-Elina, Oranen, Mikko & Pösö, Tarja 2013. Lapset lastensuojelun osallisina. I verket Marjatta Bardy (red.), *Lastensuojelun ytimissä*, 149–164. Helsingfors: Institutet för hälsa och välfärd.
- Hurtig, Johanna 2013. Taivaan taimet. Uskonnollinen yhteisöllisyys ja väkipalta. Tammerfors: Vastapaino.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014. ”Ei elämäni lomaa mahtunut” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana. *Kultaneito XIII*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hämäläinen, Juha 2007. Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Hämäläinen, Kati 2012. Perhehoitoon sijoitettujen lasten antamat merkitykset kodilleen ja perhesuhteilleen. Institutet för befolkningsforskning, publikationsserie D 56 Helsingfors: Väestöliitto.
- Ihalainen, Paula 1979. Huostaanotettujen lasten ja nuorten perhehoitoprojekti 1978–1980. Sijaishuolto lastensuojelussa: kuntakohtaisen kyselyn tulokset lastensuojelulain mukaisesta

- sijaishuollosta Suomessa 21.5.1979. Jyväskylä universitet, samhällspolitiska institutionens undersökningar 1979:23. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Jaakkola, Jouko 1994. Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. I verket Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (red.), *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosialiturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsingfors: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jouhki, Essi 2014. Nuoruus opintiellä – Vuosina 1940–55 syntyneiden muistot koulunuoruudesta. I verket Kaisa Vehkalahti & Leena Suurpää (red.), *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. 226–249. *Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsnätverket, publikationer 152*. Helsingfors: Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsnätverket.
- Järventie, Irmeli 1993. Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin. *Stakes undersökningar 34*. Institutionen för sociologi och socialpsykologi, *Folkhälsovetenskapliga institutionen, Tammerfors universitet*.
- Kananoja, Aulikki, Lavikainen, Marjo & Oranen, Mikko 2013. Toimiva lastensuojelu – selvitysryhmän loppuraportti. *Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2013:19* Helsingfors: Social- och hälsovårdsministeriet.
- Karisto, Antti 2005. Suuret ikäluokat kuvastimessa. I verket Antti Karisto (red.), *Suuret ikäluokat, 17–58*. Tammerfors: Vastapaino.
- Karonen, Petri 2002. Johdanto: Moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat. I verket Piia Einonen & Petri Karonen (red.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskialjalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. *Historiallinen Arkisto 116*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kavén, Pertti 2010. Humanitaarisuuden varjossa. Poliittiset tekijät lastensiiroissa Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen. Hangö.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lap-suuden työn-teon ja leikkien muistelussa. *Kansatieteellinen Arkisto 42*. Helsingfors: Finska fornminnesföreningen.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. I verket Outi Finngerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (red.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä, 120–144*. *Tietolipas 214*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Leena 2003. Oppikoulunuoruus 1940–1950-luvuilla. I verket Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (red.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia, 283–313*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909*. *Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsnätverket, publikationer 32*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krug, Etienne G., Dahlberg, Linda L., Mercy, James A., Zwi, Anthony B. & Lozano, Rafael (red.) 2005. *Väkivalta ja terveys maailmassa. WHO:n raportti*. Helsingfors: Lääkärin sosiaalinen vastuu ry. *Terveyden edistämisen keskus ry*. [http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/42495/6/9529608993_fin.pdf] (Hämtad 5.2.2016.)
- Kuusisto-Niemi, Sirpa & Valtonen, Marjo Rita 2009. *Selvitys sosiaalialan tietoteknologiahankkeen asiakirjahallintotyöryhmälle 21.9.2009*. Helsingfors: Sosiaalialan tietoteknologiahanke.
- Kvalitetsrekommendation för barnskyddet 2014. *Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2014:4*. Helsingfors: Social- och hälsovårdsministeriet och Kommunförbundet.
- Kyppö, Ensio 1989. *Ne kovimmat pojat. Heidän koulukotinsa yhteiskunnan muutospainessa. Kokemuksia, muistoja ja mietteitä kolmenkymmenen vuoden ajalta*. Helsingfors: Alea-Kirja.
- Laitinen, Merja 2004. *Häiväistyt ruumiit, rikotut mielet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä*. Tammerfors: Vastapaino.

- Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa 1959. Centralförbundet för Barnskydd, publikation nr 14. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Lastenkodit ja niissä hoidetut lapset marraskuussa 1959. Sosiaalinen Aikakauskirja 1960 (vol 55):5–6, 223.
- Lastenkotien sisäinen toiminta 1972. Centralförbundet för Barnskydd, publikationer 49. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Lastensuojelun käsikirja. Institutet för hälsa och välfärd [https://www.thl.fi/web/lastensuojelun-kasikirja] (Hämtad 5.2.2016.)
- Leino, Mia & Viitanen, Kirsi 2003. Aikuseksi kasvaminen suomalaisessa maalaisperheessä 1940–1950-luvuilla. I verket Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (red.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia, 187–198. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsällskapet, publikationer 32. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Manninen, Marko, Pankakoski, Maiju, Gissler, Mika & Suvisaari, Jaana 2015. Adolescents in a residential school for behavior disorders have an elevated mortality risk in young adulthood. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 9 (46), 1-7.
- Markkola, Pirjo 2003. Moninainen maalaisnuoriso. I verket Sinikka Aapola & Kaarninen Marjo (red.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia, 129–160. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Ungdomsforskningsnätverket/Ungdomsforskningsällskapet, publikationer 32. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marttala, Pia 2011. Parisuhdeväkivallan monet muodot. I verket Riitta Hannus, Sirku Mehtola, Luru Natunen & Auli Ojuri (red.), Veitsen terällä. Naiseus ja parisuhdeväkivalta, 37–50. Förbundet för mödra- och skyddshem, rapport 13. Helsingfors: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Mattila, Terhi 2013. Huoltoriidat ja perheväkivalta. I verket Tuulikki Mikkola & Essi Konttinen (red.) Lapsen asema kansainvälistyvässä maailmassa, 101–130. Helsingfors: Helsingfors hovrätt.
- Nieminen, Marjo 2007. Lastensuojelulapset ja koulutus sosiaali- ja koulutuspoliittisessa keskustelussa 1900–1930-lukujen Suomessa. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 259. Scripta Lingua Fennica Edita. Åbo: Åbo universitet.
- Notko, Marianne, Holma, Juha, Husso, Marita, Virkki, Tuija, Laitila, Aarno, Merikanto, Juhani & Mäntysaari, Mikko 2011. Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen erikoissairanhoidossa. *Duodecim* 2011: 127, 1599–1606.
- Nummenmaa, Tapio 1963. Kasvatusasenteet. Jyväskylä: Gummerus.
- Nygård, Toivo 2002. Patriarkalisuus 1600- ja 1700-luvun palkollislainsäädännössä. I verket Piia Einonen & Petri Karonen (red.), Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). Historiallinen Arkisto 116. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Oulasvirta, Lasse, Ohtonen, Jukka & Stenvall, Jari 2002. Kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon ohjaus. Tasapainoista ratkaisua etsimässä. Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2002:19. Helsingfors: Social- och hälsovårdsministeriet.
- Paavilainen, Eija & Pösö, Tarja 2003. Lasten kokema perheväkivalta käsitteinä ja ilmiönä. I verket Eija Paavilainen & Tarja Pösö (red.), Lapset, perhe ja väkivaltatyö. Helsingfors: WSOY.
- Paavilainen; Marko 2012. Ristiaallokosta lapsen oikeuksiin. Lastensuojelun yhteistoiminnan historia. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piirainen, Veikko 1962. Sosiaalilautakunnan huostaan joutuminen turvattoman lapsen koemuksena. *Huoltaja* 1962:1–2, 12–17.

- Poijula, Soili 2004. Traumaterapiat. I verket Irma Moilanen, Eila Räsänen, Tuula Tamminen, Fredrik Almqvist, Jorma Piha & Kirsti Kumpulainen (red.), *Lasten- ja nuorisopsykiatria*, 430–438. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino.
- Privat social service 2010 (2011). *Statistikrapport. Institutet för hälsa och välfärd 25/2011. Finlands officiella statistik. Socialskydd.*
- Pulma, Panu 1987. Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. I verket Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia*. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Pulma, Panu 1994. Vaivaisten valtakunta. I verket Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka och Kyösti Urponen (red.), *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosialiturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsingfors: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Pulma, Panu 2000. Kasvun katveessa. I verket Harry Schulman, Panu Pulma, Seppo Aalto (red.), *Helsingin historia vuodesta 1945. 2. Suunnittelu ja rakentuminen. Sosiaaliset ongelmat. Urheilu*. Helsingfors: Helsingfors stad.
- Pulma, Panu 2006. Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan. *Historiallisia Tutkimuksia* 230. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pösö, Tarja 1990. Pahantapaiset perhehoitoon. Laitoshuollon, sen kritiikin ja yhden vaihtoehdon tarkastelua. I verket *Suomalainen sosiaalityö*, 185–200. *Sosiaalipolitiikan vuosikirja*. Helsingfors: Sosiaalipoliittinen yhdistys.
- Pösö, Tarja 2011. *Combating Child Abuse in Finland: From Family to Child-Centered Orientation*. In Neil Gilbert, Nigel Parton & Marit Skivenes (eds.), *Child Protection Systems. International Trends and Orientations*, 112–130. New York: Oxford University Press.
- Pösö, Tarja & Laakso, Riitta 2014. Matching children and substitute homes: some theoretical and empirical notions. *Child & Family Social Work*. Early view. doi:10.1111/cfs.1214.
- Reinikainen, Sarianna 2009. *Nuorisokodista maailmalle: Kokemuksia nuorisokodissa elämisestä ja aikuisiässä selviytymisestä*. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Roos, J.P. 1987. *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkertoista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, Sanna & Lund, Liselotte 2015. ”Det värsta var övergivenheten – det tog mer ont än alla slag” En utredning om vanvård av samhällsvårdade barn på Åland under 1953–1971. [http://www.ls.aland.fi/composer/upload//socialomiljo/Utredning_Vanvard_av_barn_1953-1971_040615.pdf] (Hämtad 5.2.2016.)
- Ruoppila, V. 1954. *Kansa lastensa kasvattajana*. Helsingfors: WSOY.
- Saari, Erkki 1954. *Valtion koulukoteihin saapuneet pojat vuosina 1945–1949. Sosiaalinen aikakauskirja*. Eripainos 1954: 7–8.
- Saari, Erkki 1961. *Laitoskasvatus. Eräs epäsosiaalisten nuorten käsittelymenetelmä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Salonen, Torsti 2004. *Vuosisata lastensuojelua Outamonmäen vaiheilla*. Lojo: Helsingfors stad, Outamo elevhem och skola.
- Sanderson, Christiane 2002. *Seksuaalinen hyväksikäyttö ja sen hoito*. Andra upplagan. Finsk övers. Tarja Haikara. Kuopio: UNIpress.
- Sattumia vai suunnitelmallisuutta? *Selvitys sijaishuollon laadusta*. Centralförbundet för Barnskydd 2015.
- Selvitystyön suunnitelma. *Epäkohdat ja kaltoinkohtelu lastensuojelun sijaishuollossa 1930- ja 1980-lukujen välisellä ajanjaksolla*. 2013. Helsingfors: Social- och hälsovårdsministeriet. [<http://stm.fi/documents/1271139/1359578/Ep%C3%A4kohdat+ja+kaltoinkohtelu+lastensuojelun+sijaishuollossa.pdf/7d87ee52-c8fb-40fa-b63c-7791d4591e53>] (Hämtad 5.2.2016)
- Sipilä, Jorma & Österbacka, Eva 2013. *Enemmän ongelmien ehkäisyä, vähemmän korjailua? Perheitä ja lapsia tukevien palvelujen tuloksellisuus ja kustannusvaikuttavuus*. Finansministeriets publikationer 11/2013. Helsingfors: Finansministeriet.

- Sirén, Pirkko 1967. Ei koulua, ei kotia. I verket L.D. Eriksson (red.), Pakkoauttajat. Helsingfors: Tammi.
- Suokas-Cunliffe, Anne 2006. Lapsuuden kompleksisen traumatisoitumisen seuraukset aikuisuudessa. *Yleislääkäri – allmänläkaren*. 2006 (6), 9–14.
- Suometsä, Saara 1959. Lasten sijaiskasvatustoiminta Suomessa. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Suometsä, Saara 1963. Lasten laitoshoido: nykyiset kehityssuunnat ja keskeiset ongelmat. Centralförbundet för Barnskydd.
- Suometsä, Saara & Tikka, Martta 1953. Lapsiin kohdistuneet huostaanottoimenpiteet eräissä Suomen kunnissa vv. 1932–1951. Centralförbundet för Barnskydd, publikationer. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Taipale, V. Moren, R. Pilva, T. och Valanne, E. H. 1971. Pahoinpidellyn lapsen kokemuksista. *Suomen lääkärilehti* 26, 2810–2184.
- Taskinen, Sirpa 1992. Väkiältä on vallan väärinkäyttöä. I verket Sirpa Taskinen et al. (red.) *Miten auttaa lasta. Lapsen fyysisen ja seksuaalisen pahoinpitelyn tutkimus ja hoito*, 13–25. Centralförbundet för Barnskydd, publikation 89. Helsingfors: Centralförbundet för Barnskydd.
- Terr, Lenore C. 2003. Childhood Traumas: An Outline and Overview. *American Journal of psychiatry* 1 (3), 322–334.
- Toimiva lastensuojelu. Toteuttamissuunnitelma vuosille 2014–2019 (2014). Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2014:19 Helsingfors: Social- och hälsovårdsministeriet.
- Vainiokangas, Heikki 1995. Mutta uneksia saa ehdottomasti... Pohjolakoti 80 vuotta 1995. Muhos: Pohjolakoti/Nuorten Ystävät ry.
- Vainiokangas, Heikki 2000. Kotina ja kouluna. Suuriruhtinaan maan turvakodista tietokoneaikaan. Koivikon koulukodin värikkäät vaiheet 125 vuoden aikana. Sankt Michels landskommun: Kasvun Yhteisöt, Koivikko och Sairila.
- Valtiontalouden tarkastusviraston tuloksellisuustarkastuskertomus (2012) Lastensuojelu. Statens revisionsverks revisionsberättelse 6/2012 (Dnr 321/54/2010).
- Valvira, Egenkontroll inom socialvården. [<http://www.valvira.fi/sosiaalihuolto/sosiaalihuollon-valvonta/omavalvonta>] (Hämtad 2.2.2016.)
- Vanvård i social barnavård under 1900-talet. 2009. Delbetänkande. Statens offentliga utredningar. SOU 2009:99. Stockholm: Fritzes.
- Vanvård i social barnavård 2011. Slutrapport. Slutbetänkande av Utredningen om vanvård i den sociala barnavården. Statens offentliga utredningar. SOU 2011:61. Stockholm 2011.
- Vehkalahti, Kaisa 2004. Kissapäiviä ja koulunkäyntiä. 110 vuotta kasvatustyötä Vuorelan koulukodissa. Nummela: Vuorela skolhem.
- Vehkalahti, Kaisa 2009. Constructing reformatory identity. *Girls' reform school education in Finland, 1893–1923*. Oxford & New York: Peter Lang.

BILAGOR

Bilaga 1

Information till de intervjuade och medgivande till att delta i undersökningen

Det finländska barnskyddets historia – utredning.

Barnskyddets anstalter och fosterfamiljer har som uppgift att skapa en trygg barndom för omhändertagna barn. Ibland uppfylls inte uppgiften och barnet upplever missförhållanden, vanvård eller våld. Barnet kan exempelvis ha fått vård eller undervisning som inte motsvarade barnets behov eller barnet kan ha blivit utsatt för våld.

Har du information eller erfarenhet av det här?

Social- och hälsovårdsministeriet undersöker missförhållanden, vanvård och våld inom barnskyddet. Utredningen fokuserar på 1930–1980-talen, vilket sammanfaller med Finlands första barnskyddslag. Liknande utredningar om barnskyddets historia har gjorts i många västerländska länder de senaste åren. Syftet är att få information om missförhållanden, vanvård och våld vid anstalterna och i fosterfamiljerna och att ta lärdom från de fel som tidigare har begåtts.

Utredningen genomförs genom intervjuer. Du kan anmäla dig till intervjuerna om du har egna erfarenheter av missförhållanden, vanvård eller våld inom anstalter eller fosterfamiljer mellan åren 1937 och 1983. Du kan även anmäla dig om du har bevittnat, hört om eller själv bidragit till vanvården av omhändertagna barn. Den som anmäler sig kan vara en person som har varit placerad i sin barndom, en anhörig till denna, en anställd, en familjevårdare eller någon annan person med anknytning till vanvård vid vård utom hemmet.

Intervjuerna är frivilliga och de intervjuades uppgifter behandlas konfidentiellt. Efter att utredningen är avslutad förvaras intervjumaterialet i Finlands samhällsvetenskapliga dataarkiv utan identifikationsinformation. Intervjuerna har undertecknat ett avtal om tystnadsplikt och de har fått information om forskningsetik vid sin inskolning. Du kan vid behov bekanta dig med intervjuformuläret som du får av intervjuaren. Intervjuerna genomförs huvudsakligen hemma hos de intervjuade under hösten 2014 och våren 2015.

Intervjuerna behandlas enligt forskningsetiska principer så att de intervjuade inte tar skada eller kan identifieras i materialet. Resultaten av utredningen rapporteras till ministeriet. En styrgrupp har tillsatts för utredningen och dess uppgift är att säkerställa att missförhållanden rättas till i framtiden och att missförhållanden, vanvård och våld offentliggörs.

Utredningen genomförs av institutionen för historia och etnologi vid Jyväskylä universitet. Projektet organiseras och finansieras av Social- och hälsovårdsministeriet. Utredningen pågår 1.8.2014–31.3.2016.

Undersökningens syfte

Genom intervjuerna fås kunskap om missförhållanden, vanvård och våld inom barnskyddet mellan åren 1937 och 1983. Syftet är också att visa att vanvård, våld och olika former av utnyttjande inte accepteras. Genom att utreda det förflutna kan man förhindra att missförhållanden, vanvård och våld sker i idag och i framtiden. De personliga erfarenheter hos personer som på olika sätt deltagit i omplaceringen av omhändertagna barn är viktiga för att utreda vanvården.

Materialets syfte, användning och förvaring

Intervjuerna används som material för utredningsrapporten. Intervjuerna används inte i kommersiellt syfte. Rapporten som baseras på intervjuerna publiceras våren 2016. I framtiden används materialet anonymt i forskningssyfte.

Datasäkerheten garanteras av att alla intervjuer och anteckningar bevaras i universitetets utrymmen och behandlas vid datorer som saknar internetanslutning. Materialet bevaras i ett utrymme som projektets ledare ansvarar för. Forskarteamet ansvarar för organiseringen av materialet. Då utredningen är avslutad överlämnas materialet till Finlands samhällsvetenskapliga dataarkiv för vidare forskning. Identifikationsinformationen förstörs då utredningen är avslutad.

Undersökningens fördelar och nackdelar för de undersökta

De intervjuade får inga ekonomiska förmåner av att ställa upp på intervju. Det kan finnas fördelar med att behandla och berätta om det förflutna, men det kan även förorsaka stress och ångest. Social- och hälsovårdsministeriet samt forskningsgruppen rekommenderar att vid behov söka professionell hjälp, men kan inte erbjuda dessa tjänster. I stället kan man exempelvis vända sig till Föreningen för mental hälsa i Finland (kristelefonnummer på finska 01019 5202, hemsida http://www.mielenterveysseura.fi/sv/stod_och_hjalp) eller till Ev.luth. kyrkan i Finland (kristelefonnummer på svenska 01019 0072, hemsida <http://evl.fi/EVLsv.nsf?OpenDatabase&lang=SV>)

De undersökta s rättigheter

Det är frivilligt att delta i intervjuerna. Den intervjuade har under intervjun rätt att avbryta intervjun utan att det får några följder. Undersökningens arrangemang och rapporteringen av resultaten är konfidentiella. De personliga uppgifter som erhålls under intervjun används endast av forskningsgruppen och den information som publiceras i rapporten kan inte spåras tillbaka till de intervjuade. De intervjuade har rätt till tilläggsinformation av forskningsgruppen. I enlighet med personuppgiftslagen har det gjorts en registerbeskrivning av det material som samlas in i undersökningen.

Forskarnas kontaktuppgifter

Kontakt med projektets forskare fås genom e-postadressen lastensuojeluhanke@jyu.fi och telefonnumret 040-805 39 30, vardagar kl 9–15.

Ansvarig projektledare: Professor Pirjo Markkola, institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet

Ledningsgrupp:

Professor Marjo Kuronen, institutionen för samhällsvetenskaper och filosofi, Jyväskylä universitet

Professor Pirjo Korhonen, institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet

Forskare:

FD Janne Haikari, institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet

FM Antti Malinen, institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet

PM Paula Salenius, institutionen för samhällsvetenskaper och filosofi, Jyväskylä universitet

FD Kirsi-Maria Hytönen, institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet

Koordinator: FM Johanna Koivisto

Bilaga 2

Medgivande till att delta i intervju (till den intervjuade)

Jag har bekantat mig med undersökningens syfte och innehåll, det insamlade materialets användning, de möjliga negativa effekter intervjuerna kan ha på de intervjuade samt de intervjuades rättigheter. Jag godkänner dessa och deltar i undersökningen i enlighet med instruktionerna. Jag kan när som helst inhibera eller avbryta intervjun. Min intervju och det material som samlas in får användas i sådan form att enskilda personer inte kan igenkännas.

Datum

Den intervjuades underskrift

Datum

Forskarens underskrift

Bilaga 3

Intervjustomme (riktad till offren)

Del I: Informantens bakgrundsuppgifter

Födelseår:

Födelseort:

Nuvarande familjeform:

Nuvarande och tidigare bostadsort:

Del II: Intervjustommen

Omhändertagningshistoria: tidpunkter och platser

(Period i det finländska samhället: krigstiden, strukturomvandlingen o.s.v och dess inverkan på livssituationen)

Till hurdan familj föddes du? Var bodde du, vem hörde till familjen? Vad var orsaken till dina eller din familjs problem?

När blev du placerad utanför hemmet? Hur gammal var du?

Varför tror du att du blev omhändertagen?

Vad minns du av det att du blev omhändertagen?

Var du placerad i en eller flera olika institutioner? (Barnhem, upptagningshem, skolhem, fosterfamilj eller annan barnskyddsinstitution?)

Hit kan infogas en förteckning över de olika fosterfamiljerna och anstalterna, utifrån vilken intervjun kan framskrida kronologiskt. Att minnas årtal är inte väsentligt, däremot kan t.ex. åldern vara viktigare att komma ihåg.

Vilken slags barnskyddsinstitution var det fråga om?

Vem annan fanns där? Hurdana vuxna? Hurdana barn och/eller unga?

Fanns det någon vuxen som du kunde lita på?

Delarna 2–4 anpassade efter placeringsinstitutionerna

Vardagen på institutionen/i familjen

Hurudan var vardagen? Hurdan dygnsrytm hade du? Hurdan var maten? Hade du några fritidsintressen? Vad arbetade du med?

Hurdan skola gick du i?

I hurdan miljö bodde du? Byggnaderna, eget rum?

Hurdana (oskrivna) regler fanns det på institutionen?

Vad drömde du om? Vad skulle du bli när du blev vuxen?

Vanvård

Fanns det utgående från dina erfarenheter våld eller hot om våld från vuxna eller andra barn på institutionen? Hurdant var våldet och hur ofta upprepades det? Upplevde du att våldet gick för långt? Ingrep någon? Var du rädd för handledande vuxna/familjens eller släktens vuxna? Var du rädd för andra barn?

Förekom det psykiskt våld på institutionen, hurdan? Ingrep någon?

Vilka andra straffmetoder kommer du ihåg? T.ex. begränsning av måltider, beslagtagning av saker? Ingrep någon?

Använde man isolering som straff på institutionen? Under hur långa tidsperioder pågick isoleringen och hur ofta förekom den? Ingrep någon?

Upplevde du själv eller via dina kamrater sexuella närmanden eller trakasserier? Trakasserades du eller förgrep man sig sexuellt på dig? Tvingades du till obehagliga situationer? Ingrep någon?

Traumatiska minnen

Kände någon till den vanvård som du fick uppleva? Ingrep någon vuxen/officiell instans i de tråkiga situationerna? Med vem talade du om dina upplevelser? Med vem skulle du ha kunnat tala med? Vad tröstade dig?

Har du traumatiska minnen som anknyter till omhändertagningen och som du upplever att du behöver hjälp med att bearbeta? Om du behöver hjälp, hurdan hjälp anser du att du behöver?

Barnets rättigheter

Känner du till hur din institution övervakades?

Hur anser du att barnskyddet borde vara? (Formulera frågan fritt t.ex. "Hurdant skulle barnskyddet vara om du fick bestämma? Hur borde barnskyddet vara så att inte tidigare fel skulle upprepas?")

Intervjustomme (för personer som arbetade inom barnskydd och socialarbete)

Del I: Informantens bakgrundsuppgifter

Födelseår:

Arbetshistoria inom barnskyddet: tidpunkter och platser, arbetsuppgifter?

Del II: Intervjustommen

Hur kom det sig att du började arbeta inom socialsektorn och barnavården?

Varför sökte du dig till sektorn?

Vilken utbildning har du?

Hurdant arbete hade du då? Om du hade flera uppgifter och arbetsplatser, berätta om så många du vill.

Vilka uppgifter hade du?

Hurdana familjer träffade du? Hurdana barn/unga?

Hurdana problem hade familjerna/barnen/de unga? Om du arbetade länge inom samma sektor, märkte du att problemen förändrades med tiden?

Hurdana barnskyddsanstalter hade du att göra med? Hurdant var samarbetet med dem?

Hurdana fosterfamiljer träffade du? Vilka problem, men också modeller för gott samarbete stötte du på i arbetet med fosterfamiljerna?

Hur skulle du beskriva att barnets bästa uppfattades på din arbetsplats? Vem eller vilka bestämde detta?

Hur gick process till när beslut i anslutning till barnskyddet fattades? Vilka myndigheter var inblandade och hur fattades besluten? Vem ansvarade för dem?

Hur skrevs rapporter och utlåtanden i anslutning till barnskyddet i ditt arbete? Vem skrev dem och vem godkände dem? För vem skrevs de?

Vilka goda rutiner fanns det på din arbetsplats?

Hur skötte man om att du orkade och utvecklades i arbetet? Tycker du att du fick tillräcklig utbildning och stöd för dina arbetsuppgifter?

Övervakning

Hur valdes fosterfamiljerna? Hur övervakades barnens liv i familjerna under placeringstiden? Vem övervakade och fattade besluten om dem? Vilken var barnets roll i beslut gällande honom eller henne?

Hur övervakades barnskyddsanstalterna? Vem övervakade dem och fattade beslut i anslutning till dem? Ingrep någon inom eller utanför barnskyddsanstalterna i övertramp?

Barnets rättigheter

Hur anser du att barnskyddet borde vara idag och hur tycker du att det borde förbättras? (Formulera frågan fritt t.ex. "Hurdant skulle barnskyddet vara om du fick bestämma? Hur borde barnskyddet vara så att inte tidigare fel skulle upprepas?")